

З НАДІЄЮ ДО ПЕРЕМОГИ!

Минув рік війни на Сході...

ВСЕСВІТ журнал
іноземної
літератури
3-4
ВІТ'15

90 років журналу "Всесвіт" !!!

В С Е В І Т ' 1 5

журнал
іноземної
літератури

3-4
(1035-1036)

ВИХОДИТЬ
3 СІЧНЯ 1925 р.

VSESVIT-REVIEW OF WORLD LITERATURE

НЕЗАЛЕЖНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ.
ВИДАЄ ТОВ «ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» У КИЄВІ

Ел. пошта: vsesvit.vsesvit@gmail.com
vsesvit.journal@gmail.com

www.vsesvit-journal.com

З М І С Т

Nota Bene. МАКСИМ СТРИХА. «Наклепникам Росії» Пушкіна:
вірш і навколо нього 4

ПОЕЗІЯ

АНТОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ КВЕБЕКУ. Деніза Дезотель. Луїза Дюпре.
П'єр Уеллє. Поль Шанель. Малянфан 9
ХУАНА ІНЕС ДЕ ЛА КРУС. Вибрані поезії 18

СКАРБНИЦЯ

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ. Рай 31
МУРАСАКІ СІКІБУ. Повість про Гендзі. Повість 37

ПРОЗА

АЛЕН РОБ-ГРІЄ. Проект революції в місті Нью-Йорк. Роман 73
ПАТРІК МОДІАНО. Цирк нас минув. Уривок з роману 157
РОБЕР САБАТЬЄ. Дарунок Клементини. Фотографія. Оповідання 161
ХЕРМАН САНЧЕС ЕСПЕСО. Вікно. Оповідання 168
ГҮНТЕР ПРОДОЛЬ. Банда Ділінджера. Документальна повість 176

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

МАРКО ЦАРИННИК. Клапоть скривавленої вати: Харків, субота,
13 травня 1933 року 195
ВІТАЛІЙ ШЕВЧЕНКО. «Думки проти течії» 206
ЛАРИСА БРЮХОВЕЦЬКА. «Тіні забутих предків»: новаторство, філософія,
актуальність. До 50-річчя фільму 210
ДМИТРО ДРОЗДОВСЬКИЙ. Зарубіжна література в Україні:
у пошуках канону 218
РОКСОЛАНА ЗОРІВЧАК. Творчість і особистість Тараса Шевченка
як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки.
Частина II. Закінчення 221

ВОЛОДИМИР СКРИНЧЕНКО. <i>Vivat academia</i> , або Похвальне слово для академії Київської. До ювілею Могилянки	231
ІГОР ПАВЛЮК. Піднебесна гуманітарна допомога Україні	237
ГАННА КЛИМЕНКО (СИНЬООК). Юліан Тувім: цілісність, виплілена з контрастів	242
Юрій Андрухович відзначив 55-річчя	248
Цивілізаційна трагедія: у Кенії терористи розстріляли 147 студентів	249
НЕКРОЛОГ. Відійшов у вічність Нобелівський лауреат із літератури Тумас Транстрьомер	71
НЕКРОЛОГ. Не стало Гюнтера Грасса	167
НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА	
ПЕТР ШАБАХ. Неділя. Оповідання	251

На обкладинці:

- Ст.1- Українська льотчиця Надія Савченко за ґратами в Росії (фото RIA Novosti).
 Ст.2, 4 – твори сучасного популярного бельгійсько-португальського художника Йонаса Де Ро (Jonas De Ro) в техніці цифрового живопису – із серії „Постапокаліпсис” („Руїни Нью-Йорку” (фрагмент) та „Sanatorium”).

МІЖНАРОДНА РАДА ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»:

**Борис Акунін (Російська Федерація),
 Гаролд Блум (США),
 Мрідула Гош (Індія),
 Петер Естергазі (Угорщина),
 Стівен Комарницький (Великобританія),
 Маріо Варгас Льяоса (Перу),
 Кнутс Скуенієкс (Латвія),
 Олжас Сулейменов (Казахстан)**

Представник «Всесвіту» у Великій Британії – Світлана Барнс
 Svitlana Barnes, S. Barnes Media Ltd, Cambridge, UK. Email: sbarnes@sbarnesmedia.com

Видано у співробітництві з

БЛАГОДІЙНИМ ФОНДОМ ЗАХИСТУ І РОЗВИТКУ
 УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

CHARITABLE FOUNDATION FOR THE SUPPORT AND
 DEVELOPMENT OF CREATIVE TRANSLATION IN UKRAINE

**Шеф-редактор Юрій Микитенко
 Редактор-консультант Олег Микитенко
 Головний редактор Дмитро Дроздовський
 Відповідальний секретар Ніна Харчук**

Редакційна колегія:

Юрій Андрухович, Іван Бондаренко, Наталія Висоцька, Людмила Грицик, Іван Дзюба, Дмитро Дроздовський, Роксолана Зорівчак, Сергій Квіт, Юрій Кочубей, Роман Лубківський, Олег Микитенко, Юрій Микитенко, Володимир Моренець, Дмитро Наливайко, Марина Новикова, Дмитро Павличко, Оксана Пахльовська (Україна—Італія), Олександр Пронкевич, Микола Рябчук, Роман Сенькусь (Канада), Вадим Скуратівський, Максим Стріха, Лесь Танюк, Рорі Фіннін (Великобританія), Ніна Харчук, Борис Шалагінов

Редакція: Зінаїда Настенко (*гол. бухгалтер*), Любов Тютюнник (*коректор*), Михайло Іванов (*комп'ютерний набір, дизайн, верстка*).

Максим СТРИХА,

член редколегії журналу „Всесвіт”, професор

«НАКЛЕПНИКАМ РОСІЇ» ПУШКІНА: ВІРШ І НАВКОЛО НЬОГО

Так бачить образ О. С. Пушкіна відомий сучасний російський художник Васілій Шульженко

16 серпня 1831 року польські повстанці зятято боронили від наступу російських військ під проводом фельдмаршала Паскевича східне передмістя Варшави – Прагу. Європейські поети склали вірші на честь волелюбних поляків, чия героїчна боротьба проти величезної Росії здавалася, однак, приреченою. У французькій палаті депутатів нечисленна опозиція на чолі з легендарним генералом Лафаетом вимагала від уряду терміново надати повсталим збройну допомогу. Вся інтелектуальна й ліберальна Європа була беззастережно на боці польського повстання, натомість більшість монарших дворів підтримували «європейського жандарма».

Того ж дня найбільший російський поет Пушкін написав вірш «Наклепникам Росії». У ньому він гнівно таврує «народних речників», які надумали втрутитися в

незрозумілі для них «домашні суперечки» слов'ян. Пушкін болісно й безпомилково відчуває: Європа ненавидить Росію. Але відразу ж переходить у площину звинувачень: це ж ми, росіяни, перемогли Наполеона, якому ви корилися, це ми принесли Європі (ціною власної крові!) «волю, честь і мир». При цьому поет зовсім не переймається тим, що така «воля» означала лишень повернення до влади династій, скинутих французькою революцією – про що сам Пушкін у знищеному X розділі «Євгенія Онєгіна» відгукнувся був вельми саркастично.

Але в карбованих рядках вірша «Наклепникам Росії» Пушкін – бездоганний офіційний патріот. Він вигукує: спробуйте лишень зачепити нас, і вся величезна Росія встане у зблисках «сталевий шетини»! (який моторошний і по-справжньому блискучий поетичний образ). А для ворожих сил у російських полях знайдеться доволі місця – серед «нечужих для них» могил вояків «великої армії» Наполеона.

Словом, за спостереженням відомого американського літературознавця Еви Томпсон (2011 року видано український переклад її монографії «Трубадури імперії: російська література і колоніалізм»), за войовничістю риторики цей вірш лишає далеко позаду найпалкіші тексти «барда імперіалізму» Кіплінга. Є в ньому й один пасаж, на який англійський нобелівський лауреат взагалі ніколи не спромігся б. Пушкін чесно наголошує: суть боротьби, яка розгортається на теренах Польщі, полягає в тому, чи зіллються всі «слов'янські струмки» у великому «руському морі», а чи воно зникне. Отже, Росія здатна жити лишень як імперський організм, поглинаючи інших, – або ж вона загине. Саме так, і не інакше.

Надруковано «Наклепникам Росії» було через місяць по написанні, у вересні, у спеціально виданій брошурі «На взяття Варшави» (на той час столицю Польщі, попри героїзм її оборонців, було вже захоплено). Надруковано разом з іще двома віршами самого Пушкіна і Василя Жуковського – такими ж політично заангажованими. (Для нас, українців, цікаво, як у поезії «Бородинська річниця» - Варшава впала якраз на 19-ті роковини Бородинської битви – Пушкін переймається тим, за ким залишиться Волинь і «спадщина Богдана», чий буде древній Київ). Але цитують сьогодні не «Бородинську річницю» (текст у певному сенсі ще тенденційніший і заангажованіший – але, врешті-решт, і в Пушкіна, і в інших провідних російських поетів можна знайти безліч тріскотливих мілітаристських декларацій). Цитують саме «Наклепникам Росії» – як художньо довершений текст, де апологію російського імперіалізму вкладено в досконалі пушкінські шести- й чотиристопові ямби.

Цей вірш викликав у Росії після написання захоплену реакцію. Його поспішили перекласти французькою й німецькою – аби донести інвективи до тих, кому їх було адресовано (щоправда, сам Пушкін був від тих перекладів не в захваті – вони справді не відтворювали експресії й літературних чеснот першотвору). Прогнозована була й реакція поляків. У гіркому й трагічному посланні Міцкевича (який лишень випадком спізнився шляхом до повсталі Варшави – й тому вцілів) «До приятелів-москалів» Пушкін легко впізнав звернення до самого себе:

*На інших, може, з вас ще гірша кара впала.
Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плазують душа перед тираном стала,
І він поклони б'є там, де поріг царів,
Продажним язиком його тріумфи славить
І з муки братньої глузує перед ним,*

*Моєю кров'ю свого меча кривавить
І гордий злочинном, як подвигом гучним.
(Переклад М.Рильського)*

Російський поет не забарився відповісти віршем «Він жив посеред нас», у якому звучить зверхність приреченого на цивілізаційну місію росіянина над відсталим поляком, плюс екзистенційна образа на Міцкевича, якого він вважав був за свого і який відплатив був за це чорною невдячністю...

Щоправда, лунали в Росії й чесні, тверезі голоси. Друг Пушкіна й Міцкевича князь Петро В'яземський записав був до своїх нотатників: «За що відроджуваній Європі любити нас? Чи вносимо ми хоч шеляг у скарбницю спільної просвіти? Ми гальмо в руках народів до поступового вдосконалення, морального й політичного. Ми поза відроджуваною Європою, а між тим тяжіємо до неї. Народні речники... могли б відповісти йому коротко і зрозуміло: ми ненавидимо, чи, краще сказати, зневажаємо вас, тому що в Росії поетові, як ви, не соромно писати й друкувати вірші, подібні до ваших». Але цей голос був майже самотній – як майже самотній сьогодні голос Ігоря Іртенєва, який у голос наважився засудити Путінську Росію – прямого спадкоємця Росії Миколи I (який, як вважають, прямо замовив Пушкіну написати «Наклепникам Росії»).

Не випадково сьогодні західні адепти «руського міра» зі щедро проплачуваних Московією кафедр русистики воліють про ці вірші не згадувати. Професор римського університету Ла Сапієнца Оксана Пахльовська нещодавно розповідала авторові, що ця нехіль набула вже обрисів відвертого цензурування на славістичних конференціях (вони, на жаль, досі переважно контролюються саме русистами) доповідей, які торкаються дражливих для сьогоднішньої Росії моментів російської-таки культурної спадщини. Адже значно приємніше й безпечніше дискутувати про особливості лірики «болдинської осені»...

Але читати й перечитувати «Наклепникам Росії» – необхідно. Бодай для того, щоб зрозуміти: Дмитрій Кісельов є всього-тільки здібним продовжувачем справи великого Пушкіна, здатним так само переконливо брехати, погрожувати, і, схоже, щиро ображатися на тих, хто не визнає за Росією її «цивілізаційної місії». Інша річ, що й сам Пушкін лишень продовжував традиції старця Філотея, який ще за три з половиною століття перед написанням «Наклепникам Росії» стверджував: два Рими впали, третій – Москва – стоїть, а четвертому – не бувати...

Цим і зумовлене бажання автора дати, нарешті, сучасний український переклад вірша-апології російського імперіалізму. Річ у тому, що великі поети нашого минулого – Михайло Старицький, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан та інші – перекладали Пушкіна багато й охоче. Особливе місце в історії нашого перекладу посідають без перебільшення конгеніальні версії «Євгенія Онегіна» й «Мідного вершника» пера Максима Рильського. Але на переклад «Наклепникам Росії» ніхто з наших провідних перекладачів так і не подвигнувся – надто «чужий» був для них цей вірш.

(Цікаво, що, переклавши ще в 1920-ті «До приятелів-москалів», уже в «ліберальні» роки «хрущовської відлиги» Рильський встиг перекласти й сонет Павола Гвездослава (Орсага), де класик словацької літератури відверто полемізує з російським генієм:

*Ти помилився, Пушкіне великий,
В роздратуванні мовивши сліпим,*

*Що в руськім морі злитися однім
Повинні всі слов'янські наші ріки.*

Годі й казати: таку полеміку Рильський міг вести лишень у перекладі, і лишень у відносно ще вільному 1963 році).

Натомість у зібраннях творів Пушкіна, які друкувалися на межі 1940–50-х років, уміщували переклад Ігоря Муратова – по-своєму сумлінний, але переобтяжений на-впростець перетягнутими з оригіналу словами, які й тодішньому читачеві мусили здаватися русизмами. Адже то був час, коли газета «Правда» таврувала словник, що подавав як відповідник до російського «двор» не лише українське «двір», а й «подвір'я». А інший перекладач, уже «комсомольського призову», рядок «костер был светел и высок» перекладав у річищі офіційних вимог як «костер був світел і висок».

Але в майбутніх антологіях і хрестоматіях зарубіжної поезії для наших шкіл та вишів цей вірш неодмінно таки має бути – бодай для того, аби молоді громадяни України не плекали жодних ілюзій щодо справжніх намірів і почувань свого великого історичного сусіда.

Олександр Пушкін

Наклепникам Росії

Народні речники, що вам неспокій сіє?
Навіщо ви шлете анатему Росії?
Що вас обурило? Чи заколот Литви?
Облиште: се ж бо пря слов'ян поміж собою,
Домашня давня пря, вже зважена добою,
Питання, що його розв'яжете не ви.

Віддавна вже поміж собою
Сі ворогують племена;
Не раз хилилась під грозою
І їхня, й наша сторона.
Бундючний лях впаде в покорі,
Чи стане росові невміч?
Слов'янські всі струмки зіллються в руськім морі?
Воно зміліє? В цьому річ.

Облиште нас: не ваші жалі
В криваві внесено скрижалі,
І вам ніколи не збагнуть
Родинних суперечок лють;
Для вас німі і Кремль, і Прага;
Приваблює без сенсу вас
Борні та відчаю відвага –
І ви зненавиділи нас...

За що ж? Кажіть: за те, що в колі
Руїн вогнем пойнятої Москви

Не визнали зухвальця волі,
Перед яким тремтіли ви?
За те, що в прірву повалили
Ми грізно знесений над царствами кумир
І кров'ю власною сплатили
Європи волю, честь і мир?

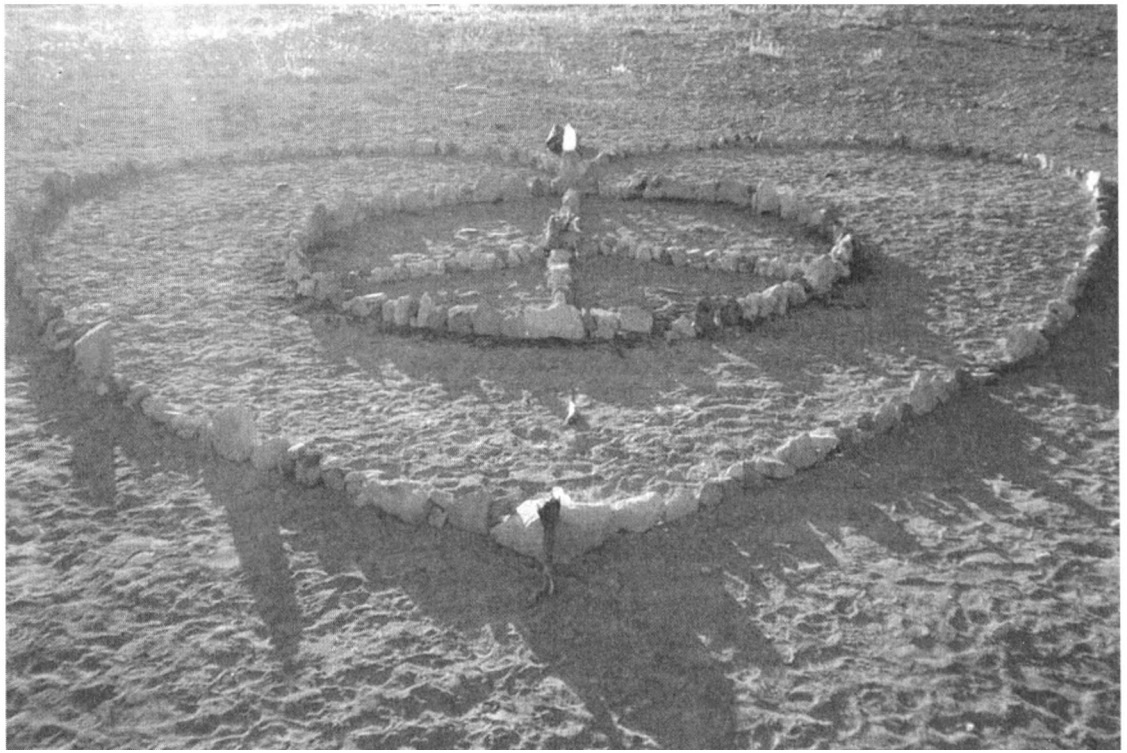
Ви грізні на словах – тож спробуйте на ділі!
Чи богатир старий вже підупав на силі,
Щоб ізмаїльського багнета загвинтить?
Чи руського царя не коряться вже слову?
Європу не здолаєм знову?
Забули, ворогів як бить?

Чи мало нас? Хіба від Пермі до Тавриди,
Від зимних фінських скель до спечної Колхіди,
Від збуреного раз Кремля
Аж по Китаю вічні стіни
В огні сталеві шетини
Не встане Руська вся земля?..

Хай, речники, ваш гнів огніе
Й веде полки ворожих сил:
Їм місце є в полях Росії
Між нечужих для них могил.

16 серпня 1831 року

З російської переклав Максим Стріха

*пишу існую лише випадком
гляньте жодного вибору вже відтепер
широчина серця хіба*

(Деніза Дезотель, з франц. переклав Дмитро Чистяк)

АНТОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ КВЕБЕКУ

З французької переклав Дмитро Чистяк

ДЕНІЗА ДЕЗОП'ЕЛЬ

Народилася у 1945 р. у м. Монреалі. Авторка понад 20 збірок поезії та оповідань, відзначених багатьма міжнародними нагородами, зокрема Премією Квебекор Міжнародного фестивалю поезії (1991, 2014), Премією Губернатора Канади (1990, 1993), Премією Товариства «Радіо Канади» (1999), Премією в галузі франкомовної літератури ім. Ж. Арна (2010). Збірка «Могила Лу» (2000) перекладалася каталонською та англійською мовами. У співдружності з художниками опублікувала понад 20 мистецьких видань, експонованих у багатьох країнах. Від 1995 р. Д. Дезотель перебуває в Академії словесності Квебеку.

Зі збірки «Чорний куток утіхи» (2011)

*

обрій нічний виповнив уста мої
повінь дослідження пошук ризоми
тільки живучі речі
загублені кулі
забуття укриття в мурах моїх

шкіра зерниста готова
для епітафії хутко
жодних не видно облич

*

доколи губитимусь я легкома

підвішена у далину
ніби тунелі в містах осліплених
кілька питальників б'ються о мур
відколи зринає цей чорний хребет
цей подих неповний і ця вода
вся ця вода у білім розмаї

початок повільного скону так

*

тільки й отам
мабуть не досить життю
гамірно утікає

мій мозок струсів і криків
кишеня
рокують його на знемогу кістки

усе втрачаю любе мені

*

під амальгамою нічого не знайти
нічого не чуває там
ані Касандра ні світи
шматків

а на звороті в опаданні сліз
невже це я утратила шляхи
в падінні

*

бачу як даленію
зрікаюсь чого
симулякром бранки

перед паростю і забуттями
укупі живуть
і свинець і страх у схові шухляди
уже так мало людського
прихилиюся до кого звинувачу кого

*

куди кульгавій мені добрести

лише стирання
гніздо чистилища перед кожним сконом новим
і страх
перед ямою ям цих занадто
навіть рушниця попереду вже не страшна

вертаю одужує крок

*

все ж таки у свідомість
ковтнула обрій нічний
найлегше страждання
у нервах пам'яті

о нене моя нерозривна моя
далі триваю у зрадах родючих

*

автопортрет коридор довгий лишилося що
судно жертв і смеркань
що там надія вуста
з мерцями стількома

пишу існую лише випадком
гляньте жодного вибору вже відтепер
широчина серця хіба

ЛУІЗА ДЮПРЕ

Народилась у 1949 р. у канадському м. Шербруку. Авторка понад 20 книжок поезії, художньої прози та есеїв. Після захисту докторської дисертації у Монреальському університеті тривалий час працювала у видавничій сфері, а нині викладає на кафедрі літературознавства в рідному виші. Двічі здобувала премію Квебекор Міжнародного фестивалю поезії за поетичні збірки «Вже темно» (1993) та «Вище за полум'я» (2010). Роман «La tetoria» відзначили Премією Ренте Академії словесності Квебеку. Низка видань перекладалася іноземними мовами. Організаторка щорічних Міжнародних зборів письменників при Академії словесності Квебеку.

Зі збірки «Вище за полум'я» (2011) мнеш на сторінці

*

І знову початок
вірша

ліва рука
речовини замісить,
дарма що байдуже до них

той-таки хліб, той-таки
світ, і лайно те ж таки

ось хіба прямовисно,
чи під кутом сорому

ніби рука вояка,
що виконує інших
накази

зшиті вуста, нашита відзнака,
та замість серця

тільки тримасш ти
в лівій руці тихенько
незграбно

дитину і казку
про хлопчика,
що врятувався од вод

адже ранок іноді – це доброта
у книжках

де принцеси розплющують очі
перед колісками,
що повертаються з рік

ранок – це ще й божевілля,
оповідай

є там жінки, що народять
самим тільки кліпанням
гожих зіниць

просто оповідай
рідною мовою

злет – і нараз
існує душа

існує кохання і таїна,
і вже сліпуча рука

тягнеться до пелюшки
плачу та
бруду

ранки ще є
для кохання

і хочеться казки
задля дитини поруч

давніми трубадурами,
що від села до села брели

кидали
трохи честі
на війни

хочеш – вертай
до мрійного роду –
не сну

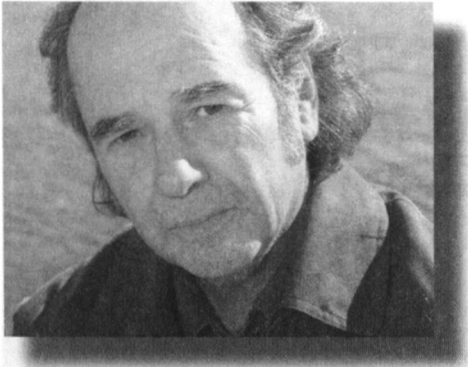
звіку вони
ширили сумир

для світу надалі

зрана
хочеш і ти – оживи
книги святі

задля дитяти
з тобою

П'ЄР ВЕЛЛЕ

Народився у 1950 р. у м. Квебеку. Автор понад 40 книжок поезії, художньої прози, есеїв, а також упорядник серії збірок сучасних канадських письменників. Після захисту докторської дисертації у Сорбоннському університеті під керівництвом Юлії Крістєвої багато років працював у вищій школі та на редакторській роботі, нині – завідувач кафедри естетики і поетики Монреальського університету, головний редактор журналу «Екрі». За збірки есеїв «Надивившись. Історія поглядів» (2005) і «Над часом. Поетика пост-історичного» (2008) відзначений Премією губернатора Канади, за роман «Золота легенда» (1998) – Премією Академії словесності Квебеку, за поетичну збірку «Повалення» (2010) – Премією Квебекор Міжнародного фестивалю поезії. Член Королівського товариства Канади та Академії словесності Квебеку.

Зі збірки «Повалення» (2007)

*

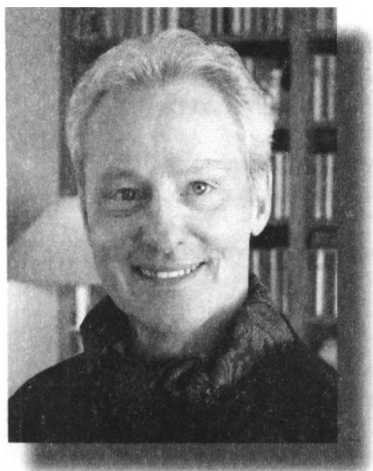
стріляти в міраж, не насправді,
у плоть, у кістки, писати очима. До дна.
До кону. Тобі на обличчі вуста розтулили
ті люди, що носять
мрії тягар, мовби усміх
останній – душа в тумані, свище язик,
клацають зуби, не вітер – хвища,
життя вступає у браму широку,
взяту на ключ. Обом повістину
ніколи не повідáють, і замість висновку ти
мовчання своє збережи, похибки
ти припусти, сумно відтак виправляй
її на любім обличчі, шрам на зап'ястку,
пальці стиснуто – щоб упіймати
пульс. А цей вірш – володіння життям,
останнє нотне
биття, трохи себе, та
не вдалось

*

вікно висить
на стіні. Всі двері
умерли – випустили їм тельбухи,
викинули з вікна. Хата
ще темна у сні. Чоловікові – впасти
на край ліжка, на днище тіні покластись,
ніби цілунок тобі на чолі,
там, де прадавня зброя
вкрилась іржею – то зброя рук,
то зброя твоїх кулаків, зброя губ
загублених, зброя спин і
кинутих жертв – ось і цівка крові
єднає рану з рушницею – вразь
горло страждання. Мала вбив-
ця плоті яріє, скажеш усе,
світ висвердлиш ти до спеки у тілі,
що вже холоне; гнізда свинцю,
шротів і камінців –
на дні стегон, а поміж них,
від вени до вени б'є джерело. Життя брик

*

усім ножам
вістря гостри
у піхвах... твої думки
в закрутах мозку мантачать
мову на вірш і на крик, позначить
її у схові ударів голий кулак,
удар накриє руку, і всі ніжності шал
перепинить; кісток і нервів кинджал
стирчить – до кого? куди? – великий, середній
пальці уже кровіють. І тятивою веде голос перед. Утікай,
усередину ти заховайся, ввійди
через двері погляду і через їхні
позирки,
хоч і порожні, засліплені... ізсередини часу.
Слова ріжуть,
крапля води і чуття, і кривавий потоп
їхній холодний розлито в повітрі
пекуче, подих до істин іще стримить... Хай нас повалять і знову наваллять
ізусібич; тіні-
удари ізвідусіль... тільки немає руки
для осяяння – удари без плоті
та без лица. Удари
себе роздирають: слова то, слова

ПОЛЬ ШАНЕЛЬ МАЛЯНФАН

Народився у 1950 р. у с. Сен-Клеман поблизу Сен-Рів'єр-дю-Лу. Автор понад 30 поетичних збірок, серед яких найвідоміші – «Ріки» (1997, Премія ім. Алена Гранбуа Академії словесності Квебеку, Премія Квебекор Міжнародного фестивалю поезії), а також «Віднесені тині» (2000, Премія Губернатора Канади, а також Товариства «Радіо Канади»), перекладена англійською. Авторитетний дослідник канадської літератури, професор Університету Квебеку в м. Рімуські. Відомий також низкою знакових прозових творів (роман «Так швидко ніч, невже?», 1998; повість «Сімейні портрети», 2000). Член Академії словесності Квебеку.

Зі збірки «Жити, отут» (2005)

*

Ранок морський по дощі –
при сотворінні світу
знайшлися камені.

Пахощі водоростей зі світлом упереміж.

Ти у самому осерді цього краєвиду, живе
тіло уже не здригається
в тиші, воно віддалось.
Подих – зомління.

Тихо – немовби пташина нічна
повернулась до дерева роду,
стихло гортання вітру
в родиннім альбомі.

*

Дитина днів, жалоби обрис.

А річкова краса присвітанкова!
А смак води із чистих водограїв!

І невтолений час дерев
тисячолітніх, що на подвір'ї Мірабо.

Шукаєш визначення тіней,
їх перебутніх душ
у стороні пере-буття.

*

У шереху птахів,
у ранньому світінні,
у морі однобарвнім...

Нічого більше – зору голотá.

Твій краєвид незрушний –
стіна вапниста.

Та виникає барва.

Супроти світла вся земля –
немов лавандові поля,
де стигнуть аромати.

І смерті забуття.
І правда існування.

*

Ти ловиш порух, мову на льоту.

І, наче руку, слово подають,
і вже земля проміниться.

Там, над рікою, на тремтливім тумані –
краснописи птахів.

За ієрогліфи їм – камені та кривлі
абеткові.

Сторінка – то заслання втіх.

Утіха гри! Раї свобод!

Тілом омріяним.
Краєм уявленим.

*

Сьогодні над рікою
земля
злітає на крилі.

Усе тут – не звідсіль: і небо,
і ріка,
і птах.

І лет – легенький рух у голубінь
понад замилування світом.

Та наслухаєш тиші первину.

У тілі пам'яті,
в уявнім колі
чекаєш, чи прийде самé життя,
тобою не записане ще досі.

*

Щастя, воно!
Щойно хвиля на злеті
чекання омріяне перевершить,
щойно світлий метеличок замигтить –
мить ока.

Хліба – птахам.
Імен – речам і траві.

І до посмертної ночі
забудь ваготу зів'ялого цвіту
політ нього, а на вустах –
присмак ропи й сажі.

Прийми лише прихилля краєвиду
і світло нічника
над сторінками.

Дмитро Олександрович Чистяк – український письменник, перекладач, філолог. Асистент кафедри французької філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук (дисертація «Лінгвопоетика міфологічного інтертексту в ранній драматургії Моріса Метерлінка»). Лауреат Премії ім. Григорія Сковороди Посольства Франції в Україні (2012) та літературної премії ім. М. Рильського (2013) за переклади «Творів»

Маргеріт Юрсенар. Відзначений Премією Міністерства культури Федерації Валлонія–Брюссель (2012) за «високохудожнє відтворення текстів франкомовної бельгійської літератури та внесок у її розвиток за кордоном». Серед інших перекладених українською творів – «П'єси» М. Метерлінка (К.: Пульсари, 2007), «Людське питання» Ф. Емманюеля (К.: Пульсари, 2009), «Птахи полум'я» Анн Перр'є (К.: Вид-во журналу «Радуга», 2012), «Блакитний птах» М. Метерлінка (Тернопіль: Богдан, 2011), «Вибрані твори» Ш. Ван Лерберга (К.: Вид-во журналу «Радуга», 2013). Переклав і видав французькою твори Т. Шевченка, Д. Павличка, О. Довгого, А. Багряної, антологію української поезії «Сонячні кларнети» тощо. Член-кореспондент Європейської академії наук, мистецтв і літератури та Академії наук вищої освіти України.

ХУАНА ІНЕС ДЕ ЛА КРУС

(1651–1695)

З іспанської переклав Сергій Борщевський

Хуана Інес де Асбахе і Рамірес де Сантільяна (ісп. *Juana Inés de Asbaje y Ramírez de Santillana*), більш відома як *Сестра Хуана Інес де ла Крус* (ісп. *Sor Juana Inés de la Cruz*) (12 листопада 1651, Сан-Мігель де Непантла, Мексика — 17 квітня 1695, монастир Святого Ієроніма) – мексиканська поетеса, черниця-єронімітка.

Хуана Інес де Асбахе і Рамірес де Сантільяна народилася 12 листопада 1651 року неподалік від Мехіко, в селі Сан-Мігель-де-Непантла. Її батьки, як припускають, були лише повінчані а не одружені, і тому Хуана і дві її старші сестри записані в парафіяльних книгах як «діти Церкви», тобто незаконнонароджені.

Фундаментальна монографія про життя, творчість і значення сестри Хуани належить Октавіо Пасу (1983, є іспанське й англійське видання).

Взаємозв'язок між коханням та осоругою

Люблю того, хто нехтує мене,
і нехтую того, хто любить вірно;
ллю сльози за байдужим я покірно,
прихильця сльози зір мій обміне.

Віддам обсуді серце запальне,
обожнювач дратує непомірно;
огуду вислуховую сумирно
і зневажаю судження хвальне.

Одного скривджу й жду нараз відплати,
бо інший тут же скривдить без жалю;
тож так чи так я змушена страждати,

обидва душу спалюють мою:
той просить щось, чого не можу дати,
цей не дає того, про що молю.

До власного портрета

Облудних барв квітчасте сум'яття,
штукарства плід – пишноти ці звабливі
і кольори нав'язливі й фальшиві,
і спроба ошукати сприйняття;

лестиве лицемірне співчуття,
стирає тут сліди років жакливі,
прикмети часу грізні та правдиві,
і відкидає старість, забуття,

та все намарно: ти – мов квітка в полі,
розгойдувана на семи вітрах,
безплідна спроба опиратись долі,

безглуздий намір подолати страх,
безсилий шал, бо бачиш мимоволі:
ти – тлін, ти – тінь, ти – марнота, ти – прах.

Моральний докір троянді та подібним до неї

Трояндо дивна, квітко запашна,
даруєш зору безмір насолоди;
ти – пурпурова досконалість вроди,
граційності чудовна білина.

Людських творінь подоба чарівна,
яскравий приклад марної погорди,
в тобі з'єднались волею природи
колиска втішна і труна сумна.

Думлива та бундючна в пишноті,
гадаєш, смерть – то не важлива штука,
а потім дні минають золоті,

і мерхнеш ти, й ятрить тебе розпука!
Ти мудра в смерті й нетямка в житті:
твое життя – обман, а смерть – наука.

Сонет, в якому поетеса розвиває попередню тему й віддає перевагу здоровому глузду над уподобаннями

Невдячному прихильність вся моя,
прихильника я сторонюсь невдячно;
зневажника кохаю необачно,
закоханого зневажаю я.

Кого люблю, той скарб мого життя,
я ж скарб для закоханця рівнозначно;
хай любий вб'є мене – мені не лячно,
того ж, хто любить, вб'ю без каяття.

Зласкавлюсь – власну гордість умалю,
благатиму – нарвуся на погорду:
хоч так, хоч сяк не омину жалю.

Тож вибирати маючи нагоду,
ніж здобиччю тому, кого люблю,
хай нелюбу дістанусь в нагороду.

Краще померти, ніж спізнати прикрощі старості

Зрить Селія троянду на роздоллі:
жахтить вбрання кармінове на ній,
радіє квітка красоті своїй,
бундючиться гордливо мимоволі.

Що ж, тішся, квітко, і не бійся Долі,
хай радість сповнить вік короткий твій:
не вб'є твоїх сьогоднішніх надій,
лиш завтра прийде смерть твоя поволі.

Нехай урве твоє життя вона,
красу твою їй вбити не під силу,
така ти зараз юна й чарівна:

твій досвід вчить, що краще у могилу
зійти, красою втішеній сповна,
ніж взнати старість прикру, знемощілу.

До Надії

Незріла втіха людського життя,
шал золотий, Надія божевільна,

снів наяву мережанка свавільна,
утішних мрій облудне пречуття;

про юність, що пішла без вороття,
старечий сон, ілюзія безсильна,
сьогоднішня омана добровільна
і завтрашні зневіра й каяття.

Всі світла ждуть з-за потемків твоїх:
рожеві почепивши окуляри,
уявний світ сприймають, як живий,

я ж – з долею обачніша від всіх,
очима шарю й вірю не в примари,
а в те, чого торкнеться погляд мій.

Промовисті сльози вгамовують ревності

Була моя розмова зрозуміла,
однак твій погляд прямо говорив,
мій любий, що тобі замало слів,
що хочеш ти, щоб душу я відкрила.

Й зарадила мені Любов стосила:
завади всі здолав її порив,
і вилив сльози біль, і в їхній плив
душа стражденна вилилась, змертвіла.

Тож досить вже підозр і гіркоти,
хай не потьмарять ревності нікчемні
твого спокою духом марноти,

хай тіні згинуть ниці та даремні,
бо плач душі відчув на дотик ти,
мої уздрівши сльози невтоленні.

Поетесі дошкуляє захоплення її мистецтвом

Такий великий, доле, злочин мій,
що так мене караєш ти за нього?
Тобі думок замало вже для цього,
як ти чуток лаштуєш, доле, рій?

Упевнившись в жорстокості твоїй,
я сенс збагнула заміру лихого:
ти глузд мені дала лише для того,
щоб він мене позбавив всіх надій.

Звеличила й піднесла ти мене,
щоб я сильніші відчувала муки;
твоя підступність – лихо головне,

призвідниця страшенної ошуки,
бо, взрівши обдаровання сяйне,
хто до моєї спуститься розпуки?

В коханні потрібні розум та розважливість

Знай, Фабіо, усі красуні в світі
хотіли б, аби всі любили їх,
тож віттарі без жертв щораз нових
порожніми зрять очі їх неситі.

На долю нарікають, гордовиті,
коли один прихильник лиш у них,
бо як доважку до принад своїх
сліпого поклоніння ждуть щомиті.

За них я розумніша, позаяк
мене лякають юрби метушливі,
тож хочу, щоб мене кохав не всяк,

а той, для кого ці чуття важливі;
адже любов, як сіль, свій має смак:
їй брак і надмір нарівно шкідливі.

Не слід плутати забуття й зневагу

Забула я тебе? Який незбіг!
Якби тебе забула, то повинна
у пам'яті моїй знайтись шпарина,
де б ти, хоч і забутий, бути міг.

Мої ж думки вершать свій звичний біг,
та не сяйнула хоч одна-єдина
про тебе згадка, й не гризе провина,
що я тебе забула, далєбіг.

Якби ти гідним був мого чуття,
то й забуття також; мою увагу
притяг би й у моє ввійшов життя.

Ти ж не спромігся на таку звитягу;
моя безпам'ять – це не забуття,
це глузд тобі висловлює зневагу.

Сонет-акровірш Мартінові де Олівасу*

Мудрованих ідей нестримний плин
Аж ось яку створив умільцю славу:
Розумним Архімеда звать по праву,
Трудом і вмінням знаменитий він.

Ім'я своє увічнив навзамін
На мармуровій брилі: величаву
Давно вписав сторінку він яскраву,
Егіду, здатну пережити тлін.

О Небо, дай, щоб збувся мій порив,
Ладналось в дальню путь моє стремління,
І в океан наук мій бриг стремів

Вслід за тобою, сповнений сумління,
Аби в труді натхненному зумів
Сягнути досконалого Уміння.

Доводить, що розлука більше зло, ніж ревності

Ревниці в цього викликають гнів,
а той удалині кляне розлуку;
той зстраху уявну терпить муку,
злоститься цей, збагнувши все без слів.

Та цей гамує безуму порив,
шукає змін майбутніх запоруку;
а з тим утнула доля кепську штуку,
бо вірить тільки в те, про що він мрів.

Цей в сумнівах плекає сподівання,
той здогади сприймає, як яву;
цей опором пом'якшує страждання,

той неприємність жде щораз нову;
відтак із двох цих лих без коливання
розлуку більшим лихом я назву.

Не слід ненавидіти недостойного, щоб навіть таким чином не тримати його близько від серця

Ненавиджу тебе, й мені огидно,
що ти присутній в пам'яті моїй:
так той, хто вступить в твань, брудниться в ній,
так меч плямить кров аспіда безстыдно.

Ти, мов отрута, здатна принагідно
убити всіх, хто ввірив долю їй,
бо ти такий підступний лиходій,
що мати гнів на тебе теж негідно.

Ти в пам'яті моїй живеш, однак,
і муку цю терпіти вже несила;
про тебе спомин – то спокути знак:

ненавидить моя душа зболіла
не лиш тебе, але й мене відтак
за весь той час, коли тебе любила.

Ревнивець говорить про розпуку, яка не оминає нікого, й попереджає, до чого може призвести боротьба протилежних почуттів

Моя любов до тебе безумовна,
хоч ти байдужа до моїх чуттів;
і через те любов до тебе й гнів
душа моя плекає правдомовна.

Втім ні любов, ні гнів не владні сповна
ще наді мною – може б, і хотів
я дати волю гніву, та порив
притлумлює любов моя гріховна.

Лісардо, я люблю тебе, однак
відкинь самовдоволення даремне,
не думай, що довіку буде так.

Якщо в душі збудився гнів у мене,
хоча любов ще жевріє – то знак,
що скоро згасне це чуття нікчемне.

Любов до того, хто її не гідний, слід спокутувати каяттям

Це все моя помилка й підступ твій –
заблудної душі жага любовна;
яка ж зваблива пристрасть ця гріховна
і скільки сили та нестями в ній.

Заледве вірю пам'яті своїй:
як сталося, що захопила співна
мене така нікчемність безумовна,
такий несосвітений лиходій?

Хотіла б я, тебе зустрівши знов,
зректися недостойного кохання,
однак здоровий глузд без передмов

від мене вимагає покаяння,
бо ця до тебе, Сільвіо, любов –
мій гріх, що потребує сповідання.

Любовні муки непорівнянні з принадами того, хто їх спричиняє

Ти бачиш, пут любовних не минути:
вони скували все єство мені;
невже спливуть мої невтішні дні
у рабстві, повні розпачу та скрути?

Ти бачиш душу, сповнену засмути,
приречену на муки ці страшні?
Здається їй, палаючій в огні,
що цих тортур замало для спокути.

Ти бачиш, я нетямлюсь безпричинно,
хоч і кляню безглуздий свій порив?
Слідами мрій примарних йду невпинно,

і кров'ю сходжу серед цих слідів.
Ти дуже цим здивований, Альсіно?
Та більш дивує мук моїх мотив.

Нове звеличання Лукреції за її вчинок

Лукреціє, до серденька твого
Тарквіній прагне хід знайти невтомно:
то плаче він, то замовкає скромно,
то офірує враз себе всього.

Гадає вже, що досягнув свого,
що ти йому коришся безумовно,
ти ж розпочати путь важку поновно,
немов Сізіфа, змушуєш його.

Лютує він, твої ж чуття відкрили
ту честь, що чинить опір без обави,
незламну у запеклому бою.

Направду прозорливі вищі сили!
Хай честь тебе штовхає до неслави,
неслава честь увічніює твоєю!

Роздуми про те, що більше дошкуляє – любов нелюба чи байдужість коханого

У серці біль, бо до моїх чуттів
мій Фабіо нечулий та байдужний,
а Сільвіо кохає, осоружний,
і тим вражає серце поготів.

Караюсь тяжко я, та й хто б терпів
двох різних почуттів двобій сутужний:
в коханому – цей гонор невидужний,
у нелюбі – зневажений надрив.

Мене дратує в Сільвіо покора,
моя ж покора Фабіо гнівить,
на цього не зглядаюсь я, сувора,

на мене той не зглянеться й на мить.
Коханою для когось бути – змора
не менша, ніж кохати самохить.

О, Мексиканська музо, Аполлона улюбленка

О, Мексиканська музо, Аполлона
улюбленка, від інших дев'яти,

миліша Сонцю, бо немарно ти
в західний час з його родилась лона.

У висловах добірна й красномовна,
сягаєш неземної висоти!
А про любов співаєш – чистоти
і цноти завжди твоя пісня повна.

Єдина поетесо, дар такий
ти не змарнуй, використовуй вміло, –
рече моя любов, бо заздрю їй.

Прочанкою у добрий час будь сміло,
якщо ж з путі зіб'ється розум мій,
наснаж його, не знехтуй збайдужіло.

Засудження потаємної жорстокості, що таїть у собі сподівання

О, хворе на забарність сподівання,
ти розтягаєш плин років моїх,
однаково на терезах твоїх
людські набутки важать і страждання.

Ніяк не полишаєш намагання
в підвішеному стані довше їх
тримати, тож від вивертів таких
важніють і розпука, й уповання.

Чому тебе убивцею не звать?
Ти гірше від убивці, бо у леті
душі людській перепиняєш путь

в щасливій чи фатальній круговерті
не щоб життя спасти – твоя ж бо суть
подовжити велить хвилини смерті.

Марне намагання за допомогою здорового глузду утишити тугу ревнивця

Як статися могло, що розум твій
отак піддався ревнощам, Альсіно?
Не тямисья від люті безпричинно,
відкинувши рішуче супокій.

На Селію ображений такий,
що звеш любов оманю невпинно?
Але ж тобі належати незмінно
вона не обіцяла, зрозумій!

У світі все минуще, і твоє,
відтак, Альсіно, марне намагання
навік лишити все таким, як є.

Ти помилився: Доля та Кохання
не вічні, Провидіння їх дає
нам не у власність, а в користування.

Поетеса оплакує з усіма смерть маркізи де Мансери

Померла ти, і вмерли всі чуття,
позбавлені твоєї благостині,
всі очі, що тебе не бачать нині,
яса, що йшла від тебе за життя.

Моя німує ліра без пуття –
ти звуки їй дала колись чарівні,
тепер вона вмирає в безгомінні,
і ці рядки – то сльози співчуття.

Тебе не оминувши, невмолима,
страждає смерть од почуття вини;
тепер Амура мрія нездійснима,

до дна він випив келих трутини:
хотів тебе він бачити очима,
тепер тебе оплакують вони.

Поетеса розраджує ревнивця, змальовуючи почуття, які пробуджує любов

З тривоги починається кохання,
а далі шал, безсоння, непокій,
збентеження, підозра, веремій,
невтішні сльози, прикрі умовляння.

З байдужістю приходять відмагання,
і марнота оманливих надій,
і ревності в кінці в душі твоїй
огонь чуттів згашають без вагання.

Такі початок і кінець любові;
не докоряй коханій безпричинно,
мовляв, вона зламала свій зарок.

Не псуй собі самому, друже, крові:
Амур не ошукав тебе, Альсіно,
це просто у любові вийшов строк.

« КУР'ЄР КРИВБАСУ »

Квітень-травень-червень 2015 № 305-306-307

КУР'ЄР
КРИВБАСУ

У № 305-306-307 числі (2015) журналу „Кур'єр Кривбасу” друкується версія пісні часів Другої світової війни „Лілі Марлен” від поета Віктора НЕБОРАКА.

У розділі ПРОЗА публікуються повість-спогад Андрія КОНДРАТЮКА „Там земля мила” та оповідання Ольги ДЕРКАЧОВОЇ „Кишеньковий янгол”.

Розділ УНІВЕРС містить оповідання іспанської письменниці Кармен ЛАФОРЕТ „Подарунок” у перекладі Зоряни КАЗЬМИР; оповідання відомого бельгійського письменника Жана-Клода БОЛОНЯ „Останній погляд” (переклад з французької мови Івана РЯБЧИЯ); вибрані фрагменти з книжки аргентинського поета Антоніо ПОРК'Я „Голоси” (переклад з іспанської Ірини КАРІВЕЦЬ).

У розділі ПОЕЗІЯ - добірка нових сонетів Емми АНДІЄВСЬКОЇ та вірші Любові ЯКИМЧУК із циклу „Розкладання”.

У розділі УНІВЕРС – поезія буддійського монаха Хань ШАНЯ „Усвідомлення миті” (вступна стаття та переклад з китайської мови Ярослави ШЕКЕРИ). У рубриці ”Хвіртка до загубленого саду” Валерія БОГУСЛАВСЬКА знайомить з поетом Даніелем ГАЛАЄМ та перекладною добіркою „Схожі – крик і крок”.

У ВИТОКАХ розміщені стаття Марка Роберта СТЕХА „Відлуння „повзучої війни”: про п'єсу „Марш Чернігівського полку” та оригінальний текст драми Юрія КОСАЧА, а також матеріал Юрія КОСАЧА „Театр таїни”.

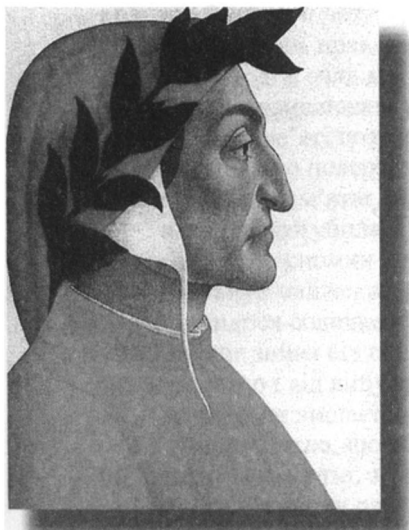
SCRIPTIBLE містить спогади Софії МАЙДАНСЬКОЇ „Друге пришествя”; тексти Олафа КЛЕМЕНСЕНА „Літо-АТО”; розвідку Лариси БРЮХОВЕЦЬКОЇ „Велике кіно завжди національне...”; ностальгічне про шістдесяті „Про час і про нього, Валентина Мороза” від Григорія КЛОЧЕКА; есей Віктора ВІНОГРАДОВА „Музика тріумфу” від різних оркестрів; роздуми Леоніда ТОМИ „Харківська богема в резерваціях соцреалізму”; рецензію Євгена БАРАНА „Свідки часу і життя...” на книжку епістолярії Юрія Шевельова та Олекси Ізарського; спостереження Олега СОЛОВ'Я над новелістикою Ігоря Костецького „Плечима власними утримуючи світ”; розвідку Ярослава ГОЛОБОРОДЬКА „Прозова happiness'ографія Еліс Манро”.

У рубриці „Нові автори нового століття” Олег КОЦАРЕВ знайомить з віршами поета Володимира БЛИКА.

*О Вище Світло, що тебе не вміли
збагнути смертні, зрітого вернути
хоч трохи знову пам'яті дай сили,
й такої моці мові дай здобути,
аби хоч відсвіт від твоєї слави
побачили в рядках прийдешні люди...*

(Данте Аліґ'єрі, «Рай», переклав Максим Стріха)

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ РАЙ

*З італійської переклав та примітки склав
Максим Стріха*

Пісня XXXIII

Молитва святого Бернарда. Видіння Бога.

«О Діво-мати, дочко свого сина, смиренна й горда над усі істоти, всіх обертань небесних вісь незмінна, людській природі додала чесноти	3
Ти стільки, що Творець сам зголосився в її творінні гріх перебороти.	6
Любові пал у лоні умістився Твоїм, який сю квітку зігриває, що миром вічним квіт її зробився.	9
Для нас Ти в небі милість преблага є, а на землі, для смертного народу, – надії джерело, що не всякає.	12
Така велика міць Твого клейноду, що прагнути без милості Твоїї, – те, що шукать без крил до неба ходу.	15
Твоя прихильність для того, хто в неї увірував, така, що й без прохання йому щедроти уділя своєї.	18
В Тобі є милосердя й спочування, і благодистиня, у Тобі єдиній – чеснот усіх можливих поєднання.	21
Той чоловік, який з глибин яскині і до висот усесвіту оглянув	

по одній душі, в діянні відмінні,	24
перед Тобою із молінням станув, аби дала Ти силу його зору, у глиб Спасіння Вищого щоб канув.	27
Тож я перед Тобою всю покору складаю так, за себе як ніколи ще не благав; вволи ж благаання скоро,	30
аби Твої моління побороли в нім плями, і узріти без заслони він міг Найвище Щастя на престолі.	33
А ще прошу, Царице, оборони йому й надалі, щоб і по видінні лишався дух його від зла схоронний.	36
У нім затримуй порухи руїни; і зваж, як Беатріче зі святими теж руки простягають у молінні!»	39
І зір, з пошаною й любов'ю зримий самим Творцем, на мовцеві спинився, – і втіхи слід у ньому був видіймий;	42
й до Вічного Потоку Світла звівся, куди не можна навіть і гадати, щоб смертний погляд без завад пробився.	45
І я, уже приготувавшись стати перед вінцем бажань, у нетерпінні великим пориванням був пойнятий.	48
Бернард вказав: підністися повинні вже очі; але те, що вчув від нього, вже сам зробив по власнім розумінні; бо вже мій зір опанувала змога	51

Від перекладача

Подорож Данте позасвітами прив'язана поетовою уявою до конкретної дати. Розпочалася вона на страсну п'ятницю 1300 року (того року Данте виповнилося 35 – за тодішніми уявленнями, пройдено «півпуті життя земного») і протривала тиждень: дві доби Данте з Вергілієм спускалися в глибини «Пекла», чотири – підіймалися схилами гори Чистилища; ще доба знадобилася Данте й Беатріче на те, аби з Земного Раю на вершині цієї гори у містичному леті дістатися до найвищого Емпірейного неба, де втішаються ангели й праведні душі й де розлито невимовно прекрасне сяєво самого Творця.

Реально ж «Божественну Комедію» поет писав трохи менше п'ятнадцяти років, розпочавши «Пекло» вже на вигнанні десь по 1307-му і завершивши натхненні терцини «Раю» в Равенні незадовго до своєї смерті у 1321-му. Саме цей час знадобився, аби з'явився твір, який, без перебільшення, не має рівних не так за сюжетом (свої подорожі в загробне царство здійснювали і герої Гомера та Вергілія, і середньовічні візіонери), як за кількістю приголомшливо виразних для зору й пам'яті образів сучасників і людей минулих часів (часом реальних, часом – вигаданих), яких Данте зустрічає на своєму шляху.

Свій переклад поеми Данте автор цих рядків завершував іще довше. Розпочато його було десь у 1991-му, і його перші десять пісень устиг благословити легендарний Григорій Кочур. Сам він, як

все бачити, й назустріч повносило йому лилось правдиве світло Бога.	54
Те, що тоді в очах моїх зоріло, й уміння змалювати все словами, й міць пам'яті позаду залишило.	57
Мов той, хто повертається до тьми від сну, і пам'ятає поривання, а решта розгубилась між думками,	60
отак і я: бо спомин споглядання розтанув майже, в серці лиш від нього лишилося солодке почування.	63
Так сніг зника від сонця весняного, так само і від віщувань Сивілли на вітрі не лишається нічого.	66
О Вище Світло, що тебе не вміли збагнути смертні, зрітого вернути хоч трохи знову пам'яті дай сили,	69
й такої моці мові дай здобути, аби хоч відсвіт від твоєї слави побачили в рядках прийдешні люди;	72
бо, віродившись в обрисах уяви, й хоч якось забринівши між рядками, ясніший стане образ величавий.	75
Гадаю, що зміцнівся так очами я через мною бачене сіяння, – й осліп би враз, як не дивився прямо.	78
Це сили додало для споглядання, і променисте відкривалось оку	

.....

відомо, Данте не перекладав, але мав широкі дантівські зацікавлення, які вилилися і в редагування колективного перекладу «Нового життя» в 1965-му, і в написання енциклопедичної за охопленням матеріалу розвідки «Данте в українській літературі» в 1971-му, і в активну участь, аж до сумнопам'ятної кампанії проти української інтелігенції 1973-го, в роботі Дантівської комісії АН СРСР

..Пригадую, як я ясного осіннього дня десь на початку 1990-х читав уривки з цього перекладу в заповненій по вінця книжками ірпінській хаті Григорія Порфіровича (причому з такої нагоди не на звичній кухні, а на веранді) господареві і його гостеві з Мюнхена професорові Ігореві Качуровському. Пізніше Ігор Васильович (який після відходу Кочура залишився «останнім неокласиком») відгукнеться у своїй «Генерації і архітектоніці» про цей незавершений тоді переклад аж надто високо, назвавши його «кращим з усіх наявних»...

Але шлях до друку навіть «Пекла» виявився неймовірно довгим. Попри велику кількість журнальних публікацій, і навіть орієнтовану на школярів книжкову в київському видавництві «Факт» (2001), де було наведено перші 11 пісень, повний текст з'явився у львівській «Астролябії» допіру в 2013-му (За це видання перекладач несподівано для себе отримав у Равенні відзнаку «*Lauro Dantesco*» з гарним бронзовим зображенням старовинного Дантового надгробка в каплиці при церкві Сан-Франческо, де 14 вересня 2013 року уривок із «Пекла» вперше прозвучав і українською мовою). «Чистилище» з'явилося через рік. І ось нині поставлено останню крапку під перекладом «Раю».

Безмежної Чесноти одіяння.	81
О милосте безмежна і висока, через яку я вічне світло зріти наваживсь довше геть малого строку!	84
Я бачив у його глибинах зшите в єдину книгу вислідом любові, що перше світ устиг розпорошити:	87
суттєві речі й речі випадкові, і всі при тому з'єднані так дивно, що се несила передати в слові.	90
Ідею, що усе єднає тривно, гадаю, зрів я, бо при думці й нині струмує щастя в грудях переливно.	93
Се застують для мене миті плинні сильніш, ніж двадцять п'ять сторіч від того, коли Нептун побачив Арго тіні.	96
Сприймав се розум повно якомога, препильно, німо, палко, і в увазі своїй не поминаючи нічого.	99
Таким робилось ссяво, що наразі і думки не було відвести очі, аби їх пов'язали інші в'язі;	102
тому що в ньому речі всі урочі і досконалі, й поза ним зіпсуте, що в ньому правоти добігти хоче.	105
Віднині мало зможете почути від мене, хоч і обмаль пам'ятаю, –	

Ця остання кантика «Комедії» – особлива. Сам поет застерігав: нехай до неї не береться той, хто не схильний до глибин божественної премудрості. Чимало відомих людей минулого вважали «Рай» доволі схоластичним і назагал менш цікавим від двох перших кантик.

І все ж у ньому є свій чар – навіть у довгих схоластичних побудовах і описах. Проте не менше в ньому і яскравих образів, які западають у пам'ять. Причому, розуміючи, що будь-яка антропоморфність може виявитися фальшивою, поет робить тут, починаючи від неба Венери, блаженні душі світляними цятками – осміхненими, осяйними, але позбавленими звичайних людських рис. Упродовж усієї кантики обличчя зберігає лишень Беатріче, яка у кожній вищій сфері робиться дедалі прекраснішою.

Обличчя знову з'являються лишень у Ружі Раю – амфітеатрі, де душі старозавітних і християнських праведників сидять, маючи змогу зріти Діву Марію і самого Бога. Тут Беатріче повертається на своє надзвичайно почесне місце просто під престолом Марії, залишаючи Данте на опіку святого Бернарда, абата Клерво, середньовічного теолога й візонера, який любив Богородицю особливою містичною пристрасцю.

В останній пісні Бернард молить обожнювану ним Марію про заступництво: зміцнити зір Данте, аби він зумів побачити самого Бога у його невимовному сяві. Це бажання вислухано, і Данте розповідає насамкінець про своє божественне видіння. Розповідає словами та образами, вище яких, за словами нобелівського лауреата Томаса Стернза Еліота, поезія ніколи раніше не

язик-бо, мов у немовляти, скутий.	108
Не те щоби Живе те Світло Раю, що бачив я, свої мінило лики, – у ньому в часі жодних змін немає;	111
та, поки сяйво оглядав велике, міцнів мій зір, і я мінився в ньому, й воно в мені свої мінило бліки.	114
І в глибині у сяєві ясному побачив кола я, у барві різні, та в розмірі поміщені одному;	117
з них два були в єдиній подобизні, мов райдуги відбиті, і вогнями вони єднались в третього крутизні.	120
Не спосіб се розповідать словами, – супроти мною зрітої картини від дрібки дрібку лиш почуто вами.	123
О Вічне Світло, у собі єдине, розлите і осягнене, і в тому занурене саме в свої глибини!	126
В твоєму обертанні пресвятому я спершу сяйво добачав відбите, та, придивившись, зрозумів потому, що там, такими ж барвами залите, немов обличчя наше проступає, що мав на ньому погляд зупинити.	129
Мов геометр свій розум підганяє, щоб виміряти коло, та в старанні,	132

підіймалася, і вже не підніметься.

...Робота над «Раєм» тривала в часі, коли пішла в позасвіти «Небесна сотня», коли кращі сини України гинули й гинуть на сході, аби захистити всіх нас від жахаті тупої російської навали, і коли крихкість людського життя відчутна особливо гостро. Втім, не менш гостро відчував цю крихкість, напевно, і сам Данте, Італія якого палала в огні численних воєн.

Тож сам перекладач, завершивши працю, може тільки приміряти на себе майбутню роль одного з героїв «Комедії»: навряд чи в найпохмуріших глибинах пекла, але й ледве чи на лавах Райської Ружі.

Є «Рай». І життя вже зліплено.

Лишилися хіба деталі,

Й питання про другу дату в довідці з «Вікіпедії».

...А все ж прецікаво знати: що тут іще станеться далі,
Як буду вже серед героїв «Божественної Комедії»?

Однак великі поети на те і є великі: вони, певно, знають відповіді на все, але рідко висловлюють їх прямо й однозначно.

однак, у нього поступу немає,	135
такий був я в моєму спогляданні:	
я прагнув зрозуміти, як єднались	
лице і коло в рівному сіянні; –	138
для того власні крила не придались:	
та сі в моєму розумі загаги	
від спалаху вгорі порозпадались.	141
Фантазія тут мусить відступати;	
та волю з прагненням в єдинім хорі,	
мов колесо, взялася обертати	144
Любов, що водить сонце й інші зорі.	

1–39. Лунає молитва святого Бернарда до Діви Марії.

8. ...сю квітку – Райську Ружу, описану Бернардом у попередній Пісні.

21. Той чоловік – Данте, який пройшов глибини Пекла, схили гори Чистилиця і сфери Раю.

27. Святий Бернард просить, щоб Данте зміг побачити Бога, – адже для людського зору видиво Божества занадто сліпуче.

40–41. ...зір, з пошаною й любов'ю зримий // самим Творцем – погляд Діви Марії.

43–45. Діва Марія просить Бога, аби він дарував Данте можливість побачити Себе.

54. ...правдиве світло Бога – пор.: «Світлом правдивим був Той, хто просвічує кожну людину, що приходить на світ» (Євангелія від Святого Івана, 1, 9).

65–66. ...від віщувань Сивілли // на вітрі не лишається нічого – Сивілла Кумейська писала свої пророцтва на листочках дерев і розкладала їх у своїй печері; вітер розвіював листочки, і змісту пророцтва вже не можна було відновити («Енеїда», III, 441–452).

84–90. В Богові поєднані всі сутності світу.

91. Ідеться про божественну ідею кожної речі.

94–96. Відразу по завершенні видіння воно в пам'яті поета забулося дужче, аніж похід аргонавтів (коли Нептун з подивом побачив на воді тінь «Арго» – першого корабля) забувся в пам'яті людей за 25 років.

115–120. Три однакові за розміром, але різні за кольором кола символізують три лиця Бога. Згідно з доктриною Західної Церкви, Син є відбиттям Отця, а Святий Дух походить від Отця і Сина (згідно з православною доктриною – лише від Отця).

127–132. Данте починає прозирати в другому колі обриси обличчя Бога-Сина.

133–141. Наче давні геометри марно намагалися визначити точне співвідношення довжини кола до його діаметра, так Данте марно намагається досягнути таємниці поєднання божественного і людського (лиця і кола) в Христі; але йому допомагає раптове осяяння згори.

142–144. У «Бенкеті» Данте визначає фантазію як те, з допомогою чого розум уявляє собі те, що він бачить. Словом «зорі» («stelle») закінчуються всі три кантики поеми.

МУРАСАКІ СІКІБУ ПОВІСТЬ ПРО ГЕНДЗІ Повість

З японської переклав Іван Дзюб

Мурасакі Сікібу (бл. 973–бл. 1014(1025)) – японська письменниця й поетеса періоду Хейан. Найвидатніша представниця середньовічної японської літератури. Справжнє ім'я невідоме. Головний твір – «Гендзі монотатарі», повість про амурні пригоди принца Гендзі, — написаний японською абеткою кана.

Садок павлонії

Хтозна-коли серед численних нього й кої¹ – дружин і наложниць Імператора – була одна особа не вельми знатного роду, яка здобула собі його особливу прихильність.

Ті з них, що від самого початку, ставши на службу в Імператорському палаці, самовпевнено вважали себе гідними такої ласки, від заздрощів зненавиділи її за таку зухвалість. А ще більше не могли заспокоїтися наложниці, які були однакового або нижчого від неї походження. Те, що вона зранку і ввечері прислужувала Імператору, їх вкрай дратувало, і це, напевне, накликало на неї стільки злості, що вона, занедажувши, дедалі частіше проводила дні в батьківському домі, та все одно, щораз більше жаліючи її, Імператор, незважаючи на людський осуд, так ласкаво з нею обходився, що міг стати недобрим прикладом для майбутніх поколінь.

Найвищі вельможі й середня знать несхвально відвертали погляди – мовляв, така пристрасть засліплює очі. Казали, що саме за подібних обставин у Китаї епохи Тан² наставав розбрат і руїна. Коли в країні поступово ширилося невдоволення і на пам'ять спливав випадок з Ян Гуйфей³, наложниця не один раз зазнавала кривди

¹ Нього – придворна дама третього (після імператриці) рангу, зазвичай принцеса або дочка міністра, яка могла стати імператрицею; кої – наложниця, придворна дама четвертого-п'ятого рангу, як правило, дочка придворного четвертого-шостого рангів.

² Епоха Тан у стародавньому Китаї – 618–907 рр.

³ Ян Гуйфей – улюблена наложниця китайського імператора танської династії Сюаньцзуна (685–762), любов до якої, зокрема, стало причиною заворушення під проводом Ань Лушаня. На вимогу повстанців імператор був змушений її стратити. Коханню Ян Гуйфей і Сюаньцзуна присвячена поема «Вічний смуток» китайського поета Бо Цзюйі (772–846).

від своїх суперниць, але завдяки незрівнянній доброті Імператора й далі з'являлася в палаці.

Її батька, старшого радника, вже не було на цьому світі, однак мати, його головна дружина, особа благородного походження і старожитніх чеснот, з усіх сил старалася, щоб на будь-яких урочистостях у палаці її дочка не поступалася суперницям, що мали заможних, впливових батьків, але та, позбавлена надійної опори, іноді почувалася безпорадною і самотньою.

Напевне, зв'язок наложниці з Імператором у попередньому житті був навдивовижу міцним, бо вона народила сина небаченої краси, справжню перлину. Імператор чекав з нетерпінням – коли ж нарешті? – зустрічі із сином, а коли того привезли до палацу, був вражений його рідкісною вродою.

Його першого сина народила дочка Правого міністра, тож люди не сумнівалися, що у свій час той стане принцом-спадкоємцем. Та оскільки з новонародженим його не можна було й порівнювати, то Імператор, як і дотепер, ставився до нього доброзичливо, а от молодшого сина сприймав як свій найдорожчий скарб.

Від самого початку наложниця посідала досить високе становище в палаці й не мала б постійно прислужувати Імператору, але той намагався бути завжди з нею – першою викликав до себе на звичні музичні розваги або інші мистецькі урочистості, а інколи нізащо не відпускав її від себе й після ночі, проведеної з нею у своєму покої, і тим самим, природно, виставляв її в ролі особи низького звання. Та коли вона народила сина, його ставлення до неї настільки різко змінилося, що мати першого сина, дочка Правого міністра, засумнівалася: а чи не станеться так, що того призначать принцом-спадкоємцем? Докори цієї дружини, нього Кокіден¹, сильно непокоїли Імператора, бо вона, з'явившись у палаці раніше за всіх наложниць, була йому небайдужою, а також матір'ю його дочок.

Хоча наложниця перебувала під щедрою опікою Імператора, багато хто прикидував її і прискіпувався з будь-якого приводу, тож вона, квола й безпорадна, з гіркотою в душі зізнавалася собі, що його прихильність швидше принесла їй горе, ніж радість. Жила вона в покої Кіріцубо². Імператор учав туди, минаючи покої інших наложниць, тож, природно, це дратувало їх. І коли вона прямувала до нього – а це траплялося також нерідко, – то тут, то там – на перекидних мостиках і переходах – вони вчиняли такі неподобства, що подоли помічниць, які супроводжували її туди й назад, ставали загидженими. А бувало не раз і так, що, змовившись, вони завдавали їй нестерпних прикрошів, замикаючи її з обох боків у єдиному коридорі, яким вона могла дістатися до Імператора³.

Коли молодший син досяг трирічного віку⁴, Імператор велів справити церемонію одягання хакама⁵ для нього так само пишно, як для старшого сина, використовуючи запаси палацової скарбниці та рисових комор. І цього разу було чимало лихослів'я, та, виростаючи, хлопець ставав таким навдивовижу гарним і добрим, що заздрісники мимоволі вга-

¹ Наложниця жила в покої Кокіден.

² Кіріцубо (офіційна назва цих покоїв – Сігейса) – садок павлонії. В садку біля покоїв наложниці росла павлонія.

³ Покої імператора були досить далеко від її покоїв, на протилежному боці палацу.

⁴ За східним звичаєм у вік дитини повністю зараховувався рік народження, незалежно від дня народження.

⁵ Хакама – шаровари.

мувалися. А досвідчені люди, що збагнули суть речей, неймовірно дивувалися: «Невже в цьому світі могла народитися така досконала людина?».

Влітку того ж року наложниця-мати з покоїв Кіріцубо, почувачись трохи слабою, збиралася поїхати до батьківського дому, але Імператор ніяк на це не погоджувався. Оскільки звук, що останнім часом вона постійно нездужала, то повторював: «Спробуй побути ще трохи, може...». Однак її здоров'я щоразу підупадало, й через якихось п'ять–шість днів вона зовсім ослабла, тож її мати слізно впросила його відпустити дочку. І навіть цього разу, побоюючись незаслужених образ від суперниць, вона вирішила поїхати додому потай, сама, залишивши сина в палаці.

Усе на світі має кінець, тож Імператор більше її не затримував, але невимовно жалів, що навіть не може провести її хоч би очима. Вона, ще недавно така чарівно-прекрасна, тепер страшно схудла на обличчі й, глибоко сумуючи, ворушила губами, але нічого не могла сказати. Дивлячись, як вона, напівжива й напівмертва, насилу уривчасто дихає, він, не думаючи ні про минуле, ні про майбутнє, крізь сльози безперестанку присягався у любові, але відповіді не почув. Її погляд так потьмянів, а тіло на постелі настільки обм'якло, що Імператор занепокоївся: а що ж буде далі? І навіть коли розпорядився прислати для неї ручну двоколісну карету, все одно, залишаючись з нею в покої, не відпустив її додому.

– Хіба ми не обіцляли одне одному, що вирушимо разом в останню дорогу? Ти не можеш піти, залишивши мене самого, – казав Імператор.

«Печальною дорогою розлуки,
Що нам судилася,
Я мушу йти.
Та як хотілося б
Вернутись до життя!

О, якби я знала, що так станеться...» – з глибоким сумом в очах відповіла вона й, ледве дихаючи, начебто хотіла ще щось сказати, але нарешті сили покинули її, тож Імператор вирішив: «Нехай буде, що буде...», – але в цю мить прибіг гонець від її матері з повідомленням, що увечері мають розпочатися молитви й замовляння видатних монахів, і йому хоч-не-хоч довелося відпустити кохану додому.

З важким тягарем на серці, не засипаючи ні на мить, Імператор насилу дочекався досвітку. Послав гінця й занурився у зловісні передчуття, а коли той, страшно приголомшений, повернувся з дому наложниці, де серед плачу й крику дізнався, що після півночі вона померла, то, охоплений сум'яттям, ні про що інше не думаючи, замкнувся у своїх покоях.

Хоча й тепер прагнув бачити свого молодшого сина, та оскільки зазвичай у такому випадку дітей у палаці не залишали, то вирішив послати його в дім матері. Той не розумів, що сталося, і вкрай дивувався, чому це матирина прислуга ридма ридає та й сам батько безперервно плаче. І за звичних обставин розлука з батьком буває сумною, та цього разу її не можна описати словами.

Усьому на світі настає кінець, тож, як вимагав звичай, нещасну поховали. Хіба можна уявити собі, що діялося від горя в душі її матері – мовляв, і сама хотіла б разом з нею спопеліти й піднятися з димом у небо, – коли вона, вслід за доччиною прислугою, сіла в карету й прибула в Отагі¹ на урочисту прощальну церемонію?

¹ Гори на схід від столиці, де відбувалося поховання.

– Дивлюся на її тлінні останки, і мені здається, начебто вона ще жива, та як тільки побачу, що вона перетвориться на попіл, справді повірю, що її вже нема на цьому світі, – цілком розсудливо казала мати, але невдовзі, охоплена відчаєм, як того й побоювалася прислуга, мало не випала з карети.

З Імператорського палацу прибув посланець. Коли він прочитав указ про присвоєння покійній третього рангу, присутніх на похороні охопив ще більший сум. Імператор гірко жалів, що не зважився за життя назвати її якщо не імператрицею, то хоч би «нього», а тому вирішив підняти її ранг принаймні на один ступінь. І навіть цього разу багато хто цим обурювався. А от інші, здатні глибоко зрозуміти суть речей, тепер згадали, якою вона була вродливою, лагідною і приємною – в усьому бездоганною. Та й придворні дами з оточення Імператора з любов'ю заговорили про її добре серце, хоча за життя страшно заздрили їй, мовляв, саме через його надмірну до неї прихильність. Мабуть, щось подібне описано в одному вірші такими словами: «А коли її не стало, полюбив...».

Безрадісно минали дні жалоби. Сім разів, через кожен тиждень, Імператор ретельно посилав гінця на поминки в рідний дім покійної, щоб висловити щире співчуття її матері. Час збігав, а Його Величність поринув у безпросвітний смуток – настільки, що відмовився від нічних послуг інших наложниць і тільки безперестанку, вдень і вночі, плакав. Та й у придворних, які це бачили, промокали рукава – такою росою була осінь. А нього Кокіден і тепер немилосердно в думках докоряла: «Це ж як треба любити її, щоб і після смерті вона тривожила людські душі!» Щоразу, коли Імператор бачив старшого сина, з любов'ю згадував про молодшого і посилав довірену прислугу або годувальницю, щоб дізнатись, як йому живеться в домі матері покійної.

Якось надвечір, коли раптово повіяв пронизливий холодний вітер, а на Імператора сильніше, ніж завжди, наринали спогади про покійну й молодшого сина, він послав туди придворну даму Югеї-но Мьобу. Пославши її того чарівного місячного вечора з листом, Його Величність знову поринув у роздуми про кохану. Немов бачив її постать і обличчя перед собою – як подібними вечорами, коли викликав розважати музикою, а вона своєю надзвичайно майстерною грою і невимушеними словами проймала душу сильніше за будь-кого, – але менш виразно, ніж «у п'яті нічній»¹.

Як тільки пані Югеї-но Мьобу заїхала у двір, перед її очима постала зворушливо-сумна картина. Хоча мати була вдовою, але заради дочки сяк-так доглядала садибу, а от тепер, коли поринула в морок відчаю, увесь сад потонув у високих густих заростях трави, розбурханих осіннім вітром, крізь які тільки пробивалося місячне сяйво. Зустрівши гостю перед південним ганком, мати відразу не могла нічого сказати.

– Прикро, що я досі живу на цьому світі, а ще дуже соромно через те, що такій високій, як ви, особі доводиться продиратися крізь полинові хащі, – сказала вона нарешті й, не в змозі стримати почуттів, заплакала.

– Пані Найсі-но суке доповіла Його Величності, що їй було страшно жаль вас, аж серце розривалося, коли вона сюди приїжджала, та й мені, не такій витонченій, як вона, особі, тяжко витримати, – сказала гостя і, зробивши паузу, передала такі слова Імператора: «Спочатку мені здавалося, що все це – сон, та коли я поволі заспокоївся,

¹ Цитата з вірша : «В п'яті нічній/Побачення з тобою/Не більш реальним видалось мені./Аніж ті сни,/В яких до тебе лину!» (див. «Збірку старих і нових японських пісень», 647, у перекладі Івана Бондаренка; тут і далі вірші з цієї збірки подаються в його перекладі. – Прим. перекладача).

то зрозумів, що пробудження не буде, й мені стало ще тяжче, бо навіть нема з ким порадитися, що ж тепер робити. То чи не могли б ви потай прибути в палац?.. Я дуже переймаюся долею сина, якому доводиться жити в атмосфері сліз і плачу. Негайно приїжджайте!..». – Його Величність не міг договорити й розплакався, тож я, щоб не бути свідком його слабодухості, якої він, напевне, соромився, не дослухала його слів до кінця й поїхала, – сказала гостя й передала матері листа від Імператора.

– Я осліпла від сліз, але такі милостиві слова Його Величності для мене – як світло в темряві, – сказала мати й узялася читати листа.

«Я сподівався, що з часом мій смуток розвіється, та минали дні й місяці, а горе ставало ще нестерпнішим. Все частіше думаю про малого сина і жалкую, що не можу виховувати його удвох з вами. Тож прошу Вас, приїжджайте разом з ним до мене заради пам'яті про вашу дочку», – щиро написав Імператор і додав такий вірш:

«Як чую шум вітру,
Що краплі роси розкидає
По долині Міягі,
Думками лину
До кущика хагі¹».

Однак дочитати його мати не змогла.

– Тепер, коли я збагнула, що довге життя – це тяжке випробування, і соромлюся того, що «сосни в Такасаго подумают про мене»², не наважусь з'являтися в палаці за кам'яними мурами, хоч би скільки разів ласкаво запрошував Його Величність. Про що думає юний принц, не знаю, але, здається, палає бажанням опинитися в палаці. І це природно, але мені від цього тільки сумно. Так і передайте нишком Його Величності мої заповітні думки. Звичайно, жити в домі такої нещасної людини, як я, хлопцеві не годиться, – сказала вона.

Юний принц уже спав.

– Я хотіла його побачити, щоб докладно розповісти про нього Його Величності, та, мабуть, чекають мого повернення до палацу, бо вже таки пізно, – поспішила сказати гостя.

– О, я так хотіла б поговорити з вами довше, щоб хоч трохи розвіяти нестерпну темряву в моєму серці! – відповіла мати покійної. – Завітайте до мене коли-небудь і з власної волі. Останніми роками ви приходили з приємними, святковими новинами, а от цього разу своїми сумними відвідинами нагадали, якою гіркою буває людська доля.

Від самого народження дочки ми покладали на неї великі надії, а мій чоловік, покійний радник, до останнього подиху наполягав, щоб я неодмінно домоглася здійснення його заповітного прагнення і влаштувала її на службу до Його Величності. «Не опускай рук, – повторював він, – і не занепадай духом через те, що мене вже не буде на цьому світі». І я виконала його заповіт, хоча відчувала, що без надійної опори цього не варто було робити, але Його Величність ставився до неї з надмірною прихильністю, якої вона соромилась як

¹ Хагі – леспедеца двоколірна, кущова рослина, яка восени розпускає рожево-бузковий цвіт; долина Міягі поблизу м. Сендай славилася її заростями. Згадуючи про кущик хагі, імператор має на увазі малого сина. Роса – метафора сліз – у долині Міягі («мія» – «палац») символізує смуток в імператорському палаці.

² Цитата з вірша невідомого автора : «Нехай ніхто не знає, /Що все ще я живу./Бо соромно,/Що сосни в Такасаго/Подумают про мене» (збірка «Кокінвакарокудзьо», 03057). Сосни в Такасаго – символ довголіття.

незаслуженої, а накопичення людських заздощів й душевного неспокою врешті-решт довели її до трагічного кінця, тож я гадаю, що особлива приязнь Його Величності обернулася жорстокістю. Я так нарікаю, бо моя душа поринула в темряву... – мати покійної загинула і зайшлася сльозами. А тим часом смеркло.

– Його Величність думає так само. «За покликом серця я закохався в неї так палко, каже, – що здивував людей, але відчував, що нам не доведеться довго жити разом. Я не збирався завдавати комусь найменших прикрощів, але своєю любов'ю врешті-решт накликав на себе стільки незаслуженої злості, що залишився в жалюгідному стані сам на сам зі своїм незагойним смутком. Якби-то я знав, яким було моє попереднє життя!» – повторює Його Величність крізь сльози.

Гостя все розповідала й розповідала, аж поки, зі сльозами на очах, не згадала: «Вже пізня ніч, тож мені треба ще до світанку принести Його Величності вашу відповідь», – і приготувалася від'їжджати.

Місяць западав за край західних гір на тлі чарівного безхмарного неба, в повітрі повіяло прохолодою, а цвіркуни у траві своїми тужливими голосочками наче не відпускали гостю додому з цієї запущеної оселі.

«Навіть як цвіркуни
Вгамуються співати,
Не перестануть
Сльози литися
З очей моїх», –

сказала гостя, не маючи сили сісти в карету.

«Невпинним співом
Цвіркуни
На очі наганяють сльози.
Та й ви, спустившись з піднебесся¹,
Окропили сад росою.

Здається, я вже скаржусь...» – передала через прислугу мати покійної наложниці.

Замість коштовних дарунків, недоречних при такій сумній нагоді, мати передала гості на згадку про дочку її святкову одягу й аксесуари для зачіски, приготовані на такий випадок.

Що й казати, молоді служниці покійної щиро сумували за нею, і, звиклі до привільного життя в палаці, нудилися за його стінами, тож щоразу, згадуючи про Імператора, квапили матір переїхати туди, але вона не зважувалася на такий крок, бо, мовляв, поява її, горопашної особи, в палаці викличе серед придворних неприємні пересуди, а спокійно розлучитися з онуком вона не зможе навіть на коротку мить.

Мьобу вельми зворушило те, що Імператор ще не спав, а, нібито милуючись пишним цвітом у внутрішньому дворіку, перемовлявся з кількома вразливими придворними дамами. Останнім часом він постійно, днями й ночами, переглядав сувої з картинами до «Вічного смутку», намальовані на замовлення імператора Уда², з японськими піснями та китайськими віршами Ісе та Цураюкі³, й незмінно згадував про них у розмовах.

¹ Мається на увазі Імператорський палац.

² Імператор Уда – правив упродовж 867–931 рр.

³ Ісе – японська поетеса початку X ст. Кі-но Цураюкі (868–945) – один з найвидатніших поетів стародавньої Японії, укладач антології «Збірка старих і нових японських пісень» («Кокінвакасю») і автор відомої передмови до неї.

Він докладно розпитав її про візит до матері покійної, а вона, розповівши про зворушило-сумне враження від її оселі, передала йому листа від неї: «Ваша милість така незмірна, що я ніяковію... Але від Вашого послання, згадки про дочку, я поринаю в темряву відчаю.

Всохло дерево,
Що буйним вітрам
Дорогу перепиняло,
А мені не дає спокою думка:
Що ж станеться з кущиком хагі?»

Мати писала досить плутано й навіть образливо, але Імператор, напевне, пробачив їй, зваживши на те, що вона ще не отямилася після пережитого горя. Сам він намагався приховати свої переживання, але це йому не вдавалося. Безперестанку перебирав у пам'яті численні спогади про покійну, починаючи з того, коли вони вперше зустрілися, і був приголомшений тим, що не помітив, як минуло стільки часу після останньої розлуки, хоча за її життя не міг обійтися без неї ні однієї хвилини.

– Я постійно думав віддячити матері покійної за наполегливе прагнення виконати заповіт покійного чоловіка, старшого радника, – віддати дочку на службу до палацу, але тепер усе вже марно... – сказав Імператор, згадуючи про сумну долю матері. – А проте як виросте юний принц, щастя ще всміхнеться. Аби тільки їй судилося довше прожити.

Мьобу показала йому подарунки.

«От було б добре, якби оця шпилька¹ була принесена з царства безсмертних...» – віддавався він нездійсненим мріям.

«Якби-то мав я
Чарівника,
То знав би
З його слів,
Де милої душа».

Хоча образ Ян Гуйфей малював обдарований художник, картині бракувало яскравого подиху життя, бо пензлю не все підвладне. Її обличчя, як і лотоси на озері Тайе та плакучі верби коло палацу Вейян², було привабливим разом з розкішним одягом у китайському стилі, але Імператор, згадуючи свою ніжну, ласкаву коханку, не міг порівняти її з красою квітів і пташиним співом. Щоранку й щовечора вони присягалися, що «в наступному житті в небі літатимуть нерозлучною парою, а на землі ростимуть, як дерева із зрощеними гілками»³, але потім вона покинула цей світ і залишила його з важким тягарем на душі від нездійсненої обіцянки.

Коли під шум вітру й комашине сюрчання Імператор віддавався сумним роздумам, нього Кокіден, яка вже давно перестала його відвідувати, допізна цієї прекрасної місячної ночі влаштувала музичні розваги. Таке зухвальство його страшно дратувало. Середня знать і придворні дами, обізнані з його горем, також обурювалися.

¹ У поемі «Вічний смуток» розповідається, що після смерті Ян Гуйфей китайський імператор Сюаньцзун посилав чарівника в царство безсмертних розшукати коханку, й той приносить її шпильку та заповітні слова, відомі лише їм обом, як доказ, що бачився з нею.

² Тайе – озеро, Вейян – палац у Чан'ані, стародавній столиці Китаю.

³ Слова з поеми «Вічний смуток».

А вона, завжди вирізняючись самолюбним і непокірним норовом, поводитися так, ніби нічого й не сталося. А тим часом місяць зайшов.

«Якщо й над хмарами
Від сліз тьмяніє
Осінній місяць,
То невже є світло
Унизу, в оселі серед бур'яну?»

Імператор згадував про оселю покійної до пізньої ночі, аж «поки не погас гніт самотньої лампи»¹. Напевне, була година Бика², бо він почув, що Ліва Імператорська охорона оголосила про зміну вартових. Щоб не приваблювати до себе допитливих поглядів, подався до спочивальні, оточеної навколо ширмами, але ніяк не міг заснути. А як уранці прокинувся, то любо згадав, як колись, за життя коханої, проспав з нею всю ніч, і, не помітивши, що настав ранок, занедбав уранішні державні справи. До сніданку лише торкнувся для годиться, а під час обіду своєю байдужістю до їжі викликав в обслуги співчуття до його глибоких душевних ран. «Просто лихо! – бідкалися придворні, зітхаючи. – Мабуть, в усьому винна обітниця, зроблена в попередньому житті. Просто лихо, що Його Величність у ставленні до Кіріцубо не зважав на людський осуд і докір, ба навіть втратив розсуд, а тепер, після її смерті, навіть занехав державні справи», – і пошепки натякали на поганий приклад якогось заморського правителя.

Минали дні й місяці, й от нарешті юний принц вернувся до палацу. Він виріс таким вродливим, що здавався людиною з іншого світу, й мимоволі викликав в Імператора страх³. Наступної весни, коли настав час призначити принца-спадкоємця, Імператор у душі хотів обійти старшого сина на користь молодшого, та оскільки той не мав за собою впливового покровителя з матириного боку, а придворні загалом, напевне, не схвалили б порушення порядку успадкування трону, то йому довелось мовчки примиритися, щоб не нашкодити останньому. «Навряд чи Його Величність пішов би так далеко, – перешіптувалися придворні, – навіть якщо настільки сильно любить молодшого сина». Нарешті нього Кокіден заспокоїлася.

Що ж стосується матері покійної наложниці, то вона поринула в невтішну тугу, повсякчас прагнула з'єднатися з дочкою на тому світі, й, мабуть, через це, на превеликий жаль Імператора, нарешті вмерла. Юному принцу сповнилося шість років, і він, добре розуміючи ціну втрати, гірко плакав. Останнім часом бабуся, яка дбайливо його вирощувала не один рік і місяць, раз у раз казала, як їй тяжко з ним розлучатися.

Відтоді юний принц став жити лише в палаці. Коли йому сповнилося сім років, його вперше, на церемонії, прилучили до читання ієрогліфічних текстів, і він показав такі високі, невідомі у світі, розумові здібності, що Імператор дивився на нього з деяким страхом.

– Тепер, гадаю, вже ніхто не зможе ненавидіти його. Хоча б тому, що в нього немає матері, вони мали б його любити, – казав Імператор і всюди, навіть у покої нього

¹ Слова з поеми «Вічний смуток».

² Від 1-ої до 3-ої години ночі.

³ Існувало повір'я, що вродливу людину нечиста сила забирає зі світу молодю.

Кокіден, за ширми, водив його із собою. І суворий воїн, і лютий ворог, побачивши його, всміхнулися б, тож навіть вона не могла явно відштовхувати. Крім старшого сина, вона народила Імператорові ще двох дочок, але вони ніяк його не затьмарювали. Інші наложниці також не ховали перед ним свого обличчя за віялом або ширмою, бо вже в такому юному віці він був настільки благородно-привабливим, що кожна з них уважала його загадково-цікавим учасником їхніх розваг.

Ясна річ, він не тільки успішно вивчав обов'язкові заморські науки¹, але й дивував придворних чарівними звуками кото² і флейти, що відлунювали в Імператорському палаці. Якщо ж розповідати про все, в чому він був неперевершеним, то це здаватиметься неприємно-надмірним перебільшенням.

Одного разу Імператор довідався, що в складі корейської делегації, яка прибула до столиці, є видатний фізіономіст, та оскільки запросити його до палацу забороняла настанова імператора Уда своїм наступникам, то він потай послав свого молодшого сина до будинку Корокан, в якому приймали іноземних послів і делегації. Повів хлопця туди як свого сина Удайбен, його опікун. Придивившись до його обличчя, вражений фізіономіст раз у раз кивав головою.

– Обличчя цього юнака показує, що йому призначено стати Батьком країни, досягнути посади Верховного правителя, але в такому разі в країні настануть чвари й народ зазнає страждань. А, можливо, йому судилося бути опорним стовпом Імператорського двору й цілої держави, та, жаль, я в цьому до кінця не впевнений, – прорік він.

Удайбен також був вельми освіченою людиною, і його розмова з гостем виявилася дуже цікавою. Вони обмінялися віршами китайською мовою, і при цьому фізіономіст висловив і свою радість від того, що перед самим від'їздом на батьківщину зустрів такого незвичайного юнака, і смуток від розлуки з ним, на що хлопець відповів своїм зворушливим віршем. Зачарований його поетичним талантом, гість наділив його дорогими подарунками. З імператорського палацу, у свою чергу, надійшла щедрі винагорода гостеві.

Чутка про таке пророцтво розійшлася сама собою, і хоча Імператор зберігав його при собі, Правий міністр, дід принца-спадкоємця, разом із ріднею занепокоївся: «Власне, що це могло б означати?»

Щиро дбаючи про долю свого молодшого сина, вже раніше Імператор звертався до послуг вітчизняних фізіономістів і тому досі не надав йому навіть звання принца крові – міко. Але тепер, переконавшись, що корейський фізіономіст справді з великим розумом, вирішив: «Не годиться пускати його по хвилях життя принцом без рангу, який не має впливового покровителя з материного боку. Оскільки й моє правління недовговічне, то краще, щоб він залишився простим підданим, що візьме на себе турботу про державне правління і тим самим забезпечить собі надійне майбуття» – і заради цього спонукав його якомога наполегливіше вивчати різноманітні науки й мистецтва. Жаль було залишати такого обдарованого юнака звичайним підданим, але визнання його принцом крові викликало б підозру серед придворних, а тому, порадившись з астрологами, які підтвердили попередні пророцтва, Імператор постановив назвати його Гендзі, тобто прилучити до роду Мінамото.

¹ Ідеться про класичну китайську філософію, історію, поезію тощо.

² В той час «кото» означало будь-який вид струнних інструментів.

Минали місяці й роки, а Імператор ні на мить не забував про Кіріцубо, покійну наложницю-матір. Щоб хоч якось розвіяти журбу, запрошував до себе начебто достойних привабливих жінок, але щоразу розчаровано запитував себе: «Невже в цьому світі немає нікого, хто міг би зрівнятися з нею?» Та згодом почув від Найсі-но суке, дами з власної обслуги, про нечувану красу Четвертої дочки попереднього імператора, яку дбайливо оберігає її мати-імператриця. Найсі-но суке раніше служила в попереднього імператора, добре знала принцесу від самого малечку й навіть тепер з нею іноді зустрічалася.

– Я служила у трьох імператорів, але досі не бачила жінки, схожої на покійну. І тільки дочка попередньої матері-імператриці виросла геть-чисто до неї подібною. Ніде на світі не знайти такої красуні! – доповіла Найсі-но суке, і в Імператора заболело серце: «Невже?»

Він увічливо попросив матір віддати дочку до себе на службу, і вона завагалася – мовляв, буде лихо, бо мати принца-спадкоємця вже показала зловісний приклад, коли грубо знушалася з Кіріцубо – але, так і не приставши на його прохання, несподівано вмерла.

Коли принцеса осиротіла, Імператор настійно домагався її згоди, обіцяючи, що ставитиметься до неї наче до власної дочки. Її прислуга, опікуни й старший брат, принц Сікібукьо, вирішивши, що їй краще жити в палаці, ніж залишатися самотньою, що так вона трохи заспокоїть після матеріної смерті, порадили переїхати туди.

Називали її Фудзіцубо¹. Обличчям і поставою вона справді напрочуд була схожою на покійну Кіріцубо, а високе походження робило її ще чарівнішою в очах придворних. Ніхто не дивився на неї зверхньо, а вона поводитися так, як її душа бажала. Імператор кохав покійну всупереч осуду оточення і не забував про неї тепер, але само собою привертався до нової принцеси й глибоко відчув, що вона, як ніхто інший, начебто заспокоїла його душу.

Юний Гендзі супроводжував Імператора повсюди, й особа, до якої той найчастіше навідувався, не могла від нього сором'язливо сховатися. Всі вважали себе не гіршими за інших і справді були гарними, але немолодими, тоді як принцеса Фудзіцубо була юною і чарівною, тож, природно, юнаку крадькома вдавалося її побачити, хоча вона старанно ховала обличчя за віялом або ширмою.

Образ матері не зберігся в його пам'яті навіть невиразною тінню, але зі слів Найсі-но суке він знав, що принцеса дуже схожа на неї, тож у його юному серці зародилася ніжність до неї і щире бажання часто бачити її та зблизитися з нею.

Імператор, який обох безмежно любив, просив принцесу:

– Не сторонися хлопця. Не знаю чому, але мені здається, що ти дуже схожа на його матір. Не вважай, що він невихований, коли бачиш, що він до тебе горнеться, постарайся його полюбити. Обличчям й очима ви обоє такі подібні, що вас, природно, можна вважати матір'ю і сином.

Тому, почувши такі слова, з дитячою безпосередністю хлопець не пропускав будь-якої нагоди, щоб, передаючи принцесі весняну квітку або осінній кленовий листок, виразити їй свою любов. Помітивши це, нього Кокіден не тільки відчувала неприязнь до нової суперниці, але й спалахнула давньою ненавистю до Гендзі.

Своєю надзвичайною красою Гендзі не мав у світі собі рівних, навіть чарівна принцеса Фудзіцубо не могла його в цьому перевершити, тож люди називали його

¹ Перед її покоєм у садку («цубо») росла гліцинія («фудзі»).

Блискучим. Та оскільки Імператор порівну наділив своєю любов'ю як сина, так і принцесу, то її називали Сонцесяйною.

Коли Гендзі сповнилося дванадцять років, Імператор мусив, хоча не хотів змінювати його чарівної підліткової зовнішності, провести обряд досягнення повноліття. Сам ненастанно клопотався і, готуючи таку урочистість, до усталених правил його проведення додавав чимало своїх.

За пишністю і розмахом церемонія мала не поступатися тій, яка відбулася кілька років тому в південному палаці Сісінден, коли відзначалося повноліття старшого сина, принца-спадкоємця, а щоб наступні повсюдні бенкети, за які відповідали такі державні установи, як палацова скарбниця й рисові комори, схильні до недбальства, відбувалися як слід, Імператор заздалегідь віддав особливі розпорядження, щоб усі дотримувалися правил.

У східному передньому покої палацу Сейрьоден встановили трон, обернувши його на схід, а перед ним – сидіння для майбутнього повнолітнього Гендзі та Лівого міністра, відповідального за церемонію. Гендзі з'явився о годині Мавпи¹. Обабіч по його щоках звисали жмути волосся зачіски «мідзура», а обличчя світилося рум'янцем... Як жаль, що таким його більше ніхто не побачить! Головний скарбник взявся укладати зачіску. І коли Імператор з болем у серці побачив, як той обрізує таке гарне волосся, то, ледве стримуючи сльози, подумав: «От якби вона побачила його тепер!..»

Коли після завершення обряду Гендзі, переодягнений по-дорослому в покої для відпочинку, спустившись у сад, виконував подячний танець, в усіх людей від зворушення забриніли сльози. А що вже казати про Імператора? Він ледве тримав себе в руках, зі смутком у душі раптом згадуючи про минуле, що вже починало забуватися. «А чи не пошкодить його зовнішності нова зачіска й дорослий одяг у такому юному віці?» – турбувався Імператор, але, навпаки, хлопець став тепер прекраснішим.

Лівий міністр, відповідальний за проведення обряду повноліття, мав від принцеси крові, молодшої сестри Імператора, одну-однісіньку дочку. На неї накинув око принц Весняних покоїв², але міністр не спішив давати згоди, бо мріяв віддати її за Гендзі. А коли розвідав, як до цього ставиться Імператор, то із задоволенням почув від нього: «Ну що ж, оскільки зараз у хлопця немає опікуна, то час переходити до шлюбного обряду³».

Коли Гендзі зайшов у вітальню, де відбувалася святкова учта, то сів у ряд, як вимагали правила, за принцями крові. Міністр, сидячи поруч, спробував натякнути йому на свій намір віддати дочку за нього, але той, юний і сором'язливий, не знав, що й відповісти.

Потім Найсі-но суке переказала міністрові веління Імператора з'явитися в його покоях, і той відразу послухався, а інша дама з його обслуги передала йому винагороду за участь у церемонії: як велося, просторе біле жіноче утікі⁴ й повний набір жіночого одягу.

¹ 3-тя година пополудні.

² Принц-спадкоємець.

³ Укладання молодят у спільне ліжко.

⁴ Утікі – один з різновидів білого жіночого одягу, який дарували під час урочистостей.

Простягаючи чашку з вином, Імператор запитав міністра про незмінність його наміру:

«Коли вузлом ти пов'язав
Волосся юнака
В день повноліття,
То поєднав навіки
Й долі молодят?»

«Його волосся
Міцно пов'язав
З бажанням,
Щоб назавжди зійшлись вони,
Поки шнурок не зблякне пурпуровий»,

– відповів міністр і, спустившись з довгого мостика, виконав подячний танець.

Йому подарували коня з Лівої Імператорської конюшні й сокола з Канцелярії імператорського двору. Принци крові і знатні вельможі, стоячи рядом під сходдами, отримали дорогі подарунки відповідно до своїх рангів.

Наїдки в кипарисових коробочках і фрукти у прив'язаних до гілок кошичках приготував той-таки Удайбен за велінням Імператора. Таць з рисовими колобками й китайських скриньок з подарунками для гостей було повно-повнісінько, набагато більше, ніж у день повноліття принца Весняних покоїв. Одним словом, панувала небачена щедрість.

Того вечора Імператор послав Гендзі до садиби Лівого міністра. Там прийняли майбутнього зятя із щирою душею, пишно, за всіма звичаями. Рідню міністра від його незвичайної краси у такому юному віці переповнювала тривога: «А чи довговічна вона?» Сама наречена, набагато старша від судженого, почувалася вкрай ніяково.

Оскільки Лівий міністр користувався прихильністю Імператора, а його дружиною була сестра Імператора, то посадав тверде становище у дворі. А от Правий міністр, що як дідусь принца Весняних покоїв мав у майбутньому управляти державою, тепер, коли Лівий міністр привернув до себе Гендзі, утратив свій вплив.

Лівий міністр мав багато дітей від різних жінок. Принцеса крові народила йому дуже вродливого сина, тепер молодшого офіцера Імператорської охорони, якого Правий міністр хотів мати за зятя, віддавши за нього свою найулюбленішу Четверту дочку, хоча з його батьком часто не ладив. Обидва, Гендзі й той молодший офіцер, якими тесті однаково дорожили, були ідеальними побратимами.

Гендзі не міг довго перебувати в домі Лівого міністра, бо Імператор часто викликав його до себе. В його душі жив тільки образ – принцеси Фудзіцубо, що не мала рівних собі у світі. «От з такою я хотів би одружитися! Але, на жаль, іншої такої нема. Звісно, дочка міністра гарна й добре вихована, та душа до неї не лежить», – думав він і, зосередившись своїм юним серцем на цій єдиній пристрасті, відчував нестерпний біль.

Тепер, коли Гендзі став дорослим, Імператор не пускав його за ширми, куди сам заходив. Під час музичних розваг той супроводжував її гру на кото співом своєї флейти, а її голосок, ледве чутний з-за ширми, солодко заспокоював йому душу. От, мабуть, тому життя в палаці його так вабило. Перебуваючи там поспіль днів п'ять-шість, він іноді повертався на один-два дні у дім міністра, однак той не осуджував його, зважаючи на його юність, і ставився до нього, як завжди, дбайливо.

Для молодої пари міністр добрав якнайдостойнішу обслугу. Часто влаштував приємні забави – одним словом, з усіх сил, як тільки міг, намагався догодити зятеві.

Покої Кіріцубо Імператор передав Гендзі й залишив при ньому колишніх материних служниць. За його дорученням ремонтна служба й столярна майстерня до невпізнання перебудували материн будинок. У саду, який і раніше славився деревами й штучними пагорбами, розширили ставок так, що вся садиба засяяла своєю красою по-новому. «Якби-то я міг поселити тут особу, до якої тягнеться душа!» – думав юнак, зітхаючи.

Кажуть, начебто назву Блискучий дав Гендзі корейський віщун, захоплений його вродою.

Дерево-мітла

Блискучий Гендзі... Таке ім'я було величавим, але він сам своїми численними витівками, вартими осуду, зводив його нанівець, тож побоюючись, щоб чутки про його любовні пригоди як вітрогона не залишилися в пам'яті наступних поколінь, намагався їх приховати, бо нема нічого гіршого, як людські поговори. А втім, він поводився так стримано, що нічого особливого в його зальотах не ставалося, тож Катано-но сьсьо¹ посміявся б з нього.

Коли він ще був у чині тюдзьо² на службі в Імператорській охороні, то рідко відвідував дім тестя, Лівого міністра. А тому в тій родині навіть підозрювали, чи він часом не захопився іншою невідомою особою. Але насправді Гендзі зовсім не був схильний до звичної в такому віці раптово-нерозсудливої закоханості, а мав звичку іноді, всупереч самому собі, віддатися пристрасті, що вимагала зусиль і, на жаль, призводила до невтішних наслідків.

Під час тривалих безпросвітних дощів, коли в палаці дотримувалися обряду очищення душі й тіла³, Гендзі перестав бувати у домі Лівого міністра, тож там непокоїлись і нарікали, але постійно присилали йому різноманітний найкращий одяг та інші дрібнички, а сини відвідували його в палаці. З-поміж них Гендзі найближче здружився з То-но тюдзьо, що народився від принцеси крові й був незмінним учасником усіх розваг частіше, ніж інші. Тому приятелеві, зятеві Правого міністра, було нудно в його домі, хоча там йому догоджали, як могли, й він, невиправний гульвіса, шукав любовних насолод деінде. А запрошуючи Гендзі до себе, в розкішно облаштовані покої батьківського дому, спільно, днями й ночами, проводив з ним час за навчанням і розвагами й, ні в чому не відстаючи від нього, так з ним здружився, що без усяких церемоній звіряв йому свої сокровенні думки.

Одного вечора, коли від самого ранку нудно сівся дощ, а в палаці було майже безлюдно, Гендзі сидів біля світильника у своєму, як ніколи, тихому покої й переглядав книжки. То-но тюдзьо, його нерозлучний приятель, вийняв з шафки, що стояла поблизу, різнокольорові аркуші паперу й, видно, дуже захотів їх почитати.

– Ну що ж, покажу тобі лише ті, які чогось варті. Бо є також нікудишні, – вагався Гендзі.

¹ Персонаж загубленого любовного роману.

² Другий за старшинством офіцер Імператорської охорони – Лівої або Правой.

³ Ідеться про буддійський обряд, дуже схожий на християнський піст.

– Саме ті, які ти вважаєш нікудишніми, я хотів би прочитати. Звичайних я, недостойний, переглянув чимало, коли сам обмінювався листами. Як на мене, найцікавішими є саме ті, що написані в мить роздратування або надвечір в очікуванні зустрічі, – настирливо наполягав То-но тюдзьо.

Зрештою, Гендзі міг бути абсолютно спокійним, бо листи, якими понад усе дорожив, напевне, зберігав не в цій убогій шафці, а заховав подалі від чужих очей, тож не заперечував, коли приятель узявся їх переглядати. «О, які вони в тебе різні!» – сказав То-но тюдзьо і почав допитуватися: «Цей від такої-то?.. А от цей?..». Вражений тим, як той іноді вгадував відправницю листа, а іноді сумнівався у своїх здогадах, відбуваючись небагатьма малозначущими словами, Гендзі, повернув листи у шафку.

– Мабуть, і ти назбирав їх силу-силенну, – сказав він. – От хотілося б на них поглянути! Тоді я з радістю відкрив би для тебе цю шафку.

– Навряд чи в мене знайдеться щось вартісне, – заперечив То-но тюдзьо. – Останнім часом я нарешті зрозумів, що немає на світі жінки без вад, яка була б у всьому самою досконалістю. Гадаю, є чимало жінок, начебто здатних на глибокі почуття, що вправно орудують пензликом, щоб написати листа, і вчасно дають доречну відповідь, але, правду кажучи, якщо шукати серед них досконалу, то жодна не витримає випробування. Як це не прикро, але більшість з них переоцінює свої здібності й принижує чужі. Буває й так, що дівчина, яка і вдень, і вночі перебуває під незмінною опікою батька й матері, що хочуть забезпечити їй гідне майбутнє, лише завдяки хвалебним чуткам про свої приховані достоїнства збуджує зацікавлення до себе. Вона, молода, вродлива й простодушна, ще не обтяжена домашніми обов'язками, може дечого навчитися в людей і, природно, зосередившись на якомусь одному виді мистецтва – музиці чи поезії, – досягти високого рівня. Домашні, розводячись про неї, приховують її вади й усіляко прикрашають достоїнства, але хіба можна безпідставно, наздогад, зневажливо питати: «Та невже це правда?» Однак, на жаль, коли зустрінешся з нею, щоб розвіяти такі сумніви, обов'язково розчаруєшся.

Вражений його обізнаністю, Гендзі почувався ніяково – можливо, готувався доповнити почуте своїми висновками. Тож, усміхаючись, запитав:

– А взагалі бувають жінки без жодних обдарувань?

– Звичайно, бувають, але кого вони можуть привабити? Жінок нікчемних, нічого не вартих, так само мало, як і тих, яких вважають бездоганними, вершиною досконалості. Дівчата, що за народженням належать до високого стану, батько-мати дбайливо доглядають і часто приховують від чужих очей їхні вади, тож, природно, вони справлятимуть якнайкраще враження. Дівчата у батьків середнього стану мають різні вдачі й нахили, а тому відрізнити їх одна від одної набагато легше. Що ж стосується дівчат низького походження, то про них не варто й згадувати, – відповів То-но тюдзьо з таким виглядом, ніби йому відкрито всі таємниці, а тому Гендзі поцікавився:

– А як, по-твоєму, за якими ознаками відносити людей до одного з цих трьох станів? Адже буває так, що людина благородного походження розорюється, ранг має низький і зводиться на пси. І, навпаки, простолюдець піднімається до рівня вельможі, пишно обставляє свій дім дорогими меблями, обвішує прикрасами й усе турбується, щоб не відстати від інших багатіїв. То ж до якого стану їх обох можна зарахувати?

І саме тоді для виконання обряду очищення душі й тіла до палацу прибули Головний лівий конюший Сама-но камі й Тосікібу-но дзьо з Церемоніального

відомства. Оскільки обидва були добрячими гульвісами й вправними баляндрасниками, То-но тюдзьо, ніби давно чекаючи на них, залучив їх до суперечки про те, кого й до якого стану треба зараховувати. І за розмовою сказали вони чимало такого, від чого аж вуха в'януть.

– Хоч би як високо піднялася людина низького походження, все-таки оточення ставитиметься до неї упереджено, – почав Сама-но камі. – А буває так, що людина благородного роду, позбавлена засобів для існування, з плином часу втрачає довіру й повагу людей, але зберігає гордість навіть у злиднях. Їх обох я зарахував би до середнього стану. Якщо говорити про таких, як дзурьо, чиновників, зайнятих управлінням далеких провінцій, що за службою мають визначений статус, але все-таки між собою трохи різняться, то в наш час з їхнього середовища можна вибрати цілком пристойну дівчину середнього стану. Як на мене, приємне враження справляє не стільки скороспілий вельможа, як придворний четвертого рангу, що не став радником, але заслужив повагу серед людей і живе собі спокійно, втішаючись своєю родовитістю. В його домі панує достаток, а дочки живуть у розкошах і дістають бездоганне виховання. Можна навести чимало прикладів того, як вони, ставши на службу в палаці, досягають несподіваного щастя раніше за інших суперниць.

– Виходить, що все залежить від заможності батьків, – сказав, посміхаючись, Гендзі.

– Так міг би сказати хтось інший, а не ти, – дорікнув То-но тюдзьо.

– Якщо зустрінеш дівчину, яка виросла в родовитій і шанованій усіма людьми сім'ї, але не вражає ні вродою, ні зразковою поведінкою, то мимоволі з прикрістю подумаєш: «Як же її виховували?» А от коли у схожій сім'ї дочка виросте в усьому бездоганною, то кожен уважатиме це зовсім природним і не здивується, ніби чимось незвичайним. А втім, не мені про них, сановитих, судити. Як на мене, особливу увагу привертає до себе несподівано вродлива, нікому невідома жінка, що живе самотньо в убогій оселі за ворітьми, обвитими хмелем. «Чому вона прирекла себе на таке відлюдництво?» – дивуєшся, і серце шалено тягнеться до неї. А хіба раптом не збудить зацікавлення інша особа, що живе з батьком, старим товстуном, та осоружним старшим братом й, оберігаючи свою гідність, в скромній задній кімнаті, як не дивно, досягає незвичайної витонченості в усьому, нехай навіть у незначному, до чого прикладає рук? І хоча, звичайно, вона навряд чи витримає порівняння з досконалими, без жодних вад, жінками, нею не можна нехтувати, – сказав Сама-но камі, глянувши на Тосікібу-но дзьо, і той, видно, здогадався, що натяк стосується його сестер, про яких останнім часом точилися розмови, але промовчав.

«Що ж тут дивного, якщо навіть серед високого стану важко знайти ідеальну жінку?» – напевне, думав Гендзі. У м'якому білому одязі з абияк накинутим на нього носі¹, з розпущеним шнурком, він напівлежав, обіпершись на лавочку-підлокітник, і його обличчя, осяяне вогнем світильника, вражало невимовною красою. От якби він був жінкою! Такому не підійде до пари навіть найкраща з найкращих.

Юнаки й далі не переставали обговорювати різних жінок.

– Узагалі навіть з-поміж багатьох жінок, бездоганних у всьому, неможливо зупинити свій вибір на одній, яка стала б твоєю опорою в житті, – сказав Сама-но камі. – До речі, так само важко знайти чоловіка, який на службі в Його Величності

¹ Носі – верхній буденний чоловічий одяг.

міг би стати надійною підвалиною держави, бо рідко у кого є всі потрібні для цього здібності. Хоч би яким мудрим він був, ніколи не буває так, щоб один чоловік або двоє вправно порядкували державними справами. Вищим допомагають нижчі, нижчі підкоряються вищим – все залагоджується завдяки взаємним домовленостям і поступкам. Коли ж задумаєшся над вибором жінки, якій доведеться порядкувати в невеликій сім'ї, то виходить, що вона має поєднувати в собі безліч різних, потрібних якостей. Адже буває так, що жінка розуміється на чомусь одному, а на іншому – нітрохи, бо, як кажуть, у неї «...все не так...»¹, тож витерпіти її найчастіше несила. Річ зовсім не в тому, що нам до вподоби перебирати численних жінок задля власних любовних розваг. Ні, просто кожен щиро хоче знайти одну-єдину, яка могла б стати йому надійною опорою в житті. Зрештою, все одно доведеться зупинити на комусь свій вибір, тож хочеться відшукати жінку, яка припала б до душі, але не потребувала перевиховання й не мала невиправних вад.

Буває, що чоловік, неспроможний порушити колишню обітницю, залишається жити з жінкою, яка йому зовсім не до душі. В людських очах він видається чесною людиною, а пов'язана з ним жінка вважається наділеною тонкими душевними рисами. Однак, хоч скільки пар я бачив у житті, жодна з них не здавалася мені особливо бездоганною. Я вже не кажу про вас – вищого від вас немає нікого, тож яка жінка виявиться для вас гідною?

Молоді, миловиді жінки думають лише про те, щоб жодна порошинка на них не впала. Як пишуть листа, щедро добирають слова, котрі, збігаючи стовпчиками вниз непомітно, наче пензлик ледь-ледь торкається паперу, змушують тривожитися і відчайдушно сподіватися: «От би глянути на неї зблизька!» Коли ж підступиш до неї настільки близько, що чуєш її голос, вона, вправно приховуючи свої вади, говорить якомога менше й так тихо, наче задихається. Заворожений її лагідною вдачею, зблизившись з нею, оточиш турботами, а вона виявиться вітрогонкою. Легковажність треба вважати щонайпершою жіночою вагою.

Якщо головним обов'язком жінки є турбота про чоловіка, то навіщо, здавалося б, їй зацікавлення мистецтвом, розуміння сумовитої краси мінливого світу й здатність показувати свою чутливість з будь-якого, навіть найменшого, приводу? Але хіба краще, якщо вона, немов проста служниця, повсякчас метушиться по дому із заклопотаним виразом обличчя і волоссям, закладеним за вуха, байдужа до враження, яке справляє на людей?

Чи особливо розповідатимеш чужій людині про те, що було на службі, які новини при дворі та в знайомих сім'ях, що сталося доброго чи поганого – словом, про все, що впало в очі та вуха? Ясна річ, хочеться поділитись думками з людиною близькою, здатною вислухати тебе й зрозуміти. А що робити чоловікові такої заклопотаної особи? Він то сміється сам до себе, то плаче, то, розсердившись, подумає: «А чи варто розповідати?» – і відвернеться, посміхнеться своїм думкам або потай зітхне, а дружина тільки розгублено дивиться на нього знизу вгору: «Та що це з ним?» Ну хіба не прикро?

А чому б не взяти дружину по-дитячому простодушну, лагідну і самому зайнятися її вихованням? З нею матимеш чимало клопоту, але почуватимеш, що твої зусил-

¹ Цитата з вірша: «Що б не зробив – /Виходить все не так./Що б не сказав – /Усе не те, що треба.../Л зустрів – мука, і розлука – жах!» («Збірка старих і нових японських пісень», 1060).

ля не даремні. І справді, побачивши таку жінку поряд, на її вади подивишся крізь пальці, бо дуже мила. Але якщо доведеться залишити її на час саму, то наставляєш її, як годиться, однак навіть з найпростішими обов'язками вона не може дати собі ради, бо їй не вистачає розуміння чи то важливої справи, чи то якої-небудь дрібниці. Вкрай прикро від такої жіночої вади. І, навпаки, жінка, зазвичай сувора, неприваблива, може іноді висвітитися з кращого боку, – сказав усезнайка Сама-но камі, але, не дійшовши певного висновку, лише тяжко зітхнув.

– А тепер залишімо осторонь розмову про походження жінки та її зовнішність, – провадив він далі. – Якщо вона не прославилася упертим норовом, а розсудлива і спокійна, то врешті-решт можеш зупинити на ній свій вибір. І якщо, крім того, виявиш у дружини естетичний смак і сердечність, то радій і не старайся прискіпливо вишукувати в ній вади. Якщо в жінки лагідна, миролюбна вдача, то, природно, зовнішня витонченість додасться пізніше.

Бувають жінки, зваблив й боязкі, які хтозна-як терплять образи й прикидаються спокійними й наче безтурботними, а коли вже не можуть стримати накопиченого в серці гніву, вибухають потоком невимовно гірких слів або сумною піснею і, залишивши чоловікові докірливий подарунок на згадку, ховаються від людей в гірській глушині або на дикому морському узбережжі.

Змалку, коли я чув, як служниці читали вголос такі оповідання, то настільки засмучувався, що думав: «Яка це зворушлива історія!» – і навіть плакав. А тепер поведінка таких жінок видається мені легковажною і неприродною. Адже безглуздо раптом, собі ж самій на зло, покидати закоханого в тебе чоловіка, тікати і ховатися від нього, вдаючи, що не знаєш про його ставлення до тебе, бентежити його душу, а себе прирікати на тривале, як саме життя, випробування для того, щоб переконатися в його вірності. Бо, підбадьорена похвалою оточення – мовляв, які в неї глибокі почуття! – вона може навіть постригтися в монахині. Зважившись на такий крок, вона щиро вірить, що її серце зовсім очистилося і ніщо більше не прив'язує її до цього тлінного світу. Але ось хтось із давніх знайомих заходить провідати її зі словами: «О, як жаль ... Як ви могли ...» Коли вістка про зміну в її долі дійде до чоловіка, який ще не збайдужів до неї, то він розплачеться, про що їй негайно повідомить якась служниця або стара годувальниця: «Чоловік так щиро вас любить, а ви, така молода ...» І ось вона сама з жахом обмацує волосся край чола, її охоплює безсилля, а обличчя спотворює нестримний плач. Хоч як вона намагається взяти себе в руки, але не може витримати – сльози все капають і капають, а каяття так її мучить, що, дивлячись на неї, Будда подумав би: «Ні, її душа зовсім не очистилась, а, навпаки...» Справді, людина, що відмовилася від світу, але не звільнилася від суєтних помислів, напевне, потрапить на одну з поганих доріг набагато швидше, ніж та, що живе, загрузнувши в мирській метушні. Якщо подружжя пов'язане досить міцними узами, закладеними ще в минулому народженні, то чоловікові іноді вдається розшукати й повернути дружину перш, ніж вона прийме постриг, але й тоді хіба не будуть спогади про її вчинок причиною постійного взаємного невдоволення? Хіба не здається вам міцнішим і гідним похвали такий союз, коли подружжя переживають разом погане й добре, намагаються не помічати слабостей одне одного і прощати мимовільні образи? А от в серцях цієї пари назавжди оселиться тривога, і навряд чи зможуть вони довіряти одне одному.

Так само нерозумно, коли дружина, обурена тим, що її чоловік випадково захопився іншою особою, відвертається від нього. Навіть якщо так сталося з чоловіком, краще не звертати на це уваги, а згадувати з ніжністю про те, якими сильними були його почуття на перших зустрічах, і не забувати, що такі непорозуміння ведуть до розриву стосунків.

Жінці завжди треба зберігати спокій. Якщо є привід для ревнощів, то краще про це натякнути, докори слід висловлювати ніби між іншим, без зайвої образи, тоді й чоловікова прихильність зміцніє. Бо здебільшого стан душі чоловіка цілком залежать від жінки, що живе поруч із ним. А втім, якщо дружина надасть йому повну свободу й не звертатиме на його поведінку ніякої уваги, то в його ставленні до неї, попри її довіру й ніжність, проглядатиме зневага. Справді, мало кому сподобається доля «неприв'язаного човника»¹, хіба ні? – проказав Сама-но камі, й То-но тюдзьо кивнув у відповідь.

– Мабуть, дуже неприємно жінці підозрювати в ненадійності вродливого, любого її серцю чоловіка. Вона думає, що той виправиться, якщо вона, залишаючись вірною, дивитиметься крізь пальці на його вибрики, але, на жаль, і це не завжди допомагає. У всякому разі їй нічого кращого не залишається, як смиренно, всупереч усьому, терпіти, – сказав То-но тюдзьо, думаючи: «Саме так і робить моя молодша сестра ...» Помітивши, що Гендзі задрімав і відповідати не збирається, він невдоволено замовк. Тим часом Сама-но камі, в ролі знавця жіночих достоїнств і вад, просторікував далі. А То-но тюдзьо приготувався слухати уважно до самого кінця його міркування.

– А тепер подивімося, що відбувається в інших сферах. Візьмімо, наприклад, столярство. Деякі ремісники охоче виготовляють різноманітні речі з дерева так, як їм заманеться, однак такі вироби – це просто забавки, створені поза всякими правилами й канонами. Дивлячись навіть на найвигадливіші з них, подумаєш: «Справді, в цьому теж щось є ...» – та й годі. Вони по-своєму привабливі як зразок осучаснення чогось уже відомого. Але якщо порівняєте їх із речами по-справжньому прекрасними, виготовленими згідно з канонами, то відразу зрозумієте, чим відрізняється рука справжнього майстра від руки простого ремісника.

Або ще один приклад. Хоча в Імператорській художній майстерні є чимало малярів, на підставі їхніх ескізів відразу нелегко визначити серед них найобдарованішого. Деякі з них, даючи волю власній уяві, щоб налякати людей, малюють дивовижні речі: недосягну людському зору гору Хорай², жакливу рибу серед розбурханого моря, лютих звірів Китайської землі, небачених людьми демонів, але їм байдуже, що в житті такого не буває.

А от коли треба зобразити звичайні гірські схили, водні потоки, звичні людські оселі на тлі милого серцю краєвиду – пологих гір, вкритих звивинами густого дикого лісу, або перенести на папір те, що міститься за близькою огорожею, згідно з канонами, то відразу стає ясно, чим справжній майстер відрізняється від посереднього ремісника.

Те саме стосується каліграфії. Якщо за пензлик візьметься людина, неглибоко обізнана з цим мистецтвом, то напише розмашисто якісь довгі лінії, підкреслено

¹ Метафора привільного життя, запозичена з китайської поезії.

² Острівна гора, країна безсмертних.

незрозумілі завитки, а от знавець, що строго дотримується канонів, начебто не створить чогось, що вирізняється зовнішнім блиском, але порівняйте його напис з попереднім зразком і легко зрозумієте, котрий з них вийшов з-під пензля справжнього майстра.

Щось подібне спостерігається і в інших видах мистецтва, навіть у найнезначніших. То що вже казати про людське серце? Ніколи не варто довіряти почуттям, зумисне перебільшеним і виставленим напоказ. Ось послухайте, що сталося колись зі мною. Боюся тільки, що моя розповідь здається вам трохи легковажною ... – сказав Самано камі, підсуваючись ближче до Гендзі, і той прокинувся.

То-но тюдзьо сидів навпроти, підперши щоку рукою, і ніби довірливо слухав буддійську проповідь про марноту людського життя, хоча, як не дивно, саме в такий час люди відкривають одне одному свої душевні таємниці.

– Так от, колись давно, маючи ще досить низький ранг, я запізнався з однією жінкою. Її зовнішність була далека від досконалості, як у тих, про кого я вам щойно розповідав, і я, схильний в юності до безпутства, зовсім не думав зупинити на ній остаточного вибору. Хоч я й тримався її, але, шукаючи кращої, частенько шукав розваги деінде і тим самим збуджував у ній ревності, що мені нітрохи не подобалося. «Невже вона не може без цього? – дратувався я. – Якби вона була трохи поблажливішою до мене...» Отож, з одного боку, мене обтяжували її необґрунтовані підозри, а, з іншого – я іноді їй співчував: «Та чого вона не покине такої нікчемної, як я, людини?» – і, природно, намагався бути розсудливішим.

Відрізнялася вона тим, що з усіх сил намагалася зробити навіть те, що було їй не до снаги, аби тільки мені догодити. Прагнучи приховати свої вади, ревно дбала про мене, ні в чому мені не перечила. Спочатку я вважав, що в неї владний, непроступливий характер, але виявилось, що вона лагідна й слухняна. Щоб зберегти мою прихильність, вона пильно дбала про свою зовнішність, а щоб не кинути на мене неславу, при зустрічі з незнайомою людиною поводилася вкрай сором'язливо – словом, була надзвичайно розважливою. І тільки одного я не міг витерпіти – її ревності.

І ось тоді я подумав: «Вона, напевне, боїться мене втратити. А що, як я її налякаю, щоб провчити? Може, вона одумається і перестане докучати мені своїми скаргами? Покажу їй, що втомився від її підозр і готовий розійтися з нею. Якщо вона справді небайдужа до мене, то це буде для неї добрим уроком». Так вирішивши, я став удавати, що зовсім збайдужів до неї, а коли вона, як зазвичай, обурилась, то я сказав їй таке: «Якщо в жінки сварлива вдача, то навіть найміцніша обітниця не витримає і розлучення стане неминучим. Якщо ви готові припинити наші зустрічі, то й далі докоряйте мені своїми підозрами. Але якщо ви збираєтесь у майбутньому йти зі мною одним шляхом, то вам доведеться терпіти, а коли подолаєте свою погану звичку, то я вас ще більше покохаю. А коли я виб'юся у люди й трохи стану на ноги, у вас не буде суперниць». Я промовляв піднесено, задоволений своїм розумним повчанням, але як тільки я замовк, вона, всміхнувшись, відповіла: «Якби треба було перетерпіти ваше багато в чому непривабливе, принизливе становище, щоб дочекатися, коли виб'єтесь в люди, то я не хвилювалася б. Але з важким тягарем на серці марно сподіватися, що врешті-решт таки настане час, коли ви позбудетесь поганої звички, я не спроможна, а тому, мабуть, нам краще розлучитися».

Її ревнівні слова мене розлютили, і я наговорив їй чимало неприємного, а вона, не стримавши себе, схопила мене за руку й укусила палець. Я став несамовито кри-

чати: «Ой, як же я покажусь між людьми, якщо ви покалічили мене? Мій ранг і так низький, тож яким чином я піднімусь догори? Мабуть, не залишиться нічого іншого, як постригтися в монахи чи що?» Потім грізно вигукнув: «Ну що ж, віднині між нами всьому кінець!» – і, зігнувши пальця, наостанок вимовив:

«Коли на пальцях поражую
 Все, що було між нами,
 Чи можу я сказати,
 Що тільки цим
 Ви скривдили мене?
 Ні, не треба ревнувати».
 Почувши мої слова, вона все-таки заплакала й відповіла:
 «Таємно у душі
 І я вела рахунок кривд,
 Але невже настав той час,
 Щоб ми навіки
 Руки розняли ?.. »

Хоч ми й обмінялися різкими словами, насправді я не мав наміру поривати з цією жінкою остаточно, але довгий час віддавався скороминущим утіхам на стороні, й навіть не писав до неї. Та одного разу, пізно увечері, коли сіявся не то дощ, не то сніг, а люди після репетиції Надзвичайного свята Камо¹ розходилися по домівках, я подумав і раптом зрозумів, що мені нікуди йти, крім як до неї. Ночувати самому в палаці було б неприємно, а від самої думки про зустріч з якою-небудь пихатою особою я здригався, а тому, бажаючи дізнатися, як живе й що думає та жінка, струшуючи з себе сніг, урешті-решт попрямував до неї. Дорогою ніяковів, покусуючи нігті, але все-таки вирішив: «Хай буде, що буде, може, в такий вечір вона забуде про свій колишній гнів?» І от я побачив, як світильник під стіною осяває кімнату слабким світлом, теплий домашній одяг гріється на високій підставці, всі завіси підняті, ніби вона сподівалася мого приходу саме сьогоднішньої ночі. «Я так і знав!» – самопевнено подумав я, але, на жаль, самої жінки вдома не застав. Мене зустріли тільки служниці, від яких я довідався, що їхня господиня ще ввечері поїхала до батьків.

З того дня, як ми розійшлися, вона, на жаль, замкнулася вдома, не прислала мені ні любовних віршів, ні листів хоч з якимсь натяком, тож я, пригнічений цим, подумав, що, може, вона бурхливо ревнувала навмисне, щоб остаточно зі мною розірвати стосунки. Щоправда, я не мав жодних доказів цього і поки мучився сумнівами, згадав про одяг, який вона залишила мені, пошитий вправніше, ніж колись, з майже ідеальними відтінками барв і покромом, а тому відразу збагнув, що покинута жінка постійно думала про мене.

«Мабуть, все-таки вона не готова зі мною остаточно розлучитися», – подумав я і спробував то саяк, то так відновити наші стосунки. Жінка не відверталася від мене, не ховалася, щоб я розпачливо її шукав, а сміливо заявляла: «Я не збираюсь, як досі, більше терпіти. Знову зустрічатимусь з вами, якщо виправитесь і станете розсудливішими». Однак вважаючи, що вона все ж колись передумає, я нічого не обіцяв і далі не полишав думки, щоб її провчити. Жінка тужила, плакала і зрештою померла. Тільки тоді я зрозумів, що так жартувати не можна.

¹ Надзвичайне свято Камо відбувалося одинадцятого місяця за місячним календарем, а звичайне, відоме також як Свято мальв, припадало на четвертий місяць.

І от тепер я знаю, що саме на таку жінку можна покластися в усьому. Вона була мені порадицею не тільки у дрібних й великих справах, але також могла змагатися у фарбуванні тканин із самою дівою Тацута¹ й не поступатися у шитті Небесній Ткалі².

Згадуючи покійну, Сама-но камі гірко зітхнув, а То-но тюдзьо підбадьорив:

– Однак відкладімо набік майстерність твоєї Небесної Ткалі й звернімо увагу на вічну нерозлучність небесної пари. Звичайно, парча твоєї діви Тацуті справді не має собі рівних. Але ж весняні квіти й осінні листя дерев зникнуть, не привабивши до себе людських очей, розтануть, мов роса, якщо не ляжуть на них барви відповідної пори року. Ось чому так важко знайти в цьому світі обдаровану жінку, яка назавжди припала б до серця.

– Майже в той час, – провадив далі Сама-но камі, – я навідувався до ще однієї жінки. Вона, здавалось, була кращої вдачі, ніж перша, мала тонку, чутливу душу: складала вірші, вправно писала, чудово грала на кото, тобто славилася всім, що робила й говорила. А оскільки була гарна собою, то я, постійно зупиняючись у тієї норовистої, іноді потай відвідував другу так часто, що не на жарт прихилився до неї. Коли ж та, перша, померла, то що я мав робити? Не залишалося нічого іншого, як сумувати. Після того, як я став частіше бувати у другій, то помітив у ній непривабливі риси – хизування і надмірну легковажність, а, зрозумівши, що на неї не можна поклатися, віддалився від неї і, видно, саме тоді вона таємно запізналася з іншим.

Одного разу в яскраву місячну ніч десятого місяця, коли я вирушив на нічліг до свого батька, на виїзді з палацу до мене в карету підсів знайомий придворний і сказав: «Мене чекають сьогодні в одному домі, тож я дуже стурбований...» Дорога пролягала повз оселю моєї знайомої, і як тільки крізь діру в глиняній стіні заблищала вода в ставку, в якому навіть місяць спочивав, попутник залишив мене, а я не міг пропустити нагоди, щоб не простежити за ним. Мабуть, він давно зв'язався з нею, бо, вельми схвильований, присів на галереї неподалік від воріт і якийсь час милувався місяцем. Збляклі від паморозі хризантеми й багряне листя, що, змагаючись з вітром, кружляло в повітрі, витворювали справді зворушливу картину.

Вийнявши з-за пазухи флейту, чоловік заграв і сам собі підспівував: «І тіні там густі ...»³ – а жінка майстерною грою на японському кото⁴, заздалегідь настроєному, приєдналася до нього. Мелодії в ладі «рїті»⁵, виходячи з-під ніжних жіночих пальців і долітаючи з-поза завіс, звучали на струнах свіжо й у гармонії з прекрасною місячною ніччю. Підійшовши ближче, закоханий чоловік іронічно зауважив: «Сподіваюсь, що це червоне листя у саду ніхто ще не приминав?» Потім, зірвавши хризантему, вимовив:

¹ Богиня осені як втілення гори Тацута, славної красою осіннього листя, покровителька ткацтва.

² Небесна Ткаля – персонаж легенди про Ткалю й Волопаса (про зірок Вега й Альтаїр), які живуть, розділені Небесною рікою (Чумацьким Шляхом), і зустрічаються один раз щороку на мості, створеному зграями сорок.

³ Слова з народної пісні у стилі «сайбара»: «Біля джерела в Асука/ Я радо б відпочив/Гей-гей!/ І тінь там густа/І вода прохолодна/І трава для коня соковита».

⁴ Шестиструнний щипковий інструмент.

⁵ Один з двох ладів японської класичної музики, що приблизно відповідає мінорному ладу західноєвропейської музики.

«Звук струн кото, яскравий місяць –
Усе прекрасне
В цьому домі,
Та чи затримали б вони
Людину з холодною душею?

Вибачте за безцеремонне запитання ... Зіграйте ще. Покажіть до кінця свою майстерність вдячному слухачеві». Він попросив жартівливо, а жінка манірно відповіла:

«З вітром осіннім у згоді
Голос флейти звучить,
Та несла словам
Його тут
Зупинити ... »

Ось так вони залицялися одне до одного, не підозрюючи, як це мене дратує, а потім жінка, взявши кото «со»¹, настроєне в тональності «бансікі»², заграла досить майстерно в сучасному стилі, але я почувався збентеженим. Ясна річ, жартівлива легковажність може бути доречною в поведінці жінок, що прислужують у палаці. А от коли навідуєшся до жінки, щоб зробити її надійною опорою на все життя, й помічаєш, що вона вийшла за всякі межі, то не можеш заспокоїтися. Ось тому після тієї нічної пригоди мені відхотілося її відвідувати.

Взявши до уваги ці два випадки, я, будучи ще молодим, збагнув, що розв'язні жінки надзвичайно ненадійні. Упевнений, що подальше життя ще більше мене в цьому переконає. Ось зараз вас, напевне, приваблюють жінки звабливо-ніжні, покірні вашій волі, немов краплі роси на гілці хагі, що впадуть, як захочеш її зламати, або наче градинки на листках бамбука, які відразу розтануть, коли їх торкнешся. Але років через сім ви мене зрозумієте. Прошу вас, послухайтеся моєї скромної поради: остерігайтеся занадто піддатливих жінок. Вони легко впадають у блуд і тим накликають неславу на голови своїх чоловіків, – повчав юнаків Сама-но камі.

То-но тюдзю звично кивнув, а Гендзі посміхнувся, видно, думаючи: «Що ж, можливо ...» – і сказав: – Обидві ці історії вельми непривабливі.

– А тепер я, – втрутився То-но тюдзю, – розповім вам про одну дурну жінку. Я почав відвідувати її таємно, зовсім не збираючись підтримувати з нею тривалий зв'язок, але мало-помалу прихилився до неї, і хоча рідко з нею зустрічався, все-таки не забував її. Та й вона довірилася мені. Я раз у раз дорікав собі за мою легковажність: «Невже вона мені так довіряє, що навіть не ревнує?» Жінка поводитися так, ніби нічого не помічала, ніколи не докоряла і коли я повертався до неї після довгої перерви, була такою ж лагідною і привітною, як і досі, що я не переставав заспокоювати її обіцянкою про своє заступництво в майбутньому. Вона була сиротою й безпорадною, а тому я тішився, що вона готова довірити мені своє життя. Жінка почувалася спокійною, і я досить довго до неї не навідувався. І от саме тоді – про це я дізнався пізніше – моя дружина через когось образила її жорстокими, огидними натяками. Не знаючи нічого про завдані образи, я не приїжджав і навіть не посилав їй листів, хоча, звісно, й не забував про неї, тож вона, зовсім занепавши духом, стривожена долею

¹ Тринадцятиструнний щипковий інструмент, завезений з Китаю.

² Одна з шести основних тональностей японської класичної музики.

маляти на своїх руках, зірвала квітку гвоздики й послала мені.... – й То-но тюдзьо пустив сльозу.

– То що ж вона написала? – запитав Гендзі.

– Що? Та начебто нічого особливого ... – відповів То-но тюдзьо, – щось на зразок:

«Хоч огорожа стара
Навколо хатини гірської,
Ти, роса, все-таки іноді
Обдаруй своїм блиском
Пелюстки цієї гвоздики ...»

Згадавши жінку, я поспішив до неї. Як і колись, вона зустріла мене з відкритим серцем, та коли сумно поглядала на запущений будинок і сад, обсипаний росою, то, змагаючись із комашиним сюрчанням, нишком, як це буває у старовинній повісті, заплакала.

«Коли всі квіти розцвіли,
Уже не знати,
Котра з них краща,
Та, як на мене, жодна з них
«Вічному літу» нерівня¹».

Так, відсуваючи убік квіточку гвоздики, я хотів завоювати серце матері, нагадавши, що «І гадки не було...»².

«Промок від роси
Рукав, що ложа торкнувся ...
О, «вічне літо»!
Разом з вітром холодним
Осінь прийшла ... » –

вимовила вона ніби мимохіть, не показуючи, що глибоко ображена. Сльози капали по її щоках, а вона сором'язливо намагалася будь-що їх приховати, щоб анітрохи не засмучувати мене тим, що збагнула, як безсердечно я ставився до неї. Тому, трохи заспокоївшись, я знову перестав її відвідувати, і саме тоді вона кудись безслідно зникла. Якщо вона ще жива, то, напевне, поневіряється в цьому непевному світі. Якби ця жінка тоді, коли я любив її, сміливіше відстоювала мою прихильність, то не залишила б свого дому. Я не покинув би її саму надовго й забезпечив би їй пристойне становище на тривалий час. А маленька гвоздика мені люба й досі. Я довго думав, як її знайти, але так і не довідався, де вона. Мабуть, і ця особа належить до тих ненадійних жінок, про яких ми шойно розводилися. Нітрохи не здогадуючись, як вона покірно терпить мою безсердечність, я не переставав її дарма кохати. Тепер, коли її образ поволі стирається з пам'яті, я іноді думаю: «А що, як вона й досі не може мене забути й вечорами тужить, відчуваючи, що в усьому винна сама?» Ні, такі жінки, як вона, не придатні для спільного життя, покладатися на них неможливо. От і виходить, що про ревнивицю забути важко, але зустрічатися з нею неприємно, ба навіть відразливо. Та, друга, з багатьма талантами, що начебто вправна у грі

¹ У своєму вірші під гвоздикую (в оригіналі – «надесіко») жінка розуміє свою дочку. У свою чергу, То-но тюдзьо у своєму вірші вводить іншу назву гвоздики – «токонацу» («вічне літо»), натякаючи на любовне ложе, оскільки «токо» означає не тільки «вічне», але й «ложе», а «нацу» – «літо».

² Слова з вірша: «І гадки не було,/Що квіт гвоздик,/Серед яких з коханою ми спали,/Здавалось, вічним літом,/Вкриє пил» («Збірка старих і нових японських пісень», 167).

на кого, занадто легковажна. Остання, особа з надмірною скритністю, мимоволі викликає підозру. Отож, як почнеш вибирати, то навряд чи зможеш на комусь остаточно зупинитися. Бо такий наш світ. Жінок важко порівнювати. Де знайти жінку, що поєднувала б у собі все найкраще цих трьох осіб і не мала б їхніх вад? Якщо ж ви спробуєте закохатися в богиню Кітідзьо¹, то розчаруетесь, бо в ній, просякнутій святенництвом, немає нічого людського, – сказав То-но тюдзьо, й усі засміялися.

– Гадаю, і Тосікібу-но дзьо може поділитися з нами чимось цікавим. Ну, розкажи-но що-небудь! – спонукав То-но тюдзьо.

– Чим же я, найнижчий з низьких, з вами поділюся? – сказав Тосікібу-но дзьо, але То-но тюдзьо підганяв, і той, задумавшись: «Що ж розповісти?» – почав:

– Коли я був ще студентом, мені трапилася одна зразково-розумна жінка. Як і та, про яку розповідав Сама-но камі, вона могла порадити і в службових, і в найскладніших особистих життєвих справах. Була настільки ерудованою, що могла присоромити будь-якого вченого мужа й не дати нікому всупереч слова сказати. Це сталося тоді, коли я проходив навчання в домі одного вченого. Дізнавшись, що в нього багато дочок, я ненароком зблизився з однією з них, а батько, зачувши про це, приніс заздоровні чашки й урочисто звернувся до мене зі словами: «Послухайте пісню мою про дві дороги»². Хоча його дочка не дуже мене вабила, я, поважаючи бажання вчителя, все-таки зустрічався з нею. Вона ж, закохавшись у мене, оточила мене щирою турботою. Навіть під час нічних розмов навчала мене, як розвивати свої здібності, корисні для успішного просування на службі. Листи писала бездоганно лише ієрогліфами за суворими зразками, уникаючи літер «кана»³. Тож, природно, я не міг розлучитися з нею і навчався у неї всього, як у вчительки, навіть складання сяких-таких китайських віршів, за що я їй донині вдячний. Проте остаточно пов'язувати з нею своє життя я не збирався хоча б тому, що надто часто я, неук, перед нею осоромлювався. Тим паче вам, благородним юнакам, і зовсім не варто користуватися послугами таких заповзятих жінок. Втім, іноді бачиш, що ця особа неосвічена, безталанна, але чомусь – видно, так у попередньому народженні судилося – серце мимоволі тягнеться до неї. Чоловіки бувають вельми безвольні.

Тосікібу-но дзьо замовк, але решта, раді дізнатися, що сталося згодом, узялися його підбадьорювати, вигукуючи: «Ну й дивовижна особа!» – і той, розуміючи, що від нього хочуть, гордий увагою до себе, провадив далі:

– Так от, одного разу я довго її не відвідував, а коли при якійсь нагоді завітав, то вона прийняла мене не у зручній покої, а десь інде, як на зло, відгородившись від мене завісою. «Що за дурниця? Вона чимось незадоволена? – подумав я. – Якщо так, то це добра нагода розлучитися з нею». Однак ця жінка була досить розумна, щоб легковажно спалахувати гнівом. Вона давно засвоїла всі принципи людських відносин і ніколи не ревнувала.

Підвищивши голос, з-поза завіси вона сказала: «Кілька місяців тому я сильно застудилася і від гарячки лікуюся відваром цілющих трав з часником, а тому через неприємний запах не можу побачитися з вами віч-на-віч. Але якщо маєте невідкладну справу, я готова й так обговорити її з вами». Що я міг відповісти на такі

¹ Богиня щастя, відома своєю красою.

² Цитата з одного вірша Бо Цзюї, в якому вихваляється перевага одруження з бідною дівчиною.

³ Як правило, чоловіки писали ієрогліфами, а жінки – літерами «кана», створеними внаслідок спрощення деяких ієрогліфів.

чітко сказані слова? Я тільки відповів: «Розумію», – і вже збирався виходити, але жінка, мабуть, утомлена самотністю, вигукнула: «Заходьте, коли запах зникне!...» Жаль було не дослухати її, але залишатися довше я також не міг, бо все навколо і справді просякло огидним запахом, а тому, приготувавшись до втечі, я вимовив:

«Ось і вечір настав,

Про що, напевне, тебе
Павучок сповістив¹,
А ти мені: «Прийди –
Як зникне запах часнику ...»

Як це розуміти?.. » – не доказавши, я вискочив геть, а її відповідь наздогнала мене:

«Якщо полюбиш так,
Що ночі жодної не годе
Без зустрічі прожити,
То почекати кілька днів
Не соромно ... »

«Відповіла вона швидко», – спокійно сказав Тосікібу-но дзьо, а вражені юнаки засміялися – мовляв, все це вигадка.

– Та де таку жінку можна знайти? Краще вже зустрічатися з чортом! Просто жаж! – і вони роздратовано заляскали пальцями. – Знайшов про що розповідати!
– Може, розкажеш щось трохи приємніше? – домагалися юнаки в Тосікібу-но дзьо.
– А по-моєму, навряд чи ви почуєте щось незвичайне, – відповів той і замовк.
– Дуже погане враження справляють неосвічені люди – і чоловіки, і жінки, – які люблять хизуватися своїми поверховими знаннями, – сказав Сама-но камі. – Як на мене, жінка, обізнана з усіма тонкощами Трьох історій і П'яти книг², програє в привабливості. Але це не означає, що вона не має розумітися на службових та приватних справах лише тому, що є жінкою. Жінкам не дають освіти, але кожна з них, маючи хоч трошки кмітливості, може багато чого навчитися – почути вухами й побачити очима. Серед них трапляються й такі, що врешті-решт вправно пишуть ієрогліфами, але втративши почуття міри, недоречно перевантажують ними свої листи, звернені до жінка, що зовсім неприпустимо. Може, вони самі цього не хочуть, але коли вголос читаєш такі листи з надмірною кількістю ієрогліфів, то відчуваєш, як вони звучать штучно й уривчасто. Найчастіше так пишуть дами високого стану. А деякі, що вважають себе поетесами, ні на хвилину не розлучаються з віршами: присилають тобі, зазвичай в недоречний час, свій твір, в якому на самому початку міститься згадка про цікаву давню подію, й тим самим ставлять тебе у скрутне становище. Не відповісти – нечемно, а відповісти невдало означає наразитися на глум! Буває, поспішаєш зранку в палац на якусь урочистість, скажімо, на свято П'ятого місяця³, тож хіба є час думати про лепеху? А тобі приносять листа з натяком

¹ Цей вірш створений за мотивами танки: «Мабуть, Під вечір милий завітає:/Заздалегідь/ Маленький павучок/Для нього пастку з павутин сплітає» («Збірка старих і нових японських пісень», 1110). За давнім повір'ям, павук був провісником зустрічі з коханим.

² Йдеться про класичні твори, призначені для освіти чоловіків: «Історичні записки» Сима Цяня, «Історія ранньої династії Хань» Бань Гу, «Історія пізньої династії Хань»; «Книга пісень», «Книга документів», «Книга змін», «Весни й осені», «Книга ритуалів».

³ Цього дня придворні обмінювалися мішечками «кусудама» з пахощами лепехи та полину, а також проводилися змагання у стрільбі з лука.

на це дивне коріння. Або готуєшся до Свята хризантем на дев'ятий день дев'ятого місяця, коли не маєш вільної хвилини, бо обдумаєш зміст складного китайського вірша, а до тебе приходять лист з натяками на росу й пелюстки хризантем. Якби цей вірш надійшов в інший час, то, природно, потім здався б цікавим і витонченим, але, недоречний цього разу, лише свідчить, що складений бездумно. Якщо людина не розуміє, коли й що збирається робити, то їй не варто виставляти на показ, який у неї витончений смак. І взагалі, навіть якщо тобі щось відоме, краще вдавати, що ти нічого не знаєш, а якщо кортить щось розповісти, то постарайся дещо промовчати, – повчав Сама-но камі, а Гендзі подумки переносився до тієї, однієї: «У ній немає жодної з тих неприємних вад, про які йшла мова» – і серце його стискалося. За розмовою про нескінченні дивовижні історії юнаки так і не вирішили, які жінки кращі, а тим часом надійшов світанок.

* * *

Нарешті сьогодні випогодилося. Добре знаючи, що в домі Лівого міністра невдоволені його тривалим перебуванням у палаці, Гендзі вирушив туди. Від усього оздоблення в будинку й від поведінки молодої господині віяло спокійним благородством та ідеальним порядком, тож Гендзі здалося, що саме про таких жінок була вчора розмова як про найнадійніших дружин. Однак холодна пишність дочки Лівого міністра не сприяла душевному зближенню, й при ній він розгублювався. А тому, щоб подолати збентеження, заходився жартувати з молодими служницями Тюнагон і Нацукаса, які захоплено дивилися на нього, змученого спекою, з розпущеними шнурками носі, і справді напрочуд гарного собою.

Зайшов і сам міністр, але, побачивши, що Гендзі відпочиває, завів з ним розмову з-поза завіси. «У таку спеку... – поморщився Гендзі, й служниці захихотіли. – Тихіше!» – вгамував він їх й обіперся на лавочку-підлокітник. Відразу було видно, що він почувався тут абсолютно вільним.

Коли стемніло, одна із служниць сказала: «Цієї ночі бог Накагамі перекрив дорогу з палацу»¹. «Так, справді, – погодився Гендзі. – Як правило, ця дорога несприятлива. Але ж і моя садиба на Другій лінії розташована в тому ж напрямку. Де ж мені перепочити? Просто біда!» – і Гендзі зібрався лягати спати. «Ні-ні, так не можна робити», – наперекір йому переджали служниці. А одна порадила: «Вам можна перебути ніч у вашого знайомого Кіі-но камі, що має будинок на березі річки Накагава. Він нещодавно провів з неї воду у свій сад, і тепер там прохолодно».

– От добре! – погодився Гендзі. – Тільки я змучився і хотів би, щоб мене туди підвезли.

Звичайно, Гендзі міг перечекати несприятливий час десь інде, адже таємно відвідував чимало будинків, та, мабуть, не хотів засмучувати дружину Аої, яка подумала би: «Нарешті прибув, наче навмисне, в несприятливий день, мабуть, для того, щоб одразу податися до іншої?» Не гаючи часу, покликали Кіі-но камі, і той погодився, але, відходячи, скромно висловив побоювання:

– Як на біду, домашні мого батька Ійо-но суке постяться з якогось приводу і на цей час перебралися до мене. Через них, на жаль, у будинку буде тісно для такого шанованого гостя.

¹ Одне з восьми небесних божеств, які, спускаючись на землю, пересувалися, змінюючи напрям через кожних п'ять днів. Рухатися людині в такому напрямі вважалося небезпечним.

Почувши таке, Гендзі сказав:

– Навпаки, я радий бути з людьми. Мене завжди лякала самотня постіль мандрівника, без жінок. Мені досить хоч якогось місця за ширмою...

«Справді, кращого місця для перепочинку не знайти», – вирішили його люди й вислали туди гінця. Оскільки переїзд був поспішним і без зайвої пишноти, то Гендзі виїхав одразу за ним у супроводі найвірніших охоронців, не сказавши й слова міністру.

Кіи-но камі просив вибачити, що не встиг як слід приготуватися, але ніхто його не слухав. Для Гендзі спішно приготували східні покої головного будинку садоби. Дзюркотливий струмок справляв чарівне враження. Любовно доглянутий сад оточував тин у сільському стилі. Що могло бути приємнішим? Повівав прохолодний вітерець, дзвеніли невідомі комахи, в повітрі мерехтіли незліченні світлячки. Милуючись струмком, що витікав з-під галереї, супутники Гендзі пригощалися вином. Господар метушився навколо, немов «закуску шукав»¹, і Гендзі, спостерігаючи за ним і згадуючи вчорашню розмову, подумав: «Ось вам людина, що належить до середнього стану».

Здогадуючись, що в домі перебуває жінка, яка прославилася гордою вдачею², Гендзі захотів побачити її і, коли нашорочив вуха, почув, що в західних покоях хтось є, бо звідти долинав шурхіт одягу й приємні молоді голоси. Почувся і чийсь приглушений сміх. Напевне, служниці підняли ґратчасті вікна, але господар насварив: «Так нечемно!» – а тому їх поспішно опустили. Над внутрішньою перегородкою просочувалося тьмяне світло. Гендзі підступив до неї, щоб хоч щось побачити, але жодної щілини не помітив. Деякий час постояв, прислухаючись. Видно, жінки були неподалік, у головних покоях. Чулося, як вони перешіптуються про нього.

– Він занадто серйозний для свого віку. Мабуть, його зовсім не тішить те, що йому так рано підшукали родовиту дружину. А втім, він і тепер не цурається любовних пригод.

Почувши це, Гендзі, думками якого володіла та, єдина, відчув, як серце його стиснулося від зловісного передчуття: «А що, як доведеться коли-небудь почути плітки й про неї?»

Нічого особливо цікавого в жіночій розмові не було, і він перестав слухати. Встиг лише почути, як хтось із них продекламував у трохи спотвореному вигляді вірш, який він надіслав разом з квіткою «обличчя ранку»³ дочці принца Сікібуцьо. «Видно, вміють розважатися, – подумав Гендзі, – і до віршів небайдужі. То невже я в їхній господині не розчаруюся?»

Зайшов господар, повісив нові ліхтарі й, підтягнувши ґноти світильників, щоб горіли яскравіше, приніс гостеві фруктів і солодоців.

– А як же «завіси й штори»⁴? Поганий той господар, який про це не потурбувався, – дорікнув йому Гендзі.

¹ Слова з народної пісні «Коштовний глечик», в якій ідеться про те, що господар поставив перед гостями глечик з вином, а сам побіг шукати закуску на березі – їстівні водорості.

² Ідеться про Уцусемі, другу дружину Ійо-но суке.

³ «Обличчя ранку» (в оригіналі – «асагао») – іпомея, що цвіте рожевим і блакитним кольором, розпускаючись зранку і в'янучи надвечір.

⁴ Слова з народної пісні «Мій дім» у стилі «сайбара»: Повішено завіси й штори./Тож прийди, благородний юначе,/Станеш зятем моім./Чим пригостити тебе?/Може, вушком морським, трубочем?/Чи морським їжаком?

– Ніяк не можу придумати, «чим пригостити», – зніяковів Кії-но камі..

Гендзі примостився поблизу галереї, щоб тимчасово подрімати, і його супутники замовкли. Неподалік розташувалися на ніч привабливі сини господаря. Декого з них він неодноразово бачив у палаці. Разом були й сини Ійо-но суке. Серед них усіх виділявся благородним виглядом один, років дванадцяти-тринадцяти.

– Де чії діти? – поцікавився Гендзі, й Кії-но камі взявся пояснювати:

– Ось цей – наймолодший син Емон-но камі. Батько, який дуже любив його, помер, коли хлопчик був ще малим, залишивши його під опікою старшої сестри. Він здібний до наук і слухняний, тож я думаю віддати його на службу до палацу, але навряд чи легко зможу цього досягти.

– Як жаль! Виходить, його сестра тепер доводиться вам мачухою?

– Так, це правда.

– Не зовсім підходяща мати вам дісталася. Навіть Його Величність знає про неї, бо недавно сказав: «Її батько натякав, що хотів би віддати її на службу до палацу. То що з нею сталося?» Справді, людська доля непередбачувана! – сказав Гендзі тоном досвідченої людини.

– О так, її шлюб з моїм батьком був несподіваним. А втім, як ви зауважили, світ мінливий. А доля жінки, як це не сумно, особливо хистка ... – відповів Кії-но камі.

– Ваш батько дорожить новою дружиною? І, мабуть, вважає своєю повелительською?

– А як же інакше? Він обожнює її, але ми, передусім я, не схвалюємо такої його легковажності.

– У всякому разі, молодим гульцям він навряд чи поступиться. Попри свій поважний вік він упевнена в собі людина.

За такою розмовою про те, про се Гендзі нарешті запитав:

– А де ж вона зараз?

– Жінки мали спуститися в нижчі приміщення для обслуги, але, здається, не всі послухалися, – відповів господар.

Нарешті захмелілі гості поснули на галереї, і навколо стало тихо.

Тільки Гендзі не міг спокійно заснути від самої думки про те, що, на жаль, доведеться спати самому. Та ось його увагу привернув шерхіт за північною перегородкою і він подумав: «О, напевно, вона там ховається». Гендзі піднявся і, затамувавши подих, прислухався. Він почув хрипкий, але водночас приємний голос хлопця, про якого була розмова з Кії-но камі.

– Гей, де ви? – питав хлопець.

– Я лежу тут. А гостя вже поклали спати? Я боялася, що він буде надто близько, та, видно, я дарма турбувалася, – відповіла жінка.

Її глухуватий сонний голос дуже скидався на голос хлопця і Гендзі здогадався, що це його сестра.

– Гостя помістили в передніх покоях. Нарешті я побачив своїми очима того, про якого чув від людей. Він і справді прекрасний, – прошепотів хлопець.

– Якби зараз був день, я також спробувала б на нього подивитися, – сонно бурмотала жінка. Голос її звучав приглушено – очевидно, вона прикрила обличчя ковдрою.

«От неприємність! – невдоволено подумав Гендзі. – Могла б ще щось про мене запитати».

– Я ляжу неподалік. О, як темно! – сказав хлопець, мабуть, поправляючи гніт світильника. Жінка, напевне, лежала у найдальшому кутку за перегородкою.

– А де ж пані Тюдзьо? – запитала жінка. – У будинку наче нема ні душі, аж страшно.

Було чути, як відгукнулася одна із служниць, що розмістилися неподалік від галереї:

– Спустилась униз купатися. Сказала, що негайно повернеться.

Аж ось, здається, всі поснули. Спробувавши відсунути засув, Гендзі помітив, що з того боку перегородка не замкнена. Навпроти входу стояла ширма, у тьмяному сяйві світильника видніли розставлені сяк-так начебто китайські скрині. Обходячи їх, Гендзі помітив, що в кімнаті лежить одна людина невеликого зросту й попрямував до неї. Жінка була невдоволена, що її потривожили, але поки Гендзі не відкинув з неї верхнього одягу, вона думала, що прийшла Тюдзьо, яку шойно кликала.

– Ви кликали Тюдзьо¹? Мені здається, що ви здогадалися про мою потаємну любов, – сказав Гендзі, але жінка так нічого й не зрозуміла. Перелякавшись, що на неї хтось напав, вона намагалася зойкнути, але накинутий на її голову одяг заглушив голос.

– Звичайно, ви можете вважати мій вчинок випадковою, нещирою примхою, – сказав Гендзі, – але я хочу, щоб ви знали, як довго прагло зустрічі з вами моє серце. Повірте, таке тривале очікування цієї миті лише підтверджує глибину моїх почуттів.

В його словах було стільки ніжності, що навіть злий демон не міг би йому опиратися, то що вже казати про жінку? Вона, розгублена, не могла крикнути: «Рятуйте, тут хтось чужий!» У розпачі подумала: «Це ж нікуди не годиться...» – і насилу невдоволено сказала:

– Боюсь, ви мене з кимось переплутали...

Жінка мало не задихалася, але, бачачи її в такому стражденному, жалісливому стані, він ще більше до неї прихилився:

– О ні, я ні з ким вас не переплутав. Мене привів сюди голос серця, та, на жаль, ви вдасте, що нічого не розумієте. Я зовсім не хочу здатися вам легковажним джигуном. Просто мушу відкрити вам хоч часточку того, що зберігаю у глибині душі, – сказав Гендзі.

Жінка була настільки малою і тендітною, що він легко підняв її і, притискаючи до грудей, попрямував до перегородки саме тоді, коли там з'явилася та сама Тюдзьо, яку раніше кликали.

– О! – вигукнув Гендзі, і дама злякано виставила руки вперед, але, відчувши, що повітря, напоєне надзвичайними пахощами, здавалось, обкурило її обличчя, про все здогадалася, тож, приголомшена, завмерла, нездатна вимовити жодного слова. Якби перед нею була звичайна людина, вона грубо її виштовхала б. Але й тоді не обійшлося б без людських пересудів. Тому, не тямлячись від хвилювання, вона пішла за Гендзі, а він, пройшовши за перегородку в глибині покоїв, наказав: «Прийдіть на світанку». У цю мить жінка була готова провалитися крізь землю від самої гадки: «Що подумає про мене Тюдзьо?» – й обливалася холодним потом. Жаліючи її, нещасну, Гендзі бозна-звідки за своїм звичаєм добував ніжні, співчутливі слова, але вона сумно сказала: «О ні, я не думаю, що це правда. Мене, людину низького стану, ви, як видно, зневажаєте, тож хіба я можу легко повірити щирості ваших почуттів? Бо в житті кожному своє...».

¹ Гра слів: Гендзі мав звання «тюдзьо», тобто офіцера Імператорської охорони.

Прикро вражений її опором, Гендзі щиро пожалів її і відчув сором.

– Про те, що люди належать до різних станів, я знаю дуже мало через юначу недосвідченість. Мені прикро, що ви вважаєте мене звичайним джигуном. Мабуть, ви чули про мене й знаєте, що я не схильний до свавільного любовоства. А сюди, очевидно, привела мене сама доля. Я просто дивуюся, що моя природна зачарованість відштовхує вас від мене... – серйозно й багатослівно вмовляв Гендзі, але його незвичайна краса тільки збільшувала її опір. «Нехай йому здається, що я черства, нетовариська й груба», – думала вона й не піддавалася його словам. Зазвичай лагідна й м'яка, вона виявила твердість, як бамбукова гілка, що покірно гнеться, але не ламається.

Вкрай роздратована, нездатна спекатися завзятості Гендзі, жінка дала волю сльозам. Хоча її горе було глибоким, Гендзі подумав: «А хіба було б краще, якби я не знав її?»

– Чого ви сторонитесь мене? – дорікнув він, відчувши, що нездатний заспокоїти її. – Звикніть до думки, що наша несподівана зустріч наперед визначена долею. Не вдавайте, що ви нічого не розумієте в житейських справах. Я в це не повірю.

– О, коли б ваше серце відкрилося мені раніше, коли ще не визначилася моя злощасна доля! – відповіла жінка. – Тоді, можливо, я тишила б себе самовпевненими надіями, що побачимося ще не один раз. Але тепер сама думка про цю скороминущу зустріч доводить мене до відчаю. Тож прошу вас, «хто б не питав – нікому не кажи!»¹.

Видно, що вона страждала. Напевне, Гендзі не пошкодував ласкавих слів і палких клятв, щоб заспокоїти її.

Та ось заспівав півень, і люди в будинку прокинулися. Було чути голоси супутників Гендзі: «О, ми сьогодні добряче заспали! Пора готувати карету». З'явився і Кіі-но камі:

«Ви так квапитеся, ніби у вашого пана любовне побачення. Хіба не бачите, що зовсім ще темно?»

«На жаль, такого випадку більше не буде, а просто так прийти до неї я не зможу. І навіть переслати їй листа мені не вдасться, – думав Гендзі, й серце його защеміло від болю. Коли із внутрішніх покоїв вийшла Тюдзьо з розгубленим виразом обличчя, він уже збирався відпустити жінку, але в останню мить затримав її. «Як мені до вас писати? І ваша нечувана холодність, і моя палкість залишаться назавжди в нашій пам'яті як щось неймовірно дивовижне», – сказав він, а його обличчя у сльозах стало ще чарівнішим. Знову заспівав півень, і Гендзі квапливо вимовив:

«Ще не скінчив я
На вашу безсердечність
Нарікати,
Чого ж тоді уранці
Півень перервав наш сон?»

Але жінка вважала себе негідною уваги такої знатної особи, тож ніякі слова Гендзі вже не сприймала. Перед її очима стояла постать завжди суворого ненависного

¹ Слова з вірша: «Якщо кохаєш – /Честю дорожи!/Що ти бував не раз в моїй оселі,/Хто б не питав – /Нікому не кажи!» («Збірка старих і нових японських пісень», 811).

Йо-но суке, і вона тремтіла від самої думки, що буде, якщо хоча б уві сні йому відкриється її таємниця.

«Не встигла я вдосталь
на гірку долю пожалітись,
Як ніч скінчилася,
Та півня крик лиш
Подвоїв мої ридання», – відповіла вона.

Швидко розвидніло, й Гендзі провів жінку до дверей покою. У будинку і на подвір'ї вже шуміли люди, коли він, попрощавшись з нею, засунув двері. На душі в нього було так тяжко, ніби їх розділила гірська застава після довгожданої зустрічі.

Зодягнутий у носі, Гендзі підійшов до південного поруччя і якийсь час милувався садом. Із західного боку гучно піднялось гратчасте вікно – напевно, за ним стежили легковажні молоді служниці, захоплені красою його особи, що невиразно видніла над невисокою ширмою посередині галереї.

На світанковому небі ще виднів місяць, і хоча його сяйво зблякло, його обриси вимальовувалися зовсім чітко. В такий час і байдуже небо залежно від настрою людини може здаватися або чарівно-привабливим або сумним. Залишаючи будинок Кіі-но камі, Гендзі раз у раз озирався, а його груди стискав біль від самої думки про те, що не зможе з нею навіть переписуватися.

Повернувшись у садибу Лівого міністра, Гендзі не міг спокійно відпочити. Розпачливо думав про те, що навряд чи побачить її вдруге, а ще про те, що в неї зараз на душі. «Хоча нічим особливим вона не вирізняється, але гідна того, щоб віднести її до середнього стану відповідно до міркувань обізнаного з жіночими серцями Сама-но камі», – дійшов він висновку.

Останнім часом Гендзі здебільшого перебував у садибі Лівого міністра. Із сумом згадував дружину Йо-но суке і тривожився здогадами: «Що вона подумає, якщо не отримає від мене жодної звістки?» – аж поки нарешті, геть-чисто змучений, не викликав до себе Кіі-но камі.

– Ви не могли б прислати до мене того хлопця, сина Емон-но камі? – спитав Гендзі.
– Він мені сподобався, і я спочатку візьму його до себе. А потім спробую влаштувати на придворну службу.

Серце Гендзі від радості закалатало, але він питав далі: «Ота його сестра вже привела вам молодшого брата?» – «Поки що ні. Минуло вже два роки, як вийшла заміж за Йо-но суке, й усе нарікає, що пішла всупереч батьківському заповіту, який хотів бачити її на придворній службі. Кажуть, що незадоволена таким становищем». – «От, бідолаха! А про неї колись прихильно відгукувалися. Вона справді гарна?» – питав Гендзі. – «Можливо, і непогана. Ми живемо окремо, а тому, як вимагають звичаї, залишаємося одне одному чужими».

Так от, минуло ще п'ять чи шість днів, і Кіі-но камі привів хлопця. Той не був вродливим, але привертав до себе увагу благородною поведінкою. Підкликавши його до себе, Гендзі почав по-дружньому з ним розмовляти. Хлопець почувався на сьомому небі. Гендзі докладно розпитував його про сестру, але той відповідав стисло, ніяковіючи, тож розговорити його було досить важко. Проте Гендзі таки вдалося йому пояснити про що йдеться.

«Он воно що ...» – подумав вражений хлопець, але своїм дитячим розумом не до кінця все збагнув, а тому подався до сестри. Побачивши його з листом, дружина Йо-

но суке від несподіванки заплакала. Збентежена тим, що може подумати хлопець, вона все-таки розгорнула лист, прикриваючи ним своє обличчя. Лист виявився досить довгим і закінчувався віршем:

«Поки зітхав,
Чи знов присниться
Сон, колись побачений,
Очей я не стуляв
Ні вдень, ні вночі»¹.

Лист був настільки блискучим, що в неї аж сльози затьмарили зір. Усю ніч вона пролежала в роздумах над своєю незабгненою долею, яка їй випала. Наступного дня Гендзі покликав Когімі, щоб той зайшов до сестри по відповідь.

– Передай своєму панові, що в нас нема кому читати його листа, – сказала вона, а він, усміхнувшись, відповів: «Мені ж велено, щоб я не помилився. То що я йому скажу?»

Почувши це, дружина Ійо-но суке невдоволено, у великому розпачі, подумала: «Мабуть, він усе йому розповів».

– Ти ще не настільки дорослий, щоб говорити про такі речі. Краще взагалі до нього не ходи, – сердито наказала вона братові. «Але ж пан прислав по мене, то хіба я можу не послухатися?» – відповів той і пішов.

До речі, Кіі-но камі був охочим до жінок, зокрема, не міг обійти увагою також свою мачуху, а тому, щоб їй сподобатися, піклувався її братом і всюди брав його із собою.

Покликавши до себе хлопця, Гендзі дорікнув йому: «Вчора я чекав тебе весь день, а ти, видно, забув про мене ...» – і той аж почервонів. «То де ж відповідь?» – запитав Гендзі, і слово за словом хлопець розповів, що сталося. «Як тобі не соромно? А я так на тебе надіявся!» – сказав Гендзі й передав йому нового листа.

– Ти, напевно, не знаєш, що я зустрічався з твоєю сестрою набагато раніше від того старого Ійо-но суке, – сказав він, – однак вона відвернулася від мене, вважаючи мене ненадійним, і заручилася опікою цього неотеси. Якщо так, то залишайся зі мною і будь мені сином. Бо та її надійна опора не довго протягне на цьому світі.

«Невже?.. Як жаль!» – подумав Когімі, й Гендзі мимоволі замилувався ним. Він не відпускав хлопця від себе ні на крок і навіть брав його з собою до палацу. Своїм кравчиням велів пошити для нього повний придворний костюм – словом, і справді опікав його, як рідного сина.

А тим часом Гендзі не переставав писати дружині Ійо-но суке. Вона ж відповідала вкрай стримано. «Брат ще малий, – думала вона, – і якщо моя сердечна таємниця випадково розкриється, то про мене піде слава як про легковажну особу. А це мені ні до чого». Звичайно, вона згадувала його незвичайний образ у нічній темряві, але подумки повторювала собі, що повторна зустріч нічого доброго їй не принесла б.

А Гендзі, не забуваючи про неї ні на хвилину, страждав і кохав. Бачив в уяві її сумчене обличчя і не знаходив способу, як розвіяти похмурі думки. Звичайно, міг би, піддавшись своїй легковажності, знову проникнути в її покої, та оскільки там було чимало сторонніх людей, то така його нерозсудлива поведінка не залишилася

¹ Цей вірш складений за мотивами такої танки: «Чим я розвію/Кохання тугу,/Коли вночі не сплю./Щоб хоч у сні/Побачитись з тобою? («Сюївакасю», 735).

б непоміченою, а жінка мала б самі неприємності. Ось такі роздуми не давали йому спокою.

Кілька днів він перебував у палаці, очікуючи сприятливого напрямку для виїзду звідти. Потім, вдаючи, що вирушив до Лівого міністра, несподівано по дорозі звернув до садиби біля річки Накагава. Здивований Кіі-но камі радісно схилив перед гостем голову й сказав: «О, яка честь моєму саду!...»

Гендзі ще вдень відкрив Когімі свій намір, і вони про все домовилися. Останнім часом хлопець супроводжував його усюди, тож ніхто не здивувався, що і ввечері він покликав його раніше за інших.

Дружині Ійо-но суке було передано відповідного листа, і вона не могла не повірити щирості Гендзі, зваживши на зусилля, витрачені на підготовку зустрічі з нею. Однак вона розгублено подумала: «Якби я зустрілася з ним наодинці, то повторилися б муки, як після тієї ночі, що промайнула, неначе сон». Тож, уважаючи таку зустріч неприпустимою, вона сказала своїм дамам, коли Когімі пішов до Гендзі:

«Мені буде незручно, якщо покій гостя виявиться поряд. Я нездужаю і хотіла б, щоб мені зробили масаж подалі звідси...» – сказала вона і перебралася в затишну кімнату на перехідній галереї, яку займала Тюдзьо.

Щоб здійснити свій намір, Гендзі якомога раніше велів своїм супутникам лягти спати і послав до дружини Ійо-но суке Когімі з листом, але той не міг її знайти. Шукав сестру по всьому будинку і, лише вийшовши на галерею, нарешті виявив її. «Яка жорстока безсердечність!» – думав він і, мало не плачучи, сказав: «Тепер пан мені не довірятиме». Але його скарга лише розгнівала її: «Чого ти виконуєш таку погану послугу? Ти ще зовсім малий і передавати чийсь листи не годиться. Перекажи своєму панові, що я нездужаю і попросила своїх дам зробити мені масаж. А тепер іди, бо люди можуть щось запідозрити».

Після цих різких слів, вона подумала: «О, якби моя доля не була вирішена і я жила у старому будинку, де витають дуhi покійних батьків! Як радо я чекала б зустрічей з ним, хоча б рідкісних! Тепер я вдаватиму, що не розумію його прагнення, а він, мабуть, подумає, що я надто самовпевнена ...» – і в неї заболіло серце, а душу охопило сум'яття. «Хай там що, а моя доля тепер визначена остаточно. Тож краще, якщо в його очах я залишуся безсердечною, неприємною особою», – вирішила вона.

А тим часом Гендзі лежав, тривожно очікуючи Когімі: «Чи зможе він, такий ще юний, хитрощами вмовити її?» Коли ж той повернувся з повідомленням про невдачу, Гендзі сказав: «Такої дивовижно впертої жінки я ще не бачив. І мені далеко до неї з моєю наполегливістю». Вигляд у нього був нещасний. Деякий час Гендзі мовчав, сумно зітхаючи і нарікаючи на її жорстокосердність, а тоді нарешті написав їй:

«Не розпізнав
Душі я
Дерева-мітли¹,
Тож у полях Сонохара
Дорогами блукаю ...²
Оце й усе, що можу я сказати».

¹ Міфічне дерево, що начебто росте в місцевості Сонохара. Побачене здалека, воно зникає, коли до нього підійти близько.

² Цей вірш складений за мотивами танки: «Росте в Фусея/В полях Сонохара/Дерево-мітла./Здалека видно./Як підійдеш – зника».

А жінка, звичайно, також не могла заснути.

«Соромлюсь,
Що живу
В хатині бідній,
А тому зникаю і з'являюсь,
Немов те дерево-мітла»,

– відповіла вона.

Когімі, що всією душею жалів свого пана, ходив туди й назад з листами, забувши про сон, аж поки сестра не застерегла його від цього, бо, мовляв, люди можуть щось сумнівне подумати. Супутники Гендзі, як завжди, міцно спали, і лише він, невдоволений, не переставав думати.

Він ще ніколи не зустрічав такої негідної жінки. Його дратувало, що на відміну від дерева-мітли, її упертість не зникає, а наростає при наближенні до неї. А, з другого боку, він відчував, що, як на зло, саме така її неприступність притягує його до себе. Тож хоча збирався, але не міг так просто від неї відмовитись і попросив Когімі: «Проведи мене до неї!»

– Вона замкнулася в убогій кімнаті разом зі своєю обслугою, тож іти туди не годиться, – відповів той з великим жалем.

– Ну що ж, тоді хоч ти не полишай мене, – попросив Гендзі й поклав хлопця біля себе. Той почувався неймовірно щасливим поруч свого молодого доброго пана, а Гендзі думав: «Далебі, цей хлопець набагато миліший від своєї безсердечної сестри...»

ПІСЛЯМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА

Кілька років тому Японія урочисто відзначила 1000-річчя шедевра класичної японської літератури – «Повісті про Гендзі», – який написала Мурасаки Сікібу, фрейліна японської імператриці. Цей роман великого обсягу складається з 54 частин й охоплює життя трьох поколінь численних персонажів. На широкому тлі культури епохи Хейан (794–1192) у ньому відображено життя та думки тодішньої феодальної аристократії, яка залишила після себе матеріальні й культурні цінності, що збереглися в Японії і досі. В цьому багатоплановому творі можна помітити риси казковості й реалістичності, любовного роману в стилі пізніших європейських куртуазних романів і дидактичності – проповіді або ілюстрації законів відплати (карми) й швидкоплинності життя. А ще вражає глибоко-психологічне висвітлення поведінки героїв. Дехто з літературознавців навіть указує на певну спорідненість твору з романом «У пошуках утраченого часу» Марселя Пруста. Вперше Європа познайомилася з ним завдяки англійському перекладу Артура Вейлі, зробленому в тридцятих роках минулого століття. Після Другої світової війни з'явилося ще кілька перекладів англійською, французькою, німецькою та російською, не кажучи вже про численні переклади цього твору сучасною японською мовою. Тож спроба познайомити українських читачів з таким шедевром здається нам доречною. У поданих двох початкових розділах роману міститься зав'язка з любовним мотивом – пошук ідеальної жінки, який у наступних розділах породжує суспільні й моральні конфлікти.

Іван Дзюб

НЕКРОЛОГ

Відійшов у вічність Нобелівський лауреат із літератури Тумас Транстрьомер

Редакція журналу «Всесвіт» із величезним сумом сповіщає про те, що у Швеції 26 березня 2015 р. на 84 році життя відійшов у засвіти Тумас Транстрьомер – найвизначніший шведський поет ХХ століття, лауреат Нобелівської премії з літератури за 2011 рік.

Поет помер після нетривалої хвороби. На початку 1990-х Транстрьомер пережив інсульт, після якого був прикутий до інвалідного візка. Він навчився писати лівою рукою і також виконував у такий спосіб фортепіанні партії, часто написані спеціально для нього сучасними композиторами.

Транстрьомер був удостоєний Нобелівської премії за те, що «за допомогою своїх насичених, трансцендентних образів надав читачам свіжий погляд на навколишню дійсність» (заява Нобелівського комітету). Поет також ставав лауреатом Літературної премії Шведської академії і Літературної премії Північної Ради. Поет народився у Стокгольмі в 1931 році. Його перша збірка поезії «17 віршів» була видана у 1954 році, а в 1956 році Транстрьомер закінчив факультет психології Стокгольмського університету, після чого чотири роки працював у центрі для малолітніх злочинців. За життя Транстрьомер опублікував 15 збірок поезії, які були перекладені шістдесятма мовами. Остання книжка віршів була видана в 2004 році під назвою «Велика загадка». На Нобелівську премію Тумаса Транстрьомера номінували з 1993 року, аж поки він не отримав її в 2011. У червні 2014 року Транстрьомер разом із Маріо Варгасом Льюсою, лауреатом Нобелівської премії з літератури 2010 року, та іншими всесвітньо відомими письменниками і поетами засудили російську пропаганду, яка піднялася на тлі агресії Росії проти України.

Тумас Транстрьомер Спогади бачать мене

*Червневий ранок, ще вставати рано,
але запізно, аби знов заснути.*

*Я мушу вийти з дому в зелень, повну
спогадів, що мене проводять поглядом.*

*Їх не помітно, бо вони зливаються
із фоном, бездоганні хамелеони.*

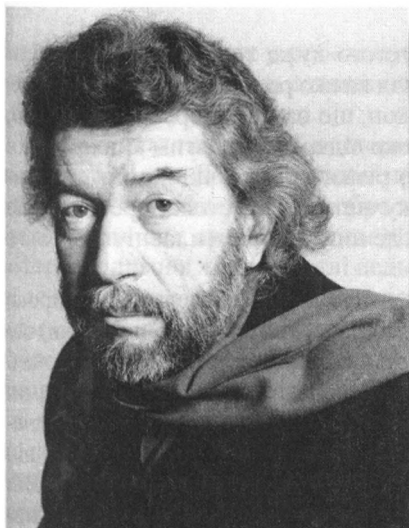
*Вони так близько – чую їхнє дихання,
хоча птахи співають так оглушливо.*

(зі шведської переклала Юлія Мусаковська)

*Я відпускаю ручку дверей у формі руки, що стискає якусь
штуку на кшталт кадила, пера чи тонкого кинджала
футлярі, і розвертаюся до вулиці, наміряючись спустити
ся по трьох сходинок з штучного каменю, що і ведуть ви
порога до тротуару; асфальт блищить від дощу, який щой
но закінчився, перехожі поспішають додому, сподіваючись
встигнути на вечерю, доки не стемніло, доки не розпоча
лася ще одна злива, щоб домашні не хвилювалися через їхнє
запізнення (вони довго перечікували попередній дощ).*

*(Ален Роб-Гріє, «Проект революції в місті Нью-Йорк»
переклала Ірина Серебрякова)*

АЛЕН РОБ-ГРІЄ

Проект революції в місті Нью-Йорк

Роман

*Із французької переклала
Ірина Серебрякова*

Перша сцена розгортається дуже швидко. Таке відчуття, ніби вона повторювалася вже багато разів: кожен знає свою роль напам'ять. Плин слів та вчинків зараз природний і невимушений, усі вони безперебійно сполучаються, ніби частини добре змащеного механізму.

А потім пробіл, порожнеча, мертвий час невизначеної тривалості, коли нічого не відбувається і немає навіть очікування майбутніх подій.

Аж раптом дія починається наново, без попередження, і знову розгортається та сама сцена, ще один раз... Але яка сцена? Я саме починаю за собою двері, важкі, цільнодерев'яні; у них пробито вузьке високо розташоване прямокутне віконце. Скло забрано під чавунні ґратки. Вони сплітаються у складний візерунок (це груба імітація кованого заліза), і скла під ними майже не видно. Пересновані спіралі, ще масивніші від того, що їх вкрито багатьма шарами чорної фарби, розміщені так близько, а по той бік дверей так темно, що зовсім не видно того, що відбувається або могло б відбуватися всередині.

Поверхня дерев'яних дверей вкрита брунатним лаком; на ньому є тоненькі рисочки світлішого відтінку, що імітують прожилки, властиві деревині іншої породи, що вважається більш декоративною; ці рисочки утворюють паралельні сітки або відмінні між собою множини плинних знаків, окреслених звивистими кривими, що облямовують темніші вузли, круглі, овальні, а інколи навіть трикутні; я давно роздивився там зображення людей: молода жінка, яка лежить на лівому боці обличчям до глядача, поза сумнівом гола, адже ясно видно соски і темне волосся між ногами; ноги трохи зігнуті, особливо ліва – коліно випинається вперед паралельно підлозі; права ступня, таким чином, опиняється під лівою, щиколотки з'єднані, міцно зв'язані, зап'ястки – так само, як завжди, здається, зведені за спиною, адже рук я не бачу: з лівої видно лише плече, а з правої – частину руки до ліктя.

Закинуте назад обличчя купається у хвилях густого дуже темного волосся, безладно розкиданого по кахлях підлоги. Риси обличчя важко розрізнити, через ракурс, у який воно повернуто, а також через великий локон, що навскіс перекреслює чоло, очі та щоку; єдина ясно видима деталь – рот, широко відкритий довгим криком муки або жаху. Зліва у кадр потрапляє конус яскравого різкого світла від лампи-прожектора на шарнірному стрижні, закріпленого в кутку металевого стола; промінь було точно спрямовано, немов для допиту, на підлогу, де вигинаються плавні лінії тіла з бурштиноювою шкірою.

Однак це аж ніяк не схоже на картину допиту: надто довго залишається широко відкритим рот, вочевидь розтягнутий кляпом: якимось шматком чорної тканини, що його запхнули між губами. До того ж крики дівчини, якби вона зараз кричала, хоча б частково просочилися крізь товсте скло потаємного віконечка з чавунними ґратами.

Аж ось на перший план справа ступає чоловік зі сріблястим волоссям, вдягнений у довгий білий халат з високим коміром, як у хірургів; його видно збоку, він напівобертений, так що обличчя у неповний профіль ледве можна розрізнити. Він прямує до зв'язаної молодої жінки, якусь мить роздивляється її зверху, за його постаттю ноги полонянки вже не видно повністю. Вона, поза сумнівом, не при пам'яті, адже не робить ані найменшого поруху, коли наближається чоловік; до того ж, якщо уважніше роздивитися форму кляпа й те, як він припасований прямо під носом, можна побачити, що насправді це змочений ефіром тампон; це було потрібно для подолання опору, про який свідчить розкуйовджене волосся.

Лікар нахиляється вперед, стає на одне коліно і починає розв'язувати мотузки на шиколотках дівчини. Покірливе уже тіло перекочується на спину, коли сильні руки розводять коліна, широко відкриваючи смагляві гладенькі стегна, що матово світяться під лампою; але верхня половина тіла розвернулася ще не повністю, бо руки зв'язані за спиною; від зміни пози краще стає видно лише груди: вони випинаються, пружні, мов два куполи з пінопласту, приємної форми, лише трохи світліші за решту тіла, соски трохи набряклі (але для дівчини-метиски не надто великі), приємного відтінку сепії.

На мить лікар підвівся був, щоб узяти з металевого стола якийсь тонкий інструмент довжиною сантиметрів тридцять, і одразу став на коліна, як і раніше, але тепер трохи праворуч, так що його білий халат затуляє внутрішню частину стегон і низ живота полонянки. Руки чоловіка, зараз невидимі, виконують у цьому місці якісь маніпуляції, важко визначити, які саме. Хоча пацієнтка і перебуває під дією анестезії, аж ніяк не можна припустити, що йдеться про маніяка, який обрав цю жертву лише через красу і тепер катує. Залишається версія насильного штучного запліднення (в такому разі інструмент у руках лікаря – катетер) або якогось іншого страшного медичного експерименту, на який дівчина, звісно, не давала згоди.

На жаль, ми ніколи не дізнаємося, що хотів зробити з полонянкою чоловік у білому халаті, адже саме цієї миті на задньому плані рвучким поштовхом розчахуються двері і перед нами постає третій персонаж: високий чоловік, який застигає у проїмі. На ньому чорний смокінг класичного крою, а голову і обличчя вкриває тонка шкіряна маска кольору сажі; там лише п'ять отворів: щілина для рота, дві кругленькі дірочки для ніздрів та два овальні отвори, трохи більші, для очей. Їхній погляд спрямовано на лікаря, а той повільно зводиться на ноги і починає відступати до інших дверей, тимчасом за поставою в масці входить хтось менш показний: ни-

зенький лисий чоловік у робочому одязі, через плече перекинтий ремінь ящика з інструментами, напевно, сантехнік, електрик чи слюсар. Уся сцена, знову та сама, розгортається дуже швидко.

Таке відчуття, ніби вона повторювалася вже багато разів: кожен знає свою роль напам'ять. Плин слів та вчинків природний і невимушений, усі вони безвідмовно сполучаються, ніби частини добре змащеного механізму, аж тут згасає світло. Переді мною лишається припале пилом віконце; між товстими переплетеними спіралями, пофарбованими в чорне, у склі ледь відбивається моє власне обличчя і фасад будинку за моєю спиною. Поверхня дерева навколо віконця вкрита брунатним лаком; на ньому є тонькі рисочки більш світлого відтінку – імітація прожилок дубової деревини. Язичок замка з приглушеним клацанням входить у паз; цей звук подовжується резонансною вібрацією, що пробігає по дверях і одразу згасає до повної тиші.

Я відпускаю ручку дверей у формі руки, що стискає якусь штуку на кшталт кадила, пера чи тонкого кинджала у футлярі, і розвертаюся до вулиці, наміряючись спуститися по трьох сходинках зі штучного каменю, що і ведуть від порога до тротуару; асфальт блищить від дощу, який щойно закінчився, перехожі поспішають додому, сподіваючись встигнути на вечерю, доки не стемніло, доки не розпочалася ще одна злива, щоб домашні не хвилювалися через їхнє запізнення (вони довго перечікували попередній дощ).

Клацання замка запустило механізм, уже для мене звичний: я забув ключ і тепер не зможу відкрити двері, щоб повернутися додому. Як завжди, це не так, але уява вперто відтворює гладенький сталевий ключик, що залишився на мармуровому покритті консолі, у правому кутку, біля мідного свічника. Отже, у цьому темному передпокої стоїть консоль.

Вона темна, фанерована червоним деревом, яке погано збереглося, виготовлена, мабуть, у другій половині минулого століття. На тьмяній чорноті мармурового покриття проступають ясні лінії ключика, так чітко, ніби то схема креслення. Його кільце лежить лише за пару сантиметрів від шестикутної основи свічника, etc., ліпний орнамент стійки (торуси, мініатюрні доричні колони, викружки, скоції) підтримує... etc. Жовта мідь світиться в сутінках, справа, де з вулиці від заграбованого віконця просочується трохи світла.

Над консолюю на стіні висить велике прямокутне дзеркало, трохи нахилене вперед. Його дерев'яне обрамлення, вирізане в формі якихось листочків – позолота з них стерлася, – окреслює туманну поверхню блакитної акваріумної глибини; у центрі – напіввідчинені двері до бібліотеки і тендітний, трохи розмитий силует Лори віддалік. Вона непорушно стоїть по той бік дверей.

– Ви сьогодні пізно, – каже вона. – Я непокоїлася.

– Довелося перечекаати дощ.

– Дошило?

– Так, довго.

– А тут – ні... Та ви й не намокли.

– Ні, кажу ж: я перечекав.

Я зазираю до дзеркала і підіймаю руку від ключика, який саме поклав на консоль. На чутливих кінчиках пальців ще залишається відчуття дотику до холодного металу (на мить зігрітого моєю рукою), а я розвертаюся до вулиці й одразу спускаюся по трьох сходинках зі штучного каменю, що ведуть на тротуар. Звичним, непотрібним,

наполегливим, невідворотним жестом я перевіряю, чи зі мною гладенький сталевий ключик, там, куди я щойно його поклав. І тут я помічаю типа в чорному лискучому дощовику – комір піднято, руки в кишенях, фетровий капелюх низько насунутий на чоло – він стоїть на тротуарі через дорогу й чекає.

З його вигляду можна сказати, що він ховається радше від чужих очей, ніж від дощу, натомість серед кількох перехожих, які поспішають додому після дощу, ця непорушна постать одразу привертає увагу. До того ж людей на вулиці вже меншає, чоловік раптом відчуває, що залишився без прикриття, і непомітно задкує до ніші, яку утворює фасад будинку номер 789 bis, пофарбованого в яскраво-блакитний.

Будинок стоїть приблизно на метр позаду від загальної лінії вулиці; як і в сусідніх, у цьому чотири поверхи, але він, напевно, не такий старий; це єдина споруда без аварійних сходів, які мають слугувати запасним виходом: зверху вниз по стінах кожного будинку збігають чорні обриси металоконструкцій, що перетинаються у формі літери Z і обриваються за три метри до землі. Маленька драбина – її зазвичай прибрано – довершує комплект, призначений, щоб спуститися на тротуар і врятуватися, якщо сходи всередині будинку охопить вогонь.

Вправний крадій або вбивця міг би підстрибнути і вхопитися за найнижчу залізну щабліну, підтягнутися, спокійнесенько пройти по металевих сходинках до скляних балконних дверей будь-якого поверху і, вибивши скло, потрапити до будь-якої кімнати. Принаймні, так міркує Лора. Від брязкоту розбитої хвіртки і дзеленчання скалок по кахлях підлоги в кінці коридору вона вмить прокидається.

Одним стрибком сівши в ліжку, Лора не ворушиться, затримавши дихання, не вмикаючи світла, аби про її присутність не довідався злочинець, який обережно між гострих уламків скла в рамі просунув руку до замка і збив його, вдаривши дулом револьвера або гільйшованим прикладом, масивнішим, ніж дуло, або рукояттю (матеріал – слонова кістка) складаного ножа, і тепер безшумно відкриває засув. Поруч світиться газовий ріжок, і від його яскравого полум'я на світлому фасаді протилежного будинку, над величезними тіннями від залізних сходинок – мережі паралельних ліній чітко проштриховують весь будинок, утворюючи складні креслення, – розростається тінь злочинця.

Я прочиняю двері до кімнати і бачу Лору в тій самій позі сторожкого чекання; вона так і не поворухнулася: сидить у ліжку, руками спираючись на подушку за спиною (обидві руки витягнуті на однаковій відстані від тіла), піднявши голову. Під світлом з коридору – коли я проходжу повз вимикач, запускається таймер, – у темній кімнаті сяє біляве волосся молодої жінки, її сорочка і бліда шкіра. Звичайно, вона спала, адже муслін сорочки безладно зім'яті.

– То це ви так пізно повернулися. Ви налякали мене.

Стоячи на порозі у широкому отворі розчахнутих дверей, я відповідаю, що збори сьогодні закінчилися пізніше, ніж завжди.

– Є новини?

– Ні. Жодних.

– Ви нічого не зачепили, коли піднімалися сходами?

– Ні. А що? Я взагалі піднімався так тихо, як тільки міг... Ви щось чули?

– Наче розбите скло впало на кахлі...

– Можливо, то брязкнули мої ключі, коли я поклав їх на консоль.

– Внизу, біля дверей? Ні, це було набагато ближче... Прямо в кінці коридору.

– Ні. То вам щось наснилося.

Я заходжу до кімнати. Лора відкидається назад, але вона ще напружена. Уважно дивиться на стелю широко розплученими очима, ніби чує ще якийсь підозрілий скрип чи тріск, а може, поринула у спроби щось пригадати. За мить вона питає:

– Як там, надворі?

– Спокійно.

Крізь тонку нічну сорочку видно темні соски.

– Мені б хотілося вийти, – говорить вона, не обертаючись до мене.

– Так. І куди?

– Нікуди. Просто на вулицю...

– О такій порі?

– Так.

– Не можна.

– Чому?

– Не можна. Йде дощ.

Мені зараз не хочеться говорити їй про типа в чорному дощовику, який стоїть перед будинком, на протилежній стороні вулиці. Я простягаю руку, щоб зачинити двері, аж тут, ще перед дотиком, коли я наготовляюся їх захряснути, у коридорі вимикається світло і мій силует, що вимальовувався чорним на тлі дверного отвору, вмить щезає.

Напевно, коли раптом стало темно, молоду жінку налякав розмашистий жест піднятої руки, приглушений удар кулаком по дереву, мигцем побачена постать, і вона тихо скрикує. Одразу потому дівчина чує важкі кроки, що наближаються до її ліжка: хтось важко ступає по товстому килимі, що вкриває підлогу всієї кімнати. Лора закричала б, але сильна гаряча рука лягає на її рот і вона відчуває, як на неї насувається щось невимовно важке і вже повністю її накриває.

Другою рукою нападник грубо зминає сорочку, задираючи її, і, щоб дівчина не могла навіть поворухнутися, просто за груди стискає гнучке тіло, яке ще намагається випрочатися. Вона думає про двері, що так і лишилися розчехненими у порожнечу коридору. Але вона не може вимовити жодного звуку. А над вухом у неї хрипкий і страшний голос шепоче: «Тихо, ідіотко, а то я зроблю тобі боляче».

Чоловік набагато сильніший за це тендітне дівча-підлітка, спротив, нікчемний і смішний, не має сенсу. На мить він відірвав долоню від рота дівчини, щоб схопити зап'ястки і завести їх назад, тепер він тримає їх однією рукою за спиною жертви, у згині талії, і їй доводиться випнути таз. І одразу ж насильник вільною рукою і колінами різко розсуває стегна і пестить їх уже ніжніше, немов приручаючи дику тварину. Дівчина відчуває дотик грубої тканини (шерстяний пуловер?) до живота і грудей.

Серце в неї калатає так, що їй здається, чути по всьому будинку. Повільним, ледь вловним рухом вона трохи пересуває плечі та стегна, щоб зручніше влягтися і зменшити вагу, що давить на неї. Вона здалася.

– А далі?

– Далі вона трохи втихомирилася. Знову поворухнулася, удаючи, ніби вивільнює зболені руки, але якимось непевно, наче просто хотіла переконатися, що її тримають міцно. Нерозбірливо прошепотіла пару слів і раптом схилила голову на плече; потім вона знов почала стогнати, вже тихіше; але тепер не від страху, принаймні

не лише від страху. Її біляве волосся – кучері ще світяться у цілковитій темряві, ніби фосфорні відблиски – спадає на інший бік, котиться хвилями по невидимому обличчі і заходиться підмітати подушку, гойдаючись вперед-назад, поки все тіло не проймають довгі спазми.

Коли здавалося, що вона вже мертва, я відпустив її. Потім швиденько роздягнувся і повернувся до неї. Тіло в неї було м'яке і тепле, кінцівки слухняно виверталися у будь-яке положення; вона стала гнучкою, мов лоскутяна лялька.

Я знову відчув сильну втому, як щойно, коли піднімався сходами. Лора одразу заснула в моїх обіймах.

– Чому вона так нервує? Ви розумієте, що це створює додаткову загрозу, без якої можна було б обійтися?

– Ні, – відповідаю я, – не можна сказати, що вона нервує більше, ніж зазвичай... Врешті-решт, вона ще дуже юна... Але вона витримає. Та й ми переживаємо важкі часи.

І я йому розповідаю про типа в чорному дощовику, який несе варту перед моїми дверима. Він запитує, чи я певний, що цей чоловік стежить саме за мною. Я відповідаю, що ні: в мене такого враження не склалося. Мовчанка. Далі він запитує, чи там живе ще хтось, за ким могли б стежити. Я кажу, що мені це невідомо, але може і так, просто я не знаю про цю людину.

Сьогодні ввечері, коли я виходив, чоловік стояв на своєму звичному місці, так само одягнений і в тій самій позі: обидві руки глибоко запхані і кишені плаща, ноги трохи розставлені. О тій порі на вулиці було безлюдно, і вся його постава так впадала в око і так він скидався на вартового, що я замислився, чи справді він ховається.

Я причинив за собою двері й одразу ж помітив двох дружинників, які прямували до нас. На них були формені кашкети, з дуже високим переднім краєм, гербом внизу і широким лаковим козирком. Вони крокували так, неначе виконували патрульний обхід, прямо посередині вулиці. Спочатку я хотів знов зайти до себе, щоб перечекати небезпеку і крізь віконечко під ґратами подивитися, що буде далі. Але одразу ж спохопився, що це до смішного виказливий спосіб ховатися. Порух, яким я намагався намацати ключ у кишені, міг бути, втім, лише тією запізнілою машинальною пересторогою, про яку я вже говорив.

Я неквапно спустився по трьох камінних сходинках. Чоловік у плащі, здавалося, ще не помітив патруль, мені це видалося дивним. Хоча вони були ще на відстані майже двох кварталів, від асфальту голосно відлунювали їхні розмірені кроки. На вулиці не було жодної машини та й взагалі нікого, за винятком чотирьох осіб: двох патрульних, непорушного чоловіка й мене.

Обираючи між двох можливих напрямків, я спочатку подумав, що краще йти туди, куди прямують патрульні, і повернути на першому ж перехресті, поки вони не побачили мого обличчя зблизька. Насправді, дуже сумнівно, що вони прискорять ходу, аби наздогнати мене. Але, зробивши три кроки в цьому напрямку, я подумав, що краще сміливо зустріти небезпеку, замість викривати себе поведінкою, що може здатися підозрілою. Тоді я розвернувся, щоб піти у протилежному напрямку, назустріч патрульним, які продовжували наближатися, рухаючись рівномірно і злягджено. На тротуарі чоловік у фетровому капелюсі спокійно і начебто байдуже провів мене очима, адже йому не було більше на що дивитися.

Я крокував, втупивши погляд перед собою. Поліцейські нічим особливим не відрізнялися. Одягнені у темно-сині френчі, з портупеями й автоматами на поясі.

Вони були однакового зросту – радше високі, – і схожі обличчями: застиглими, уважними, відстороненими. Порівнявшись із ними, я не повернув голови.

Але за кілька метрів мені захотілося дізнатися, як пройшла їхня зустріч із тим чоловіком, і я кинув погляд назад. Тип у чорному плащі нарешті помітив патрульних (звісно, після того, як вони порівнялися зі мною і перетнулися з лінією його погляду, що проводжав мене), і саме тієї миті підняв праву руку до капелюха, насунутого на чоло...

Мені не стало часу навіть на те, щоб подумати про значення цього жесту. Патрульні раптом зупинилися, однаковим рухом повернули голови, озирнулися, і кинули на мене уважний погляд.

Не можу сказати, що вони робили потім, адже я одразу пішов далі, інстинкт змусив мене різко відвернутися, і я негайно пожалкував про це. Та й взагалі, чи не викрили мене мої дії ще від початку сцени: як я вагався на порозі, коли побачив патруль (певна річ, ще й відступив на крок), як потім пішов у протилежному напрямку – то ж була пряма вказівка на моє первинне бажання втекти, і нарешті, яким скутим я був, коли проходив повз них, адже логічніше було б, наче випадково, майнути по них поглядом, тим більше якщо я потім озирнувся і стежив за ними. Певна річ, моя поведінка не розвіяла їхніх сумнівів, а навпаки, посилила бажання дізнатися, що замислив той тип у них за спиною.

Але який зв'язок між цією підозрілістю, яку можна зрозуміти, та двозначним жестом другого персонажа? На вигляд чи не звичне вітання: рука, що до того не виринала з кишені плаща, раптом недбало піднімається до зім'ятого фетрового капелюха. Хоч там як, а не віриться, що цей незворушний вартовий просто хотів насунути капелюх на чоло, аби повністю сховати обличчя від патрульних... Чи рука, що виринає з кишені і повільно зводиться, навпаки, не вказує на перехожого, який прямує далі? Поліція ще багато днів тому звернула на нього увагу, а тепер його підозріла поведінка посилює і без того тяжкі звинувачення.

Однак це не заважає йому йти, він навіть поспішає і старається не виказати цього перед трьома свідками, які залишилися позаду: двоє патрульних так і зупинилися перед пофарбованим у яскраво-блакитний колір будинком, наче статуї, втупивши байдужі погляди у цей силует, що віддаляється аж поки не стає ледь видимим у кінці довгої прямої вулиці, а тим часом затягнута в рукавицю рука одягненого у чорне вартового повільно окреслює траєкторію, торкаючись краю фетрового капелюха.

А там, далі, підозрілий суб'єкт, ніби гадаючи, що він уже достатньо далеко, аби його побачили, починає спускатися до метро – сходів, що ведуть у підземелля, звідси не видно – і поступово щезають його ноги, груди, руки, плечі, шия і голова.

Лора стоїть біля вікна в кінці коридору на третьому поверсі (тут закінчуються залізні сходи) і дивиться зверху на довгу вулицю. О цій порі перехожих немає, тому три підозрілі постаті ще більше впадають в око. Тип у чорному – вона його запримітила вже багато днів тому (коли саме?) – зараз на варті, як вона й думала. На ньому, як завжди, довгий непромокний плащ із клейонки. А от два жандарми у пласких кашкетах і важких чоботах; у них автомати, і вони наближаються, пліч-о-пліч крокують серединою проїжджої частини; і от зараз вони й собі стають за кілька кроків від першого спостерігача – а він на щось вказує їм рукою – і розвертаються подивитися туди, куди він показує: на вікно, за яким стоїть Лора.

Вона різко відскакує, достатньо швидко, аби ні поліцейські, ні викривач не встигли підняти голову до того, як сама вона щезне з того місця, куди вказала рука в

чорній рукавиці. Але вона відступила так швидко, що втратила рівновагу, незграбно викинула вперед ліву руку і було чути удар масивного срібного персня по склу.

Звук був ясним і чистим. Тоді ж виникла, розростаючись по всій поверхні шибки, тріщина у формі зірки з багатьма променями. Але жодна скалка не випадає, за винятком дуже гострого трикутника довжиною п'ять-шість сантиметрів, який значно пізніше провалюється всередину і на плитах підлоги й собі розбивається із кришталевим дзенькотом на три менші уламки.

Лора довго споглядає розбиту шибку, потім крізь сусідню, таку саму, але цілу, дивиться на блакитну стіну будинку навпроти, потім – на три шматочки скла, розсипані по підлозі, і знову на роззірковане вікно. Зараз вона в глибині коридору, і звідси вулиці вже не видно. Лора міркує, чи її наглядачі почули дзенькіт розбитого скла і чи видно звідтіля дірочку в шибці, зліва під металевою ручкою віконного засуву. Щоб перевірити, варто було б глянути на цю дірочку, зігнутися, аби підійти до вікна, і поступово наблизити обличчя до скляної перегородки.

Однак уже існує ризик, що за нижньою частиною вікна також спостерігають, з тієї точки, де стоїть чоловік у чорному плащі і фетровому капелюсі, а також зі сходів на зовнішній стіні: їх вінчає платформа, утворена вузькими планками з металу, розміщеними паралельно, але які не сходяться, і між ними залишаються рівномірні широкі пройми, отож, крізь них можна стежити як за вулицею, так і за будинком з вулиці... На той бік – тобто зверху вниз – дивитися, певна річ, зручніше, адже ця металева платформа стоїть набагато ближче до вікна, ніж до землі. До того ж, якщо з'єднати прямою лінією найнижчу шибку та опущений на чоло фетровий капелюх, вона проляже далеко над тріщиною; і це ще одна причина, з якої крізь розбите вікно зручно спостерігати вулицю.

Дівчина вже вкотре згадує, що брат під загрозою суворої кари заборонив їй наближатися до вікон на вулицю. Її брат мав вийти з будинку саме тоді, коли з'явилися жандарми: вона цього не бачила, але в будь-якому разі він завжди тримається на тому тротуарі, що біля будинку, і крізь прикрите вікно його зовсім не видно, навіть якщо розпластати обличчя по шибці.

А може він ще в будинку, стоїть на першому поверсі у вестибюлі, бо вчасно помітив загрозу, коли обдивлявся околиці крізь загразоване віконечко у дерев'яних вхідних дверях. Навіть зараз він не покидає своєї схованки, розмірковує, куди спрямований погляд трьох патрульних, якщо він не збагнув цього одразу, коли сам почув брязкіт розбитого скла, що привернув їхню увагу до третього поверху.

А от тепер він нечутно піднімається сходами, щоб заскочити її в момент очевидного непослуху, та ще, як на те, саме тоді, коли заборона підходити до виставленого під усі погляди вікна обґрунтована як ніколи.

Як завжди поклавши ключа на мармурову консоль біля латунного свічника, він повільно долає сходинки, одну по одній, тримаючись за бильця, адже сходи круті, і від цього він знову відчуває багатоденну втому: нічні вахти, очікування, довгі зібрання, шлях через усе місто, на метро або пішки, аж до найвіддаленіших кварталів за рікою... Скільки вже днів це триває?

На другому поверсі він зупиняється, аби прислухатися. Але в будинку не чути ні скрипу, ні шурхоту зім'ятої тканини, ні стримуваного подиху; нічого, тільки тиша, порожній коридор і зачинені двері.

Він продовжує підніматися. Лора опустила на коліна на керамічні кахлі підлоги і повзе до вікна подивитися, що зараз відбувається надворі; раптом вона злякано озиралася і бачить за якийсь метр від себе чоловіка; вона не чула його кроків, але ось він – схилився над нею, і в його незрушній постаті погроза. Інстинктивним порухом пійманої на місті злочину дитини вона піднімає руку, аби ліктем закрити обличчя (хоча він не зробив жодного агресивного поруху в її бік), і, бажаючи відступити, щоб уберегтися від ляпасів, спотикається, втрачає рівновагу й, напіврозпростерта, опиняється на підлозі: одна нога витягнута, друга підбгана, тіло спирається на лікоть, а друга рука все ще зведена у положливому захисному жесті.

На вигляд вона дуже юна: шістнадцять років, можливо, сімнадцять. У неї сйливе біляве волосся; м'які кучері безліччю золотих відблисків розметалися навколо гарненького наляканого личка, їх увиразнює яскраве світло. Дівчина лежить проти вікна; довгі ноги оголені до аж до середини стегон, спідниця, і без того коротка, задерлася під час падіння, так що тепер можна роздивитися й належно оцінити ці гарні контури, пройти по них поглядом аж до статевих органів, а якщо є бажання – навіть і їх розрізнити у темній западинці під подолом.

Окрім цих двох персонажів (які своїми позами виражають одночасно рвучкість і стриману статичну напругу раптової зупинки) сцена містить також явні сліди боротьби: розбита шибка і скалки, розсіяні по кахлях рівними шестикутниками. А в дівчини ще й рука поранена, чи то вона зачепила розбите вікно, коли падала, чи три секунди потому вколослася уламками, що всіяли підлогу; а можливо, шибка розбилася саме через її падіння, коли цей чоловік грубо штовхнув її до вікна; ще невідомо, чи не розбила вона вікно навмисно, загативши кулаком у скло в сподіванні дістати гостру скалку на захист проти нападника.

Хоч там як, у її розкритій долоні збирається трохи яскраво-червоної крові, а якщо придивитися, на одному коліні, тому, що підбгана, також виступає кров. Цей карміновий відтінок точнісінько такий самий, як на губах і на вузькій смужці спіднички, яку можна розгледіти на картинці. Зверху юні дівочі груди обтягує тоненький світло-синій светр з блискучої матерії, але комір, здається, розірваний. Не видно ні сережок, ні кольє, ні браслетів, ні обручок; лише масивний срібний перстень на лівій руці, зображений так докладно, що це має вказувати на його важливу роль у цій історії.

Яскраво розфарбована афіша розмножена у десятках екземплярів, низкою наклеєних на стіні підземного переходу. Вистава називається «Кров мрій». Головний герой – негр. Я ніколи не чув про цей спектакль і в газетах не бачив жодних відгуків; звісно, він був поставлений недавно. Щодо імен акторів, ще й надрукованих дуже дрібним шрифтом, вони мені видаються незнайомими. Раніше я не бачив цієї афіші ні в метро, ні деінде.

Думаю, що я зупинився надовго і дав переслідувачам, якщо такі були, достатньо часу, щоб наздогнати мене, отож я повертаюся і знову бачу, що позаду нікого немає. У довгому коридорі від початку до кінця порожньо й тихо, а ще дуже брудно, як і на всіх станціях цієї гілки, підлога встелена папірцями, від розтерзаних газет аж до цукеркових обгортток, і всяяна бридкими мокрими плямами. Новенькі афіші, які, скільки сягає зору, тягнуться вперед і назад, своєю чистотою виділяються на тлі стін, вкритих глазураною плиткою, колись білою, а зараз потрісканою, облупленою, поцяткованою брунатними патьоками, подеколи розбитою, ніби по ній гатили молотом.

Протилежний кінець коридору виходить у просторе приміщення, так само порожнє. Це величезна підземна зала невідомого призначення, ні особливості планування, ні спеціальні табло, – ніщо не вказує напрямок руху; щоправда, на деяких перегородках наклеєні якісь оголошення, але до них так далеко, – адже приміщення велике, – і світло таке слабке, що нічого не можна з певністю розрізнити, і навіть межі цього порожнього безглузлого простору губляться вдалині у непевних сутінках.

Стеля дуже низька, її підпирають незлічені металеві колони, порожні всередині, чотиригранні, прикрашені квітковим орнаментом, що датується минулою епохою. Ці стовпи стоять дуже тісно, відстань між ними – лише п'ять-шість кроків; розташовані вони рівномірно, паралельними і перпендикулярними рядами, які ділять поверхню підлоги на однакові суміжні квадрати. Розбивка на клітинки продовжується на стелі за допомогою однакових перекладінок, що попарно з'єднують кінці стовпів.

По довгим часі асфальтове покриття раптом переривається довгими сходами, які то спускаються, то піднімаються, і кожна перша сходинка маршу займає всю відстань між двома стовпами із залізного мережива. Здається, все це спроектовано для величезного натовпу, якого о цій порі тут вочевидь немає. Через два дзеркально розташовані марші можна вийти до нижньої зали, точнісінько такої самої, як і попередня. Я спускаюся ще на один поверх і нарешті опиняюся в торговому пасажі, залитому яскравим кольоровим світлом, яке ще сильніше ріже очі від того, що виходиш з довгого темного коридору.

Переходів уже немає; от і натовп: людей не так і багато, але стоять вони рівномірно, по одному або по двоє, рідко втрьох; вони стоять між стендів і за ними. Тут лише підлітки, переважно хлопці, хоча уважний погляд деколи виявляє під коротко підстриженим волоссям, вузькими джинсами і светрами або шкіряними куртками вірогідно або й незаперечно дівочі тіла. У всіх схожий одяг і обличчя, безбороді, біло-рожеві. Від цього одноманітно-свіжого кольору шкіри виникає асоціація не з міцним здоров'ям, а радше із фарбою, що нею розмальовують манекенів у вітринах магазинів чи із забальзамованими мертвими обличчями у скляних трунах кладовищ для найдорожчих покійників. Відчуття фальші посилюється неприродними позами цих молодиків, які, певна річ, мали на меті випромінювати вдовolenня собою, приховану силу, зневагу, пиху, але їхні сковані постави й акцентованість кожного жесту наближають їх радше до поганих статистів.

Серед них тиняються схожі на втомлених охоронців у музеї воскових фігур декілька дорослих невизначеного віку, скромних і малопомітних, ніби вони навмисно тушуються; справді, їхня присутність усвідомлюється лише по деяким часі. У цих людей на втомлених сірих обличчях і непевній ході лежить печать пізньої вже нічної пори. Біле неонове світло ще більше уподібнює їх до хворих або наркоманів; білі й негри тут набувають майже однакового металевого кольору шкіри. Велике зеленаве свічадо у вітрині показує моє власне обличчя, точнісінько таке саме.

Однак старих і молодих об'єднує спільна риса: надмірно повільні рухи. Удавана розслабленість в одних, незграбність в інших – кожної миті очікуєш, що вони остаточно застигнуть. І до того ж тут панує дивна тиша: ні крики, ні галас, ні надто голосно сказані слова не вриваються у висланий повстиною вакуум, чути лише брязкання важелів і сухе клацання й порипування приладів звукозапису.

Це підземелля видається призначеним винятково для ігор: в обидва боки від широкого центрального проходу тягнуться великі зали, там довгими рядами виструн-

чилися лискучі механізми, пофарбовані у надто яскраві кольори: загадкові автомати зі щілинами, які поглинають і випльовують монети, оформлені у такий спосіб, що увиразнюється їхня подібність до жіночих статевих органів; азартні ігри, в яких за кілька секунд можна програти кілька сотень тисяч віртуальних доларів; автомат, що видає фотографії освітнього характеру зі сценами війни і коїтусу; електронний більярд, в якого на тоталізаторі вілли та розкішні авто, що їх охоплює полум'я при переміщенні сталевих куль; тир, де стріляють променями світла у перехожих, а мішень для дротиків – оголене тіло гарненької дівчини, розп'ятої на хресті Святого Андрія перед палісадом; гоночні автомобілі з дистанційним управлінням, електричний баскетбол, проектор для фільмів жаху, etc.

І тут же поруч величезні магазини сувенірів із паралельними рядами однакових речей на вітринах. Це пластмасові імітації визначних місцевостей імперії, а якщо вже йти зверху вниз по вітрині: статуя Свободи, чиказькі бойні, велетенський Будда з Камакури, Блакитна Вілла Гонконгу, Александрійський маяк, Колумбове яйце, Венера Мілоська, «Розбитий глечик» Грьоза, вирізане у скелі око Бога, Ніагарський водоспад, в якого піна зроблена з переливчастих нейлонових ниток. Ну, і нарешті, порнографічні бібліотеки – просто підземні філіали таких самих на Сорок другій вулиці, за кілька метрів, десятків метрів, чи сотень метрів наверх.

Мені легко вдається розшукати потрібну вітрину, вона помітна, адже там нічого не виставлено: це стандартне матове скло з простим написом емаллю, невеликі букви «Доктор Морган, психотерапевт». Я повертаю ледь видиму ручку дверей із такого самого матового скла й опиняюся в неумебльованій кімнатці кубічної форми; усі шість граней (тобто підлога теж) пофарбовані в біле. Там стоїть лише порожній стілець з алюмінієвих трубочок і до пари йому стіл зі штучним алебастровим покриттям, на якому лежить закритий записник. На його обкладинці з чорного молескіну дата «1969», витіснена золотом, а за столом, на стільці, такому самому, як і перший, дуже прямо сидить білява дівчина, напевно, гарненька, відсторонена, надзвичайно елегантна, вдягнена у білосніжний халат, очі під сонячними окулярами, які, поза сумнівом, захищають її від яскравого світла, білого, як і все тут, і віддзеркалюваного всіма бездоганно чистими стінами.

Вона мовчки дивиться на мене. Скельця окулярів такі темні, що навіть форму її очей не можна розрізнити. Я наважуюся вимовити фразу, роблячи паузи між словами, ніби кожне з них має власний сенс:

– Я хочу пройти сеанс під наркозом.

Кілька секунд вона розмірковує, а потім відповідає те, що й повинна, але якимось раптово і на диво природним, веселим, невимушеним голосом:

– Так... Уже пізно... Як там, надворі?

І обличчя її зразу ж застигає знов, а тіло набуває нерухомості манекена. Але я відповідаю точнісінько так само, рівним голосом, акцентуючи кожен склад:

– Надворі дощить. Люди йдуть під дощем, похиливши голови.

– Отже, – говорить вона (і в голосі раптом вчувається втома), – ви постійний пацієнт чи прийшли вперше?

– Я прийшов уперше.

Дівчина розглядає мене – принаймні, так мені здається, – з-під своїх чорних окулярів, потім підводиться і, проходячи біля стола, зачіпає мене – і то аж ніяк не через те, що кімнатка затісна, – причому так сильно, що запах її парфумів лишається

на моєму одязі; на ходу вона показує мені пустий стілець, доходить до протилежної стіни, обертається й каже:

– Сідайте, будь ласка.

І вона одразу щезла за дверима, так добре припасованими до білої стіни, що навіть скляної ручки я не помітив. До того ж непочленованість простору відновилася так швидко, що я не такий і впевнений, чи взагалі бачив ті двері. Варто мені сісти, як через двері навпроти, що ведуть у торговий пасаж, входить один із тих чоловіків зі сталеві-сірими обличчями. Кілька хвилин тому я бачив його перед вітриною книжкового магазину: він розвернувся до виставлених там журналів та газет для дорослих, але головою постійно крутив то вправо то вліво, наче боявся, що за ним стежать, а то навпаки втуплював погляд у розкішний журнал із ілюстраціями, екземпляри якого виструнчилися на висоті зросту, – на обкладинці була кольорова фотографія широко розкритої жіночої піхви у натуральну величину.

А зараз він дивиться на мене, потім на стіл і порожній стілець за ним. Нарешті наважується на фразу:

– Я хочу пройти сеанс під наркозом.

Я міг би дати йому дослівно точну правильну відповідь, але здається, в мою роль це не входить; отож, я вдовольняюся початком, щоб він почувався більш невимушено:

– Так... Уже пізно.

Далі я вдаюся до імпровізації:

– Асистентка вийшла. Але думаю, вона зараз повернеться.

– Ясно. Дякую, – відповідає сіролиций чоловік і розвертається до вхідних дверей, ніби крізь матове скло йому видно торговий пасаж і це допомагає згаяти час.

Раптом, коли я дивлюся на одяг нового відвідувача, у мене з'являється підозра: довгий чорний дощовик, зім'яті поля м'якого фетрового капелюха... Ця постать нагадує мені підозрілий силует, який я щойно бачив біля вітрини порнографічної бібліотеки, але крім того... І тут цей персонаж, ніби обґрунтовуючи підозрілі порівняння, від яких я не можу втриматися, поправляє плащ і занурює до глибоких кишень руки у чорних рукавицях.

Я не встигаю дочекатися, поки чоловік озирнеться і дасть мені можливість спробувати під опалими від втоми рисами обличчя розпізнати денний його вид, бо повертається дівчина у медсестринському халаті і мені доводиться вийти з кімнати. За вказівкою асистентки я відчиняю двері зі скляною ручкою і піднімаюся металевими спіральними сходами, вузькими і крутими.

А далі довгий коридор, повністю (за винятком підлоги) облицьований такою ж старою білою плиткою, яку я вже помітив на станції метро, де, до речі, я, напевно, продовжую перебувати. У кінці коридору вузькі розсувні двері з фотоелементом самі відкриваються, пропускаючи мене, і нарешті я опиняюся у залі, де, наскільки я розумію, нам мають роздати завдання на завтра. Тут приблизно п'ятдесят осіб. Я одразу починаю міркувати, скільки серед них поліцейських інформаторів. Я зайшов через двері в кінці зали і бачу лише спину, а від цього спроба когось упізнати, і так сміховинна, ускладнюється.

Я намірявся прибути до початку зібрання, але враження таке, ніби воно вже триває якийсь час. Ідеться не про питання матеріального забезпечення майбутніх операцій, як передбачалося. Сьогодні перед нами радше виклад ідеологічної програми, у звич-

ному стилі, дидактичний вплив якого на бійців, незалежно від їхнього походження, незаперечний: це заздалегідь підготовлена бесіда між трьома особами, які по черзі ставлять питання і відповідають, по колу обмінюючись ролями, під час виголошення кожного наступного тексту, тобто приблизно щохвилини.

Фрази короткі і прості – підмет, присудок, додаток, – із численними повтореннями й антитезами, але словниковий запас містить значну кількість наполегливо повторюваних спеціальних термінів з різних сфер: філософії, граматики, геології. Лектори говорять рівним безбарвним тоном, навіть у кульмінаційні моменти; ввічливі голоси майже усміхаються, на протигагу холодній чіткості висловлюваних ідей. Текст вони знають напам'ять, до останньої коми, і сценарій розгортається ніби механічно, без обмовок, помилок і заминок, з абсурдною досконалістю.

Дійові особи вдягнені у темні костюми, строгі, добре скроєні, зі смужкуватими краватками і бездоганними сорочками. Усі троє сидять поруч на маленькій сцені за старим столом із грубого світлого дерева, на кшталт тих, що раніше стояли у бідних кухнях. Таким чином, ця меблина більш-менш пасує до стін і стелі, викладених такою самою старою фаянсовою плиткою, яка під впливом вогкості де-не-де віддущується нерівними шматками, і стає видно сірувату поверхню товстого сірого цементного покриття, покреслену зубчастими лініями і «сходинками», що повторюють контури плиток. Здається, тема сьогоднішнього уроку – червоний колір, який потрактовують як радикальне врегулювання непримиренного антагонізму між чорним та білим. Зараз кожен із трьох мовців висвітлює одну з важливих визвольних дій, пов'язаних із червоним: згвалтування, підпад, убивство.

Вступ, який саме добігав кінця, коли я зайшов, напевно, було присвячено теоретичному обґрунтуванню злочину взагалі і метафоричному уявленню про цю дію. Зараз актори переходять до визначень і аналізу трьох названих актів. Міркуванням, котрі зближують червоний колір зі згвалтуванням у тому разі, якщо жертва до того вже втратила цноту, властивий суто суб'єктивний характер, хоча він і спирається на недавні публікації, присвячені особливостям ретинального сприйняття, а також дослідження релігійних ритуалів Центральної Африки на початку століття і того, що робили там із юними полонянками, які походили з ворожих племен, під час багатолюдних церемоній, схожих на античні вистави з механізмами, яскравими костюмами, розфарбованими масками, доведеною до пароксизму грою і таким самим поєднанням стриманості, точності та делірію у постановці, одночасно вбивчій і катарсичній.

Натовп глядачів перед півколом, що його окреслює вигнутий ряд масличних пальм, танцює, підстрибуючи то на одній, то на іншій нозі й вибиваючи з червоного земляного майданчика важкий монотонний ритм, який, однак, потроху непомітно прискорюється. Кожного разу, коли права чи ліва нога торкається землі, тіло нахилиється вперед, а з легень виривається повітря і чути глухий вигук, який міг би супроводжувати важку роботу лісоруба з сокирою чи землероба з мотикою. Не можу збагнути чому, але я згадую елегантну дівчину, перевдягнену медсестрою, яка приймає начебто психічно хворих пацієнтів доктора Морґана у яскраво освітленій кімнатці, а саме – ту мить, коли вона проходить повз мене і торкає своїм штучно визолоченим волоссям, своїм бюстом, певна річ, фальшивим, що випирає під білим халатом, і коли на мені осідає її агресивний парфум.

Вона підкреслено затягує цей дивний тілесний контакт, провокує. Таке враження, що посеред кімнати виросла невидима перегородка і дівчина має протиснутися між нею і мною, хитаючи стегнами, ніби повзе вверху, щоб подолати вузький прохід. А тупотіння босих ніг по глині продовжується, ритм безперервно пришвидшується, супроводжуючись дедалі хрипкішими хоровими видихами, і нарешті покриває музику тамтамів, по яких б'ють музиканти, посідавши навпочіпки перед сценою і замкнувши таким чином прямою лінією півколо, утворене пальмами.

Однак троє акторів на сцені переходять зараз до другої частини свого триптиху, себто до вбивства; обґрунтування в даному разі може бути цілком об'єктивним і базується на пролитій крові, за умови вживання методів, що викликають достатньо рясну зовнішню кровотечу. Далі так само переходять до третьої частини, посилаючись на звичний колір полум'я, якого можна досягти, використовуючи для підпалів бензин.

Присутні, які сидять паралельними рядами на кухонних стільцях, у своїй святобливій уважності незрушні, ніби наділені здатністю говорити манекени. Я прихилився до стіни і продовжую стояти, бо вільних місць немає, отже, мені видно лише спини, то можна уявити, що обличчя у них і немає, це просто напхані дрантям піджаки, увінчані перуками, коротко підстриженими й кучерявими. До того ж оратори, своєю чергою, грають ролі цілковито відсторонено, дивлячись завжди прямо перед собою, не зупиняючи ні на кому погляд, ніби нікого й немає, ніби зал порожній.

І зараз усі вони втрюх декламують хором той самий текст, однаковими байдужими й уривчастими голосами, чітко вимовляючи кожен склад. Це резюме доповіді: ідеальний злочин, поєднуючи всі три розглянуті тут елементи, полягає у насильній дефлорації юної незайманої дівчини – при виборі жертви перевагу слід надавати якомога світлішим блондинкам із молочно-білою шкірою – з подальшим убивством – розпороти живіт або перерізати горло, а голе скривавлене тіло потрібно спалити, щоб усе скінчилося у напоєному керосином вогнищі, яке поступово охоплює весь будинок.

Крики жаху, муки і смерті ще повнять мої вуха, поки я споглядаю роздерту білизну і зім'яті простирадла, що купую лежать на підлозі, утворюючи імпровізований оltар, а складки тканин потроху забарвлюються карміном, який розповзається від чітко окресленої плями у центрі, швидко поширюючись на всі боки.

А вогонь, навпаки, варто було торкнути сірником оторочку змоченого в бензині мережива, вмить охопив усе, й одразу шезла розтерзана жертва, яка ще сіпалася, купа білизни, що прислужилася ритуалу, ніж для полювання і ціла кімната, звідки я ледь встиг вийти.

У коридорі я бачу, що пожежа гуде вже на сходах, котиться зверху вниз будинком, де я так забарився. На щастя, були ще металеві сходи, що зигзагом перетинали весь фасад. Отже, я навспак повторюю свій шлях і поспішаю в інший кінець коридору, до балконних дверей. Вони закриті. Дарма я кручу ручку в усі сторони, шпінгалет не піддається. Ядучий дим сліпить, забиває легені. Від сильного удару ногою по рамі чотири скельця, як і сама рама, що їх тримала, розлітаються на шматки. Чути кришталевий брязкіт скалок, що падають на металеві східці. І тоді ж, разом зі свіжим повітрям знадвору, заглушаючи гудіння вогню, вривається галас натовпу, який зібрався внизу під домом.

Я пролізаю крізь отвір і починаю долати металеві сходинки. На кожному поверсі від вогненного жару зусібіч вилітають вікна. Мене супроводжує цей невпинний брязкіт, що стає дедалі гучнішим. Я перестрибую по дві-три сходинки.

Час від часу я на мить перехиляюся через парапет: здається, що скупчення людей під моїми ногами віддаляється; навіть не можна вирізнути з нього крихітні голівки, зведені до мене; скоро від натовпу залишається лише пляма, трохи темніша за сутінки, бо вже вечоріє, а можливо, то лише відблиск на бруківці, змоченій нещодавною зливою. Крики, які я щойно чув, тепер – лише неясний гул, що розчиняється в гомоні міста. Здалеку долітає дзвін пожежної машини, постійно повторюються дві тужливі ноти, і є в ньому щось втішне, спокійне, повсякденне.

Я замикаю балконні двері; шпінгалет варто було б змастити мастилом. Тепер не чути жодного звуку. Повільно обертаюся до Лори, яка стоїть за кілька метрів позаду, в коридорі.

– Ні, – кажу я, – нікого немає.

– Але він простояв там весь день, наче зміну відпрацював.

– Ну, а тепер пішов.

У ніші будинку навпроти я щойно ясно побачив чорний плащ. Намочений дощем, тепер він ще сильніше вилискує в жовтому світлі ближнього ліхтаря.

Я прошу Лору описати мені суб'єкта, про якого вона говорить; вона одразу називає відомі вже прикмети, протяжним голосом, непевна свого викладу, але непомилна у спогадах. Я відповідаю, аби щось сказати:

– Чому ти вважаєш, що він стежить саме за цим будинком?

Мій тон мені самому видається непереконливим.

– Він часто подивляється на вікна.

– Які саме?

– Наше і ще вікна двох порожніх кімнат, справа і зліва.

– І він бачив тебе крізь наше вікно?

– Ні, це неможливо: тут надто темно, і я далеко від вікна. З вулиці видно лише небо, що відбивається у шибках.

– Звідки ти знаєш? Ти виходила?

– Ні! Ні! Ні!

Здається, Лора злякалася цього припущення. За кілька секунд вона трохи заспокоюється і пояснює:

– Я це вирахувала.

– Хоч там як, а його вже немає. Це означає, що він стежив не за нами, або випадково сталося так, що він чекав тут когось чи ховався від дощу, а потім пішов собі.

– Дощу не було цілий день, – відповідає вона. І за її тоном я розумію, що в будь-якому разі вона мені не вірить.

Я знову думаю, що Френк, напевно, правий: ця дівчина становить небезпеку, бо намагається дізнатися більше, ніж здатна витримати. Треба щось вирішувати.

– І вчора він там був, – продовжує Лора.

Я роблю крок до неї. Вона одразу на крок відступає, дивлячись мені у вічі сміливим і водночас боязким поглядом. Я підступаю ще на крок, два. Кожного разу Лора відходить.

– Мені доведеться... – починаю я, підбираючи слова...

І тут над головами в нас чути якісь звуки: ніби тричі постукали у двері, тихо, але цілком ясно, бажаючи зайти до однієї з кімнат. Усі кімнати на тому поверсі пусті; крім нас у будинку ніхто не живе. Можливо, то був тріск дерева, який видався нам надто гучним, адже в цій кімнаті було дуже тихо, тільки наші задалегідь розраховані кроки по кахлях. Але Лора каже впівголоса:

– Ви чули?

– Що?

– Постукали у двері.

– Ні, то мої кроки.

Тоді я стояв біля сходів, і моя рука лежала на бильцях. Щоб заспокоїти Лору, я, непорушно тримаючи долоню, тричі коротко постукав нігтем по круглому вигину дерева. Лора здригнулася і подивилася на мою руку. Я вдруге постукав, на очах у неї. Напевно, я її не переконав, хоча й схоже зімітував той звук. Вона подивилася на стелю, потім знову на мою руку. І знову я почав наближатися, а вона – відступати.

Так вона дійшла мало не до дверей своєї кімнати, аж тут ми знов почули такий самий шум на верхньому поверсі. Ми зупинилися і прислухалися, обернувшись туди, звідки, здавалося, ішов звук. Лора тихенько прошепотіла, що їй страшно.

Я вже не тримався рукою за бильця, та й взагалі ні за що не тримався. І мені складно було вигадати щось подібне.

– Ну, я піду подивлюся, – сказав я, – але то, напевно, миша.

І одразу я розвернувся і пішов до сходів. Лора забігла до своєї кімнати і спробувала замкнути двері на ключ. Марно, звісна річ, адже замок не працює, відколи я забив туди цвях з цього боку. Як завжди, Лора кілька секунд повозилася, язичок так і не ввійшов у паз; потім вона здалася і попрямувала до розкритого ліжка. Ясна річ, вона так, вдягнена, і сховалася в ньому. Їй навіть не довелося знімати взуття, вона завжди ходить боса, як я, здається, вже говорив.

Замість піднятися наверх, я одразу почав спускатися. Як я вже казав, у будинку три поверхи; раз із цокольним поверхом – чотири. На кожному поверсі по п'ять кімнат, з них дві виходять на вулицю, одна взагалі не має вікон і відкривається на сходи, а інші – на подвір'я державної школи для дівчат. На тому поверсі, де ми живемо, тобто на третьому, отой глухий кут біля сходів – величезна ванна кімната. Ми також використовуємо кілька кімнат на першому поверсі: наприклад, ту, що я називаю бібліотекою. А решта будинку порожня.

– Чому?

– Як я вже сказав, у цілому будинку, двадцять кімнат. Це забагато для двох осіб.

– То навіщо вам винаймати такий великий будинок?

– Ні, я не винаймаю будинок. Я лише сторож. Власники хочуть його знести, щоб побудувати вищий і сучасніший. Якби вони здавали квартири чи кімнати, це б ускладнило знесення.

– Ви ще не закінчили розповідати про пожежу. Що сталося з тим чоловіком, коли він спустився до кінця металевих сходів?

– Рятувальники підставили маленьку драбину, аби з'єднати нижню площадку сходів із землею. По останніх сходинках чоловік із сірим обличчям не спустився, а просто скотився. Начальник рятувальної бригади запитав, чи є в будинку ще хтось. Чоловік без вагань відповів, що більше нікого немає. Жінка похилого віку, вся в сльозах – наскільки я зрозумів, вона щойно врятувалася з будинку, – вже втретє

повторювала, що «панночка», яка живе над нею, кудись зникла. Чоловік ще раз запевнив, що на тому поверсі нікого не було, і додав, що, коли розпочалася пожежа, ця білява дівчина, звичайно, вже вийшла з кімнати, а може, саме там і почало горіти: якщо вона забула вимкнути електричну праску, газову плиту або керосинку...

– І що ви робили далі?

– Загубився в натовпі.

Він закінчує нотувати ті деталі мого звіту, що зацікавили його. Потім зводить погляд від своїх паперів і запитує без жодного зв'язку з попередньою розмовою:

– Чи тоді вдома була та дівчина, яку ви називаєте своєю сестрою?

– Так, звичайно. Вона ніколи не виходить.

– Ви певні цього?

– Абсолютно.

А ще раніше, і так само поза контекстом, він запитав мене, як пояснити колір Лориної шкіри, очей і волосся. Я відповів, що, напевно, поясненням є феномен шабнізму. Коли ми закінчили, я пішов до метро, щоб їхати додому.

Тимчасом Лора так і лежить, зіщулившись і натягнувши аж до підборіддя простирадла і ковдри. Але очі в неї широко розплющені і вона з усіх сил слухає, намагаючись вгадати, що відбувається зверху. Але нема чого слухати, в домі абсолютна тиша, страшна і гнітюча. У кінці коридору вбивця, який тихенько піднявся металевими пожежними сходами, зараз обережно виймає шматки скла з шибки, яку він знайшов розбитою; завдяки дірочці, залишеній уже відпаолою трикутною скалкою, чоловік може двома пальцями один по одному підчіплювати гострі промені «зірки» й остаточно їх відділяти, виринаючи основу з паза (дерева і сухої замазки). Коли він неспішно завершує цю роботу, йому залишається тільки просунути руку в широко розверстий трикутник, не наражаючись на небезпеку порізати вени, й абсолютно безшумно крутонутися нещодавно змазаний шпінгалет. Тоді балконні двері повертаються на петлях і розчахуються. Чоловік у чорних рукавицях залишає їх відкритими – це шлях до відступу після потрійного злочину, – і нечутними кроками наближається по керамічних кахлях підлоги.

Ось ледь помітно обертається кругла мідна ручка дверей. Дівчина підвелася в ліжку і пильно дивиться на неї широко розплющеними очима. Вона бачить відблиск маленької лампи-нічника на гладенькому металі, що повертається нестерпно повільно. Наполохана, вона скрикує, ніби вже відчуває під своїм тілом зім'яті, залиті кров'ю простирадла.

З-під дверей пробивається світло, бо піднімаючись я ввімкнув електрику. Я думаю, що крики врешті-решт Лори піднімуть людей у сусідніх будинках. Вдень, коли діти грають на подвір'ї школи, вони точно їх чують. Я повільно долаю марші, важко переставляючи натомлені ноги, виснажений цілим днем біганини, якої було ще більше, ніж завжди. Сьогодні мені доводиться навіть спиратися на бильця. На третьому поверсі я випадково впускаю в'язку ключів, які з брязкотом зачіпають металеві перекладки, а потім падають на підлогу. Тоді я згадую, що не поклав їх на консоль у вестибюлі, як робив кожного разу, коли повертався. Я пояснюю цю забудькуватість своєю знесиленістю, а ще тим, що, закриваючи двері, уже вкотре обмірковував те, що недавно сказав Френк про Лору і що, можливо, я повинен розуміти як наказ.

То було у «Старому Джо». Там такий гуркіт від оркестру, що можна обговорювати справи, не боячись сторонніх вух. Проблема радше в тому, щоб вас почув

співрозмовник, і ви якнайближче нахилєтеся до нього. Спочатку за нашим столиком сидів іще посередник, який себе називав Бен Саїд. Як завжди, він мовчав у присутності того, кого всі ми так чи інак вважаємо шефом. Але коли Френк підвівся і пішов у туалет (а насправді, звичайно, до телефону), Бен Саїд одразу сказав мені, що за мною стежать і що він хоче мене попередити. Я розіграв здивування і запитав, чи він знає причину.

– Стільки стукачів. Звичайно, потрібно остерігатися, – пояснив він і додав, що, на його думку, стежать мало не за всіма агентами-виконавцями.

– Тоді чому ти саме мені повідомляєш про це?

– Щоб ти знав.

Я озирнувся навколо, подивився на відвідувачів за іншими столиками.

– То мій «хвіст» зараз тут? Ти маєш мені його показати!

– Ні, – відповів Бен Саїд, навіть не повертаючи голови, щоб упевнитися, – у цьому немає сенсу, – тут майже всі наші. Крім того, думаю, стежать не так за тобою, як за твоїм будинком.

– Чому?

– Вони думають, що з тобою ще хтось живе.

– Та ні, – сказав я, трохи подумавши, – зараз я живу сам.

– Можливо, але їм у це не віриться.

– Нехай прийдуть відкрито і перевірять, – спокійно виголосив я, аби покласти край цій розмові.

Тоді Френк саме повертався з туалету і, проходячи повз один зі столиків, щось сказав якомусь типу. Той одразу піднявся і пішов до вішалки взяти свій дощовик. Френк повернувся на своє місце. Він сів і коротко сказав Бен Саїду, що все готово і він повинен іти зараз туди. Бен Саїд пішов, більше нічого не питаючи, і навіть забув зі мною попрощатися. Одразу після того Франк і заговорив зі мною про Лору. Я мовчки слухав. Коли він підсумував словами «ну, я тебе більше не затримую», я допив свою «Криваву Мері» і вийшов.

На вулиці прямо перед дверима, тримаючись під ручку, саме проходили двоє гомосексуалістів. Вони вигулювали мініатюрне собача на шнурочку. Вищий із них озирнувся і так у мене втупився, що я замислився про причину цієї уваги. Потім він прошепотів кілька слів на вухо своєму другові і вони подріботіли далі. Я припустив, що у мене бруд на обличчі, але, проводячи тильною стороною руки по щоках, відчув тільки щетину.

До першої ж вітрини, на яку я натрапив, я підійшов роздивитися себе. Я скористався нею також для того, аби подивитися що відбувається позаду, і помітив Френка, який виходив зі «Старого Джо» у супроводі Бен Саїда. Готовий присягнути, то був саме Бен Саїд, хоча він пішов мінімум сорок п'ять хвилин тому. Вони йшли в іншому напрямку ніж я, але я боявся, що Бен Саїд або Френк озирнуться, тому ще ближче підійшов до вітрини, ніби мене надзвичайно цікавили розкладені там товари. То був магазин перук і масок, цю вітрину я знав уже давно.

Це маски з еластичного матеріалу, виготовлені дуже вміло і ретельно. Вони не мають нічого спільного з тими грубими картонними подобами, які чіпляють діти на карнавалах. Моделі виготовляються за індивідуальними замовленнями клієнтів. Посеред вітрини – велика табличка, виконана у стилі поспіхом накреслених графіті: «Якщо ви незадоволені своїм волоссям, візьміть інше. Якщо вам не подобається

ваша шкіра, замініть її!» Там продаються ще й лайкові рукавички, які повністю відтворюють зовнішній вигляд рук – форму, колір шкіри, etc. – за каталогом.

На чотири боки він центрального слогану рівними рядами розкладено голови двадцяти президентів США. Один із них (не пам'ятаю його імені, але не Лінкольн) зображений у момент вбивства, по обличчю, з пробитого прямо над надбрівною дугою чола, стікає кров, але, незважаючи на цю деталь, він спокійно усміхається; це той самий, розтиражований у всякі способи образ. Маски, навіть не пробиті кулями револьверів, напевно, виставлені лише для того, аби засвідчити надзвичайну вправність майстрів (щоб перехожі могли переконатися в реалістичності їхніх виробів, зіставляючи їх із рисами знайомих облич, наприклад, діючого президента, кожного дня баченого по телевізору); безперечно, ними нечасто користуються, на відміну від масок простих людей, а це вже наступний, нижній ряд вітрини, біля кожної моделі коротка інструкція, що пояснює використання і наголошує на достоїнствах даної маски, наприклад: «Психоаналітик, п'ятдесят років, тонкі розумні риси; уважний вираз обличчя, незважаючи на ознаки втоми, що свідчать про тривалі студії і роботу; носити бажано з окулярами». А поруч: «Бізнесмен, сорок–сорок п'ять років, відважний і серйозний; форма носа свідчить одночасно про кмітливість і чесність; гарно окреслений рот; одягати з вусами чи без».

Перуки – чоловічі та жіночі, але жіночих більше – виставлені у верхній частині вітрини; посередині шовковисті кучері довгої білявої шевелюри спадають аж до чола одного з президентів. І нарешті внизу, попарно з'єднані, на горизонтально розкладеній смужці чорного оксамиту накладні груди (всі розміри, форми і забарвлення, з різними сосками і ареолами) пропонуються – наскільки можна зрозуміти – для як мінімум двох способів використання. Справді, табличка збоку показує, як їх закріпити на тілі (з деякими особливостями припасовування до чоловічого торсу), так само як і способи приховати застібки, адже тільки ці дрібні деталі й можуть викрити бездоганну в іншому імітацію структури шкіри. Проте одна із цих грудей – яка так само належить до пари, і друга її половинка ціла, – продірявлена численними голками різних розмірів, щоб показати, що груди можуть слугувати ще й подушечками для булавок. Усі ці накладки мають настільки життєподібний вигляд, що дивно не бачити на перламутровій поверхні рубінових крапельок.

А руки розкидані по всій вітрині. Деякі покладено так, що вони утворюють кумедні поєднання з іншими елементами: жіноча рука лежить на губах старого «авангардного» артиста; дві руки, занурені в руду шевелюру; дуже темна чоловіча рука, що зминає світло-рожеві жіночі груди; ще дві сильні руки, стиснуті на шії «старлетки». Але найбільше рук просто поставлені вертикально; вони напівпрозорі і гнучкі. Мені навіть здається, що цього вечора їх набагато більше, ніж зазвичай. Вони граційно переміщуються, підвішені за невидимі мотузочки; розчепірюють пальці, перекидаються, крутяться, стискаються в кулак. Справді можна було б подумати, що це недавно відрізані руки красунь. До того ж на багатьох із них кров, яка ще стікає з недавно відрубаного на колоді ударом добре вигостреної сокири зап'ястя.

І відрубані голови так само – спочатку я не помітив – рясно спливають кров'ю; голови убитих президентів, а інші і того більше: голова адвоката, психоаналітика, продавця автомобілів, Джонсона, кельнерки в барі, Бен Саїда, трубача, який грає цього тижня у «Старому Джо», елегантної медсестри, яка зустрічає клієнтів доктора Моргана у підземних переходах станції метро, з якої я вирушаю додому.

Підіймаючись сходами, я опиняюся на третьому поверсі і впускаю в'язку ключів, які з брязкотом зачіпають металеві перекладини, а потім падають на долівку. І тут Лора починає волати в кінці коридору. На щастя, її двері не замикаються на засув. Я входжу до її кімнати, знаходжу її, напівроздягнену, від страху виструнчену на зім'ятому ліжку. Я її втихомирюю звичайним способом.

Потім вона просить мене розказати, як пройшов день. Я розповідаю про підпал, від якого згорів цілий будинок на Сто двадцять третій вулиці. Але вона розпитус надто докладно, і я змінюю тему, переповідаючи випадок, якому став свідком невдовзі після пожежі, із двома американцями середнього достатку, які за порадою сімейного лікаря звернулися до виробника масок: вони хотіли замовити маски одне одного, аби помінятися ролями у психодрамі проблем їхнього шлюбу. Лора дуже захопилася оповіддю і навіть забула запитати, що привело мене до того магазину і як мені вдалося зблизька почути таку розмову. Я не кажу їй ні про те, що хазяїн магазину працює з нами, ні про те, що я підозрюю в ньому шпика. Про зникнення Джей Ер я теж не говорю, так само, як і про пошуки, що забирають більшу частину мого робочого часу.

Я дізнаюся цю новину в управлінні. Я вже пояснив, як воно працює. Взагалі-то воно розміщене в центрі зайнятості, який належить об'єднаній маніхейській церкві. Але насправді вся ця прислуга з помісячним наймом, компаньйонки, рабині, секретарки з наймом на день, які обслуговують по кілька офісів, студентки, готові вночі посидіти з дитиною, оплачувані погодинно дівчата за викликом, etc. – усі вони ще й наші агенти, які збирають інформацію, займаються шантажем і пропагандою, вводячи нас, таким чином, у світ впливових людей. Найціннішими для нас є мережі дівчат за викликом, коханок та повій люксового класу: саме через них ми встановлюємо довготривалі контакти з високопосадовцями, а також отримуємо більшу частину фінансування, не кажучи вже про прямий шантаж.

Минулого тижня Джей Ер влаштувалася бебі-ситеркою за оголошенням у «Нью-Йорк Таймс»: «Батько-одинак шукає слухняну дівчину з приємною зовнішністю для нічного нагляду за проблемною дитиною». Дитина справді існувала, хоча текст оголошення здавався навдивовижу провокативним: як відомо, слова «слухняний» та «владний» неодмінно входять до таємного лексикону спеціалістів. Згідно з загальною схемою, напевно, потрібно було долучитися до «приручення» новенької коханочки, продемонструвавши їй приклад покірливості.

Отже, за оголошенням ми вислали Джей Ер, розкішну дівчину білої раси, з пишною рудою шевелюрою, котра мала дуже ефектний вигляд під час еротичних сцен. Джей Ер уже багато разів брала на себе подібні місії. І того вечора вона прибула за вказаною адресою, на Парк-авеню, між П'ятдесят шостою і П'ятдесят сьомою вулицями; на ній – шовкова зелена сукня, дуже вузька і коротка, що завжди виявляла високу результативність. На превеликий подив Джей Ер, двері їй відчинила дівчинка дванадцяти років або трохи старша; більше нікого немає, сказала вона у відповідь на запитання зніяковілої Джей Ер, звати її Лора, їй тринадцять з половиною років, можна було б випити лимонаду і побалакати, щоб зав'язати знайомство...

Джей Ер наполягає: «Все-таки, я хотіла б зустрітися з вашим батьком...». Але дівчинка невимушено відповідає, що, по-перше, це неможливо, бо його немає вдома, а по-друге, «знаєте, насправді він мені не батько...». Вона довірчо стишує голос на цих останніх словах і завершує фразу приглушеним смішком, дуже добре

розігруючи світську манірність. Джей Ер аж ніяк не цікавиться проблемою позашлюбних або усиновлених дітей, тому вона одразу ж пішла б, але розкішне облаштування будинку – хазяїн його уявлявся мільярдером із авангардистськими вподобаннями – врешті затримало її, вона залишилася із професійної сумлінності. Вона випила приготованого дівчинкою лимонаду сидячи у кімнаті на зразок будуару, де від натиску на кнопки з'являються надувні крісла і столики. Джей Ер, аби підтримати бесіду, а також тому, що такі відомості можуть придатися в інших обставинах, запитала, чи немає в домі прислуги.

– Але ж тут є ви, – чарівно посміхаючись відповіла Лора.

– Ні, я маю на увазі хатню роботу, кухню...

– Ви не будете цим займатися?

– Ну... Я не думала, що це входить у мої обов'язки... Тут більше нікого немає?

Лора прибрала роздратованої міні; це створювало контраст із манірністю дівчинки, яка грається у світську даму. І вже зовсім іншим тоном, відчуженим і наче сповненим печалі або безнадії, вона врешті неохоче відповіла:

– Вранці приходять негритянка.

А далі ми обидві мовчали, досить довго, як мені здалося. Лора маленькими ковтками тягнула свій гіркий лимонад. Я подумала, що вона нещаслива, але я прийшла не для того, щоб вирішувати цю проблему. І тут у сусідній кімнаті почулися кроки, впевнені і важкі, під ними рипіла дерев'яна підлога; тоді я не подумала, що таке покриття було б недоречним у подібному будинку.

– Там хтось ходить, – сказала я.

– Ні, – відповіла дівчинка, не полишаючи свого замріяного виразу.

– Але ж ми щойно чули кроки... Ось! Знову...

– Ні, цього не може бути, там ніколи нікого немає, – упертим тоном відповіла вона всупереч очевидності.

– Можливо, це сусіди?

– Ні, у нас немає сусідів. Все це – одна квартира!

І вона широким жестом махнула на всі напрямки навколо будуару.

Усе-таки вона підвелася зі свого надувного крісла і у кілька великих різких кроків підійшла до скляної стіни, яка виходила, здається, просто у небо звичного сірого кольору. І тут я помітила, що її кроки на білім покритті, густому, наче хутро, були нечутними, навіть коли вона тупотіла по підлозі лакованими шкіряними черевичками з пряжками.

Якщо Лора хотіла своєю метушною відволікти мене від шуму за стіною, то була погана ідея, тим більше що він став іще гучнішим; тепер ясно було чути звуки боротьби: перекидаються меблі, хтось задихається, зминається і рветься одяг, а далі навіть і стогін і приглушені прохання, наче то якась жінка боїться говорити голосніше або їй просто не дають.

Тепер і дівчинка слухала. Коли знову почулися стогони – вже по-іншому, – вона скося глянула на мене; здавалося, посмішка промайнула по її губах або принаймні під опущеними повіками, які ледь помітно примружилися. Але потім почувся жакливий крик, такий голосний, що вона вирішила туди сходити, не виявляючи, втім, особливого страху чи подиву.

Я теж інстинктивним порухом підвівся з крісла; за Лорою причинилися двері; далі все стихло, і я повернув голову до скляної стіни. Певна річ, я мав на думці

металеві сідці; однак у новітніх будинках таких немає, а до того ж мені було б дуже неприємно знову скористатися цим зручним засобом, аби дістатися вулиці, метро, мого старенького будинку... Однак у кілька замріяних кроків я наближаюся до величезного вікна і відсуваю важку тюлеву завісу.

І тоді я з подивом виявляю, що ця кімната виходить на Сентрал-парк, а це мені здається абсолютно неможливим, зважаючи на розташування будинку, до якого щойно зайшла Джей Ер. Тоді б цей заплутаний шлях від вестибюля до вхідних дверей, з різними ліфтами та ескалаторами, мав пролягати під як мінімум однією вулицею. Але від цих топографічних міркувань мене відволікає сцена, що розігрується під вікном, між кущів, біля ліхтаря, що осяває дійових осіб непевним світлом і хи-мерними тінями.

Це троє чоловіків, або двоє чоловіків і жінка, важко сказати точно, адже дивимосся на них зверху і світла замало. Так само не можна сказати з певністю, чи припаркована поблизу, на узбіччі тротуару, машина білого кольору пов'язана з безладними жестами трьох осіб і швидкими кроками туди-сюди, непослідовними на перший погляд. Однак можна стверджувати наступне: вони виконують ці дії крадькома і поспіхом: виривають квіти, чи закопують під рослинами якісь маленькі предмети, або міняються між собою одягом, чи радше вдягають спеціально принесений із собою, знявши з себе і покидавши в кущі навколо квітника попередній, якого бажають позбутися... Навіть можна уявити, що вони довершують своє перевтілення, знімаючи маски, які начепили були для щойно скоєного злочину, і здирають, мов рукавички, білу шкіру з фальшивими відбитками пальців, відкриваючи власну чорну.

Один із чоловіків, якому не вдається зірвати своє штучне обличчя – надто добре приросло воно йому до голови, – вже поспішає, адже в цих краях завжди є підстави боятися поліції, яка прочісує околиці в пошуках малолітніх гомосексуалістів, він нервується, тягне маску з різних країв, хапається за виступаючі частини, за які можна було б стягнути її, і починає шматками відривати вуха, шию, скроні, повіки, навіть не помічаючи за своїм поспіхом, що відриває великі шматки власної плоти. І коли він знайде до «Старого Джо», аби подати Френкові звіт про завершення місії та відновити сили подвійним сухим бурбоном, оркестр моментально припинить грати, трубач раптом заніміє і навіть забуде опустити непотрібний уже інструмент, він лише повільно відірве його від губ і триматиме в повітрі, за десять сантиметрів до рота, ще складеного у позиції соліста для ноти фортисимо; а всі в залі однаковим рухом розвернуться до дверей, що виходять на вулицю, аби й собі побачити те, що вже запримітили музиканти з висоти естради: закривавлене обличчя, яке щойно з'явилося у прямокутному отворі, окресленому розчахнутими дверима, на чорному тлі ночі.

Щодо мене, думаю, я вже достатньо надивився на вітрину, де маски померлих президентів облямовують табличку, що уможливорює всі плани та мрії, то я зважуюся знову окинути поглядом вулицю аж до кінця, очікуючи побачити там постаті Френка та Бен Саїда, які вже віддаляються. Проте цей погляд, мабуть, надто хапливий, відкриває мені лише нерівну низку будинків; фасади чергуються, то відступаючи, то ховаючись, збігаючи з кінця у кінець безлюдної вулиці, і я знову втуплюю очі у вітрину, наче ховаючись у її прихистку, а там пломеніє буйна руда шевелюра, що розкинулася у всій красі прямо переді мною.

Нарешті я зважуюся по-справжньому роздивитися вулицю: обоє чоловіків справді зникли, хоча я цього й не чекав. До перехрестя вони б не встигли дійти, якщо тільки

не бігли, тому єдине місце, куди вони могли зайти – будинок біля «Старого Джо». Отже, я прямую до станції метрополітену, аби повернутися додому.

Однак в абсолютно порожньому, як часто буває о такій пізній порі, вагоні, серед гучного брязкоту і скреготу, вібрації металевих частин і переривистих поштовхів я знову думаю про Джей Ер, яка протягом усього цього часу лишається в маленькій Лори на Парк-авеню. Дівчинка нарешті надумалася показати новій гувернантці джерело моторошних звуків, якими повниться сусідня кімната: це магнітофонна плівка у прозорому пластиковому корпусі касети на китайському кругленькому столику. Сцена згвалтування вже завершилася; зараз чути лише уривчасте дихання, ще важке, яке потроху успокоюється у тиші великого будинку.

Джей Ер запитує дівчинку, чому вона ставить такі дивні записи. Однак Лора мовчки дослухається до подихів магнітофона, втупивши погляд у вузьку коричневу плівку, яка рівномірно розмотується за скляною перегородкою, – а молода жінка і собі не в змозі відвести очі, – у напруженому чеканні: що буде далі.

Дитина вирішує нарешті відповісти, але не відводячи погляду від касети; одна бобіна потроху зменшується, а діаметр другої збільшується. Тон в Лори наче в скромного незацікавленого коментатора, а самі слова – наче результат уважного спостереження за пристроєм:

- Це він її поставив перед тим як піти.
- Але ви можете її вимкнути!
- Ні, це неможливо: магнітофон закривається на ключ.
- Твій батько забув вимкнути запис перед виходом?
- Він мені не батько, і нічого він не забув: він навмисне ввімкнув це.
- Навіщо?
- За його словами, це для того, щоб я не нудьгувала.
- Коли я прийшла, нічого не було чути.
- Бо ви прийшли під час тиші.
- На плівці записана тиша?
- Так... Інколи вона триває дуже довго... – і вона тихо додає, схиливши обличчя над маленьким пристроєм:
 - Саме в такі паузи я почуваю найбільший страх...
 - Але ж... Ви можете просто сказати йому...
 - Ні. Це ні до чого... Він навмисно...

І раптом знову чути ту саму сцену, починаючи з кроків чоловіка, який піднімається сходами, на слух – металевими, поспішає, наближається, долаючи поверхи, дедалі швидше, дедалі ближче, аж до того, що створюється враження, ніби хтось є тут, просто у цій кімнаті, аж раптом ми обидві підстрибуємо від гучного брязкоту розбитої шибки й однаковим неусвідомленим рухом обертаємося до скляної стінки-вікна... Але то просто магнітофонний запис, який продовжує крутитися, повільно і розмірено... Скалки задзеленчали, падаючи на кахлі підлоги; далі залишки скла у рамі тихенько порипують – це їх обережно виймають, а потім скрегоче шпінгалет, відчиняється вікно, кроки наближаються коридором, викладеним плиткою, довжелезним коридором; різко розчахнуті двері, дівочий крик, швидко придушений у складках зім'ятої тканини, гортанний голос, що тихо промовляє:

– Заткнися, дурепо, а то я зроблю тобі боляче...

Тоді Лора повільно простягає руку, підіймає легеньку прозору покришку, натискає пальчиком на крихітну червону кнопку і западає тиша.

– Годі, – промовляє вона, – завжди одне й те саме: хтось іде, розбивається скло, крики, і кажуть вони завжди одне й те саме.

– Звідки це?

– Що? Касета?

– Ні, плівка.

– З магазину. А звідки ще, по-вашому?

– Але... Хто це записував?

– Та звісно ж, студія звукозапису!

– І таке продається в магазинах?

– Певна річ! Цю касету я купила сьогодні вранці на станції метро «Таймс-сквер»...

Це історія про одного лейтенанта-пожежника, який піднімається на хмарочос, аби врятувати дівчинку, яка саме збиралася кинутися вниз.

– Он як... Вона хоче покінчити з собою?

– Так.

– Чому?

– Тому що в будинку їй невесело.

– А чому вона сказала, що батько поставив касету і на ключ замкнув магнітофон?

– По-перше, вона сказала, що то не її батько. По-друге, хоч там як, а вона постійно бреше.

– Вона дуже любить брехати?

– Та ні, не дуже. Але на одну малесеньку правдочку припадають мільярди мільярдів побрехеньок, інакше й бути не може, розумієте... Вона так само могла сказати, що то рятувальник примусив її слухати це, навмисно щоб налякати; або то були ви, чи я, чи Авраам Лінкольн, чи Едуар Манре.

Джей Ер подивляється на годинник. Майже дванадцята. Досить уже чекати. Вона запитує:

– О котрій повертається ваш вітчим?

– Вітчим? А! Ви мали на увазі мого дядька... Сьогодні він не повернеться. Можете піти, якщо хочете. Годинник-лічильник у вестибюлі буде автоматично оплачувати вашу роботу: я налаштувала його, коли ви подзвонили у двері, і тоді ж ввімкнула магнітофон.

Маленька Лора проводить свою гостю до виходу, грюкає дверима і кричить: «До побачення!». Після цих слів чути різке клацання замка, яке розповсюджується глибинною вібрацією по всій масі дерев'яних дверей.

Ангельська усмішка лягає на губи дівчинки, поки вона дослухається до відлуння, що розростається, швидко пригасає і вмирає... Потім Лора, натанцювуючи повільний вальс, знову повертається до китайської вітальні, відкриває плексигласову кришку, розвертає бобіни з плівкою, не завдаючи собі клопоту перемотати запис на початок, натискає на червону кнопку і лягає на підлогу, аби спокійно послухати наступний запис:

«...на руда шевелюра, що розкинулася у всій красі прямо переді мною. Одразу спадає на думку, що це пастка: надто вже завчена ця чуттєва і змовницька усмішка дівчини, яка невідомо звідки взялася у відповідь на оголошення і не розповіла про себе нічого, лише ім'я назвала: Джоан. Надто коротка сукня, заглибоке декольте і смарагдовий шовк аж надто зручно облягає м'яку і пружну плоть, ніжну, нервову, ніби зовсім ненадовго, надто ненадовго, прикрити мінливими зеленими водоростя-

ми, гнучкими невловними лезами, що повільно пересувається, підкоряючись прихованим течіям, зануреним до рідкої маси, глибоководна риба, чисе нерухоме тіло, напівприкрите ульвами, інколи саме по собі трохи пульсує і от-от вигнеться, охоплене корчами, відкривається, ніби жадібний вологий рот з хитромудрими складками, вузькими і розмаїтими, які невпинно міняються, то випинаючись, то втягуючись, але попри цю звивисту мінливість зберігають білатеральну гармонію».

– Аякже... – голосно промовляє Лора, аби показати, що від останньої деталі вона не в захваті, й увиразнює своє судження, невдоволено випинаючи губи. Потім вона підводиться одним рухом, виконуючи неможливий стрибок, і хапає великий словник, який, здається, завжди в неї під рукою. Вона шукає там слово «ульва» і знаходить таке: «Різновид зелених водоростей з пластинчастою стеблиною, більш чи менш закрученою по краях, розповсюджений у неглибоких солоних водах». Дівчинка споглядає карниз із ліпниною, що оторочує стелю над стіною, поклеєною пурпуровими шпалерами, і думає, що глибоководна риба не може ховатися в такому салаті. Потім вона промовляє, стиха, однак цілком розбірливо: «хтива ульва», а кілька секунд потому – «затонулий собор».

Вона підходить до вікна, аби подивитися, чи грабіжники, які ховаються в кущах на краю вулиці, вполювали якусь здобич. Але у маленькому колі, висвітленому ліхтарем, уже нічого не видно; може й вполювали, а тепер саме розчленовують тіло десь в кущах. Напевно, йдеться про красуню-гвернантку, яку піймали, коли вона виходила з будинку.

Лора опускає тюлеву завісу, позирає на магнітофон і виявляє, що запис ще далеко не закінчився; голос, який весь цей час оповідав свою історію, і не думає перерватися чимось цікавішим: гомоном народної революції, сиренами, підпалом, пострілами... Отож, дівчинка сама імітує кулеметну чергу, хитається і падає, мов нежива, на килим з густим довгим ворсом і залишається лежати на спині, виструнчившись на повний зріст, розкинувши руки і ноги хрестом.

Цей запис, певна річ, не має великої цінності, хоч з якого боку глянь. Оповідач продовжує аналізувати причини, з яких слід остерігатися красивої дівчини на ім'я Джоан, останню серед нянь, яких він знайшов за оголошеннями. У нього таке враження, ніби цього разу він натрапив на те, що йому потрібно, але важливо не оступитися: навіть якщо ця молода рудоволоса жінка справді повія, любителька чи професіоналка, треба ще довести її приналежність до організації, а щоб упевнитися в цьому, не варто поспішати. Розмова з Лорою під час першого візиту – належним чином записана (по стінах повно мікрофонів) – дозволила зробити лише дуже непевні припущення з цього приводу. Друга зустріч, уже із самим «дядьком», як щойно було розказано, мала більш суттєві результати. Втретє Джей Ер викликають о пообідній порі.

Вона приходить у призначений час до будинку на Парк-авеню і як завжди дзвонить у двері секретного помешкання. Двері повільно повертаються на петлях, але сьогодні у вестибюлі нікого не видно. І лише з лічильника чути замогильний голос: «Заходьте... Причиніть двері, будь ласка... Ваш прихід зареєстровано».

Ніхто не зустрічає Джей Ер, тому вона іде до «надувного будуару, де так само нікого не знаходить». Але в сусідній кімнаті – це китайський салон – вона чує, здається, знайомий чоловічий голос. Джей Ер тихенько стукає у двері до тієї кімнати, не одержує жодної відповіді і вирішує все-таки зайти до цього таємного святилища,

взявши на озброєння найкращий варіант усмішки (полохлива невільниця, таємно закохана в хазяїна), адже значення слова «слухняна» ще варто розвідати... Однак усмішка застигає на прекрасних губах: у кімнаті лише маленька Лора, яка розляглася на підлозі, а голос іде з магнітофона.

У кілька рвучких кроків Джей Ер підходить до лакового столика, підіймає прозору кришку і роздратованим жестом вимикає апарат. Дівчинка навіть не поворухнулася. Джей Ер запитує:

– Вашого дядечка тут немає?

Лора, лежачи так само непорушно, відповідає:

– Ні. Ви ж самі бачите.

Джей Ер наполягає:

– І його взагалі немає в будинку?

– Якби він тут був, вам би не довелося наглядати за мною.

– Нехай так... Але навіщо дитину вашого віку стерегти, наче маля?

– Якби ви не прийшли, я б підпалаила будинок. У мене вже заготовлена канистра з бензином і купа білизни.

Гувернантка знизує плечима.

– А до школи ви не ходите?

– Ні.

– Ніколи?

– Ніколи. Навіщо туди ходити?

– Щоб навчатися.

– Чого там навчатися?

«Ну й робота!» – думає Джей Ер, яка міряє кімнату різкими кроками. Вона підходить до скляної стіни, піднімає тюлеву завісу, повертається до розпластаного тіла, яке зараз катається по червоному килимовому покриттю, ніби в нападі епілепсії. У неї виникає бажання забити Лору ногами.

– Я й сама не знаю... рівнянь зі змінними... І столиці Меріленду я не знаю...

– Аннаполіс! – кричить дівчинка. – Надто легко. Запитайте щось інше.

– Хто вбив Лінкольна?

– Дж. В. Бут.

– Скільки секунд у добі?

– Вісімдесят шість тисяч чотириста двадцять.

– Що таке ульва?

– Рід зелених водоростей.

– Про що мріють дівчата?

– Про ніж... і кров!

– Де наші кохані?

– У могилі.

– Ваш вік?

– Тринадцять із половиною років.

– Куди виходять вікна будинку?

– На Сентрал-парк.

(Мені так і здалося).

– Там є освітлення?

– Так, слабке... Там стоїть ліхтар.

– І що видно під ліхтарем?
– Трьох осіб.
– Їхня стать?
– Двоє чуваків і одна хвойда... На ній штани та кашкет, але під светром видно шицьки.

– Як її звати?
– Її звати – чи радше, вона себе називає – Джоан Робзон, а іноді ще: Робертсон.
– Чим вона займається?
– Це одна з нібито медсестер, співробітниць доктора Моргана, психоаналітика, який має кабінет під Сорок другою вулицею. Інші медсестри біляві, а оця...
– Але чим вона зайнята зараз, там, у кушах за парком, з тими двома чоловіками? І хто вони?

– Дуже просто: один із них – Бен Саїд, другий – наратор. Зараз всі вони втриьох завантажують білий б'юїк блоками сигарет з марихуаною, замаскованих під звичаний «Філіп Моррис». Дилер щойно викинув їх під кушами; йому передали по рації, що в гаражі машину обшукає поліція. Хто ж його попередив? Дуже просто: це шпик, який працює з ними. Джоан і тим двом довелося піти забирати партію. Їхні рухи важко зрозуміти, адже вони не лише нахилиються, навпомацки шукають розкидані по траві пачки, ховають їх під одягом і носять у машину, припарковану біля тротуару; вони одночасно їдять сандвічі з ростбїфом, і їм доводиться шохвилини ховати їх у кишені, а потім витягати.

Бен Саїд із самого початку операції розкривав рот лише для того, аби встромити зуби у сандвіч, то наратор замислився: може, той чимось незадоволений, адже зазвичай він багато жартує. Джоан, яка для цієї операції прибрала волосся під велику автомобільну каскетку, посміхається і підморгує, спокусливо подивляє на нього; але безрезультатно, бо вигляд в нього так само невеселий. Роздратований їхніми вивертками, наратор – давайте говорити «я», так буде простіше, – довго обшукає аукубові зарості, подалі від них; і саме зараз ця дівка підходить точнісінько туди ж, наче не бачить, що місце вже зайняте.

– А, ти тут! – говорить вона.
– Так, ти ж бачиш... Що там із Бен Саїдом?
– Та нічого...
– А все-таки?
– Здається, ти робиш дурниці, а він втратить місце... через тебе.
– Та ти що?.. До чого тут він?
– Френк дав йому завдання стежити за тобою, а він не хоче тебе виказувати.
– Яка шляхетність!.. І що за дурниці я роблю?
– Ти переховуєш у себе людину, яку вже давно мали стратити.
– Так, це правда.
– Я сказала йому, що це маячня.
– Дякую. А що ти думаєш насправді?

Вона відповідає не одразу. Підіймає три сухі листочки, під якими нібито має бути сховано блок сигарет. Потім підводить голову і дивиться на мої губи, начебто випадково, але з добре вирахованою наполегливістю. Здається, я вже казав, що губи в неї пухкі, гарно окреслені і блищать так, ніби завжди трохи зволожені; а її обличчя у затінку – наче тепле молоко. Хотів би я, аби мені коли-небудь пояснили, скільки у цій симпатичній хвойді може міститися пуерто-риканської крові.

– Ну, я думаю, що він справді забуває собі голову якимись вигадками, – врешті занадто повільно відповідає вона.

Коли вона вимовляє слова, її рот рухається у глибинній напівтемряві: наче то морська істота, в якій м'які звивини постійно змінюють форму, проте не порушуючи досконалої симетрії, це ніби чорнильні плями на складеному навпіл аркуші паперу.

– От і чудово, – кажу я, – а тобі краще займатися своїми справами.

Однак я одразу шкодую про цю фразу, не варто було її говорити. Справді, я, здається, помітив блиск ненависті в її великих зеленених очах. Звичайно, це лише моя уява: серед цих куців так темно, що колір очей не можна розгледіти, просто я його вже знаю.

Джей Ер піднялася спокійним рухом дикої тварини, вигинаючись, ніби у уповільненій зйомці. Не поспішаючи вона робить вигляд, що віддаляється. Оголена плоть її білої округлої шиї вилискує, наче лезо ножа, коли вона стає прямо під світлом ліхтаря.

Мені хочеться показати себе більш приязнішим, тому я запитую:

– А той тип з оголошення? Як воно?

– Нічого, дякую.

– Ти знов туди йдеш?

– Так, сьогодні. Але краще тобі займатися твоїми справами.

Я дивився, як вона недбалою ходою прямує до машини, і думав, що коли вона отака у штанях і светрі, тіло в неї має бути так само добре побудованим, як про те й говорять. Тоді ж мені спало на думку, яка гарна покійниця з неї б вийшла, адже ця біла шкіра просто неперевершена.

Коли я підводився, коліна пройняло гострим болем: надто довго я не рухався, сидючи навпочіпки. Поки суглоби відновлювали гнучкість, я два-три рази потер руки, аби позбутися крихітних грудочок землі чи сухих гілочок, які пристали до долонь та кінчиків пальців.

І від того вечора ми не могли вийти на контакт із нею. Про її зникнення я дізнався наступного дня, коли прийшов до офісу. Після операції з сигаретами я не бачив її. Перед розставанням ми більше нічого не сказали одне одному; машину було повністю завантажено: кількість пачок збігалася з вказаною в накладній. Джей Ер сама поставила б'юк у гараж, охоронець підтвердив її прибуття у призначений час. Одразу потому вона, вже у власній машині, поїхала до себе перевдягнутися: вона прийняла ванну, помила голову, напарфумила тіло і старанно нафарбувалася; після цього вона взялася прасувати зелену шовкову сукню, яку мала вдягнути тієї ночі, як вже було сказано. З прикрас вона лише повісила на шию тоненький золотий ланцюжок із простим хрестиком.

– А як вони з Бен Саїдом попрощалися?

– Не пам'ятаю, щоб він звернув на неї увагу. Сам я був зосереджений на підрахунку цигаркових пачок. Коли б'юк від'їхав, Бен Саїд щось невірливо пробурмотів на прощання, і, здається, я пригадую його іронічний натяк на шум великої пожежі, який було чути вдалині, зі сторони Гарлему. Потім він зник за деревами, звичайно, він хотів пішки перейти парк у напрямку Колумбії. А я сів на метро і поїхав додому, як і завжди. Лора дуже непокоїлася через моє запізнення. Я коротко пояснив їй причину, але, не бажаючи ще більше лякати її, викликаючи спогади про власне минуле, оминув мовчанням зникнення Джей Ер; про це навмисне замовчування я вже

розповід, так само, як і про решту вечора.

– Гаразд... Стоянка, про яку ви говорите, знаходиться в самому кінці Манхеттену, а квартира Джей Ер – на Сто двадцять третій вулиці?

– Саме так.

– Скільки, на вашу думку, знадобилося їй часу, аби дістатися Централ-парку на метро, а потім повернутися аж до Гарлему?

– Година була вже пізня, рух на вулицях менш інтенсивний...

– Звідки ви знаєте, якщо поверталися на метро?

– Я сів у потяг на станції «Медісон».

– Не дуже зручно для вас.

– Це не так уже й довго. І пересадка на тій гілці зручніша.

– А звідки вам відомі всі ці деталі: про ванну, парфуми і зелену сукню, якщо ви кажете, що потім з нею вже не бачилися?

– Саме так вона повинна була вбратися для такого роду справи. Усі ці інструкції записано до її програми і внесено в картотеку.

– Навіть про золотий хрестик?

– Так, звісно.

– Але звідки ж ви дізналися, що вона збирається прасувати сукню?

– Вона сама нам сказала, коли прощалася: «Я поспішаю, мені ще сукню прасувати!»

– Однак у своїх свідченнях ви щойно стверджували, що вже не говорили з нею після перепалки під аукубами. Можливо, її слова про сукню було звернено радше до Бен Саїда?

– Так, можливо.

– Отже, Бен Саїд, напевно, щось їй відповів?

– Ні. Не думаю. Я не чув. Як я вже зазначив, у той момент він не звернув на неї уваги. Крім того, вона сказала це трохи раніше, задовго до нашого діалогу... Ви щойно його назвали «перепалкою»; ні, це занадто сильно сказано: то були цілком безневинні слова, якими ми обмінялися за роботою.

– Останнє питання: ви сказали, що того вечора приховали зникнення Джей Ер від тієї, кого називаєте своєю сестрою. Як це можливо, якщо ви ще не знали про її зникнення? Адже на той момент навіть підозри ні в чому подібному не могло виникнути.

– Справді, я про це не подумав. Таким чином, ідея приховати від неї це зникнення повинна була прийти до мене лише наступного дня.

– Якщо ваші припущення справедливі, Джоан о цій порі все ще вдома. Вона спокійно прасує сукню, недбало позираючи на екран телевізора. У кімнаті задуха, тому по виході з ванни вона не накинула ані халат, ані якийсь пеньюар. Вона лише взула зелені шкіряні черевички на високому підборі, а ще оті чорні панчохи, оздоблені замість підв'язок вузькою оторочкою з рожевого мережива, що обіймає її ляжки. Тепер їй бракує лише сукні, яку вона вдягне, щойно закінчить справу, якою так старанно займається; отже, наразі весь її одяг – золотий хрестик.

А ще вона поклала на довгастих розсувний столик для прасування великі швейні ножиці з хромованої сталі. Вона щойно скористалася ними, відрізаючи нитку, яка вибилася з подолу; гострі леза, відкриті у вигляді літери V, зблискують під лампою, вигнутою, мов лебедина шия. Зовсім поруч, якраз на висоті поверхні стола, кучерявиться руно (на невеликому лобку бездоганної форми рівнобічного трикутника),

так само яскраво-руде і лискуче, як і розпатлана шевелюра, котра саме досушується і набуває свого звичного недбало-природного вигляду, розкидаючись по округлих плечах, аж поки її не закрутять у слабкий вузол, що розпадеться від найменшого поруху.

Час від часу молода жінка подивляється на маленький екран, де показують документальний фільм для дорослих. Йдеться про культові церемонії у Центральній Африці. Сімох дівчат шляхетного походження з переможених племен повинні прохромити членом бога плодючості у священному затінку масличних пальм, обважнілих від плодів і – додає ведуча – під нав'язливий гуркіт бойових барабанів. Судячи з однакового кольору шкіри всіх дійових осіб, здається, що сутички, які породили цей звичай, не можуть мати за причину непримиренність у відтінках засмаги; насправді, єдина помітна різниця полягає в тому, що полонянки закуті і перебувають на видноті, а музиканти і кати наполовину ховаються під масками і геометричними білими розмальовками на тілах. Хоч там як, кольоровий телевізор чудово надається для передач такого типу; оця, до речі, називається «Червоне і чорне». Джей Ер на хвилику припиняє роботу, щоб подивитися на одну зі страт, яку оператор відзняв великим планом (електрична праска зупиняється в повітрі у двадцяти сантиметрах від зеленого шовку). Між губами дівчини видно кінчик язика, як завжди, коли вона зайнята копіткими хатніми справами, ця звичка збереглася з дитинства.

У кульмінаційний момент легка посмішка задоволення, ніби тінь хижого птаха, лягає на порцелянове обличчя, а рожевий язичок повільно втягується до рота. І поки внутрішню поверхню смаглявих стегон заливає кров, від чого вони поступово вкриваються багряною сіточкою, молода жінка, ніби сама не звертаючи на це уваги, починає пестити себе краєм оббитого повстю столика для прасування. Саме тоді вона почула, як за спиною в неї відкрилося балконне вікно.

Отже, саме час докладно описати місце подій. Це по-сучасному оздоблена однокімнатна квартира у багатоповерхівці, якій уже років п'ятдесят. В середині самі лискучі поверхні, білий колір, дзеркала, відображення, гострі кути, а от зовні, по цегляному фасаді будинку зигзагом в'ється чорний залізний остов пожежних сходів...

Але цими металевими сходинками вже надто часто користувалися – та й самі ці слова вже багато разів повторювалися, – і виконавець, який прийшов раніше за Джей Ер, вирішив проникнути до помешкання, відкривши двері дублікатом ключа (адже у нашому штабі є копії ключів до всіх замків наших агентів). Він спокійно собі розташувався на балконі, причинивши за собою вікно, аби не було помітно, що його відчиняли, і чекав сприятливого моменту. Дівчина і справді нічого не запідозрила. Вона одразу роздягнулася. Але він волів дати їй час помитися і змастити тіло парфумами. А далі – його-бо не обходило, чи добре вона випрасує сукню, – його вихід на сцену трохи затримав лише телерепортаж: чоловік також дивився його з балкона крізь вікно. Варто зазначити, що це не був згаяний час, адже таким чином він зміг пересвідчитися, що всі сусіди, судячи зі звуків, які долинали з сусідніх вікон, дивилися ту саму програму, поза сумнівом, єдино можливу о цій пізній порі. Звукоряд, щедрий на безперервний гуркіт барабанів і крики, сильно спростить його справу, надаючи повну свободу в підготовці покарання.

Однак тут, на самому початку, виникає питання: як вдалося Джей Ер крізь цей шум почути, що відкривається вікно, яке до того насправді навіть і не зачинили? Проте ця подробиця не має жодного значення (адже від неї нічого не зміниться, бо

убивця підійшов до жертви ззаду і вона його не помітила), і цілком вірогідно, що вона озирнулася, бо на її оголене тіло раптом повіяло холодом.

Вона бачить поліцейського у формі (це просто перевдягання і маска, але вона аж ніяк не може про це знати). Він наближається до неї, направивши свій табельний автомат їй у живіт, аби вона мовчала і не ворушилася. Від жаху вона без наказу зводить руки і впускає праску, яка падає на зелену сукню. Термостат від'єднується, тому на місці, що мало би прикривати лобок, лишається випаленим великий трикутник. Щодо металевих сходів – я про них не забув – ними все-таки скористаються: для втечі, коли розгориться пожежа, якщо зважати на результати звіту.

У нижній частині драбини, яка з'єднує останній марш із тротуаром, пожежники, які продовжують шукати паліїв, одразу набувають спокійного вигляду, коли знаходять чорний френч, чоботи, шкіряну портупею, нашивки унтер-офіцера і фуражку з емблемою (автомат залишився наверху).

– Дякую за виявлену відвагу, – різким голосом говорить командир. – Ви не бачили нічого незвичного?

– Ні, капітане. Усе нормально. У будинку більше нікого не залишилося. Можна заходити.

– Навмисний підпал?

– Ні, причиною пожежі стала праска з пошкодженим термостатом.

За кілька хвилин потому будинок обвалюється під звук вибуху. (Відомо, що в Нью-Йорку, коли пожежники втрачають надію врятувати охоплені полум'ям будинки за допомогою своїх шлангів, то будинок, якому загрожує небезпека, негайно знищують (з метою запобігти розповсюдженню полум'я на прилеглі будівлі) потужним вибухом, подих якого за мить робить більше, ніж тисяча тонн води, за моделлю, вживаною для нафтових свердловин). Я не мав чого робити, окрім як поїхати на метро додому.

Бен Саїд, який і собі слухав сирени і останній звук вибуху, порушив свою мовчанку, пробурмотівши щось про «жахливу недбалість міської адміністрації». Він ніколи не посміхається, тому я не міг би присягнути, що це був жарт. Потім він пішов сам через парк і майже одразу зник у темряві. Коли я повернувся додому...

– Ваша молодша сестра змогла б повідомити точний час вашого повернення?

– Звісно ні, адже вона не має доступу ні до настінного чи будь-якого іншого годинника, ні до жодного приладу, за яким вона могла б визначити час. Ви знаєте, що в цій будівлі вже не працює телефон: його відключили, позаяк будинок незабаром мають знести; тому зателефонувати в довідкову службу і дізнатися час Лора також не могла. Вона повністю позбавлена інформації про час, це узгоджене з лікарем рішення: будь-яка згадка про час, як я вже зазначав, посилює її страждання. Недолік такого порядку в тому, що тепер вона завжди думає, ніби я запізнююся; а якщо робота в штабі чи за його межами справді забирає трохи більше часу, ніж зазвичай, вона сильно перебільшує моє запізнення. Того вечора, наприклад, вона чекала на порозі бібліотеки на першому поверсі, тримаючи в руках відкриту книгу, ніби вона щойно відірвалася від читання, коли почула, як обертається мій ключ у вхідних дверях; я знаю, що насправді вона перебувала там, у тій самій позі, протягом щонайменше години, очікуючи на моє повернення. Вона стоїть у напіврозчинених дверях...

– Яку книгу вона тримала в руках?

– Детектив, звісно: в будинку тільки вони і є, та й то дуже мало, відтак вона постійно перечитує одні й ті самі. Від підлоги до стелі по стінах цієї великої кімнати всі полиці порожні чи майже порожні, ми продовжуємо називати її бібліотекою з огляду на її початкове призначення. Мені не потрібно озиратися, аби одразу помітити у відображенні в дзеркалі над консоллю (я кладу ключі на мармуровий столик кожного вечора, коли повертаюся) на тлі Лориної сукні, книгу, яку Лора заклала пальцем і тримає на рівні паху, і це книга не з нашого скромного зібрання. Обкладинка, яскраві і вульгарні кольори якої, здається, цілком вкладаються у традицію оформлення цього жанру, видається мені незнайомою. Вона не схожа на ті, які я знаю напам'ять до найменших дрібниць, адже я скрізь у будинку натрапляю на ці книжки, недбало розкидані по столах, стільцях та підлозі. Я завжди гадав, що Лора читає всі ці книги одночасно і, залежно від власних переміщень по кімнатах, плуває дбайливо розраховані авторами детективні перипетії. Отже, вона постійно змінює архітектоніку кожної книги, перескакуючи по сто разів на день з одного тексту на інший, безстрашно повертаючись по кілька разів до одного й того самого уривка, вочевидь абсолютно нецікавого, і водночас повністю пропускаючи головний розділ, який містить ключовий момент розслідування і, відповідно, надає сенсу всьому сюжету; а до того ж, багато з цих низькопробних видань, не витримуючи такого способу читання, часом жорсткого, протягом місяців порозгублювали там кутик листочка, там – цілу сторінку, а подекуди навіть і декілька сторінок поспіль.

Однак якщо незнайома мені книга (не нова, адже вона приблизно в такому ж стані, як інші) ввійшла в цю круговерть, це означає, що сюди хтось приходив, коли мене не було. Сама Лора не може виходити, бо я для певності замикаю її на ключ коли йду. А от хтось знадвору може мати відмикачку чи й повний набір грабіжника, або навіть замовити собі дублікат, стверджуючи, що це ключ від його власного дому, втрачений цього вечора під час бійки з трьома хуліганами у порожньому вагоні метро.

Під здивованим поглядом чоловіка у фетровому капелюсі, насунутому на чоло (цей тип і далі стоїть на посту перед будинком навпроти і трохи відступає у затінок ніші, аби споглядати неочікувану сцену без ризику викрити себе, і знову мимохіть ховає обліті чорними рукавичками руки до глибоких кишень чорного плаща, що вилискує під дощем) приходять слюсар і неквапно влаштовується на верхній сходинці перед дверима, звіряє за маленьким записником номер будинку із тим, що надав клієнт, бо той не зміг сам прийти, воліючи скористатися цією парою годин для владнання однієї важливої справи: він має дістатися найближчого відділка і повідомити поліцію про те, що сьогодні на світанку став жертвою нападу.

Слюсар – старий, лисий і короткозорий; здається, йому анітрохи не заважають дрібні краплини дощу, котрі ще падають на плечі і на лискучу голову, хоча справжня гроза вже минула. Він обережно вводить у замковий отвір металевий стрижень, дуже повільно крутить його, припавши вухом до дверей і наслухоючи ледь чутний скрегіт, щоб визначити, як побудований механізм. Як завжди, клієнт не зміг навіть приблизно описати замок, ключ від якого загубив.

А зараз слюсар припадає до замкового отвору оком; потім знову пробує різні стрижні, які ретельно вибирає зі свого ящичка з інструментами. Майстра явно щось непокоїть, позаяк він знову зазирає у шпарину і сяк-так освітлює механізм кишеньковим ліхтариком циліндричної форми, наближаючи круглу світляну фасетку до таємничого норавливого отвору.

Однак для досягнення цієї мети варто було би мати лампу замість ока, а це неможливо, бо тоді б не було кому бачити; і слюсар невдовзі відмовляється від цього допоміжного засобу і роздивляється замок, уже нічим собі не присвітлюючи. Він помічає, що замковий отвір наскрізний і що в кімнаті горить лампочка, чого не мало би бути, адже будинок начебто порожній. Чи не краще просто подзвонити у двері, а тоді вже розібратися із будовою замка і змайструвати під нього новий ключ?

Однак низенький лисий чоловічок відволікається від своїх логічних міркувань, бо перед ним, по той бік дверей, розгортається навдивовижу цікава сцена, і він перестає аналізувати ситуацію та її можливі наслідки... У кімнаті на підлозі лежить дівчина, міцно скручена, із кляпом у роті. Судячи з бронзового відтінку шкіри, з чорного, із синім полиском, волосся, густого, в'юнкого, довгого, це метиска із добрячою часткою індіанської крові. Здається, обличчя в неї гарне, із правильними рисами, наскільки можна судити, адже рот їй зав'язано білою хустиною, що спотворює його, розтягуючи губи. Руки в неї скручено за спиною, їх майже не видно. Щиколотки зв'язано навхрест грубою мотузкою, яка вище багато разів оббігає довгі, трохи зігнуті у колінах ноги, перетягує живіт і стегна, потім численними витками обмотує руки разом із тулубом. Мотузку накладено дуже туго, вона вгрузає у найм'якші ділянки тіла: груди, живіт, стегна.

Присутні ознаки боротьби; принаймні, дівчина мала опиратися, бо її яскраво-червона сукня дуже постраждала. Поділ, варто зазначити, і без того короткий, з одного боку підібгався аж до лобка, ще й оголюючи широку ділянку шкіри над вишитим краєм панчохи, а корсаж роздерто на одному плечі, округлість якого сяє під різким світлом високої, накритої китайським абажуром лампи, що стоїть на столику зовсім поруч.

Саме на цю лампу, звиваючись боком, наскільки дозволяє мотузка, бранка зводить погляд розширених від жаху, а чи просто від незручної пози – вона напіврозпростерта горілиць – очей. Здається, вона намагається зіпертися на лікоть, але їй не дуже вдається, бо руку зафіксовано мотузкою. На підлозі біля дівчини, зовсім поруч із її оголеним плечем, лежить щось невиразної форми, схоже на чорну шкіряну рукавичку, маленького розміру, коротку, із розчепіреними в усі боки зім'ятими пальцями. Як уже було сказано, чорнява дівчина не звертає уваги на цю останню деталь, точка, на яку вона постійно кидає сповнений жаху погляд, розташована у майже діаметрально протилежному напрямку: там до чогось ретельно готується другий персонаж, задіяний у сцені.

Це одягнутий у білий халат сивий чоловік із вольовим обличчям, в окулярах у сталевій оправі. І його обличчя, і постава мають вигляд цілковито стереотипних, без жодних ознак реального життя, без жодних людських емоцій, за винятком цієї твердості і байдужості, абсолютно трафаретних; однак саме через цю закритість він надто сильно заглиблюється у роботу, яку саме виконує. У колі яскравого світла, що падає з-під абажура, видно, що він саме наповнює шприц для підшкірних ін'єкцій сироваткою (наркотиком, галюциногеном, нервовим збудником, отрутою поступовою чи миттєвою дії), вертикально тримаючи лівою рукою розмічений позначками довгастий скляний циліндр, що закінчується тоненькою порожньою всередині голкою, а великим і вказівним пальцями правої руки тимчасом щось лаштує із круглим скляним кінчиком поршня. Його очі з-за окулярів, що виблискують цілком у стилі цієї сцени, так уважно споглядають рівень рідини, що стає ясно: точність у цій процедурі дуже важлива.

Ніщо на картинці не дозволяє зробити висновків про справжнє призначення цієї безбарвної субстанції чи про очікуваний ефект від ін'єкції, підготовка до якої так непокоїть молоду полонянку. Справжній сенс цього епізоду не можна визначити з певністю, тим більше що назва книги невідома: верхню половину обкладинки, де вона мала би бути зазначена, відірвано, випадково чи навмисно.

Я запитую в Лори, звідки взялася ця книжка.

– Вона була там, – відповідає Лора, невизразно махаючи рукою у напрямку пустих полиць за спиною. І дивиться прямо перед собою відсутнім поглядом.

– Дивно, – кажу я, – ніколи її не бачив...

– Вона спочивала собі на верхній полиці, у кутку, лежала, а не стояла.

– Он воно що... І чому ви надумали пошукати там?

– Я випадково туди зазирнула.

– Але вам довелося скористатися драбиною?

– Ні. Я видерлася нагору по полицях.

Звісно, вона бреше. Надто вже невірогідна ця безглузда акробатична вправа, яку я марно силкуюся уявити.

Чи, може, це все й правда, що б там не думалося. Вона завжди, варто мені вдатися до таких питань, що швидко переростають у допит, починає говорити повільно, чітко, відсторонено, мовби відповіді приходять через сон або від голосу, що його чує лише вона, від оракула. Однак водночас її тон не допускає жодних заперечень: відчувається, що в її твердженнях очевидність доказів не залишає місця для підтексту. А ще виникає враження, що вона озброєна певністю математичної формули або щойно прочитала виклад єдиного можливого рішення для заданого їй рівняння.

Я їй собі заглиблююся у книгу, гортаючи сторінки й удаючи, що мене цікавлять пригоди героїв. Мені начебто вдається визначити, що красуню-метиску з вульгарно розмальованої обкладинки звати Сарою. Вона знає три страшні таємниці, пов'язані між собою, і поклялася нікому їх не відкривати, адже їхнє розголошення спричинить невідворотні катастрофічні наслідки, як для неї, так і для цілого світу. Вона так боїться вивокнути одного дня часточку історії, якою (від постійних спроб забути) вже одержима її свідомість, що живе, замкнувшись у власному будинку, до якого має доступ лише сімейний лікар, який приходить щовечора. Він опікується нею, відколи вона втратила усю свою родину. Але вона не розповіла нічого навіть цьому добродушному старому, якому сумно бачити, що така гарна молода дівчина з незрозумілих причин живе, замкнувшись від світу. Отож, він вирішує, – не спитавшись дозволу у своєї підопічної, – показати її шахраєві-психоаналітику на ім'я Морган, який починає власне таємне розслідування минулого пацієнтки, щоб визначити походження проблем, про які начебто свідчить її поведінка.

Певна річ, саме він – цей чоловік у білому халаті, а рідина у шприці – сироватка правди. Він збирається, не маючи іншого виходу, зробити їй укол, у верхню частину стегна; там оголено велику ділянку ніжної шкіри, бо мотузки так лягли на сукню, що вона підібгалася. Отже, замкнена у лабіринті своєї хворої свідомості Сара зараз мучиться від певності того, що її мовленнєві органи одразу почнуть виповідати заборонену історію, що так і тремтить на кінчику язика. Раптом я звертаю увагу на одну підозрілу деталь: у тексті побіжно зазначено, що дівчина має блакитні очі, а це аж ніяк не в'яжеться із кольором шкіри та волосся, яких надав художник дівчині з обкладинки.

Однак що мене вражає ще більше у цій вульгарно розмальованій обкладинці, то це те, що чорний об'єкт незрозумілої форми на підлозі – не жіноча рукавичка, як я подумав був, а величезний павук із пухнастими лапами, який підступає до оголеного плеча і шиї полонянки. Чи є ця істота запланованою частиною допиту, а чи її ніхто ще не помітив і вона відіграватиме власну роль? (Уточню: її не помітив ніхто, крім мене, тобто ані Сара, ані доктор Морган, адже я визначив, швидко проглянувши роман, що із трьох елементів тасмниці, що нею володіє героїня, один відомий читачеві, другий – нараторові, а третій – лише самому автору книги). Між цих міркувань я намагаюся (марно, як і до цього) силоміць видобути зі своєї пам'яті, як Лора залізла у бібліотеку, не маючи – за її словами – жодної певної мети; це починає видаватися мені дедалі безглуздішим, якщо тільки дитина не злякалася пацюка чи гігантського павука: якби це був шум від розбитої шибки в одному з вікон, якими закінчуються коридори, вона би радше побігла ховатися у шафу чи навіть у кабінку туалету, але на полиці б не лізла...

І в цей момент, адже я продовжую гортати сторінки книги, вже навмання, шукаючи ту, що відповідає обкладинці, щоб перевірити обставини, за яких робиться укол, і дізнатися, чи ця тваринка своєю випадковою появою допоможе дівчині, а чи, навпаки, вона є запланованим елементом програми, – у цей момент я знову натрапляю на пасаж, в якому оповідач, перевдягнений у поліцейського, вривається до помешкання молодої рудоволосої жінки на ім'я Джоан.

Він зупинився за кілька кроків від жертви і з зацікавленням роздивляється її оголене тіло, на якому лише – як вже було зазначено – зелені шкіряні черевики, чорні панчохи із мереживними рожевими підв'язками та золотий хрестик... І тут я починаю сумніватися: якщо я впізнаю цей епізод саме на рівні тексту (а не лише на рівні ситуації, адже це б нічого не доводило, аналогічні ситуації описуються у більшості романів, що їх продають у модних книгарнях на Таймс-сквер), це означає, що ця книга, обкладинки якої я не пам'ятаю, вже мені траплялася. А відтак немає сенсу мучити Лору допитами про її нещодавнє «надбання». І знову, вже вкотре, я подумки зазначаю, що вона в цьому домі живе нездоровим сумним життям, без планів, без сюрпризів, без майбутнього.

Уже дуже давно вона перестала по-справжньому спілкуватися із зовнішнім світом, з яким її відтоді пов'язують лишень оманливі стежки, що заводять у глухий кут, побудовані на основі – за винятком її особистих спогадів, і я сподіваюся стерти з її пам'яті найболючіші епізоди, – цієї розореної детективної бібліотеки, на основі моїх щоденних оповідок, з яких я ретельно вилущую всі згадки про деструктивні дії, а також, протягом певних годин і за умови дотримання запобіжних заходів, коли в її кімнаті трохи розсуваються завіси на вікнах, на основі видава шкільного подвір'я, на якому, за ґратами як мінімум шість метрів заввишки, чорношкірі дівчатка, як і всі інші діти, граються у загадкові й жорстокі ігри.

Я й собі мав би докласти зусиль, щоб розвеселити мою полоняночку, оскільки вирішив (тимчасово?) залишити її в себе, у надійному місці, щоб уберегти від верховних рішень і захистити від лиха. Крім того, існує небезпека, що одного дня, коли мене не буде, Лора, якщо надто нудьгуватиме, може припуститися якоїсь фатальної помилки, що занапасть нас обох. Але що я можу вигадати? Хоч там як, доведеться повертатися до закупівлі детективів; на вітринах спеціальних книгарень вибирати буде легко, адже головну роль у привертанні уваги до таких творів відіграє кар-

тинка на обкладинці. Я міг би також приносити їй цукерки, еротичні фотографії, парфуми, журнали мод, комікси, сигарети з марихуаною, а ще, можливо, встановити телевізійну антену: яскраві випуски новин трохи змінили б атмосферу в цій на три чверті порожній будівлі, що править їй за в'язницю, а репортажі з Африки та Далекого Сходу дещо поправили б ситуацію з її навчанням, яке довелося перервати.

А от щодо того, щоб вона могла з кимось погратися – це неможливо. Хіба тільки запрошувати молодих жінок зі списків до страти – і щоразу інших; заманювати сюди під різними приводами, залишати Лорі на той час, що вона захоче, хай вона з ними розважиться, і тримати наготові засоби, які знадобляться, якщо вони загинуть, – тут, на місці або деінде, – і щоб жертви не мали часу вийти на контакт із кимось приналежним до організації або стороннім. Якби їхні покарання проходили тут, Лора могла б це оцінити, принаймні як глядачка.

Я одразу ж нотую важливе завдання, до якого треба буде принагідно повернутися: спробувати якомога точніше описати, як Лора висловлюється, коли я ставлю їй питання або коли вона ввечері, після мого повернення, розповідає, що робила цілий день. Її слова ніколи не складаються у мовленнєвий потік, це наче роз'єднані шматки, нічим не пов'язані між собою, попри її тон, який дозволяє припустити, що десь там, не лише у неї в голові, існує зв'язне ціле; а ще завжди над цими сяк-так пов'язаними елементами нависає страх неминучої катастрофи, непередбачуваної, хоча й невідворотної, яка дощенту зруйнує цей непевний порядок.

Я втомився аналізувати і врешті починаю й собі чекати чогось такого, що не можна вирахувати і від чого все вмить вибухне. І отак з ночі у ніч я повертаюся додому, кладу ключ на мармуровий столик у вестибюлі і повільно піднімаюся сходами, а ноги мені відтягує вся накопичена за день втома. І, напружуючи слух, ловлю всі звуки, що долітають з її кімнати. Якби мені довелося виправдовувати свою непокору наказам, посилаючись на якісь непереборні пристрасні мотиви, важко було б з чистою совістю заявити, що незаконне володіння нею приносить мені більше задоволення, ніж страждання. Проте немає сенсу згадувати минуле і жалкувати, адже тим часом, оповідь, що я розпочав, розгортається собі у Гарлемі, в задусі однокімнатної квартири на Сто двадцять третій вулиці. Перевдягнений у поліцейську форму чоловік оголошує Джоан, що паралельний трибунал спеціальної юрисдикції щойно засудив її до страти і що він спочатку, як заведено, довго її катуватиме, щоб вона розповіла про подробиці змови. До того ж, каже чоловік, він підійде до свого завдання із особливою ретельністю, адже воно принесе йому велике задоволення, бо ж якщо він носить армійські чоботи і гімнастерку, це не означає, що людські почуття йому чужі. Отже, не варто гаяти час, навіть якщо – і це дуже вірогідно – вона не зможе повідомити нічого такого, чого поліція не знає.

Це останнє речення має засвідчити – так уявляється поліцейському – данину досконалій вроді жертви, адже він супроводжує його скромним вітанням: схиляє до неї голову, трохи сковано, але цілком по-світському. Молода жінка, зважаючи на свою ситуацію, не звертає уваги на цю галантність, вона так і стоїть, здійнявши руки до волосся, що розсипалося кучерями у чарівному (чи спокусливому) безладі, а потім відступає до скляних дверей на балкон, широко розплющивши свої зелені очі, наповнені страхом (чи жахом, чи подивом тощо).

«Бачу, ви вже наготували деякі інструменти», – з ледь помітною посмішкою каже чоловік, тримаючи свій пістолет націленим на полонянку і вказуючи кивком голови

на прасувальну дошку і блискучі гостролезі ножиці, а тим часом праска на шовковій сукні починає диміти. Тим часом він думає, що ця прасувальна дошка також йому прислужиться: вона дуже зручної видовженої форми, і їй надають стійкості чотири металеві ніжки, розчепірені на підлозі; вони навіть оздоблені чотирма пасками, наче спеціально призначеними, щоб утримувати ноги і зап'ястки, коли тіло розкинеться горілиць. Поліцейський навіть починає думати, що ні для чого іншого вони б і не придалися. Він уже наміряється поставити їй це питання, але, глянувши на неї, змінює тему.

– Спочатку я вас звалтую, – каже він, – певна річ, під час допиту я це робитиму знову, як того і вимагають від нас інструкції, але першого разу я хочу вас взяти не зв'язуючи. Мене трохи розчулив цей телевізійний репортаж, хоча у нашій справі, повірте, ми багато чого бачимо. Поки я був на балконі, я помітив, що вам, як і мені, подобалися найкращі епізоди; отже, можливо, вам було б навіть цікаво, що на вас чекає принаймні на початку розбору вашої справи, отож, я радий за вас. (А щодо мене, як ви могли помітити, задоволення від участі аж ніяк не пов'язано із моїми особистими вподобаннями і фетишами). Що ж, розташовуйтеся он там, на дивані.

Ні, не так. Ставайте на коліна. Отак добре; поверніться до стіни. Спирайтеся на лікті. Опустіть голову, так гарніше. Одну ногу відставте, а на іншу зіпріться. Розсуньте ноги ширше. І прогніть спину якомога глибше. Отак! У вас справді саме таке гарне тіло, як про те кажуть; шкіра напрочуд ніжна, і на вигляд, і на дотик, і від вас дуже приємно пахне. Про все це сказано в рапорті. Нумо, шлюшко, не маніртеся: зважайте на те, що для вас це, хоч там як, відстрочка, і ви ще скоро сумуватимете за нею, хоча зараз ваша поза вам здається незручною, а мої дотики, здається, вам неприємні.

От. Це вже краще. Ми одразу перейдемо до попереднього допиту, якщо ви нічого не маєте проти. Коли вам уже не буде чого відповідати, перейдемо до катувань, щоб перевірити, чи ви говорили правду. Не змінюючи вашої пози і вже вас не утримуючи, можна буде спочатку, із суто естетичних міркувань, випустити трохи крові із цих білих сідниць. Потім, коли ми перейдемо до іншої сторони вашого тіла (йдеться переважно про груди, лобок і, певна річ, про піхву), добре було б надійно прив'язати вас до прасувальної дошки. Сподіваюся, що на той час ви вже не матимете чого сказати, адже мені доведеться виставити звук у телевізорі на максимальну гучність, аби заглушити ваші крики, отже, я не розумітиму ваших відповідей.

А, і ледь не забув: між двома частинами нашої програми ви повинні приготувати мені випити і щось перекусити, приміром, яєчно з шинкою. І під час цього антракту ви будете уважною і дбайливою. Можете навіть поговорити зі мною, поки куритимете свою останню сигарету; вам же буде вигідно розтягнути цю відстрочку на якомога довший час. Потім, додасте ви під дією болю якісь нові деталі до своїх свідчень чи ні, я в будь-якому разі закатую вас до смерті, як і передбачено в нашому вирокі. Не сперечайтесь, це ні до чого. І не плачте: від ягнячого мекання, як твердить китайське прислів'я, тигр лише збуджується. Отож, вас звати Джоан Робзон. Відповідайте, так буде краще: ви менше потерпатимете від надто болісних тортур. То ваше прізвище Робзон?

– Так.

– Ім'я?

– Джоан.

- Прізвисько?
- Джей Ер.
- Скільки вам років?
- Двадцять один.
- Рід занять?
- Студентка.
- Спеціальність?
- Історія релігійних учень.
- Ви вже маєте інші дипломи?
- Так, два.
- Які?
- З політичної філософії та естетики злочину.
- Як заробляєте на життя?
- Працюю. Неповний робочий день.
- У чому полягає ваша робота?
- Проституція.
- Якої категорії?
- «Люкс».
- Працюєте на себе чи на організацію?
- На організацію.
- Яку? Відповідайте люб'язніше, бо інакше мені доведеться кожне запитання перетворювати на міні-допит. Зважайте на те, що я вам казав! І взагалі, тримайте позу. Отже, ви працюєте на організацію.
- Так. «Джонсон лтд». Пробачте мене.
- Це вже краще. Але не сіпайтеся так, прошу вас. То вам подобається?
- Еее... Що саме?
- Робота на «Джонсона», а що ж іще!
- Так. Вони чесні.
- Скільки ви заробляєте?
- Від вісімдесяти до тисячі доларів за вечір. П'ятдесят відсотків забирає роботодавець.
- Напевно, ви маєте звичку приховувати від нього частину платні?
- Ні. Я чесна. І в будь-якому разі є квитанції. Дуже жорсткий контроль. Зараз уже майже все автоматизовано: клієнти дедалі частіше платять за рахунками, що їх видає лічильник.
- Напевно, це складно, зважаючи на розмаїття послуг і різні тарифи?
- У нас є перфорована картка з таблицею послуг і тарифів, а це уможлиблює механічні розрахунки.
- І ви впевнені, що ніколи не приховуєте від роботодавця платню?
- Клянуся.
- Гаразд. Невдовзі побачимо, чи ви не зміните думку під дією розжарених на вогні довгих голок або щипців. Звісно, газ у вашій квартирі є?
- Так, на кухні. А що, питання платні настільки важливе?
- Немає важливих питань. Це лише справа принципу. Ви ж читали наш девіз на моєму кашкеті: «Правда, моя єдина пристрасть».
- Але якщо катувати надто жорстоко, чи не призводить це, навпаки, до брехні?

- Так часто буває, навіть завжди, якщо наполягати достатньо довго; от побачите.
- То ви не досягаєте мети операції, якщо не зважати на задоволення?
- Ні. Не намагайтеся вплинути на мене своїми міркуваннями, сподіваючись уникнути призначеної вам долі. Випадок, про який ви говорите, передбачено, і ви просто ідіотка, якщо про це не подумали. Припустімо, ви спочатку про щось заявляєте, а потім говорите протилежне; у половині випадків одну із двох відповідей з усією певністю можна вважати правдивою. А виходячи з цього, все решта полягає лише у математичних розрахунках, які виконує електронний інтелект, що йому передадуть ваші відповіді. Саме з цієї причини, щоб результати розрахунків були точнішими, важливо катувати вас якомога довше: тоді ви після кожної своєї заяви врешті її спростовуватимете. Зрозуміло? От і добре. Повернемося до «Джонсон лтд». П'ятдесят відсотків – це багатство. Чи не хотіли б ви замість цього працювати на поліцію?
- У тій самій галузі?
- Так, звісно. Здається, у вас великі здібності. Коли я почав вас пестити, ви вже були повністю мокра.
- Напевно, це через той фільм, в якому протикали дівчаток, або від страху, або через те, що я побачила вашу уніформу. Але щоб піти, я повинна завчасно попередити нинішнього роботодавця. Крім того, все залежить від умов, які ви запропонуєте.
- Ми можемо гарненько обговорити їх під час перерви. Перш за все безпечно житимете собі, а це вже хороший аргумент; просто я перед цим годину-дві катуватиму вас, для проформи, а ви тим часом матимете змогу все обміркувати, та і я розважуся. Поки що скажіть мені, хто такий Бен Саїд.
- Ви його знаєте?
- У звіті багато разів згадується його ім'я.
- На мою думку, це жалюгідний тип.
- Чим він займається у вашій організації?
- Він посередник. Це простий араб, як ви знаєте, але в нашій організації не бажають ділити людей на категорії за расовою приналежністю.
- А ви єврейка?
- Ні-ні, я негритянка з Пуерто-Рико.
- Дозвольте зробити вам комплімент: ніколи б не подумав. Отже, Бен Саїд...
- Шеф зустрів його під час заворушень проти поліції. Все-таки прикро, що така людина витрачала свій час на участь у заворушеннях; Бен Саїд дуже освічений: володіє двадцятьма трьома мовами, в тому числі гельською та африкаансом.
- Але не англійською?
- Ні. Без цього діалекту американський революціонер може обійтися. У будь-якому разі для спілкування в організації достатньо іспанської... Знаєте, так мені дуже боляче.
- Знаю. Це я навмисно. Які саме обов'язки він виконує в організації?
- Він посередник. Я вже відповідала на це питання.
- Чому ви назвали його жалюгідним типом?
- О, таке враження складається від безлічі дрібниць. Якось посилають його простежити за будинком біля Гринвічу, там відбуваються незвичні події, хоча живуть у ньому переважно наші агенти. І от він приходить, у типовому одязі приватного детектива, з погано припасованою до обличчя маскою, сховавши очі за чорними окулярами, і з класичним набором: капелюхом з опущеними полями, плащем-регла-

ном із піднятим коміром, і так далі. І отак перевдягнувшись, він стає на видноті, на тротуарі, навпроти цього дому...

– Так. Цей пасаж у нашому звіті вже є. Єдиний пункт, в якому я не мав певності, це те, що той чоловік був Бен Саїдом. Ви могли б навести якийсь інший приклад?

– Але це справді він! Просто придивіться уважніше, коли ввечері повертаєтесь додому. Під маскою в нього від нервового тикучого сипається ліва щока; а латекс маски збирається у складку, і від цього йому постійно хочеться смикнути за нижній край маски, щоб вона рівномірно лягла на обличчя; він боїться, аби цей жест не викрив його маскарду, тому глибоко засовує руки у кишені, а від цього стає схожим на шпика аж до смішного. Даруйте. Буквально щойно, до того як ми втрюх почали вантажити сигарети в б'юїк, я здаля подумала була, що то поліцейський у цивільному, і поїхала далі замість зупинити машину у визначеному місці: я була впевнена, що нашу комбінацію викрили. Лише в останню мить, повільно їдучи вздовж тротуару, наче вишукуючи собі клієнта, я впізнала Бен Саїда. Вийшовши із автівки, я трохи посміялася з нього, а потім він цілий вечір дувся, ну, ви пам'ятаєте...

– Я запитував про ще один приклад на підтримку висловленої вами думки про нього, а не про ваші особисті інтрижки у подібні продавчині з універмагу або машиністки.

– Ні, будь ласка, не треба. Надто боляче. Обіцяю вам бути слухняною, от побачите. Я зроблю все, що забажаєте. І я не буду говорити про те, що вас дратує.

– Не ворушіться, а то я зв'яжу вас просто зараз. І давайте, вигадуйте важливі й точні факти.

– Будь ласка, не треба. Метро. Ось: вагон метро і та сцена з трьома чорносорочниками. Виявляється, що Бен Саїд глухої ночі їде в порожньому вагоні, який мчить кудись на околицю міста – гадаю, в Бруклін, – а о цій порі в таких місцях повно хуліганів. Крізь сполучні дверцята вони переходять з вагона у вагон і шукають, що б такого вичворити. Мене й саму на цій лінії частенько гвалтували, коли я поверталася з роботи. Це доволі неприємно, адже якщо опиратися, вони зв'язують вам руки за спиною, а потім, коли всі візьмуть вас по черзі, вони вішають вас на багажну сітку або викидають з дверей, інколи так і залишивши мотузку в поїзді, який їде собі далі, бо машиніст нічого не помічає, і врешті одяг розірваний, тіло жахливо понівечене, кінцівки розтроснені й вкриті ранами, так що на кінцевій станції годі й упізнати. Багатьох моїх подруг так убили. Але якщо на все погодитися, щоб такого уникнути, ризикуєш мати проблеми з синдикатом за те, що буцімто підпільно працюватимеш. Штраф такий великий, що виплачувати його доведеться решту життя; не кажучи вже про те, що в поїзді можна зіткнутися з агентом-провокатором: і таке траплялося з моєю колежанкою... Ні, будь ласка, не робіть цього. Я думала вам догодити, вдаючись до такого відступу. Але тепер повертаюся до Бен Саїда. Він сидить у кутку, обличчям до виходу, у передній частині вагона, і через стукіт, з яким їдуть ці швидкі поїзди, він не чує, як через інші двері заходять юні негідники і збираються в нього за спиною, щоб вирішити, як їм розважитися його коштом. Це підлітки, яким заледве п'ятнадцять, усі троє приблизно однакового зросту; але якщо уважніше придивитися, бачимо серед них дівчину, хоча її одяг – штани і куртка з чорної шкіри – за кроєм такий самий, як і у двох інших. Це тоненьке дівча, але вже сформоване, симпатичне, з коротко підстриженим білявим волоссям. Видно, що її одяг не магазинний, а дуже елегантно викроєний і пошитий із м'якої еластичної матерії, в міру лискучої, напев-

но, дорогої; і штани теж із чорної шкіри, застібаються блискавкою, як і куртка, в якій комір розкрито аж до грудей. У підземках така задуха, що ці дівчата під верхнім одягом часто голі. Так-так, я продовжую. Двоє хлопців, також біляві, із правильними і доволі гарними рисами обличчя, попри трохи жіночний вигляд у двох хлопців, також білявих, правильні й доволі гарні риси обличчя, незважаючи на дещо жіночний вигляд і жакливу неохайність, сигарети в кутиках розтягнутих вуст і таке інше. Один із них зовсім брудний, мало того, що його полотняні штани радше сірі, ніж чорні, так над кісточкою лівої ноги вони ще й розірвані, вертикально, сантиметрів на десять, наче хлопець зачепився за колючий дріт під час грабіжницького нальоту; а взуття він одягнув як капці, розчавивши задник, бо розплести зав'язані шнурки вже неможливо: ними припасовано підосви. Щодо їхнього мовлення, не виникає враження, щоб воно відображало надто ретельні студії.

Крім того, здається, що командує дівчина. На лівому плечі в неї навіть якийсь золотий значок, що з першого погляду нагадує скромну лейтенантську нашивку; придивившись ближче, розумієш, що то не безперервна лінія, а вервечка заглавних літер жирного шрифту, які утворюють ім'я: Лора. У хлопців лише ініціали, вишиті червоним на правій кишені куртки; це допомагає їх розрізнити між собою, бо і обличчями, і поставами, і неохайністю одягу вони подібні між собою, наче двоє близнюків. Вишиті літери – «M» для бруднішого і «W» – для його братика. Їхні повні імена мали б бути зазначені на картці посвідчення особи, яку кожен із них тримає у правій руці. Картки почеплені на товсті нікелеві ланцюжки, але та сторона, де міститься персональна інформація, розвернута від глядача.

Дівчина розробила план нападу: W (який має дещо пристойніший вигляд) один, як приманка, підійде до цього самотнього втомленого пасажира, що вдягнений із легкістю і недбалістю, яка засвідчує певні вподобання. (Сьогодні Бен Саїд замінив свій дощовик пальтом з верблюжої шерсті, а на голову насунув фетрового капелюха з жорсткими полями). Тим часом другий хлопець з Лорією перебираються в сусідній вагон, так само порожній. Дівча вважає, що її супутник мав би цим скористатися. Щоб його заохотити, вона вловлює момент, коли вагон особливо сильно підкидає на повороті, і м'яко притискається до хлоп'ячих (справді хлоп'ячих?) грудей, тримаючись за його стегна, нібито щоб встояти на ногах. Її партнера це має зацікавити, особливо зважаючи на те, що бігунок блискавки на її куртці під час цього непомітного руху опускається щонайменше іще на двадцять сантиметрів, і в отворі відкривається пупок; його западинка схожа на крихітну квітку між двома берегами металевих зубчиків, на нижньому кінці вузького V-подібного вирізу, в якому видніється гола шкіра. Цей жест до такої міри швидкий, плавний і природний, що здається цілком випадковим або дуже багато разів повтореним. Хлопцеві подальші пояснення не потрібні, і, не намагаючись розібратися, випадковим він був чи ні, він міцно обіймає свою лейтенантку за талію, – щоб вона не впала, – а потім, вирвавши іншою рукою сигарету з рота, наближає губи до дівочого обличчя, що перебуває саме на потрібній висоті. Відчувши, що на його поцілунок відповідають гаряче, палко, із задоволенням і т.д., він кидає недопалок на підлогу і лізе вільною рукою у виріз куртки.

Здається, все йде дуже добре, – адже гострий кінчик соска вже випинається (твердне, видовжується, збільшується, настовбурчується, напружується, роздувається, здійсмається, посилюється його тургор, і так далі, ну, ви зрозуміли, про що йдеться),

коли його пестять три брудні пальці, а тим часом нижче ледь намічений під тонкою чорною шкірою трикутник починає тертися об грубі штани, вкриті плямами, – аж тут дівчинка раптом відвертає голову, одним порухом вивільнює талію та груди і з усієї сили відвішує ляпаса своєму приголомшеному партнерові, щоб навчити його поваги до вищих за рангом. І одразу, сухим жестом надмірної цнотливості, вона піднімає важкий мідний язичок застібки-блискавки аж до горла, і куртка повністю вкриває її тіло, застібаючись із таким звуком, наче розривається тканина, або наче батіг торкається оголеної шкіри, наче повітря зі стогоном болю вривається в груди під час надто сильного видиху, наче із шовковистим шелестом плоть видовженою раною відкривається під вістрям ножа, наче сірником черкнули по коробці, наче у вогні захрускотіла тонка мереживна білизна і розметане волосся, жмутки рудого шовку, наче неопалима купина, золоте руно, а втім досить, синонімічний ряд можете продовжити самі.

Зціпивши зуби, Лора непорушно стоїть навпроти хлопця, за два метри від нього, а той нахилиється підібрати потухлий сигаретний недопалок, випрямляється і знову бере його до рота, кутиком вуст; вона уважно, з гидливою міною дивиться на випнуту ширінку тонких і занадто тісних штанів. На її зімкнуті губи і під довгі вії опущених повік скрадається посмішка вдоволеної цікавості, а може – глузлива або зневажлива; потім вона промовляє із найкращим кембриджським акцентом: «О, Марку-Антонію, ви огидні!» Тієї ж миті обидва партнери сміються, коротко і подитячому; потім, взявшись за руки на досить великій відстані одне від одного, вони виконують у порожньому вагоні, з одного його кінця в інший, імпровізовані фігури танцю – варіації на індіанську тему.

Однак за мить вони знову застигають одне навпроти одного. Хлопець, мабуть, знову підкурює, адже він починає видихати тонкі звивисті стрічки диму. По якимсь часі, не прибравши навіть недопалка з кутика вуст, він прикрашає чітко окресленим круглим пювком вікно, за яким пропливають пусті і ледь освітлені платформи проміжної станції. Лора, дивлячись на білувату пляму густої слини, зауважує по іншій бік скла численні однакові екземпляри величезної афіші, розклені через рівномірні короткі проміжки по всій вигнутій поверхні стіни, викладеної полушеними білими кахлями: величезне обличчя молодої жінки із підведеними чорними очима і напіввідкритим ротом. Наскільки можна розгледіти з такої швидкості, це доволі якісна репродукція кольорової фотографії, виконаної у пастельних тонах; модель становить приємний контраст із доволі темним тлом. Прямо під її підборіддям, дуже виразно окресленим, читаємо єдине розбірливе слово з цього, мабуть, лаконічного підпису: «Завтра...» На останній афіші, в кінці платформи, хтось вправно додав, відтворюючи такий самий шрифт, розмір і нахил, але червоною фарбою замість оригінальної небесно-блакитної: «Революція».

Далі знову темний тунель, і бліде відображення хлоп'ячого обличчя (він переміщується у напрямку руху поїзда, вздовж грубої цементної стіни). Однак стіна, котра здається такою близькою, що можна торкнутися її, простягнувши руку у відчинене вікно вагона, раптом відступає і зникає: світло, яке вагон розсіває навколо, уже не вихоплює з темряви жодних перепон, наче відтепер вагони без пасажирів кружляють у цілковитій порожнечі ночі. Раптом шум поїзда якось змінюється: у гуркоті коліс на рейках, у вібрації металевих деталей відчувається менше чіткості й агресії; але за кількадесят метрів чи ще далі звук знову набирає

сили під склепіннями, що тут вищі, ніж були досі, – отак і можна визначити цю невидиму зміну пропорцій стелі; гуркіт, аранжований, доповнений глибокими обертонами і каскадом відлунь, вдсятеро употужнюється, наче його пропускають крізь сотню гучномовців, тепер звук давить все навколо (хоча сам і лишається розсіяним і невагомим), наповнює усім своїм оглушливим надміром величезні підземні пустоти, середину вагона, вуха, а врешті й голову, в якій, навіть коли вже по всьому, ще відлунює металевий перестук і гудіння.

А тим часом я, серед гуркоту, що дедалі посилюється і прокочується вздовж усього металевого хребта, який здригається під моїми швидкими кроками, далі спускаюся нескінченними й крутими залізними сходами. Кожен наступний сходовий майданчик стає для мене місцем зупинки, коли я на мить перехиляюся через парапет і знову бачу внизу натовп, схвилюваний і зацікавлений, що віддаляється й віддаляється, і тепер уже, мабуть, на відстані у кілька сотень метрів, так далеко, що запрокинені обличчя звідси схожі на скупчення світлих цяток.

Тоді я закриваю книгу з надірваною обкладинкою, віддаю читачці, востаннє глянувши на ілюстрацію, що її значення мені так і не вдається до кінця вловити; здається, що павук на підлозі помітно наблизився до оголеного плеча. Але тут Лора починає переповідати мені випадок, про який розмірковувала по обіді. Попри її тон, що раптом стає жвавим, ба навіть веселим, лишається враження, що їй звідкись транслюються уже готові речення, а сама вона усвідомлює їхній сенс лише мірою того, як промовляє їх уголос. Отож, вона нібито почула шум на ганку, біля вхідних дверей, обережно прокралася через вестибюль і побачила, що в замку хтось колупається. Вона швидко збагнула, що то маніяк, якому потрібно не відкрити двері, а зазирнути у замковий отвір; тримаючись у темряві і навкис від прямокутного віконечка, скло якого затуляють розташовані за ним грубі металеві ґратки, вона підійшла зовсім тихо і розгледіла лисий череп якогось чоловіка, що згорбився у позі підглядника біля замкового отвору, хоча крізь просвіти між чавунними завітками міг би побачити більше, стоячи у значно зручнішій позі.

Лора спочатку надумала виколоти йому око дротиком для плетення, а потім їй на думку спала ще веселіша розвага, якраз завдяки тому детективу, що вона тоді читала і саме тримала в руках. Відірвавши верхню частину обкладинки (бо назва книги та ім'я автора порушили б переконливість ілюзії), вона підносить нижню половинку прямо до замкового отвору, якраз достатньо близько, щоб у поле зору глядача з вулиці потрапила вся картинка, крім кутиків картону. Коли все готово, Лора вмикає світло, натискаючи на кнопку лампи, що стоїть саме на відстані простягнутої руки, а книгу і далі тримає непорушно.

Слюсар через свою короткозорість не помічає, що картина занадто близько, що їй бракує руху і об'єму; йому здається, що розташована вона далі, у кінці коридору, а розміри справжні. Чоловік непорушно стоїть, саме зараз він наповнює шприц, приділяючи цій дії всю свою увагу, і ця пауза ще залишає можливість втрутитися і врятувати жертву, якій от-от мають вприснути отруту у вени. Він вчасно прийшов. Не роздивляючись подробиці, він біжить геть, щоб шукати допомоги, покинувши на сходинках свої інструменти.

Перевдягнений Бен Саїдом чоловік у ніші будинку навпроти непокоїться, міркуючи про причини такої дивної поведінки і про те, що такого міг побачити слюсар крізь замковий отвір. Проте, згідно зі своїми інструкціями, він не має залишати

свій пост, щоб підійти й подивитися: цілком можливо, що це обманний маневр, і поки він витанцьовуватиме біля дверей, прилипнувши оком до замкового отвору і намагаючись вглядіти щось неіснуюче, з вікна хтось подасть співникам сигнал. Отож вартовий обмежується тим, що видобуває з кишені записничок у чорній обкладинці зі штучної шкіри, такій зужитій, що тканина перетворилася на плетиво ниток; потім, знявши обидві рукавиці і поклавши собі за пазуху, він починає ретельно занотовувати перебіг інциденту, спираючись на свої попередні спостереження, а також із точністю до секунди записує час, звіряючись із наручним годинником. Від зусиль, яких він докладає, щоб скомпонувати свій текст водночас коротко й точно, його ліву щоку двічі пересмикує нервовий тик. Тоді вартовий, навіть не дописавши фрази, що завдала йому стільки клопотів, машинально опускає записник у кишеню й одразу ж хапає великими та вказівними пальцями обвислу шкіру на шиї, справа і зліва від підборіддя; він шарпає свою шкіру, сподіваючись покласти край цьому неконтрольованому посмикуванню, яке його дратує, немовби він силкується натягнути латексну маску, що погано сидить.

Лора, почувши безтямне тупотіння підглядника, який збігає сходами ганку і швидко віддаляється по тротуару направо, вимикає світло і знову підходить до скляного віконечка у дверях, щоб визирнути на вулицю. Коли по той бік вулиці чоловік у чорному знову одягає рукавиці й ховає руки в кишенях, Лора покидає свій пункт спостереження і непевними кроками ступає у напрямку сходів. Навіть відблиск посмішки не пробігає ані по її вустах, ані під довгими віями. Підійшовши до консолі, Лора церемонно відтворює ритуал покладання на мармурову поверхню уявної в'язки ключів і піднімає погляд, зазираючи у велике дзеркало. Обличчя, за яким нічого неможливо прочитати, широко розплющені порожні очі. На якусь мить вона втуплюється у своє відображення, не бачачи його. Огорнений зеленавим присмерком вестибюль ледь освітлений передвечірніми сонячними променями, що сіють крізь прямокутну проріз у дверях. Досить довго Лора стоїть мовчки і цілком непорушно, а потім упівголоса вимовляє слово «ульва», сама не знаючи, звідки воно до неї приходить.

Цієї миті вона помічає власне відображення і намагається відтворити посмикування щоки, яке вже вкотре побачила у типа в чорному плащі. У неї досить переконливо виходить, і далі вона експериментує з різними іншими тиками, одиничними і повторюваними, що вражають різні ділянки обличчя. Потім вона вимовляє ще два слова, вже трохи голосніше, і надмірно старанно ворущає губами: «вісь пеніса»; далі западає тривала пауза, протягом якої тик тричі поспіль пересмикує щоку і яка переривається шматком речення («... у простерте біля вівтаря тіло затоплено сім ножів, по сходинках розметалася руда шевелюра...») із дешевого роману з пошарпаною обкладинкою, який вона тримає зараз під лівою пахвою. Врешті, так само старанно й серйозно, вона промовляє: «Не забудьте підкурити, Марку-Антонію».

І тоді у дзеркалі вона помічає напівпрочинені двері у бібліотеку, різко обертається, йде туди, намагаючись ступати обережно й тихо, немовби має там застати когось на місці злочину. Однак там нікого немає, це легко встановити з першого погляду, бо єдині меблі у приміщенні – пусті книжкові полиці, що вишикувалися аж до стелі. Лора хапає книжку, яку поклала була під пахву тієї самої миті, що й Бен Саїд – свої рукавиці, і з розгону стрибає на верхню полицю, де ховається у найтемніший куток, бо наразі її роль завершено.

Вона повільно переступає зі сходинки на сходинку, намагаючись відчутти у своїх молодих ногах всю втому, що накопичилася за довгий день уявної роботи. Діставшись другого поверху, вона випадково впускає ключ; він дзеленчить на різні тони, зачіпаючи металеві перила, а потім відскакує на камінну підлогу, виконану під мрамур, і звук нагадує – не нагадує – ясний бренькіт скла, коли вбивця виламає віконечко в кінці коридору.

У кінці коридору потріскане скло ще тримається, по ньому лишень тягнуться чотирнадцять промінчиків зірки, що розлізлися на всю шибку, і жодна скалка ще не вилетіла. Велика частина променів зірки – а саме п'ять або й шість – не сягають краю віконного скла і спокушають продовжити їх, натиснувши трохи сильніше на центр, але надто великий ризик повністю розбити вікно, тим більше що скалки, які вилетять назовні, впадуть на металеві сходи із дзеленчанням, що неодмінно приверне увагу наглядача, який несе варту по той бік вулиці.

Наразі він застиг непорушно, мов статуя злочинця у музеї воскових фігур. Лора, скоцюрбившись перед віконечком у дверях, уже доволі довго за ним стежить, її погляд сягає крізь просвіт між двома лініями, що окреслюють ліву і праву сторони віконечка. Звісно, було б весело привернути його увагу, наприклад, розбивши вікно, а потім, підтягнувшись на якихось півметра, показатися прямо в нього під ногами, висунувши саму тільки голову, без тулуба, і корчачи гримаси.

Аж тут правою рукою Лора випадково, шукаючи точку опори, намацує один зі шматків скла, що попадали на підлогу. Ставши на одне коліно посеред кахляної плитки, на місце, ретельно вибране, щоб не порізатися, підборіддям спираючись на друге коліно і пестячи губами його натягнуту лискучу й гладеньку шкіру, дівчинка починає двома пальцями акуратно збирати вузькі й прозорі гострі скалки і складати їх у підставлену долоню, дуже спокійно й повільно, і так обережно й дбайливо, наче це діамант.

Коли вона підводиться й озирає довгий коридор із багатьма дверима по обидва боки, то не може згадати, котрі з них ведуть до її кімнати, а вона ж має туди потрапити, щоб сховати у надійному місці всі ці кришталеві леза, які щойно собі збрала. Усі двері однакові, номери на них, здається, більші, ніж зазвичай. Лора нахилиється до замкового отвору перших дверей, намагаючись роздивитися кімнату, що по той бік, але нічого не бачить і не наважується стояти в цій позі далі через низького лисого чоловічка та його дротик для плетення. Вона різко, одним поштовхом, прочиняє двері. Стулка відлітає, здригаючись, повзе назад і, описавши півтраєкторії, зупиняється. Кімната порожня: ані вбивці, ані ліжка, і взагалі жодних меблів. Лора іде до наступних дверей.

За п'ятима дверима ще одна кімната без меблів, знову не її, але могла б нею бути, бо теж виходить на огорожене високими ґратами подвір'я школи для дівчаток, зрештою, можливо, на те саме подвір'я. Зараз перерва, але надворі небагато учениць, усього шість, вони граються у піжмурки чи щось подібне. Їм від дванадцяти до чотирнадцяти років і, як і завжди – чи майже завжди, – серед них немає білих дівчаток. Одна із наймолодших – у неї на очах біла шовкова стрічка, – відкривши рота, витягнувши перед собою обидві руки, наче вусики сліпої комахи, що обмацують порожнечу, непевним кроком, із острахом, іде вперед. Навколо неї п'ятеро інших; в кожній залізна лінійка, видобута, звісно, з пенала; саме з її допомогою вони б мали на уроках креслити геометричні фігури у своїх зошитах. Однак зараз вони вико-

ристовують лінійки радше як бандерилі. Весь час то підходячи, то відступаючи, так щоб лишатися на відстані двох-трьох кроків від своєї беззахисної товаришки, тобто поза зоною досяжності її рук, – яких дарма бояться, бо вона все одно нічого не може заподіяти, – дівчатка виконують навколо неї щось на кшталт повільного дикунського танцю, широко і безгучно ступаючи, а піднятими вище голови руками урочисто виписуючи в повітрі великі окружності; у цьому танці начебто немає сенсу, навіть символічного, але здається, він належить до якогось релігійного ритуалу жертвоприношення. Час від часу одна з учениць наближається до беззахисної, відкритої всім їхнім ударам дівчинки і з усієї сили штрикає її кінчиком лінійки, цілячи у найчутливіші місця, намагаючись змусити жертву здригнути, а та інколи потирає уражену ділянку, мовби стараючись вгамувати біль.

Усе це відбувається без галасу й метушні: гра німа, злагоджена, добре організована, майже млява, і ноги у тенісних черевиках на гумовій підшві абсолютно безгучно ступають по залитому цементом підвір'ї, яким, кружляючи поступово, переміщується група. Лора перебуває десь на висоті огорожі відносно паралелограма, окресленого контурами підвір'я, і розуміє тепер свою помилку: її кімната має бути поверхом вище.

Отже, вона повільно проходить коридор і знову опиняється на сходовому майданчику, де, на мить зупинившись, перехилиється через перила, тримаючись за них обома руками, розведеними справа й зліва від грудей, майже переломлюючись під прямим кутом, трохи схиливши голову, наслуховаючи звуки, які могли б долинути знизу і яких немає: брязкіт ключа, рипіння дверей, кроки, шурхіт сторінок книги. Потім вона піднімається, так само повільно, долаючи сходинку за сходинкою, стискаючи розчепіреними пальцями лівої руки округлу обточену поверхню дерев'яних перил. Однак, діставшись наступного майданчика, вона знову ясно розрізняє, хоча й лише у фантазійному просторі спогадів, звуки, які з цього місця часом можна почути насправді, звуки, що долинають зверху, з нежилых кімнат найвищого поверху, наче хтось вистукає кінчиками пальців по дерев'яній панелі задалегідь узгоджений сигнал, передає довге заковане повідомлення ще одному тасмному мешканцю цього будинку чи просто нетерпеливисья.

Лора піднімається далі, повільно, легко ступаючи, вся наче заціпеніла, але водночас сторожка, стаючи тепер на кожную сходинку обома ногами, спочатку лівою, потім правою, докладаючи всіх зусиль, щоб не стукнув підбор і не шурхнула підшва, ледь торкаючись перил вказівним та великим пальцями, аби не рипнуло дерево.

Піднявшись на наступний поверх, вона спочатку йде вперед, так само автоматично, мов сомнамбула, до скляних дверей, через які можна потрапити на металеві сходи, що спускаються вздовж зовнішньої стіни. Вона помічає, що чоловік у чорному плащі, якого вона охрестила Бен Саїдом на честь одного з другорядних персонажів книги з розірваною обкладинкою, зараз говорить із двома патрульними, оперезаними шкіряними портупелями, в уніформі і кашкетах, з автоматами. Обоє чоловіків застигли на кромці проїжджої частини, ніби якась інструкція забороняє їм повністю сходити зі смуги темного асфальту. Вони стоять в абсолютно однакових позах, однією ногою у стічному жолобі, що відділяє проїжджу частину від тротуару, іншою ж – на брівці; через однаковий одяг, поставу і статуру вони схожі між собою, мов людина та її відображення у дзеркалі. Навіть автомати посилюють це враження: той чоловік, що стоїть справа, закинув його на ліве плече, а чоловік зліва – на праве.

І на брівку один виставив праву ногу, а другий – ліву; ноги стоять поруч на незначному підвищенні, утвореному кромкою тротуару. Права нога чоловіка, який стоїть зліва, і ліва нога чоловіка справа стоять паралельно, поруч, так що здається, ніби вони належать іще одній людині, в якій права нога зліва, а ліва справа. Однак насправді третьою дійовою особою в цій сцені є Бен Саїд, який відійшов від стіни й наблизився до брівки – пограниччя, за яким світліший і більш гладенький асфальт зони, що він її охороняє. Він стоїть якраз навпроти двох вивернутих черевиків, винісши вперед свій лівий черевик навпроти лівого черевика і правий – навпроти правого (якби перед ним був один співрозмовник, логічніше для Бен Саїда було б стати по-іншому).

Він вийняв із кишень облиті чорною шкірою руки і показує кудись у правий кінець вулиці, – відносно себе, ясна річ, наліво, хоча сам жест виконується правою рукою, – тобто у напрямку станції метрополітену. Лора знає, що він має зараз підняти голову і подивитися на вікно, при якому на верхньому майданчику металевих сходів стоїть вона, – згідно з уже викладеним сценарієм, – а тому різко відступає на крок назад, повертаючись таким чином у довгий коридор.

Щоб полегшити собі огляд, вона спочатку намагається порухувати двері, розташовані в коридорі симетрично з обох боків, одні навпроти інших. Вона рахує спокійно й ретельно. По правій стіні – дванадцять дверей, але по лівій їх виявляється тринадцять. Двері розміщені парами, тому з обох боків їх кількість мала би збігатися, отже, при другій спробі порухувати кількість пар збільшується. Лора починає свій обхід, по черзі перевіряючи пусті кімнати і намагаючись тримати в пам'яті, в якому порядку їх оглядає. Зараз вона рухається швидко, але так само безшумно. Відкриває двері справа, побіжно озирає голі стіни, продовжуючи триматися за ручку, далі закриває двері, відпускає ручку, обертається до дверей зліва, які теж відкриває, знову кидає погляд на голі стіни, закриває двері, проходить дванадцять кроків далі по коридору, відкриває двері справа, дивиться на голі стіни й підлогу, і так далі.

Перед двадцять шостою кімнатою вона зупиняється і подумки підраховує, що, починаючи від перших дверей, пройшла вже сорок чотири кроки. Далі в коридорі перед нею, здається, принаймні стільки ж дверей, якщо не більше. Так, їх має бути справді більше. Лора стоїть непорушно, піднявши голову, втілюючи своєю постанню власну білатеральну симетрію, якраз по осі коридору. Стоїть вона, поза сумнівом, доволі довго. Потім, не змінюючи пози, починає кричати; протяжний лемент починається в дуже низькому регістрі, але поступово піднімається октавами, доки зривається на вищій точці, і Лора ще наслухає луну, що перекочується від початку до кінця до-вжелезного коридору.

Від краю до краю коридору тягнеться прицвяхований до підлоги білосніжний килим, який займає десь третину від усієї ширини викладеної білими кахлями підлоги, між двома білими стінами, на яких виділяються лискучі двері. Тут Лора здогадується, чому її кроки такі тихі. Вона далі ступає по товстому килимі, прямуючи до наступних кімнат. Наміряється повернути чергову порцелянову ручку, але, не довівши до кінця свій жест, застигає, із уже розчепіренними пальцями, готовими зімкнутися на округлості, що лишається за двадцять сантиметрів від руки.

Кров, струмочок крові, густої, яскраво-червоної, витікає з-під дверей, зсередини, у формі язика завширшки з два пальці, край якого видовжується і поступово наближається, доволі повільно, але невпинно, до Лориного взуття. Цієї миті вона

помічає, що стоїть боса, хоча досі думала, ніби взута. А от уже другий кармінний струмочок з'являється поруч із першим, так само розділяючи лаковане біле дерево і кахлі підлоги. Потім, майже одночасно, з-під дверей з'являються ще два «язички», обрамлюючи перший і другий справа та зліва, але течуть вони жвавіше і повнокровніше, тимчасом як найперший от-от має сягнути босої Лориної ноги, яка стоїть на підлозі, саме за килимовою доріжкою, ледь торкаючись її п'яткою, що півколом по дотичній проходить по лінії краю килима.

Лора обережно пересуває ногу. Але на підлозі лишається червоний відбиток, позначаючи місце, де вона стояла, бездоганно окреслюючи виїмку між передньою частиною стопи та п'яткою, а також кінчики усіх п'яти пальців. Однак потічок густої рідини був ще на відстані кількох сантиметрів від великого пальця, коли вона відставила ногу. То чи це означає, що Лора цією ногою уже вступила в кров? Лора піднімає погляд: дверна ручка теж червона, так само, як і власна її рука, що повільно розвертається долонею вгору і застигає в такому положенні.

А внизу, на вулиці, перевдягнений Бен Саїдом чоловік опускає руку, якою вказував двом персонажам в уніформі на станцію метро (а вони, до речі, і не глянули в тому напрямку), тоді як справжній Бен Саїд, одягнений у жовте пальто (підробка під верблюжу шерсть), усе ще їде в метро, саме перетинаючи Бруклін, а єдиний його супутник у вагоні – білявий підліток у куртці зі шкірозамінника, на кишені якої вишита літера «W».

Хлопець сидить, прибравши доволі двозначної пози, широко розставивши ноги, спираючись на закидану різним сміттям підлогу лише п'ятками, а корпусом подавшись уперед, до дерев'яної лави, на якій сидить Бен Саїд. Проте останній сидить біля вікна, тоді як юний хуліган сів на коротку, бокову частину лави, і якраз на відстані простягнутої руки зліва від нього розміщені вузькі двері, крізь які можна потрапити в наступний вагон, ближче до голови поїзда. З метою привернути увагу цього грошовитого пасажира, який начебто цілковито поринув у власні роздуми, W береться за дверну ручку і багато разів натискає на неї, опускаючи її, а потім вона сама піднімається й набуває горизонтального положення зі звуком, що нагадує клацання ретельно змащеного затвора; замковий язичок то з'являється, то ховається. Бен Саїд починає виявляти ледь помітні ознаки роздратування (кутиком губ і щокою пробігає стримуваний нервовий тик); врешті він зводить погляд на двері, але роззирається швидко й крадькома, та можна було й не дивитися, адже розпізнати причину шуму легко. І він знову втуплюється в жовту матерію, з якої пошито пальто, що його ламами ретельно вкрито коліна.

За спиною в нього, з протилежного кінця вагона, по той бік віконця у дверях в інший вагон – тобто насправді за двома однаковими і паралельно розташованими вікнами, розділеними приблизно метровою відстанню, за двома вікнами, що належать до двох окремих дверей і двох зчеплених разом вагонів, поєднаних вузьким гратчастим переходом із металевими поручнями (під час спуску мені зручно було б через них перехилитися і знову й знову дивитися на скупчений далеко внизу натовп...), – Лора, споглядаючи цю сцену, починає нетерпеливитися, не розуміючи, з якої причини у дії так мало динаміки, і робить знаки своєму співучаснику, який перебуває на відстані п'ятнадцяти метрів від неї. Однак юний W погано розрізняє жести рук своєї господині, не кажучи вже про її міміку, а отже, не може збагнути, чого вона хоче; боячись злякати Бен Саїда – хоча той і далі сидить, уперто втупивши

погляд у свої стегна, цілковито зосередившись на тому, щоб не піддатися наступному нападу нервового тикку, – хлопець не хоче ризикувати бодай спробою встановити з Лорою візуальний контакт, а вона, думаючи, що він взагалі не помітив її сигналів, виявляє своє незадоволення дедалі імпульсивнішими жестами, однак від цього не легше стає проінтерпретувати їх і точно зрозуміти, до яких саме дій вони спонукають.

Цієї миті поїзд зупиняється на безлюдній станції, і Лора бачить, як філістер у жовтому пальті одним стрибком зводиться на ноги. В виявляє ще більшу спритність: горизонтально витягує ліву ногу, не згинаючи її в коліні, і стає п'яткою на красчок лави, що навпроти, перегороджуючи у такий спосіб шлях Бен Саїдові. Тоді одночасно відкриваються троє розсувних дверей у вагоні, – цим процесом керує машиніст, пускаючи в дію старезну торохкотливу автоматизовану систему. Але на платформі нікого, і так само ніхто начебто не збирається виходити, принаймні наскільки можна судити, перебуваючи в кабіні машиніста. Бен Саїд після невдалої спроби відпихнути ногу молодого хулігана вирішує вдатися до іншого способу, менш гідного, але дієвішого: переступити через неї.

І ледь він встиг поворухнутися, як хлопець, сягнувши рукою у внутрішню кишеню куртки, витягнув предмет, у якому пасажиrowі одразу вдається розпізнати закритий складаний ніж, і правильність його здогадки підкріплюється тим, що ніж недовго лишається закритим: хлопець звичним рухом натискає пружину, і блискаче, гостре, добре заточене лезо вискакує з рукояті слонової кістки й погрозово спрямовується в бік жовтого пальта, видавши звук, дуже подібний до ляскання клямки у зашкленних дверцятах кількома секундами раніше. «Недоумок», – тихо каже Лора сама собі, маючи на думці не Бен Саїда, а юного W, який мав би переконати свого супутника лишитися із ним у вагоні, вдавшись до зовсім інших методів – спокушаючи.

Бен Саїд вагається, дивиться на ніж, на відкриті двері, за якими все ще безлюдна платформа, потім – крадькома – в обличчя підліткові, намагаючись вирахувати ступінь його дурості, рішучості і здатності на злочин. На жаль, за хлоп'ячим обличчям не вдається ані помітити бодай проблиску якихось почуттів або думки, ані відчитати настроїв. Половинки розсувних дверей із довгим рипінням зближаються, потім різко стуляються, і Бен Саїдові лишається тільки сісти. Хлопець, ніби й не було жодних дій, спрямованих на залякування чи погрози вбити, безтурботно піднімає ліву ногу, все ще витягнуту, і ставить на підлогу, потім заходить колупатися в зуби кінчиком ножа, і це видовище таке важке до споглядання, що Бен Саїд воліє знову дивитися на два симетричні шмати матерії, що він їх ретельно розправляє на колінах.

Так само повільно та обережно W закриває ніж і кладе його у внутрішню кишеню своєї шкіряної куртки. Потім він сягає лівою рукою мідної ручки (якраз на рівні свого плеча) маленьких міжвагонних дверей, крутить ручку, натискає на неї, а потім дозволяє їй набути попереднього положення; язичок замка стає на місце, видаючи такий звук, наче то спусковий гачок, і Бен Саїд аж підстрибує. Він встає і, дуже здивований тим, що раптом зникли всі перешкоди, одним широким кроком ступає у прохід між лавами, а потім прямує до протилежного кінця вагона і якраз встигає помітити за прямокутним віконечком у дверях до наступного вагона з іншого боку худеньку жваву фігурку Лори, яка одразу перестає жестикулювати і зникає, ховаючись на металевій платформочці, на яку вона перебралася під час останньої зупинки.

Цієї миті поїзд, який знову набрав швидкість і проїжджає звивистий тунель, стрясється так різко, що Бен Саїд вимушений учепитися за нікельовані вертикальні поручні, встановлені спеціально для цього. Невдовзі йому навіть доводиться сісти – ще сильнішим струсом його кидає на лаву, обличчям проти напрямку руху, як він і раніше сидів, але цього разу вже посеред вагона. Він розмірковує, чи не скине тоненьку дівчину-підлітка, яка, поза сумнівом, наміряється перейти з вагона у вагон, – можливо, її переслідує якийсь збоченець, який уже їй погрожував, – так, чи тоненьку дівчинку у пошматованій білизні не скине під поїзд одним із чергових струсів, які на міжвагонній платформочці мають відчуватися ще сильніше.

Маніяк, існування якого припустив Бен Саїд, романтично іменований постійними пасажирами цієї лінії «Вампір із Підземки», добре відомий поліції. Вона ретельно веде облік його злочинів: від початку навчального року він уже згвалтував, а потім убив (чи спочатку убив, потім згвалтував – за ситуацією) дванадцять дівчаток віком від тринадцяти до чотирнадцяти років, і то з особливою жорстокістю; усі деталі й матеріальні докази, які розкішно це унаочнюють, ретельно, з турботою про об'єктивність, долучено до звітів. Однак точно встановити перебіг насильницьких дій, яким піддаються жертви, для звичайних слідчих взагалі-то не було б можливо, зважаючи на те, як мало залишається від тіл на місці злочину, і злочинець доповнює цей брак інформації, пишучи звіти сам. Такий підхід усі визнали за найефективніший, бо все одно особу маніяка вже точно встановили, і відоме повне його ім'я та прізвиська, встановлені усі адреси, нинішнє місце роботи і здобуті ним кваліфікації.

Його давно вже могли заарештувати, віддати в руки правосуддя і стратити на електричному стільці, але він входить у постійний склад групи міських секретних служб, працюючи під прикриттям і координуючи роботу інформаторів у революційному осередді – там він завідує кафедрою сексуальної кримінології і займається по вечерах лікбезом, читаючи лекції для революціонерів. Тому полює він, зокрема, на доньок банкірів з Волл-стрит, коли татусі надто баряться за оплатою щомісячних добровільних внесків, яких вимагає скарбничий організації. Статистичний облік раптових смертей серед дівчат цієї вікової категорії доводить, що поблажливість міської поліції обходиться у набагато меншу кількість життів, ніж купання в морі, походи в Адирондакські гори, поїздки на канікули в Європу, необхідність перетнути більш ніж три вулиці під час повернення зі школи, і ще десяток усіяких чинників, яких просто не можна уникнути. Єдина таємнича деталь у цій справі – причини, з яких опиняються пізньої ночі в метро дуже забезпечені діти, котрі мають для всіх поїздок, яких тільки можуть забажати, розкішні автомобілі, з водіями чи без.

Отже, білява дівчинка, засуджена сьогодні до страти, – племінниця і єдина спадкоємиця впливової особи, вже згадуваної раніше: чоловіка, який живе біля Парк-авеню, у будинку, який за новаторською примхою мільярдера сховали між П'ятдесят шостою і П'ятдесят сьомою вулицями. Я вже розповідав, зокрема, як туди направили спочатку руду красуню-інтриганку як наживку, щоб частково отримати податок з нього більш гуманними методами, через оплату їй.

– Ви тільки-но сказали, що дівчинка вибралася на металеву платформу між двома вагонами під час зупинки поїзда на попередній станції. Отже, в той момент коли Бен Саїд встає, її не може переслідувати сексуальний маніяк, якого ви, очевидно, щойно придумали...

– Ні. Він гнався за нею, ба навіть гірше. Зараз я розповім. Але молодий чорнокуртник W не міг цього знати. Він думав, що експансивна жестикуляція дівчини, спочатку в сусідньому вагоні, потім на переході між вагонами, – це вказівки щодо подальшого виконання його роботи. Однак вона крутила головою і розмахувала руками так швидко, що годі було збагнути сенс її жестів. Насправді вони були хаотичною сумішшю покликів на допомогу і безнадійної боротьби з нападником. Через те, що платформа між вагонами не освітлюється, через відстань, а також через те, що дивитися потрібно було через два віконечка, хлопець не помітив ще й того, що одяг на дівчині роздертий і замашений кров'ю від пояса до коліна, а ще багато крові у неї на шії та правій руці.

– А що тим часом сталося з іншим хлопцем?

– З яким іншим хлопцем?

– Із тим, якого у звіті названо «М».

– Того вечора його з ними не було. Він лишився вдома, щоб подивитися науково-популярну програму про Африку.

– Ви стверджуєте, що жертва кричала. Однак ні Бен Саїд, ні W не чули ані криків, ані шуму боротьби.

– Звісно, що не чули! Цей старий поїзд надто гучно торохкотить, особливо на поворотах. Але увесь цей епізод записано на магнітофонну плівку, яку слухала Дж. Робертсон у помешканні дядечка, я про це вже казав.

– Якщо не помиляюся, на цьому записі не було чути, як обертаються колеса і гуркоче залізничка, лишень звуки боротьби: рветься тканина, хтось важко дихає, стогне, а наприкінці голосний крик, коли жертву кидають на колію, а ліва ступня в неї прив'язана до поручнів міжвагонної платформи.

– Поза сумнівом, річ у тім, що запис відредагували. Чи, можливо, для запису використовували спеціальне обладнання, яке не фіксує сторонні шуми.

– Першого разу ви говорили, що між боротьбою і фінальним криком звучали стогони, але зовсім інші: згідно вашого припущення, вони виражали покору, а потім задоволення. Чи можливо, щоб така юна дівчина так реагувала на виняткове жорстоке звалтування й удари ножем?

– Очевидно, йдеться про стогони убивці, а не жертви. А якщо потрібні ще якісь докази, то, як завжди, вони є: на ранок працівники метрополітену виявили на підлозі та стінках вагона великі плями крові, під однією з лав – брудні шматочки чорної шкільної сукні та білих трусиків, а також конопляну мотузку, таку саму, як і всі мотузки, що ними наш герой зв'язував інших своїх жертв перед операцією, під час її або після (один із трьох шнурів, з яких її сплетено, помітно товстіший за інші – через виробничий дефект).

Щодо вбивці, то це, звісно, М власною персоною, як і вказує ініціал на його кишені. Просто він сховав справжнє своє обличчя, натягнувши на голову маску підлітка. Лора, на щастя для себе, одразу щось запідозрила: тривогу в неї викликав голос, надто добре поставлений як для підлітка, а тоді під правим вухом вона помітила і краєчок латексної плівки, що погано прилягав до шії. Саме з метою ближче роздивитися цей нюанс вона й удавала, ніби заграє з хлопцем (у вище описаному епізоді). І, щоб насміятися з нього, вона пізніше, вже тікаючи, кинула: «Не забудьте підкурити, Марку-Антонію!»

Він тепер за прямокутним віконечком у кінці вагона і намагається відкрити дверцята, адже Лора замкнула їх, повернувши засув, коли вистрибнула на сполучну платформу. Вона розмірковує про те, що він, врешті, надто жорстокий і тупий. Цього разу він міг її серйозно поранити. Вона з усіх ракурсів роздивляється свою праву руку, повністю вкриту кров'ю: освітлення достатнє, щоб переконатися: ранка не надто глибока. Потім Лора наважується зазирнути ще раз у сусідній вагон: чоловік у жовтому пальті вже знову сидить, дивиться на W, а той встав і прямує до нього, але не з рішучим виглядом поганого хлопчика, який хоче позбиткуватися з полохливого буржуа, і не з виглядом людини, яка випадково зустріла старого знайомого, і не вдаючи звичайного самотнього пасажира, який вирішив приєднатися до єдиного свого супутника, а навпаки, дуже повільно, весь час обертаючись, зупиняючись і петляючи вагоном, підходячи до широких вікон, за якими проносяться – швидкість здається ще більшою від того, що вони близько, – заокруглені вгорі стіни тунелю, чорні поверхні, з яких світло поїзда по дорозі вихоплює заглибини, ніші, облаштовані у стінах для порятунку людей, які можуть опинитися в тунелі, цифри і знаки, здавалося б, позбавлені сенсу і розміщені тут винятково для машиністів чи якихось інших посвячених, три нескінченні кабелі, які гірляндю біжать вздовж колії на висоті одного метра. Інколи хлопцем наче оволодіває порив натхнення, з'являється мета, і тоді з ходи його зникає недбалість, з очей – байдужість, і він ще трохи наближається до Бен Саїда. Однак, можливо, це лише наслідок різких поворотів, коли важко стає втримувати рівновагу.

Тим часом поїзд, не збавляючи швидкості, проминув багато маленьких станцій; там дримають на лавах нечисленні пасажири, чекаючи можливості поїхати. Зараз він пригальмовує на одній зі станцій. Вона більша за попередні, але теж небагатолюдна. Бен Саїд, прочитавши назву, «Джонсон-Джанкшн», швидко підводиться, збираючись вийти, і встає перед середніми дверима вагона, щоб дочекатися, коли поїзд остаточно зупиниться і спрацює система автоматичного відкриття дверей. Юний хуліган тепер зовсім поруч і підходить ще ближче, аби й собі стати біля виходу, але відвертається від сусіда, здається, не цікавлячись ним, і розглядає натомість бокові частини розсувних дверей.

Дивна річ: коли поїзд зупиняється, двері вагона лишаються закритими, хоча від голови до хвоста прокочується характерний звук, який засвідчує, що по всій довжині поїзда система спрацювала нормально, і повз Бен Саїда вже проходять пасажири, які вийшли з сусідніх вагонів на платформу. Він марно пробує розвести мідні ручки дверей. Далі підбігає до других дверей, потім – до третіх; всюди одне й те саме: двері заблоковані. На платформі, біля передніх дверей стоїть вдягнений у білий халат чоловік, який хоче сісти в вагон, смикає за ручки, так само, як Бен Саїд, але зовні, і жестами показує йому, що нічого не можна вдяти, а потім щось каже, всього слів п'ять-шість, проте крізь товсте скло не чути ані звуку, і водночас настійливо тицяє пальцем у напрямку середніх дверей, за якими спокійно стоїть хлопець. Перш ніж Бен Саїдові вдається зрозуміти ці технічні поради, сивий чоловік у білому халаті стенає плечима, відходить і кидається у попередній вагон, двері якого відчинені. Ледь він встигає опинитися всередині, як приміщенням станції прокочується шум дверей, що автоматично закриваються, і поїзд рушає.

Тоді Бен Саїд знову дивиться у напрямку, в якому показував незнайомиць у білому халаті, і бачить W. Той неквапно витягує ніж, що його кінчик він загнав був у систе-

му блокування автоматичного відкриття над центральними дверима зліва. У такий спосіб він заблокував двері в усьому вагоні, обережно тримаючи ніж за руків'я зі слонової кістки, щоб уникнути удару струмом.

Бен Саїд раптом відчуває величезну втому. Він повертається в передню частину вагона, сідаючи на те саме місце, що й на початку сцени. Хлопець теж повертається на свою лаву навпроти, поруч із міжвагонними дверцятами, і знову заходить ся крутити жовту мідну ручку, спочатку натискаючи на неї, а потім відпускаючи, нібито машинально.

Лора, уже не сподіваючись на поліпшення своєї ситуації, – адже спільник-телепень має такий вигляд, ніби навіть не помічає жестів, якими вона от уже п'ятнадцять хвилин (або й довше) нетерпляче намагається привернути його увагу, – вирішує діяти сама. Вона кладе руку на мідну ручку дверей... але саме цієї миті помічає за прямокутним віконечком, – яке точно відтворює інше, на протилежному кінці вагона, – крейдяно-бліде обличчя одягненого у білосніжний халат сивого чоловіка, який непорушно стоїть по той бік. Здається, йому років шістдесят; він уважно, професійним поглядом хірурга, дивиться на руку хлопця, яка за кілька сантиметрів від нього лежить на дверній ручці. W не здогадується, що в темряві прямо за його спиною хтось стоїть і спостерігає. Щодо Бен Саїда, він уперто не здіймає очей від колін.

Наратор теж одразу впізнав нового персонажа, який щойно втрутився у розвиток сюжету; уже зовсім близько, прямо за віконечком, можна розрізнити виснажене, бліде обличчя, тонкі губи, прихований за скельцями окулярів у тонкій сталевій оправі погляд, гострий і водночас втомлений безсонням, крім того, з цієї відстані помітно п'ять або й шість карміново-брунатних цяток завбільшки з горошини, які виділяються на тлі білого халата – за всіма цими прикметами можна стверджувати, що це доктор Морган, який повертається у свій підземний кабінет на Сорок другій вулиці після того, як зробив укол, про який уже йшлося вище. А от Бен Саїд не може його впізнати, бо не бачить, адже уперто не здіймає очей від колін... гуркіт металу по всій довжині потяга стає мелодійнішим, уперто не здіймає очей від...

Реприза. Лора дивиться на свою замащену кров'ю руку. У світлі, що летиться з двох вагонів на платформочку між ними, видно, що ранка неглибока. Отже, сьогодні вона знову врятувалася від переслідувачів, знову розгадала їхні хитрощі й маскарад. Вона тягнеться до порцелянової ручки дверей, але зупиняє руку в повітрі... Кров, потічок крові, яскраво-червоної, густої, свіжої, витікає з-під білих дверей, з кімнати. Ніби язик, роздвоєний язик, і один із його напухлих кінчиків повзе по підлозі, повільно, але невпинно, до босих Лориних ніг.

Якесь рішення спадає раптом їй на думку, і молода жінка доводить до кінця свій жест, який була урвала, широко відкриває двері, сильно їх штовхнувши й натиснувши на ручку. Від цього поштовху стулка ще довго двигтять. Лорина рука так і застигає між розчахнутих дверей: те, що відкривається погляду, до такої міри вражає, що вона забуває опустити руку.

У вагоні все лишилося по-старому; Бен Саїд сидить, втупивши очі в підлогу, а W не полишає своїх маніпуляцій, натискаючи на мідну дверну ручку й відпускаючи її, наполегливо, із механічною розміреністю. Тишу роздвбує стукіт – наче від розладнаного метронома, що відбиває ритм надто повільно й гучно. Із причин, яких пасажирам ще не повідомили, – через перебої з електропостачанням, саботаж, терористичний акт, пожежу в кабіні машиніста, труп дівчини-підлітка на колії попере-

ду, – потяг зупинився в тунелі між двох станцій, і важко визначити, скільки вже він тут стоїть. Лора так і застигла на тій самій платформі і наслухає, чи не долине: потріскування вогню, автоматні черги, сирени, галас революції або неясний гул, що народжується десь удалині й підкочується, мов лавина, і ляскіт – зовсім близько – наступного потяга, який мчить сюди, не збавляючи ходу, адже сигнальні вогні – їх виведено з ладу – повідомляють, що шлях вільний; і потяг летить на інший, невидимий за поворотом тунелю, маючи от-от врізатися у знерухомлену вервечку вагонів, і гримить вибух, розлітаються уламки двигунів, вагони бгаються гармошкою, волають жінки, дрібними бризками розлітається скло з вікон, залізничка гнеться й покручується, навсібіч летять вирвані сидіння.

Однак дівча, хоч як уважно прислухається, вловлює тут, поруч, майже на відстані простягнутої руки, лише неясні, але цілком реальні звуки: тихеньке порипування, уривчасте і ледь чутне дихання... Щось невиразне, довгасте, сухорляве біжить підтюпцем уздовж рейок, які тьмяно вилискують у темряві. Ця істота невдовзі рівняється із краще освітленою ділянкою біля платформи, що між вагонами, і Лора, ціпеніючи від жаху, впізнає у ній доволі великого представника виду сірих пацюків. А той зупиняється, втуплює в неї крихітні чорні оченятка, здіймає високо в повітря безкровний писок, оголюючи леза своїх зубів і ніби намагаючись багатьма коротенькими швидкими вдихами, трохи присвистуючи, всотати запах цієї свіжої плоті, що він її заздалегідь розсмаковує, чекаючи на невідворотну розв'язку, звістка про яку докотилася була до нього.

Щоб вийти з цього трансу – бо якщо поїзд не рушить, вона в такому стані може й переступити через поручні платформи, – молода жінка чіпляється за порцелянову ручку, яка сама собою обертається під її пальцями, і одним ривком відчиняє двері в кімнату, а там пацюк – кігтики його бридко вицокують – кружляє по білих кахлях підлого навколо закривавленого тіла вбитої дівчини. То Лорі тоді не здалося, зовсім поруч із нею справді був пацюк, тієї ночі, коли її замкнули у темній кімнаті, у бібліотеці на першому поверсі, мабуть, минулої ночі.

Вона так перелякалася, що кількома стрибками видерлася на верхню полицю пустої книжкової шафи, і там у темряві її рука намацала детективний роман у подертій обкладинці, і вона його, щоб пізніше потай прочитати, обережно сховала у своїй кімнаті, під однією з дощок підлоги. У цьому сховку пістряво розмальована книжка опинилася поруч із коробочкою сірників, які вона витягнула з кишені свого наглядача, коли він одного вечора прийшов до неї, щоб її згвалтувати, а потім заснув, вимучений цілоденним стеженням і кружлянням по всьому місту, із гострими ножицями, які він приніс із чергової своєї нічної вилазки і подарував їй для забавляння витинанками і про які вона збрехала, ніби їх загубила, гострий сталевий дротик для плетення, що завалився у тріщинку в шухляді комода, дістати його було доволі складно, а потім довелося ще довго вигострювати на кахлях у коридорі, і нарешті три скалки у формі ятаганів, з яких ще не стерлася її кров від того дня, коли вона порізала руку, вибираючи скалки із розбитих скляних балконних дверей на останньому поверсі її в'язниці.

Отже, тут водяться пацюки, як у всіх в'язницях, і саме тому іноді у нежилых приміщеннях великого будинку чути інколи якесь тихеньке шкрябання, тупотіння, шурхіт. І щодо гучнішого шуму арештантка теж не помилилася: з цієї кімнати справді щойно лунали крики болю. З жертвою розправилися всього кілька хвилин

тому: у яскравому світлі так і не вимкнених прожекторів її тіло здається ще теплим; обрамлене безладно розметаним білявим волоссям обличчя – ніби в ляльки, з його порцеляни ще не збіг рум'янець, блакитні очі широко розплющені, губи напіввідкриті. І немає жодних сумнівів у тому, що це обличчя Клаудії, юної Лориної товаришки, яка одного разу по обіді зайшла у цей будинок. Вони разом пили чай і вирізали з чорного паперу маски.

Пацюк, обнюхавши кров (яка ще не загуслими струмками різної довжини розлилася по підлозі) і понишпоривши довкола, врешті наважується стати на задні лапи, передніми й мордою торкаючись тіла закатованої, що розкинулося на спині, інертне й безживне, а принади його радше підкреслені, аніж приховані пошматованими й замашеними червоними клаптями білої сорочки. Звірюка – здається, особливу її увагу привертають сім глибоких колотих ран, якими пошматовано ніжну плоть від стегон до низу живота, навколо склеєного кров'ю волосяного вінчика, – волохата звірюка така велика, що, спираючись задніми лапами на підлогу, має змогу уважно обстежити розриви на тоненькій шкірі від паху аж до пупка (там крізь пошматовану легеньку лляну матерію знову прозирає гола шкіра, чиста від ран). Саме сюди пацюк зважується встромити зуби і заходиться поїдати живіт.

Здається, що тіло жертви – можливо, ще живої, – здригається, а губи розтуляються трохи ширше. Лора, щоб витримати це страшне видовище, від якого не може відвести очей, навпомацки сягає рукою маленької кишені у своїй сукні і не без зусиль видобуває звідти крихітну пігулку, яку без вагань вкидає до рота й ковтає.

Реприза. Лора не може збагнути... Довгі оголені ноги, одна з них зігнута в коліні й трохи вивернута в паху... Ні!.. Щиколотки тепер широко розведені й закріплені конопельними мотузками, що ними кожну ногу окремо обито й прив'язано до важких кованих прожекторних підставок; але одна із мотузок ненадійно закручена, отам, де нога зігнута. Ні!.. У яскравому світлі ще двох прожекторів крізь інший розрив у сорочці, від шийного відділу хребта і до пахви, погляду відкривається шия, дуже довга, і плече, гладеньке й кругле, і – майже повністю – груди, напручені пишні, а шкіру навколо пипок, здається, підмальовано сепією. Мотузкою откучено також і передпліччя, трьома витками, що глибоко вриваються у шкіру і відтягують лікоть назад, певна річ, так само, як інший лікоть, але його не видно. Спина затуляє також зап'ястки та руки, мабуть, зв'язані й у якийсь спосіб прикріплені до підлоги. Зрозуміло, що дівчину зашморговано таким чином, щоб вона могла крутитися й пручатися, але у заздалегідь встановлених межах, на потіху глядачеві. На підлозі, приблизно у тридцяти сантиметрах від оголеного плеча, лежить напіввикурена сигарета, з якої спокійно й неквапно здіймається дим. Тепер тіло точно ворухнулося, перекотилася голова, зігнута в коліні нога напружилася і в шкіру сильніше вп'ялася мотузка. Пацюк... Ні! Ні! Реприза.

Лора не розуміє, чому отак, просто посеред тунелю, зупинився поїзд, продзеленчавши усім своїм залізничкам і заскреготівши гальмами. Раптово западає тиша, і Лора позирає направо й наліво, на дверцята до вагонів. Але їй відкритий лише один шлях, бо у вагоні, з якого вона вискочила, по той бік дверей, стоїть метрополітенівський вампір, намагаючись відкрити їх і дістатися своєї жертви. На щастя, це йому поки що не вдається.

Отже, і сьогодні вона врятувалася від переслідувачів. Сьогодні вона знову розгадала їхні хитрощі й маскаррад. Вона тягнеться до дверей, крізь які можна потрапити

у наступний вагон, але одразу ж відсмикує ліву руку, побачивши крізь віконечко на протилежному кінці вагона доктора Моргана, лиховісного хірурга-вбивцю. Його обличчя як завжди безкровне й незворушне, таким його знають із фотографій у газетах, а втім, напевно, це маска. Тонкі губи, погляд, колючий і водночас пригашений безсонною ніччю, схований за скельцями окулярів у сталевій оправі, змарнілі риси цілком упізнаваного обличчя, приплюснутого до віконечка. Він чатує на жертву, визначену денним зібранням. Навколо неї плетуться дедалі щільніші тенета...

Отже, і цей шлях відрізано. Лора, відсахнувшись від дверцят, наміряється переступити металеве поруччя платформи, щоб утекти пішки вздовж колії, користаючись тим, що поїзд якимось дивом ще не рушив. Вона видивляється зручніше місце, щоб зіскочити, і зустрічається поглядом із чорними блискучими оченятами великого пацюка, який непорушно вичікує. Це одна із тих незліченних огидних і небезпечних тварюк, що ними кишить метро, і нічого дивного, бо воно сполучається із каналізаційною системою. Звірина піднялася з глибин і тепер, здається, чекає на те, щоб з'їсти Лору живцем чи принаймні покалічити її, спотворити, заразити чумою, холерою, висипним тифом...

Інстинктивним жестом Лора кидає в голову тварюці латунну ручку, що її викрутила була з дверцят вагона, коли тікала. Дотепер вона стискала її у правій руці, але у своїй нестямі забула, що мала намір зберегти її як зброю проти нападника, якщо він її дожене. Лора хотіла була застосувати проти нього щось суттєвіше за власні маленькі кулачки. А її жест ще й виявився цілковито марним: пацюк підстрибнув на всіх своїх чотирьох лапах, щоб ухилитися від невміло кинутого «снаряда», і цілим та неушкодженим опустився на те саме місце, а до його жертви, що лишилася безборонною, долітає тепер його отруйне дихання, яке не залишає сумнівів у його намірах. Дівчина-підліток раптом зі сліпучою очевидністю усвідомлює, що вона у пастці, і з відчаєм дивиться на важкий і загострений шматок металу, що його отак по-дурному викинула, а сподівалася кілька секунд тому навіть принести його до своєї кімнати і покласти у сховку під дошкою в підлозі.

У Лори абсолютно немає часу на роздуми ані про те, чим ще можна скористатися для захисту, ані про свою долю в разі невдачі. До того як вона встигає знайти бодай найменшу металеву деталь, яку можна було б відірвати від поручнів або вузької платформи, дверцята справа і зліва одночасно розчахуються і двоє чоловіків міцно й заповзято хапають її; за лівий зап'ясток – доктор Морган (його огрядна постать перетнула цілий вагон, а Лора нічого не помітила й не почувала), а вампір М – за правий (йому нарешті вдалося відсунути замковий язичок за допомогою гострих ножиць, які цього вечора (випадково?) опинилися в його кишені, як уже було сказано).

Зважаючи на спокійну й упевнену силу, з якою Лору, наче у кліщах, тримають двоє чоловіків, будь-який опір марний; це якось заспокоює тіло й душу, і є тут навіть щось приємне. За менший проміжок часу, ніж потрібний для написання цих слів (Бен Саїд, не підводячись зі свого місця, розвернувся подивитися, що відбувається), дівчино тягнуть на середину вагона, в якому W саме тоді відчинив центральні двері, вправно просунувши лезо свого ножа у блокований пристрій (він уже експериментував із ним на попередній станції, приводячи його звичний спосіб функціонування у відповідність до власних забаганок), і двоє чоловіків виводять Лору з вагона, стискаючи її так міцно, що вона їхньої хватки вже й не відчуває. Тунелем вони проходять усього п'ять-шість кроків, а потім усі втрьох зникають у ніші. Це видовже-

ний, трохи заокруглений зверху отвір у стіні, який нічим не відрізняється від інших подібних, розкиданих уздовж усього тунелю.

Цієї ж миті двері вагона закриваються і поїзд рушає. Його зупиняли комітетники саме для цієї маленької операції, а машиністи ні про що не здогадалися. «Оп!» – вигукує W, залишаючи свій диспетчерський пост, і знову сідає на лавці в кутку вагона, потираючи руки. Діставшись чоловіка замаскованого під Бен Саїда, він з усієї сили панібратськи лякає його по плечу, обтягнутому шерстяним довговорсим пальтом. Власник пальта здригається. Потім W сідає навпроти і звертається до цього типа, що удає з себе буржуя-гомосека: «То що, підвалило?»

Той з усією ретельністю занотовує сцену в потертий молескіновий записник, якого, щоб не гаяти часу, витягнув був із кишені жовтого пальта, щойно зупинився поїзд. Мимрить щось на знак згоди і продовжує повільно, але невпинно, мережати розквітчену сторінку такими дрібнесенькими карлючками, що похитування поїзда майже не впливає на їхню розбірливість.

«Оце вона попалася, та мала!» – знову заводить W. Бен Саїд таким самим не-виразним мимренням виявляє згоду і продовжує писати. Він саме на тому епізоді, в якому двоє велетів – вони, щоб у Лори зникло навіть найменше бажання чинити опір, злегка викручують їй руки за спиною – штовхають її поперед себе в якийсь коридор. Зовні він нагадує боковий прохід для технічної обслуги метрополітену, однак усі троє спочатку довго ідуть у темряві й аж потім після численних поворотів опиняються у квадратному приміщенні, тьмяно освітленому однією лампочкою без абажура, яка звисає зі стелі. Підлога, чотири стіни й стеля обличковані такими самими, колись білими, керамічними кахлями, що їх можна побачити на всіх станціях та в усіх підземних переходах і що тут збереглися трохи краще. У приміщенні лише один сосновий стіл і два непарні стільці, старі й брудні (такі можна побачити лише на жалюгідних кухнях у передачах про Південь США).

Щойно вони заходять, M причиняє вихід у коридор, опускаючи важкі металеві ґрати, потім замикаючи їх на ключ (а ключ від самого початку був у замку, однак M потім кладе його собі в кишеню), Морган тим часом сідає за стіл, висуває шухляду, дістає звідти червону картонну папку і кладе її перед собою. Комплект канцелярського приладдя також доповнюється аркушем паперу і золотою ручкою з пружинковим механізмом. Обережно, ніби насправді перед ним шприц, він натискає на неї, і стрижень показується й зникає. M сідає на інший стілець, поставлений трохи ближче до стіни. Дівчинка, яку вони відпустили, щойно замкнули кімнату, одразу біжить у найдавший від двох викрадачів куток; там вона сідає навпочіпки, зіщулюється, немовби прагнучи злитися зі стінами, й охоплює коліна руками. Вона одразу помітила, що тут немає канапи, на якій би її могли згвалтувати, і це лякає її ще сильніше. У приміщенні, крім стола і стільців, лише металева клітка – у таких тримають хижих тварин – кубічної форми зі сторонами приблизно по півтора метри, ґрати і відстані між ними (сантиметрів по десять) такі самі, що й на вхідних дверях, а відтак між ними не протиснеться навіть дитина.

Доктор Морган, завершивши підготовку, посвистує, тихенько, довго, на одній ноті. І тут великий сірий пацюк – можливо, той самий, про якого щойно ішлося, – вибігає з темряви, дріботить до ґратів і просовує голову між двома вертикальними прутами. Ніхто з людей не ворушиться, Лора втуплює очі у тварюку, на яку обоє чоловіків не звертають, здається, анінайменшої уваги.

Ще один тихий посвист доктора, тепер трохи уривчастіший, і пацюк перестрибує через нижній горизонтальний прут і опиняється по інший бік ґратів; він продовжує рухатися повільними кроками у напрямку Лори до центральної частини приміщення, а там завмирає, бо змовкає посвист. Вочевидь пацюк виконує команди хірурга, а той непомітно спостерігає за реакцією юної полонянки, примружуючи втомлені очі за видовженими скельцями окулярів. Ще одна-дві секунди – і він спустить цю тварюку на дівчинку. Лора уже вираховує, куди їй відсахнутися, однак лунає ще декілька посвистів, довших і на нижчій частоті, і пацюк, отримавши іншу команду, задкує, пролазить крізь ґрати у коридор і зникає. Морган лівою рукою знімає окуляри, а зігнутих вказівним пальцем правої дуже довго тре по черзі обидва ока. Потім він кладе окуляри у ліву нагрудну кишеню халата, а з правої видобуває ще одні, точнісінько такі самі, наскільки можна судити здалеку, розгортає червону папку й, удаючи, ніби вичитує там щось, звертається до полонянки, не завдаючи собі клопоту на неї подивитися.

– Що ж, – неквапно заводить він втомленим голосом, – ти зрозуміла. Якщо ти неправильно відповідатимеш на допиті, тебе живцем з'їсть цей пацюк та його брати. Вони відгризатимуть невеликі шматочки, починаючи із найніжніших ділянок тіла. Звісно, ти вмиратимеш довго. Протягом багатьох годин. Якщо ж ти відповідатимеш на всі питання правильно, ми просто прив'яжемо тебе до колії перед поїздом, і тоді ти не встигнеш зазнати страждань. Обирай.

Потім, після мовчанки, що її перериває лише шурхіт сторінок, він продовжує:

– Отже, тебе звати Лора Голдстакер. Ти дочка Еммануеля Голдстакера, який...

– Ні, не дочка, – перебиває Лора, – а племінниця.

– Дочка, – наполягає Морган, – це зазначено на першій сторінці справи. І не крути словами.

– Племінниця, – повторює Лора. – Мого батька убили в Камбоджі під час Тридцятиденної війни. Десь у справі це має фігурувати.

Морган видається роздратованим. Схилившись над столом, він проглядає різні документи, писані від руки й друковані. Врешті випрямляється, тримаючи в руці трикутний клаптик дуже цупкого паперу, схожий на якесь свідоцтво, і вимахує ним, ніби адвокат перед присяжними.

– Ось! Наступного року після смерті батька тебе удочерив твій дядько.

– Ні, – каже Лора, – я відмовилася.

– Як це ти відмовилася у п'ятирічному віці? Бути цього не може, і не випробовуй наше терпіння. Якщо ми в усьому цьому копирсатимемося, то ніколи не закінчимо. Отже, ти дочка (прийомна) Еммануеля Голдстакера, М.А.Г., президента компанії «Джонсон Лімітед», який на два місяці спізнився зі сплатою внесків. Тому сьогодні вранці тебе засудили до страти.

– То вам потрібен викуп? Скільки ви хочете?

– Ти не зрозуміла. Я тобі кажу; що тебе засудили до страти. Такий вирок не оскаржується. Завтра ми надішлемо те, що від тебе залишиться, твоєму дядькові-батькові, і того ж вечора до нього завітає наш касир. Якщо він і тоді не заплатить, стратимо його красиву руду хвойду, Джоан Робсон, але вже із тортурами, витонченими і жорстокими. Наш секретар Бен Саїд зараз саме складає довгий їх список. Якщо цей документ не переконає Голдстакера, то в усякому разі знадобиться під час здійснення вироку.

– Що? – скрикує Лора, не тямлячись від люті. – То ви починаєте з мене, а цю шалаву лишаєте на десерт! Так я й думала: для старого маразматика вона цінніша за мене. А я знадобилася лише для того, щоб він зрозумів, наскільки серйозна небезпека загрожує його дорогоцінній ляльці... Але вам це так не минеться!

– Минеться, – каже хірург, – згідно зі звітом, це нам прекрасно минеться. Справді можливо, що старий Голдстакер більше прив'язаний до своєї молоді коханки, аніж до такого дівчиська, як ти, із яким завжди мав самі лише клопоти. Однак порядок дій зумовлено також іншими чинниками. Джоан, як уже зазначалося, належить до нашого осередку. Тому якщо ми нею і пожертвуємо, то в останню чергу, коли випробуємо всі інші засоби отримання грошей.

– Але якщо вона у вашій організації, то взагалі нічим не ризикує.

– Навпаки, – відповідає хірург, трохи поміркуювавши, – якщо у Голдстакера виникне враження, що ми не плануємо нічого їй заподіяти, він може щось запідозрити. Він нізащо у світі не має дізнатися про виставу, яку вона розіграє для нього уже півроку. Тому, якщо цього вимагатиме ситуація, Джоан доведеться підкоритися жорсткій долі, яку запланував для неї Бен Саїд. Він закоханий у неї, просто приховує це, тому програма обіцяє бути доволі цікавою.

– Але як ви доведете Голдстакеру, що справді зробили усе заплановане?

– За допомогою звіту. Не забувай, що ми ретельно і без викривлень занотовуємо усі наші дії.

– Тоді на вашій совісті багатьох смертей, – зауважує Лора, не дуже сподіваючись вплинути на свого ката цим очевидним аргументом.

– Злочин – невід'ємна частина революції, – декламує доктор. – Згвалтування, вбивство, підпал – три символічні акти, що вивільнюють із рабства негрів, людей розумової праці та ледь прикритих лахміттям пролетарів, а буржуазію лікують від сексуальних комплексів.

– Буржуазія теж вивільниться?

– Звісно. І ми обійдемося без масової різанини, а загальна кількість смертей (вони спіткають переважно осіб жіночої статі, яких завжди надто багато) буде незначною, якщо зважити на масштаб результатів.

– А навіщо ж тортури?

– Із чотирьох основних причин. Перш за все це переконує банкірів-гуманістів виплачувати нам великі суми. Крім того, суспільству майбутнього потрібні мученики. Як обійшлося б християнство без Святої Агати чи Святої Бланини і симпатичних гравюрочок, на яких зображено їхні страждання? По-третє, ми фіксуємо це на плівку й отримуємо з фільмів непогані прибутки, що у багато разів перевищують витрати на кварцеві прожектори, камери, кольорову плівку і звукозаписувальну апаратуру. Зарубіжні телеканали дуже добре платять за хороші постановки... Тільки уяви: якщо тебе віддадуть на поживу пацюкам, як передбачено у вироку, і якщо вдасться знайти правильний ракурс і яскраво подати крупним планом обличчя, то німецький покупець готовий заплатити двісті тисяч доларів! Для отримання їхньої остаточної згоди нам довелося надати їм повністю прописаний сценарій, а також дванадцять твоїх фотографій, на шести із яких ти повністю гола у різних позах. Для цього знадобилося поставити багато прихованих камер у різних місцях твоєї ванної.

– Це для еротичної програми?

– Ні, не обов'язково. Існує також науково-популярний серіал «Освітні злочини приватного характеру», мета якого – привести сучасне суспільство із його прихованими бажаннями до катарсису. Ти розумієш слова «катарсис»?

– Звісно! За ідіотку мене маєте?

– Даруй... А також існують плівки, що їх спекулянти, які намагаються нажитися на плині історії, відкладають про запас. Лишень уяви собі: для будь-якого університету, що займається історичними дослідженнями, відео- та аудіозаписи страт Робесп'єра чи Жанни д'Арк чи хоча б Авраама Лінкольна стали би просто неоціненними, а наші записи ще й набагато видовищніші.

Лора й справді помітила була погано замасковані відеокамери у своєму помешканні, а надто – у спальні, туалеті й ванній, однак подумала, що то простий вуаєрист, як-от її дядечко, і протягом тижня старалася показуватися перед об'єктивами у якомога спокусливішому вигляді. Тепер вона шкодує про те, що виявила таку покірливість. Бажання прислужитися людям, не вимагаючи від них навзаєм жодної нагороди, завжди хибне. Вона каже, щоб виграти ще трохи часу:

– Ви згадували про чотири причини. А назвали тільки три.

– Ну, четверта очевидна. Це задоволення, про яке теж не можна забувати... Але що ж це таке, ми говоримо й говоримо, а робота стоїть на місці. Мені б дуже хотілося, щоб ти збігала в аптеку і купила мені сандвіч із сиром яловичиною та кокаїнового лимонаду. От тільки боюся, що ти заблукаєш у цих темних коридорах і я ніколи більше тебе не побачу. Ну, продовжимо: скільки тобі років?

– Тринадцять із половиною... А можна ще останнє уточнення: якщо я правильно відповім на всі ваші питання, що скаже ваш замовник із німецького телеканалу? На вас можуть подати в суд за невиконання умов контракту.

– Яка ж ти наївна, – добродушно сміється доктор. – Якщо буде потрібно, я все одно вирішу, що твої відповіді неправильні. Судити про це можу лише я. Та й у будь-якому разі є тут питання такі чудернацькі, що я дуже сумніваюся у твоїй здатності знайти відповіді на них; уже не кажучи про те, що список питань можна доповнити... От... столиця штату Меріленд... кількість секунд у добі... про що мріють дівчатка... куди виходять вікна... на це все ти вже відповіла... Ага! Ось: де ти познайомилася із молодим W?

– Цього літа, на пляжі.

– Коли ви намислили позбиткуватися з Бен Саїда?

– Із того типа у жовтому пальті?

– Так. І не прикидайся дурною.

– Коли побачили, як він сідає у вагон. Принаймні, я так думала, бо насправді, видається, він був заодно з вами. Хоч там як, ми полювали на цій лінії метро з понеділка і встигли провести до кінцевої станції не одного типа.

– І що там відбувалося?

– Ну, нічого особливого. Ми розважалися, лякаючи їх, а ще й забирали в них гроші, щоб купувати магнітофонні стрічки.

– Чисті?

Дівчисько хихотить, уїдливо й фальшиво, немов інститутка, й одразу змовкає.

– Ні, чисті нам би ні до чого не придалися. За ту саму ціну можна придбати записи, стерти їх, якщо не сподобаються, і мати собі чисті стрічки.

– Які записи ви шукали?

– Веселуху.

– А саме?

– Стогони, зітхання, напівприглушені крики, гуркіт двигунів і таке інше... Або ще: хтось піднімається металевими сходами, вибиває вікно, розтросивши його на дрізки. Рипить залізний шпінгалет, хтось, важко ступаючи, прямує коридором до моєї кімнати, повільно прочиняє двері, а я зариваюся обличчям у простирало. І відчуваю, як чийсь важке тіло навалюється на мене... Тоді я починаю волати. «Заткнися, ідіотко мала, – бурмоче він, – а то зроблю тобі боляче», etcaetera.

– У своїй оповіді ви два чи три рази використали слово «реприза». Яку саме роль воно відіграє?

– Просто окреме слово?

– Так. Після нього крапка. Загалом речення у вас правильно побудовані, хоча інколи дещо розпливчасті.

– Функція цього слова мені видається очевидною. Воно використовується тоді, коли повертаються до теми, що її виклад з тієї чи тієї причини перервали... Але можете й далі звертатися до мене на «ти», усе нормально.

– З якої причини виклад переривається?

– А з тієї, пройдо старий, що не можна усе викласти одним духом. У кожній історії завжди з'являється точка біфуркації. Або під час викладу ми повертаємося до вже розказаного, забігаємо вперед, потопаємо в деталях. І тоді ми кажемо «реприза», щоб люди могли у цьому всьому зорієнтуватися.

– Спокійно, – тихо озивається доктор, піддавшись черговому нападу втоми. – Я це знав. Але ти мала все проговорити, щоб його записати у звіт.

– Навіщо?

– Якщо ти думаєш, що його читатимуть лише люди з лінгвістичною освітою, то помиляєшся. То на чому ми зупинилися?

– На сцені згвалтування.

– Ага... Чого тобі для купівлі записів знадобилося красти ці кілька доларів, якщо маєш удома скільки завгодно грошей?

– Отримані від батьків гроші – це не те. Вони якісь гладенькі і не мають запаху, окрім друкарського. Це новенькі банкноти, що їх батьки, можливо, самі й друкують. А зароблені гроші – зім'яті, понадривані, масні, приємні на дотик і чудово пахнуть, коли виймаєш їх з кишені й кладеш на конторку порнографічної бібліотеки у Таймс-сквер.

– Але ти ці гроші не заробляєш, а крадеш!

– Крадіжка – це один зі способів заробітку. Ще можна жебракувати, доставляти пакетики з коксом або вдовольняти певні бажання літніх чоловіків. В усьому цьому крутяться гроші одного й того самого типу, справжні, зужиті, брудні, пахучі, мов гаванські сигари, французькі парфуми, бігові скакуни, використані запальнички, трусики, доки їх ще не випрало...

– Будь ласка, не відволікайся на особисті враження. Розкажи, що відбувалося на кінцевій станції метро.

– Як завжди, виходимо з вагона. W соромливо тримає за руку Бен Саїда, а той думає, що натрапив на голуб'ятко, з яким за п'ять доларів усамітниться зараз на півгодини і порине у збочені втіхи. А ми з М ідемо назирцем, метрів зо двадцять позаду. Пригадую великий плакат біля виходу: реклама нового чистячого засобу «Джонсон».

– Це той плакат, на якому у стильно оформленій білій вітальні посеред килима лежить залита кров'ю дівчина?

– Так. Описати, як саме розпластане тіло? Ножі, мотузки і таке інше?

– Ні. Ти це вже десять разів повторювала. Скажи лише слоган.

– Слоган такий: «Учора це б стало трагедією... А сьогодні достатньо дрібни діастатичного чистячого засобу «Джонсон» – і килим знову як новий». Під слоганом хтось приписав фломастером: «А завтра – революція». Коли ми вийшли зі станції, майже стемніло. Бен Саїд без проблем дозволив затягнути себе на пустир.

– Який пустир?

– Ми трохи прибрали сміття й розчистили територію. Усе там залишилося в тому самому вигляді, що й минулого разу... Чи потрібно зараз докладно описати місце?

– Звісно!

– Такий собі плац приблизно двадцять на тридцять метрів, огорожений височезними парканами. Існують вони, поза сумнівом, лише для того, аби на них чіпляли великі плакати, бо не для охорони ж – на самому плацу нічого цінного немає. Туди можна увійти лише через хвіртку, прорізану в паркані так низько, що не скоцюрбишся – не пройдеш. І ще: коли хтось не знає точно, де ця хвіртка, то шукатиме її дуже довго, бо вона розташована точнісінько під хвірткою, зображеною на одному з плакатів, який я пізніше, якщо матиму час, опишу докладно. Це рекламний плакат із рельєфними елементами, стійкий до будь-яких погодних умов. Скільки пам'ятаю той паркан – плакат висів там завжди. Малоймовірно, щоб хтось випадково чи навіть і навмисно приклеїв його точнісінько на хвіртку; я радше схильна припускати, що хтось (можливо, М, він мені завжди видавався підозрілим, або й Бен Саїд, чому ні?) пропиляв отвір у дошках паркана уже після того, як з'явився цей плакат. Хоч там як, людям і на думку не спадає, що зображені на папері дверцята справді можна прочинити, а посвяченим зручно, бо навіть коли трохи перебрал – завжди ці дверцята знайдеш.

По той бік паркана між плитами – здається, такими колись вимощували вулиці – пробивається куценька травичка. Це наче якесь подвір'я чи маленька центральна площа старовинного зниклого містечка. Взагалі-то всі квартали на багато кілометрів навколо поруйновані, але розвалилися відносно нестарі будинки, які просто виявилися недостатньо тривкими. У більшості з них іще живуть люди. Хвірточка замикається на ключ, подібний до ключа від дверей. Я зберігаю його в себе, адже саме я знайшла цю хвіртку... Ні, я не ховаю ключ під дошкою у підлозі своєї кімнати, а кладу його на мармурову консоль при вході (коли повертаюся додому), поруч із мідним свічником та нерозпечатаним листом, який я вже бозна відколи збираюся віддати поштареві – адресат живе не в нашому будинку, а листа помилково доправили нам.

І знову про той пустир. Серед високої трави, що де-не-де пробивається між плитами, розкиданий всілякий мотлох; я пізніше опишу, як що лежить. Трапляються там непотребини такі великі, що потрапити сюди вони могли тільки до зведення огорожі, наприклад, мідне двоспальне ліжко. Металева сітка на ньому ще ціла, прикрита розволоченим матрацом, з якого вилазять жмутки запліснявілих волокон. Є там і білий б'юїк нової моделі, в непоганому стані, хіба що без коліс і мотора. А найголовніше – металева, на три марші, драбина, поставлена вертикально: вона впирається у землю двома прольотами, що утворюють кут. Такими скелетоподібними конструкціями

оздобилися зовнішні стіни міських багатоповерхівок на початку століття, щоб пожилці мали можливість врятуватися у разі пожежі. Взагалі-то ліжка могли й розібрати, щоб протягнути у хвіртку, а потім зібрати наново. Щодо громіздкої драбини, без вантажівки та підйомного крана тут усе одно не обійшлося, а отже, і її могли переправити через огорожу. І тим самим підйомним краном, напевно, підчепили й автомобіль, який – хоч крізь хвіртку, хоч ні – сам себе доправити на пустир би не зміг, позаяк не має коліс і мотора.

Щодо іншого брухту – цих питань не виникає. Перелічую не систематизуючи: велосипед, складаний столик для прасування, голий рожевий манекен (жінка із шарнірними кінцівками, а на голові ще тримається руда перука), який, поза сумнівом, потрапив сюди з вітрини якогось універмагу, три прожектори на кованих підставках, безліч операторського приладдя, а також предмети хатнього вжитку, часом у такому стані, що годі їх точно ідентифікувати.

Але не забуваймо про W, який саме у цей час разом із Бен Саїдом дістався пустиря; у сутінках вони пробираються вздовж оклеєної пістрявими плакатами огорожі. І коли вже хлопець, прямуючи до секретного лазу, обертається упевнитися, що на вулиці справді нікого немає, то застигає на місці, почувши, як хтось бігом наближається до них: здається, там багато людей, їхні швидкі кроки лунко розносяться тихим вимерлим кварталом, біжать, здається, звідти, і сполохана парочка миттю опиняється в іншому кварталі (у цій частині міста квартали не більші й не менші аніж деінде, але тут вони складаються не з висотних будинків: урбаністичний ландшафт утворюється переважно бараками, покинутими будівельними майданчиками, фундаментами, що лишилися від знесених споруд, а ще де-не-де височіють поодинокі стіни без вікон; і серед усього цього лише кілька жилих будинків на два-три поверхи).

Наразі W жодним необачним порухом не виказав вхід на пустир, ані цим незнайомцям, ані новоприбулим: справа і зліва ще хтось наближається, чути кроки. W й сам волів би лишитися непоміченим, а тому притискається спиною до паркана, поруч із якоюсь рельєфною фотографією. Бен Саїд стає поруч із ним. Вони споглядають сцену, яка раптом виступає з темряви: на цій частині вулиці з чотирьох кінців спалахують ліхтарі. Мабуть, саме о цій годині й мають загорятися ліхтарі, однак із якихось таємних причин на сусідніх перехрестях і далі панує темрява.

Раптовий спалах ліхтарного світла не створює в цієї парочки відчуття безпеки. Вони – дуже юна дівчина та молодий чоловік – набувають ще більш розгубленого вигляду. Вбрані вони елегантно, мов для великосвітського прийому чи театру. Дівчина у довгій і пишній білій сукні, хлопець – у смокінгу. Не могли ж вони пішки долукатися до цих нетрищ? У них зламалася машина? Чи їх викинули з неї злодії? Вони проходять ще декілька метрів, але уже геть непевно, здається, силкуючись визначитися із найвідповіднішою ситуації поведінкою, хлопець – трохи попереду, намагаючись вести супутницю за собою, а вона озирається. Не обмінюються ані словом. Вираз облич схвильований. Хлопець і дівчина почуваються загнаними у пастку і навіть не знають, де на них чатує найбільша небезпека. Невдовзі вони зупиняються.

Тупіт їхніх переслідувачів також завмирає, поза сумнівом, зовсім близько, хоча поки що ніде нікого не видно. Юнак і дівчина стоять посеред дороги і почергово озирають два перехрестя: те, яке щойно проминули, і те, до якого так поспішали. Відстань до обох перехресть приблизно однакова, а це означає, що незнайомці опи-

нилися якраз навпроти Бен Саїда і W, які так непорушно застигли на тлі плаката, ніби й справді є лише двовимірними зображеннями.

А тоді на сцені з'являється якийсь чоловік. Він виходить з-за пакгауза, ступає три кроки, дуже повільно, і зупиняється під ліхтарем, на видноті. Потім ще один чоловік іде йому назустріч, із протилежного боку, з-за огорожі, і так само зупиняється під іншим ліхтарем. І ще двоє наближаються від інших кінців перехрестя. Одягнені всі однаково: у сірі костюми спортивного крою. Непокриті голови, коротко підстрижене біляве волосся; верхні половини обличчя прикриті чорними масками.

Із появою кожної наступної дійової особи юнак обертався до чергової загрози. У тиші чітко можна розрізнити, як ступають ноги у взутті на гумовій підшві. Так само повільно кожен із чотирьох видобуває з-за пазухи крупнокаліберний пістолет – якого досі не було видно під широкими вилогами на грудях – і ставить його на глушник, ретельно, без поспіху працюючи над механізмом. Завдяки цій великій циліндричній насадці, що подовжує дуло щонайменше на десять сантиметрів, зброя набуває ще соліднішого вигляду, коли стрілок цілиться у центральну частину сцени.

Дівчина, перелякавшись, кричить. Від її крику, хрипкого й довгого, йде луна, мов у замкненому приміщенні театру. Хтось із чотирьох чоловіків (важко визначити, хто саме, адже на вигляд вони абсолютно однакові і стоять на аналогічних позиціях) безвиразним голосом командує юнакові на три метри відійти від дівчини у напрямку стіни. Його слова чітко артикульовані, достатньо повільно вимовлені, акустика ж у цьому місці така хороша, що попри відстань немає потреби підвишувати голос. Хлопець, завагавшись на якусь мить, під цівками чотирьох револьверів виконує наказ.

Потім чути щось на кшталт приглушеного вибуху, і ще раз. Юнак заточується, потім падає, котиться по землі. Ще два спалахи – і він перестає ворухитися. Із кожним пострілом ясно чути, як кулі, чвакаючи, входять у тіло. Дівчина у білій мусліновій сукні прикипіла до місця й мовчить, немов паралізована жахом; поза її дещо патетична: одна рука простягнута до молодого чоловіка, інша тягнеться до рота, який з кожним пострілом відкривається трохи ширше. Отак вона й стоїть, наче воскова лялька, розчепіривши пальці (на одному з них – маленька золота обручка), сантиметрах у двадцяти від розтулених вуст, трохи випнувши груди, ледь помітно обернувши гарну біляву голівку, а четверо вбивць так само старанно знімають глушники з пістолетів і ховають окремо зрою та металеві трубки.

Потім вони підходять до вцілілої, смерть якої дещо відтермінується, і хапають її, а вона не чинить жодного опору. Однак вони про всяк випадок затикають їй рота і скручують руки за спиною, а тоді швидко ведуть геть. При цьому двоє викрадачів підтримують її справа і зліва й майже несуть. Дійшовши до перехрестя, вони на мить зупиняються: один із інших двох чоловіків нахиляється й піднімає з землі широку білу вуаль, яку полонянка щойно, під час утечі, загубила, і обережно її накидає дівчині на голову. Ще кілька танцювальних па – і ця група зникає за рогом.

На асфальті, у трьох метрах від тіла, залишається маленьке біле коло. Зблизька стає ясно, що це віночок із пластмасових квітів флердоранжу. Коли рано-вранці поліцейський патруль, вийшовши збирати трупи, натрапить на цього юнака, то знайде затиснуту в його руці картонку формату візитівки, а на ній напис великими літерами: «І будуть юні дружини в білих одягах вирвані з рук земного свого чоловіка ще незайманими, щоб стати поживою для полум'я й ножа...» А нижче написано: «Апокаліпсис 8:90. Безкоштовне попередження».

Цю історію розповідає нам сам Бен Саїд у «Старому Джо», де ми, як і кожного вечора, сидимо за своїми коктейлями «Кривава Мері». Він каже, що просто наважання вклав цю записку у руку померлого, скориставшись випадковістю. Але зараз він розмірковує, чи правильно вчинив, адже (він уважно проглянув свій записник) ані час, ані місце не збігаються. У всякому разі він завжди приходить вчасно, гірко повторює Бен Саїд, от цього разу – точнісінько під початок сцени, а міг же пропустити початок, бо йому повідомляли про інший час і то, мабуть, навмисне, бо шукають, на чому б його підловити. Сім хвилин різниці мають велике значення! І в інструкції ясно було сказано: «на пустирі», а тому він уже й взявся був докладно його описувати. Чи, можливо, йшлося про абсолютно іншу сцену, й агенти-виконавці належать до іншого угруповання. Однак усі дії видалися йому надто добре злагодженими... «Чорт ногу зломить у такому безладі! І мені від цього дедалі моторошніше», – зітхає він

І саме тоді безтурботно, як завжди, підійшов Френк, сів за наш стіл і, ніби не чув попередньої розмови, запитав: «Місію виконано?» «Місію виконано!» – відповів Бен Саїд, ані словом не прохопившись про невеликі часові й просторові розходження, а також про своє невдоволення.

Одразу після цього я повернувся додому, бо Френк – наскільки я зрозумів – не мав чого мені повідомити. Їхав на метро. Здається, скрізь було спокійно. Мені довелося перейти на станцію іншої лінії. У моєму вагоні була тільки дуже юна дівчина, вдягнена у чорні шкіряні штани і таку саму куртку. Вона стояла у кінці вагона спиною до мене, втупившись у віконечко сполучних дверей. Не знаю, чим саме, але вона мені нагадала Лору. І знову, вже вкотре, я відчув, що Лора нещаслива. Перед моїм будинком, як завжди, стояв на варті цей тип. Я не зупинився поговорити з ним, бо хотів якнайшвидше лягти спати, лише привітав його звичним «здоров!». Наглядач кинув мені навзаєм те саме слово, мов відлуння.

Вставивши ключа у замковий отвір, я одразу відчув, що в замку хтось порпався: всередині опинилося щось зайве, ледь помітне. Але ключ обернувся і двері відкрилися. Безшумно причинивши їх за собою, я увійшов і поклав ключ на консоль поруч із нерозпечатаним конвертом, що його помилково кинули в мою поштову скриню. Уже бозна-скільки часу намірюся повернути його листоніші. Я вкотре прочитав ім'я та адресу, що, як завжди, не викликали в мене жодних асоціацій. Жодних відомостей про відправника на звороті не зазначалося. У мене знову виникла спокуса відкрити конверт, однак я подумав, що його вміст мені нецікавий, принаймні не до такої міри.

Я піднявся на третій поверх і побачив Лору перед розчахнутими дверима до однієї з порожніх кімнат, – виличкованої білими кахлями, – у нічній сорочці, зі світильником у руках, ясна річ, вимкненим – шнур тягнувся по підлозі.

Коли я запитав Лору, що вона тут робить, то вона сказала, ніби шукає розетку. Я вимагав детальніших пояснень, тим паче, що такої пізньої години вона б уже мала спати, то вона затягнула мене до кімнати і вказала пальчиком на дві рівно вирізані круглі дірочки посеред одного із порцелянових квадратиків. Лора сказала, що помітила мідне покриття на внутрішній поверхні дірочок.

– Тут мала бути ідальня, – відразу ж пояснив я, – тому все й вилицьовано кахлями. В електричну розетку вмикали дзвінок, щоб викликати слуг, або лампу, яка стояла посеред столу під час обіду (бо, судячи зі стелі, там не було люстри чи якогось гака,

щоб на нього почепити світильник)», – однак я одразу ж відчув небезпеку, вже побачивши, до чого вона хилить.

– Дірочки електричної розетки, – сказала вона, – всередині не до кінця покриті міддю. До того я для певності перевірила, чи то справді могло бути розеткою: дірочки надто великого діаметру, і між ними задовга відстань.

– Отже, туди щось вгвинчували.

– Так. Про це я й подумала, – прошепотіла вона, ніби сама до себе.

Я додав байдужим тоном, начебто не надаючи жодного значення цим дурницям, а надто – після цілого дня виснажливої роботи:

– У цьому будинку взагалі повно всілякого дивного приладдя.

– Так, – відповіла вона.

– Я помітив ще багато незрозумілого.

Лора на мить замислилася й сказала:

– «Незрозуміле» – не те слово.

Бажаючи змінити тему, я сказав, що вона застудиться, якщо босоніж ходитиме по холодних кахлях. І тоді вона розповіла мені про типа в чорному плащі, який стежить за будинком.

Я сказав, що вона меле дурниці, і хотів вивести її геть з цього приміщення, де їй було не місце... Я ще й торкнувся її не встиг, а вона уже відскочила і побігла у найдавший від дверей куток, а там сіла навпочіпки, зіщулилася, немовби прагнучи злитися зі стінами, й охопила коліна руками, саме так, як уже було зазначено. Також я вже розповідав, як повільно наблизився до неї, по діагоналі перетнувши порожню кімнату, готовий кинутися вліво чи вправо, якби вона спробувала прослизнути повз мене. Але Лора навіть не поворухнулася, лише заскиглила, немов цуценятко, яке десь припнули й полишили напризволяще.

Я схопив її за зап'ясток і силою поставив на ноги. Тоді вона почала опиратися, але надто пізно: я уже тримав її в руках, і ці марні пручання лише з усією очевидністю засвідчували її слабкість, а ще внаслідок цього між її тілом і моїм виникало приємне тертя, то я розтягнув цю гру на кілька хвилин, для власного задоволення. Звісно ж, я одразу її захотів і потягнув до її кімнати вздовж усього цього коридору, трохи викручуючи їй руку за спиною, аби завдавати їй болю кожного разу, коли вона далі йти не бажала. Однак по дорозі до кімнати я двічі зупинявся, щоб знову притиснути її до себе, щоб трохи помучити її у цій позі і відчутти легкий дотик шкіри її живота й грудей крізь свій шорсткий одяг і тонкий зім'ятий шовк її сорочки.

Двері до кімнати стояли розчахнуті, а ліжко – розстелене. Я штовхнув свою здобич усередину і ударом ноги захряснув за нами двері. Не відпускаючи дівчинку, я примусив її опуститися на підлогу. Сам сів навпроти неї на краєчку ліжка, вона ж стояла навколішки на білому хутряному килимі. Я скрутив їй руки за спиною, тримаючи їх своєю рукою, а іншою, правою, довго хльостав її по щоках, повільно, неквапно, нібито караючи за те, що вона ще й досі не лягла спати.

Потім я правою рукою схопив її розкуйовджене волосся, скрутив його на потилиці, притягнув її обличчя до свого і почав пестити губами її ротик. Вона видавалася не надто покірливою, то я надавав їй ще ляпасів, уже нічого не пояснюючи. Після третьої екзекуції вона поцілувала мене сама, не опираючись, саме так ніжно й старанно, як і було потрібно. Тоді я поклав її на спину поперек ліжка, тримаючи її тонкі

зап'ястки у своїй лівій руці в неї за спиною, закатав її нічну сорочку, оголивши груди, і припав до цього беззахисного тіла.

Я довго водив кінчиками пальців вільної руки по її шкірі, торкаючись найніжніших ділянок, не так для того, аби полонянка замислилася про мої інтенції, як для того, щоб дати їй відчутти свою беззахисність. Невдовзі вона, розуміючи, що на неї можуть чекати і болісніші випробування, уже не опиралася, і я коліном розсунув їй ноги, зіжмакав у кулаці тоненьку тканину сорочки, засукавши її аж до шиї, і стягував дедалі сильніше із кожним своїм поштовхом, придушуючи Лору (це слугувало додатковим аргументом для її впокорення). Однак у цьому вже не було потреби, бо вона тепер полишила всі замірвання опиратися і дуже слухняно виконувала мої накази.

Тієї ночі сталося так, що я заснув поруч із нею, одягнутим, забувши про коробку сірників, яка лежала в кишені куртки, недбало покинутої в ногах ліжка, і яку вона могла спокійненько витягнути, не ризикуючи мене розбудити. Однак саме це несвідоме занепокоєння через сірники одразу ж виринуло у моїх снах. Ось я швидко йду безлюдною вулицею, загубленою – звідкись я це знаю – у нетрях поруйнованих спальних районів, у синюватій напівтемряві спадаючої ночі. Не чути ані звуку, жоден автомобіль ніде не проїде, і я чую власні слова, що лунають у цілковитій тиші: «Щось ніжне й безнадійне», які, поза сумнівом, стосуються цього меланхолійного ландшафту, уламків стін, сутінок.

Крім моїх слів, цю товсту м'яку тканину тиші розриває також черкання сірників, які я один по одному намагаюся запалити, щоб роздивитися зображення на величезних афішах, якими оклеєно височенний паркан (він тягнеться справа від мене суцільною стіною). Не знаю чому, але для мене дуже важливо розібрати, що ж написано і зображено на тих рекламних плакатах. Однак світла від вогника, – який ледь спалахнувши згасає і треба затуляти його рукою від вітру, – ледь стає на те, щоб вихопити із темряви окремі деталі, через надто близьку відстань завеликі для того, аби можна було зрозуміти, що вони зображають, а тим паче скласти із них загальне уявлення про всю композицію.

На щастя, раптом повсюди одночасно загоряються напрочуд яскраві ліхтарі на височезних стовпах, і тепер я, відійшовши на кілька кроків, можу спокійно роздивитися плакати, в яких, до речі, немає нічого особливого: такі самі розклеєні повсюди, і в метро, і взагалі скрізь. Ось, приміром, дівоче обличчя (збільшене, мов на екрані кінотеатру, щоб упало у вічі навіть з автомобіля на великій швидкості): губи розтулені, очі прикриті пов'язкою; щодо цього конкретного примірника, то єдина цікавинка (але теж нічого виняткового), то це величезний пеніс три метри заввишки, намальований чорною фарбою біля розтулених вуст дівчини. На отак понівеченому плакаті – дарма що його недавно повісили – до короткого слогана дописано ще п'ять слів присуду: «завтра...» (це текст оригіналу), а далі від руки: «смерть від сокири чи вогню».

Також поруч зображено велетенську електричну праску, завбільшки з паротяг. Вона вилискує усіма своїми хромованими деталями, що поєднуються в якусь складну машинерію, наче то й не праска зовсім, а під нею уже відомий слоган: «Гаряча, мов рай, неунікна, мов пекло» (ці слова фонетично співзвучні назві компанії-виробника). Далі плакат, на якому зображено бар. Крізь густий сигаретний дим можна розгледіти, що відвідувачі – всі вони чоловіки – сидять перед склянками, наповненими чимось червоним, і немовби вагаються, чи варто пити цю рідину. Їхні

суворі обличчя, застигли у якомусь напруженому чеканні, не виражають жодної з тих емоцій, які зазвичай асоціюються зі споживанням смачного аперитиву.

Також маю описати рекламний плакат великого магазину одягу. Йдеться про спеціальні пропозиції для молодят з нагоди одруження: на фотографії зображено елегантного юнака в чорному костюмі. Поруч із ним золотоволосе дівча у білій мусліновій сукні, віночку із флердоранжу та прозорій вуальці. Постаті зображено трохи більшими, ніж у натуральну величину. Вони біжать, тримаючись за руки. Гарненька наречена простягнула вільну руку вперед, немовби намагаючись щось зловити, і розтулила уста, ніби збирається говорити, але з вуст не злітає жодного слова, і рука її застигла в повітрі, так нічого й не схопивши.

Наступний плакат – ще одна дуже якісна кольорова фотографія. Основний об'єкт настільки великий, що його зображено в натуральну величину, оскільки не було потреби збільшувати: це фасад мого власного будинку. Я одразу його впізнаю за трьома сходинками з матеріалу, що імітує камінь (остання із них у правому верхньому кутку трохи облуплена) і за візерунками ґраток, що захищають прямокутне віконечко. Зліва від сходинок, на зрошеному дощем тротуарі, стоять двоє. Перший – це Бен Саїд – посередник, який заступає на варту за наказом Френка, щоб стежити за переміщеннями Лори, якщо виявиться, що вона в цьому будинку, – його легко можна впізнати за чорним дощовиком і насунутим на очі фетровим капелюхом. Напевно, Лора помітила його, а він не зважається ані втекти, ані заперечувати щось, бо не хоче створювати враження, ніби боїться викликати підозри відносно причин свого перебування на цьому місці. Однак мене цікавить хлопчисько у брюках і брудній куртці, який тримається осторонь: я ніколи не помічав цього персонажа біля свого будинку. Літера W, вишита на його нагрудній кишені, мала б відповідати одному із ініціалів власника, однак із загального вигляду підлітка невідомо, чи цей одяг справді є його законною власністю.

Підійшовши ближче, я помічаю, що дві людські постаті зображено у натуральну величину, натомість двері – це вплив перспективи – здаються трохи меншими за ті, через які я проходжу кожного вечора, повертаючись додому. Однак (не сказав би, що це мене дуже дивує) мій ключ легко входить у вузьеньку чорну щілину, що відповідає замковому отвору, обертається в ній і приводить механізм у дію. Двері відчиняються, і я маю лише трохи нахилитися, аби потрапити за стіну.

Тепер постає питання: як я подолав три сходинки? Підніматися по них я не міг, бо вони – лише оптична ілюзія. Проте якщо сходинок там немає, це означає, що поріг дуже високий, а я не пам'ятаю, щоб доводилося переступати високий поріг... Крім того, немає ані консолі, ані мідного свічника, ані великого дзеркала, – лише порожній прямокутний пустир, а у щілинах, що зяють між рівно покладеними кахлями, де-не-де пробивається травичка. Напевно, сюди скидали всілякий непотріб, однак чомусь усі ці речі не звалено на купи, а розміщено по всій поверхні, мов шахові фігури.

Безумовно, саме тому я й використовую слово «фігура», але якщо уже відштовхуватися від слова «фігура», то сенс може бути і більш фігуральним: можливо, тут розігрується не шахова партія, а театральна вистава. Хоч там як, найбільший подив викликає розкішне мідне ліжко, яке стоїть посередині. Крізь дірки у матраці – здається, пробиті ножовими ударами – подекуди видно рослинне волокно, що слугує набивкою, вибілене дощем і яскравим сонцем. На матраці лежить манекен

без одягу, виготовлений із пластмаси тілесного кольору, кінцівки розведено у формі андріївського хреста, на тлі розкішної рудої шевелюри виділяється молочно-біле лялькове обличчя зі здивовано розплющеними зеленими очима. Піхва також оздоблена кушиком волоссячка, що імітує справжнє, але це, здається, жмут рудуватого синтетичного волокна, яке висмикнули з матраца й у формі трикутника наклеїли на лобок.

Навколо ліжка встановлено три потужні прожектори, один в ногах ліжка, другий і третій справа і зліва від голови. Тіло залито безжально яскравим світлом, немовби на операційному столі. Я одразу впізнаю у цьому гарньому рудому створінні Джей Ер, якій шойно винесли вирок, аби примусити її давнього коханця Еммануеля Голдстакера сплатити свій внесок (про це уже йшлося). На задньому плані площу у приблизно дванадцять «клітинок» шахівниці (це гранітні квадратики зі стороною двадцять п'ять сантиметрів) займає сталева прасувальна дошка – нею вже скористалися на початку процедури каткування. Паралельно ліжку розташовано третій верстат для тортур: велика дворучна пила із широким лезом у пару метрів завдовжки, встановлена горизонтально на висоті одного метра над підлогою (підпорками слугують два дерев'яні кілки, увігнані у кам'яні стовпчики, між якими вісім «клітинок» відстані), вискалює до неба свої сталеві зуби.

Більшість інших предметів уже було згадано вище. Повторимо: білий автомобіль без коліс, металева клітка для перевезення диких тварин у метрополітені, велосипед вуасриста, безліч застарілого сільськогосподарського реманенту, зокрема плуг з одним лемешем і три дерев'яні борони, оздоблені сталевими наконечниками, соломорізка, двоє вертикально встановлених дверей, пофарбованих у яскраво-блакитний колір і так і не знятих з луток, і нарешті металеві сходи, закріплені на землі під певним кутом, що утворюють дозору вишку, з якої можна озирати й утворений огорожею прямокутник, і вулиці навколо. На вершечку сходів хтось встановив телевізійну антену, з якої транслюється сигнал на численні приймачі, розставлені тут і там на брущатій шахівниці (кожен приймач займає площу у шість «клітинок»), і відтак на багатьох екранах синхронно показується одна й та сама науково-популярна передача. Такий екран і образки з африканського життя, котрі по ньому транслюються, уже згадувалися, як можна було помітити, у сценарії першого акту. І насамкінець, щоб дати уявлення про менш захаращені ділянки сценічного простору, назвемо десятилітрову каністру бензину, в'язку ланцюгів (на такі зазвичай саджають дуже великих собак), чотири чавунні гирі, кожна по двадцять кілограмів, оздоблені масивними ручками, на яких вибито цифри, що засвідчують точну вагу, кліщі, молоток, цвяхи, велику дерев'яну тертку циліндричної форми із гострими краями вічок, зелену шовкову сукню (у деяких місцях попалену), два шприці, три білі халати, поплямовані кров'ю, швацькі ножиці, сталеву лінійку з гострими ребрами, ящик із шістьма пляшками якоїсь яскраво-червоної рідини, пінцет, чорний молескіновий блокнот, фломастер, дюжину лез для гоління, дротик для плетення, булавки і таке інше.

Не зволікаючи, я проходжу крізь одні із блакитних дверей, розчехнутих у порожнечу, а потім на тридцять «клітинок» уперед, аби взяти чотири ланцюги (кожен завдовжки з метр, на кінці – карабін-застібка). Тим самим шляхом я повертаюся до ліжка. Обережно, щоб не вирвати рудоволосу дівчину з непам'яті надто рано, я ланцюгами прикріплюю її зап'ястя та щиколотки до чотирьох мідних билець; я

маю ще взяти каністру з бензином – а для цього потрібно пройти ще двадцять вісім «клітинок» по діагоналі, відчинити інші блакитні двері і причинити їх потім за собою; я поливаю бензином штучні волоконця між ногами прикутого до ліжка манекена, відношу каністру назад (відчиняючи й закриваючи за собою двері) і знову повертаюся до ліжка; я дістаю коробочку з сірниками – про неї вже йшлося, – яку засунув був у кишеню куртки, коли заходив на пустир, вимикаю усі три прожектори, чиркаю сірником по тротуару, легким жестом проводжу над лобковим кущиком, просякнутим бензином, і він миттю займається.

У нічній темряві спалахує стовп ясного червоного полум'я, воно завихрюється, міниться, уяскравлюється, кидаючи відблиски на розкидані пустирем речі (здається, що вони й собі погойдуються), особливо на ті, що лежать ближче до центру, тобто до розсунутих ніг, стегон і грудей юного манекена, якому тіло й кінцівки викручує болем, але пручатися неможливо, позаяк незмінність положення забезпечується фіксацією. Жертва, яка внаслідок цього жорстокого процесу прийшла до тями, все-таки б'ється у своїх ланцюгах, наскільки їхня довжина це дозволяє, і чути срібliste побрязкування імпровізованих «браслетів», а в ритмі цього дзеленчання тріщить вогонь.

Коли закінчується бензин, вилитий на пухнастий горбик, полум'я раптом вщухає. Я знову вмикаю прожектори. Красуня Джоан, здається, оживає. Сяють її широко розплющені очі, і вона дивиться на мене тим самим щирим, здивованим і відвертим поглядом – трохи дитинним, – і на розтулених губах іще блукає та сама несвідомо звабна посмішка, сповнена обіцянок, згідлива й одвічна. Волосся між її ногами зникло, його було випалено вщент, і лишилася біла поверхня лобка, вкрита клейкими патьоками якоїсь речовини – здається, то рештки клею, що розплавився у полум'ї; я обережно торкаюся її пальцем, який підношу потім до рота: смак приємний, м'який, з мускатною ноткою, чимось нагадує тропічні фрукти. Я висмикую з дірки у матраці ще жмуток волокна і роздивляюся його зблизька: у мене виникає враження, що цей рудий колір зумовлений не вицвітанням під дією негоди, а радше фарбою або червоною рідиною, що витекла після розриву тканини. Міркуючи про це, я тим часом обережно й рівно прилаштовую пишний жмуток на змашений клеєм трикутник шкіри, нижня вершина якого зникає десь між ногами.

Потім я повторюю уже виконані операції: приношу каністру й виливаю кілька децилітрів бензину на свіжооформлений лобок молодої жінки, який зараз має вигляд первозданного й неторканого. Несу каністру на місце, повертаюся до ліжка і вимикаю три прожектори. Виймаю з кишені коробочку, а з неї сірник. Підпалюю рудий кущик. Цього разу розкішне тіло – освітлений червонуватими спалахами живий смолоскип – іще несамовитіше звивається у корчах, напевно, уже ослабилися пута, бо дівка, не тямлячись від болю, сіпає їх на різні боки. З горла її виривається хрип, вона задихається і дедалі частіше скрикує, а завершується усе довгим надломленим стогоном, який не стихає і після того, як згасає полум'я, бризнувши наостанок розсипом іскорок. Коли я знову вмикаю прожектори, то помічаю, що великі зелені очі заплющилися і лише зараз поволі розкриваються й втуплюються в мене уважним поглядом з-за примуржених повік.

Однак я втретє піддаю її тому самому випробуванню, як і зазначено в тексті, що мені його дав Бен Саїд. Цього разу засуджена звивається від болю так, що на це справді приємно дивитися, і безупинно кидає якісь слова, то благання, то зізнання,

для яких уже надто пізно, про що я їй і повідомляю. Після катування вогнем я, згідно регламенту, переходжу до пили й кліщів, а це вже третій акт.

Ув'язнена перебуває у стані знемоги від останніх опіків (трохи волокна я помістив навіть у піхву, щоб довше горіло) і, користуючись цим, я знімаю з билець ліжка ланцюги. У її ніжному обличчі та незворушній посмішці – радість юних мучениць, що опиняються в руках ката. Однак я, без надмірного заглиблення у ці метафізичні міркування, скручую їй за спиною руки, достатньо туго, щоб вони прилягали якраз до виїмок під ребрами, а від цього у неї розсуваються стегна. Я беру її тіло, що тепер уже стало покірливим, і саджаю верхи на вертикально розмішене лезо із довгими зубчиками, яке зафіксовано достатньо високо над землею, щоб ноги пацієнтки не торкалися землі. Потім я чіпляю на її щиколотки по чавунній двадцятикілограмовій гирі, які симетрично лежали по обидва боки від пили (відстань між ними – п'ять «клітинок»). Довгі ноги розсунуті й закріплені, а від цього сталеві зубці ще глибше вгризаються у ніжну плоть промежини; лезом починають збігати цівочки крові, що далі стікають на внутрішню поверхню стегон, а найповнокровніші – аж до колін.

Для того щоб перейти до виривання нігтів на ногах, а потім – пипок, за інструкціями, викладеними у протоколі, я маю здобути кліщі, і тут переді мною постає завдання здійснити складніші переміщення, аніж ті, для яких мені уже траплялося розв'язувати рівняння. Річ у тім, що знаряддя для тортур знаходиться не прямо по діагоналі (найзручніший напрямок, бо він дозволяє подолати більшу відстань, перетнувши ту саму кількість «клітинок»), не по горизонталі і не по вертикалі (можна ходити й так, просто це стратегічно менш вигідно). Отже, мені доводиться розробити комбінацію: частину шляху – найбільшу – пройти направо навскіс (по діагоналі), а загалом я маю перетнути якомога меншу частину «клітинок». Для вибору найкращого маршруту я на основі огляду місцевості виконую багато розрахунків, але із численними помилками, адже не всі ділянки освітлені достатньо рівномірно, щоб можна було точно зафіксувати кількість кахлів, особливо там, деросло багато трави.

Нарешті я обираю геометричну комбінацію, яка видається мені перспективною... Однак, уже вирушивши, я, на жаль, помічаю, що припустився серйозної помилки у підрахунках; в останній момент я виправляю траєкторію, обираючи рішення, яке, звісно, не є найкращим, але принаймні дає підстави сподіватися, що я досягну своєї мети у менш витратний спосіб. За кілька «клітинок» – я перетинаю їх, як завжди, дрібними кроками по двадцять п'ять – тридцять сантиметрів, дуже пильнуючи, щоб не ступати на зазори між плитками – я починаю непокоїтися, зауваживши, що дедалі більше віддаляюся від об'єкта. Крім того, у цих заростях (ще хвилину тому вони видавалися нижчими) я ледь можу розрізнити, де саме він розмішений. Я просуваюся у напрямку, який має бути більш-менш правильним, і натикаюся на білий б'юїк без коліс. Його низький остов досі затуляли кущі ожини.

Надто пізно вдавати, ніби я зайшов сюди свідомо, за планом, тож маю зупинитися й стояти, поки не порахую до тисячі, інакше доведеться заплатити штраф. Поки я рахую, у мене є час роздивитися парочку підлітків у штанах і куртках зі штучної шкіри. Попри те, що одягнені вони однаково, можна розрізнити, що це чотирнадцятирічний хлопець (нагрудна кишеня в нього прикрашена перевернутою літерою М) і навряд чи старше за нього дівча (блискавки спущені, живіт і груди відкриті, й видно, що під курткою ніякого іншого одягу немає). Вони цілуються у машині, зручно вмовившись на м'яких подушках заднього сидіння.

Виконавши фант, я продовжую свій шлях – чи те, що мені здається шляхом, – і маю зробити гак. Потрапляю на ще гірш освітлену ділянку і впираюся в одні з блакитних дверей... Принаймні так мені здається, бо, сподіваючись цього разу з гідністю розв'язати задачу, я відкриваю їх, щоб пройти. Дерев'яні двері, глухо стукнувши, уже зникаються за мною, коли я усвідомлюю свою помилку: я опиняюся посеред широкої безлюдної вулиці, залитої яскравим синюватим світлом електричних ліхтарів.

Справа, за кілька кроків від мене, старий лисий слюсар, припавши до макета моїх дверей, саме намагається зазирнути всередину крізь маленький отвір, пробитий моїм ключем. Певна річ, він намагається встановити причину страшних криків, що лунають із цього місця, незвичних навіть для цих околиць. І справді, видовище, яке відкривається його погляду, може здивувати кого завгодно: за прочиненими, здається, у якийсь коридор стулками дверей, пофарбованих у яскраво-блакитний колір, посеред густих заростей – переважно кропиви та ожини – абсолютно гола молода жінка (обличчя на три чверті обернене до глядача) сидить верхи на лезі дуже гострозубої пили. Ноги широко розсунуті і зафіксовані ланцюгами, прикріпленими до двох гір. Тому ступні – приблизно у двадцяти сантиметрах над поверхнею камінної підлоги. Положення тіла на верстаті (скручені за спиною руки, випнутий поперек, руде, із золотим відблиском, волосся, що спадає на одне плече, бо мила лялькова голівка похилена) підкреслює виняткову вроду страчуваної цього вечора: гнучку талію та шию, тендітні кінцівки, розкішну пишноту форм, чітко окреслені контури, бездоганну шкіру.

Жертва ще здригається у прекрасних конвульсіях, хоча вже втрачає сили. Вона повільно стікає кров'ю з шести ран: на ногах (здається, їх старанно калічили), грудях (самі молочні залози неушкоджені, але вкриті плетивом червоних струмочків, що витікають з тих місць, на яких розташовані були соски – їх повільно вирвали, – і зливаються аж на стегна і пупок), і нарешті – із піхви, в яку пила вгризається дедалі глибше з кожним здригом пацієнтки. Лезо, розсікаючи замащений спермою лобок, проорює щілину, набагато довшу за природний отвір піхви (здається, дівчині заздалегідь проепілювали зону бікіні, або поголили, або випалили волосся вогнем). Кров із цього останнього розрізу юшить так, що замастила пах і живіт і пролягла червонуватими патьоками по в'язкій напівпрозорій субстанції, котра вкриває лобок, розлилася по внутрішній поверхні стегон аж до колін, і врешті спинилася на гранітній підлозі довгастою калюшкою із ореолом бризк по берегах. Що ж до шостої точки серед згаданих вище, то вона розташована ззаду, а отже, її не можна побачити з місця, на якому перебуває слюсар-підглядник. Натомість він помічає там, у глибині кімнати, широке мідне ліжко із зім'ятою постілью.

Низенький чоловічок поклав свою робочу в'язку ключів на найвищу сходинку вузького ганку. Велосипед прихилив до стіни зліва. Я уже розповідав про те, як, отримавши можливість роздивитися, що відбувається всередині, цей чесний трудівник вирушив на пошуки допомоги. Він побіг направо, як і занотував Бен Саїд, і невдовзі перестрів якогось сумирного перехожого, який виявляється ніким іншим як Н.Ж. Брауном, посередником, якого Френк настановив стежити за чоловіком у чорному дощовику і низько насунутому на чоло фетровому капелюсі (він тим часом вартує під моїми вікнами). Браун потрапив сюди випадково, після того як вийшов зі «Старого Джо», а якщо точніше – інтуїтивно, керуючись своїм професійним чут-

тям, яке непомітно для нього самого направило його до західної частини Гринвіча. Сьогодні він був на балу-маскарадї (звичайно, із дорученням, а не для власного задоволення), і тому тепер одягнений у дуже строгий чорний смокінг і елегантну сорочку, а на голові – капюшон із тонкої шкіри кольору сажі. У капюшонї лише п'ять отворів: щїлина для рота, два круглі прорїзи для нїздрів і два овальні, трохи бїльші, для очей.

Не роздивляючись ці деталї, якї він через свою короткозорїсть ледь помічає, слюсар, на якого втїшне враження справляє високий зріст і мїцна статура нового персонажа, тягне його, швидко й без ладу намагаючись щось пояснити, до будинку, якїй легко знаходить, бо залишив перед ним свїй велосипед і ящик з інструментами. Слюсар, швидко впоравшись зі старомодним замковим механїзмом, відкриває важкі дверї з підробного дуба і входить у погано освїтлений вестибюль, завбачливо ховаючись за Брауном, а той починає розумїти, що тут відбувається. Однак лисий чоловічок у глибинї коридора вже не бачить підозрїлої сцени, підглянутої ранїше крїзь замковий отвір. Лише по деякїм часї він розумїє, що вихопленї із темряви снопом яскравого свїтла хїрург у бїлому халатї і молода пацієнтка, яка безвладно перед ним лежить, насправдї перебувають набагато далї від нього, глядача, анїж видавалося ранїше. Його короткозорїсть часто отак із ним грається. З вулицї він бачив вїдображення цїєї сцени у дзеркалї, а насправдї вона розїгрується по той бїк коридору, у глибинї бїбліотеки, дверї якої, як завжди, прочиненї.

Але тепер йому заважає Браун, якїй одразу змїг зорїєнтуватися й визначити мїсце дїї. Його масивна постать у чорному костюмї затуляє майже весь дверний отвір. Низенькому слюсаревї дуже незручно нахилитися, щоб дивитися у просвіт, якїй лишився мїж одвїрком і напнутою тканиною смокінга. Він із цим сюжетом не знайомий, тому не може впїзнати доктора Моргана, якого натомїсть Браун упїзнав з першого погляду. Крїм того, слюсаревї, зважаючи на його позу і зріст, краще видно оголене тїло жертви, її великий лобок та золотаву шкіру; також він має змогу роздивитися страшну операцїю, до якої саме зараз її силує хїрург і про яку я зараз розкажу.

– А це справдї необхідно? Чи не схильні ви у своїх описах, як я уже зазначав, зловживати еротичною складовою?

– Залежить від того, що розумїти під словом «зловживати». От менї, навпаки, здається, що мїй теперїшний спосїб викладу – точнїший. Наприклад, у вас буде нагода зауважити, що я утримався від опису групового звалтування дївчинки, яку зловили у поїздї метро за пособництва Бен Саїда. Так само я не розповїдаю про те, як ірландцї Джоан Робертсон вирвали соски. А я ж легко мїг придїлити кожному із цих ключових епізодів (якї, поза сумнївом, матимуть велике значення для подальшого розгортання оповїдї) багато абзацив і викласти все детально. Крїм того, я навїть не розповїдав про те, що зробили із молодою дружиною, і не описав катування – мїж іншим, дуже цїкаве з сексуальної точки зору, зважаючи на фантазїю, яку вочевидь виявляє при цьому оповїдач, – дванадцятьох гарненьких причасниць, яких, коли було вже по всьому, пїдали справжньому релїгїйному обряду, що його провїв іспанець, перевдягнений священиком. Однак менї здається, що я все-таки маю право хоча б назвати способи, якими кожна із них розпї'яли. Наймолодшу з них – догори ногами. Ступнї й долонї були прицвяхованї до стовпа із розвилкою, у формї лїтери Y, а її прекраснї сїдницї – що так і лишилися незайманими – у цїй позї зверненї до олтаря, а перед цим її ще дитячу пїхвочку і груди, що ледь-ледь почали окреслюватися...

– Знову змушений вас перервати. У своїй оповіді ви часто вдаєтеся до зворотів на кшталт «груди, що ледь-ледь почали окреслюватися», «прекрасні сідниці», «страшна операція», «м'ясистий лобок», «розкішне рудоволосе створіння» і навіть одного разу – «збудливі обриси стегон». Вам не здається, що ви перебираєте міри?

– У чому саме?

– У лексиці.

– Хочете сказати, що ці описи неправдиві?

– Ні, я аж ніяк не про це!

– Там є фактологічні похибки?

– Не в тім річ.

– Я брешу?

– Не про це йдеться.

– У такому разі змушений визнати, що не розумію причини ваших закидів. Я подаю звіт, от і все. У тексті все правильно і немає випадковостей. Потрібно сприймати його таким, який він є.

– Не сердьтеся... Ще одне: ви говорите про квартал «Грінвіч» і станцію метро «Медісон», а будь-який американець сказав би «Грінвіч-віллідж» і «Медісон-авеню».

– Тепер уже мені здається, що це ви не знаєте міри! Тим більше зважаючи на те, що ніхто й не намагався створити враження, ніби оповідач – корінний американець. Не забувайте, що підготовкою революцій завжди займаються іноземці. На чому я зупинився?

– Ви розпочали виклад двох історій одночасно, вдаючись то до однієї, то до іншої без будь-яких видимих підстав. Перша історія – про чорну месо, на якій ви принесли у жертву дванадцять причасниць, і про те, як ви скористалися тоді хрестом, облатками, свічками і великими свічниками з залізними наконечниками, що на них ці свічки настролюють. Друга – про метиску Сару, красуню, яку доктор Морган запліднив зібраною Джоан спермою білого чоловіка, старого Голдстакера. Щодо цього у вашому викладі є протиріччя: ви сказали, що пацієнтка гола, а в іншому місці зазначили, що на ній червона сукня.

– Бачу, ви неуважно мене слухали: це було іншого дня, з іншим лікарем та іншою жертвою. Протиприродне запліднення здійснив не доктор Морган, а такий собі доктор М. Варто зазначити, що їх нелегко розрізнити, позаяк вони носять однакові маски, придбані в одному й тому ж магазині з однаковою метою: викликати довіру. Справжнє ім'я М – Малер чи Мюллер; у нього психотерапевтичний кабінетик десь у підземному переході під Сорок другою вулицею. Щодо дівчини у червоній сукні, це не Сара, а Лора, і цього разу хірург тримав у руці не катетер, а шприц – із сироваткою правди, певна річ. Я ж у відповідних місцях наголошував на всіх цих деталях. Доктор Морган пробрався до оселі оповідача не ламаючи замок, просто замовивши у сусіда-слюсаря дублікат ключа (а не як сімейний психотерапевт – ми називатимемо його Мюллером, щоб не плутати, – який розбив віконечко, що виходить на металеві зовнішні сходи, і цей епізод уже багато разів переповідався).

Укол робили того самого дня, коли стратили Джей Ер, отже, Морган був упевнений, що застане Лору вдома саму (Бен Саїд точно занотував час, коли чоловік, який грає роль її брата, вийшов із дому й опинився на пустирі). Мета цієї операції очевидна: з'ясувати нарешті, хто ця дівчинка, звідки взялася і чому ховається в цьому домі.

– Останнє питання, а потім продовжите: у тексті ви один чи два рази використовуєте слово «купюра», що воно означає?

– Окрема одиниця цінного папера (облігації, грошового знаку) визначеної номінальної вартості, за яку можна купити білу або рожеву плоть.

– Ні, я про інше, про самостійно вживане слово, як-от термін «реприза», який уже обговорювався і який ви зуміли переконливо пояснити.

– Я відповім аналогічно (або, принаймні, за аналогічною схемою). Йдеться про те, щоб позначити розрив причиново-наслідкових зв'язків: раптове переривання дії, зумовлене якоюсь об'єктивною причиною, що лежить у межах оповіді чи поза ними; наприклад, у даному разі такою причиною є ваші несвоєчасні запитання, котрі засвідчують надмірне значення, яке особисто ви надаєте певним епізодам (і навіть берете на себе сміливість робити мені зауваження), і недостатню увагу, що ви приділяєте усьому іншому. Але я продовжуватиму, бо ми так ніколи не закінчимо. Тієї миті, коли Н. Ж. Браун (його часто позначають N, так простіше) вривається у бібліотеку, Сара Голдстакер, справжня дочка банкіра (яка з'явилася на світ за допомогою уже описаного штучного запліднення), лежить беззахисна й абсолютно гола. Усе її тіло обплетене шнурівками, лише ноги вільні: доктор Морган щойно розв'язав пута на них, для того щоб закріпити литки по-іншому, зручніше для своїх намірів (шиколотки й коліна просунуті у дужки чавунних гир, кожна вагою у тридцять кілограмів, розкладених квадратом), і тепер стегна широко розсунуті, їхні зовнішні сторони щільно прилягають до камінної підлоги, а коліна зігнуті під кутом приблизно у сорок п'ять градусів. На животі й внутрішній поверхні стегон, у паху, а особливо на грудях, шкіра має дещо світліший відтінок, аніж на всьому тілі, де вона матово-мідяна; у цій особливості виявляється змішування білої крові із африканською та індіанською, що у зовнішності виявляється також у поєднанні яскраво-синіх очей, успадкованих від батька, із густим, довгим, гладеньким та лискучим волоссям, вузько-чорним із фіолетовим полиском.

Обличчя приваблює, із тонкими й правильними рисами, принаймні, наскільки можна його роздивитися, адже на щоки й ніс спадають пасма волосся (розкуйовджена грива – це наслідок опору полонянки чи знущань над нею?), пишні кучері частково затуляють обличчя, а ще його спотворює шматок червоного шовку, яким зав'язаний рот, адже це розтягує кутики губ. До того ж полонянка може тримати голову тільки відкинутою назад (бо руки туго скручені за спиною), а тому бачить лише те, що відбувається зовсім поруч, і от розширеними від жаху очима вона помітила біля свого лівого плеча велетенського отруйного павука, так звану чорну вдову, який щойно втік від хірурга, роздратований його жорстокими маніпуляціями, і тепер на мить застиг у двадцяти сантиметрах від її пахви, якраз потрапивши у світляне коло від яскравої лампи на довгій ніжці, припасованій у кутку металевого письмового стола, заваленого якимись папірцями, посеред них – один білий аркуш, на якому лише декілька писаних від руки нотаток, зверху й справа, і анатомічний малюнок, детальний і точний, що зображає клітор, вульву та великі й малі статеві губи.

Однак доктор Морган тепер не відводить очей від новоприбулого, якого, як йому здається, впізнав попри маску (хоча не впевнений остаточно), і, повільно вставши, задкує до інших дверей. Хірург, скориставшись виграним часом (поки його супротивник вагається щодо своїх подальших дій), крадеться у вестибюль, не відводячи погляду від прорізів у чорному каптурі, крізь які світяться дві золотаві зіниці; потім

одним стрибком він дістається вхідних дверей, що так і лишилися розчакнутими, збігає по трьох сходинках і тікає у напрямку станції метро, а за ним навздогін кидається Браун.

У ніші будинку навпроти Бен Саїд, який так і не сховав розкритий записничок і наготований олівець, занотовує час, коли будинок покинув хірург в окулярах зі сталевною оправою – здається, він так поспішав опинитися якомога далі від цього місця (поза сумнівом, він запізнюється на якусь надзвичайно важливу зустріч), що навіть не скинув білого халата, а за три секунди після хірурга – чоловік у смокінгу (обличчя не видно), який незадовго до того потрапив у будинок завдяки слюсареві.

Щодо слюсаря, він обережно проходить коридором, значно пізніше за тих двох, і виходить на поріг. Стоячи там і завбачливо притримуючи важкі двері, готовий за найменшої загрози причинити їх, він бачить, як за обрієм зникають двоє інших персонажів. Тієї миті він чує страшний крик з глибини дому, поза сумнівом, із кімнати, в якій лишилася полонянка. Він кількома стрибками повертається у бібліотеку. У своєму сум'ятті, під дією неусвідомленого інстинктивного страху, він захряснув двері на вулицю, які зачинилися, глухо стукнувши. Ще раз глянувши на годинник, шпигун у чорному плащі та капелюсі, нотує у свій записник точний час цієї події.

Лисий чоловічок, помітивши, що залишився сам, причиняє за собою – тепер уже спокійніше – двері бібліотеки, роздивляючись освітлену двома потужними електричними прожекторами юну брюнетку, а та марно б'ється у путах. Підійшовши ближче він бачить, чому вона не може підняти голову чи сісти: мотузки, якими прив'язано руки до тіла, глибоко врізаються у шкіру саме у найніжніших місцях, а зап'ястки скручені аж під лопатками, до того ж ці мотузки також кріпляться до масивних чавунних ніжок двох прожекторів. Бідолашна Сара, яка не може ані покликати на допомогу ані благати про милосердя, – адже рот їй роздирає пов'язка, – ані вивільнити змучені руки, ані поворухнути плечима, ані бодай на сантиметр зсунути ноги, бачить, як волохата тварюка, що її доктор збирався використати у своїх божевільних дослідах, одним стрибком опиняється у неї на тілі, зигзагом пробігає по голій шкірі, швидко й раптово чергуючи підскоки та зупинки, від вкритої крапельками поту пахви до гнучкої шиї, потім – до незайманого живота, а тоді – у западинку між стегнами, потім знову піднімається через пах і праве стегно аж до грудей, перетягнутих двома шорсткими мотузками, що перехрещуються якраз під соском, далі – до другого соска, лівого, який трохи вільніший, але і під ним дві конопляні спіралі обвивають ніжну шкіру півклубочком: еластична плоть напинається гладенькою кулею, що, здається, лусне від найлегшого доторку. А проте, наскільки можна судити, велетенський павук обрав саме цю ділянку тіла. Тепер по цих кількох квадратних сантиметрах шкіри, яка тут надчутлива, він просувається повільно, і доторки його восьми увінчаних кігтикками лапок відчуваються мов нескінченна серія електричних розрядів.

Слюсар-підглядник через свою короткозорість змушений нахилитися над описаною вище композицією. Він не може відвести погляду від цього створіння, що нагадує кажана, вбраного у чорне, із фіолетовим полиском, хутрячко; павук моторошно рухає всіма своїми довгими гачкуватими відростками, ніби шупальцями, і слюсар відривається від цього видовища хіба що заради зграбного силуету жертви, беззахисної перед можливими укусами і ще більш спокусливої від пут, які здав-

люють і шматують її тіло, – змушуючи лежати в позі, котра завдає болю, – а також виставляють його, неприкрите, перед глядачами. Один із них, який щойно прийшов, помічає цікаву деталь: пухнастий чітко окреслений рівносторонній трикутник, яким оздоблено лобок, має той самий красивий агатово-чорний відтінок, що й волохатий павук.

А той уже, безсумнівно, визначився із місцем укусу і тепер застиг на краю ареоли, трохи напухлої, темно-коричневої. Ротові щетинки, оточені виростами щелеп, що невпинно ворухаються, декілька разів наближаються до смаглявої шкіри й відступають, наче потроху дегустують вишукану страву, і, врешті спинившись на одній точці майже бездоганно рівної поверхні, всіяної світлішими порами, повільно занурюються в неї, проколюючи шкіру, немов кліщі із вигостреними, розпаленими до червоного жару кінчиками, що ними катують іншу невинну блаженну мученицю в ім'я веселкового каменя на центральній площі Катанії.

Дівчина починає здригатися у страшних корчах – у певному ритмі; її тілом пробігають спазматичні хвилі від зовнішньої частини стегон до пупка – мініатюрної геми із зображенням троянди, утвореної складочками шкіри – трохи вище за одну із мотузок, яка надто глибоко вривається в тіло, стягуючи і без того тонку талію, продавлюючи у ній борозни, від яких вип'ячуються стегна й живіт. Потім гарненька голівка – тільки нею жертва й може більш-менш вільно рухати – починає кидатися направо й наліво, один, два, три, чотири, п'ять разів, і врешті замирає безсило відкиненою назад, а все тіло раптом неначе розслабляється. Воно лишається нерухомим і гнучким, наче в японській дівчині-ляльки, яких продають у дешевих універмагах Чайна-Тауну і з якими можна виробляти що завгодно; погляд зупиняється, з-поміж губ уже не вилетить жодного звуку.

Павук розтискає щелепи і ховає жало, яким вприснув отруту. Його роботу завершено, і він спускається на підлогу, тепер уже повільно і нерішуче, перетинає її, знову зигзагом, і раптом, так швидко, що ледь можливо це зафіксувати поглядом, кидається у куток бібліотеки, пробігає порожніми стелажми аж до найвищої полиці, з якої і спустився був, і там зникає.

Поміркувавши якусь хвилину, лисий чоловічок непевно простягає палець до бронзової скроні. Живчик уже не б'ється. Дівчина справді мертва. Тоді, дбайливо й неквапно, він опускає на підлогу свій ящик з інструментами, який почепив був на ремінь собі на ліве плече, коли відкривав замок, і відтоді не скидав, входячи до кімнати та виходячи з неї. Потім він стає на коліна між гирями, обережно лягає на бурштинове тіло й одним поштовхом розриває дівочу пліву у ще гарячій піхві.

Протягом досить тривалого часу чоловічок неквапно гвалтує теплий м'який труп, а потім встає, приводить до ладу свій одяг, торкається обличчя, немовби десь біля підборіддя щось чухається. Він довго шкребе ліву й праву сторони шиї, потім, не в змозі далі терпіти, знімає маску лисого слюсаря, поступово вивільнюючи з-під еластичної плівки риси справжнього Бен Саїда.

Але раптом, коли він щойно зняв маску повністю і вона висить у його правій руці, він із острахом згадує про крик, який чув недавно, коли дивився з порога на вулицю крізь прочинені вхідні двері. Не могла ж це кричати розкішна метиска, злякавшись павука: рот-бо їй надійно зав'язали. Отже, у домі, десь тут, може бути ще одна жінка? Охоплений якимось непоясненим страхом, Бен Саїд відчиняє двері у вестибюль і прислухається. Здається, у великій будівлі цілком спокійно. Він

прочиняє двері ширше і прямо навпроти бачить своє справжнє обличчя – у дзеркалі над консоллю. Бен Саїд, надто поспішливо і недостатньо ретельно, знову натягує маску сумлінного ремісника, контролюючи сьак чи так процес за відображенням у дзеркалі; але криво натягнута штучна шкіра брижиться на верхній щелепі, і шоку декілька разів пересмикує нервовим тиком, наче для того, щоб поправити маску, що, звичайно, не виходить.

Не можна гаяти часу. Про всяк випадок, не маючи певності в доречності такого жесту, Бен Саїд кладе між розтерзаними грудьми трупа візитівку, написавши на ній фломастером великими нерівними літерами, користуючись мармуровою консоллю як письмовим столом, такі одинадцять слів: «Отака загибель чекає у вечір напередодні Революції на всіх блакитнооких негритосок» (йому здається, що текст відповідає ситуації). Він позирає на нерозпечатаний лист, і тієї ж миті обличчям пробігає хвиля судомних посмикувань, що йдуть від мочки вуха до кутика губ.

Врешті, змірявши поглядом приміщення (треба упевнитися, що все гаразд), він закидає собі на плече ремінь ящика з інструментами. Востаннє обертається до дзеркала, потім крокує – невпевнено – до потаємного віконечка у дверях (гратки на ньому надто щільні, аби можна було зручно визирнути на вулицю) і наважується покинути будинок: швидкими й точними рухами він порається із замком, просочується надвір, коли двері відчиняються достатньо широко, переступає поріг, спускається по трьох сходинках і поспіхом іде, тримаючись біля стіни. І лише тепер, коли у вухах лисого чоловічка ще не стихло глухе ляскання замкового механізму й вібрація захряснутих дверей, важких, дубових, із ручкою у вигляді людської долоні, він згадує, що забув на мармуровій консолі, між конвертом – ранковою поштою – і мідним свічником, дублікат ключа, завдяки якому потрапив у цей будинок.

На тротуарі, у ніші будинку, що навпроти, чоловік у чорному дошовику й опущеному на чоло фетровому капелюсі знову дивиться на годинник, виводує з кишені свій записник, знімає шкіряні рукавички і занотовує цей епізод.

Тимчасом Лора – вона почула, як захряснулися вхідні двері і крізь вікно в кінці коридору, над металевими аварійними сходами, зауважила обнадійливу присутність свого охоронця, – починає спускатися з поверху на поверх, щоб перевірити всі кімнати по черзі. Вона відчиняє двері: звільна прокручує порцелянову ручку, а тоді одним поштовхом розчахує стулки... Лора цього разу точно впевнена, що чула якийсь підозрілий шум, але десь унизу... Перед останніми дверима першого поверху вона справді знаходить труп молодій метиски, з якою сьогодні гралася по обіді... чи радше вчора... Незворушно підступає до плетива мотузок, закріплених на чавунних гирих, до прожекторів – нічого особливого, вона уже їх тут бачила, а от що її дивує, то це те, що крові дуже мало. А надто її бентежить візитівка: Лора кілька разів поспіль перечитує нашкрябане на картоні, але не може вловити смисл: «Отака загибель чекає у вечір напередодні Революції на всіх блакитнооких негритосок»...

Звісно, дівчинка не може знати про помилку, якої щойно припустилися чоловік у масці слюсаря і доктор Морган. Останній, як уже зазначалося у звіті, пробрався до оселі наратора, бо думав, що той у цей час перебуває далеко і займається стратою Джоан, котрій таємний трибунал присудив смертну кару, бо впливло на світ, що вона, по-перше, ірландка, по-друге, католичка, а по-третє, – агент нью-йоркської поліції. У будинок потрапити легко: варто лише піднятися аварійними сходами до вікна, розбити шибку, просунути руку в отвір, крутонуту шпінгалет, і так далі.

Після цього хірург, ідучи на звук приглушених стогонів, що лунають знизу, спускається широкими сходами аж до першого поверху, а так знаходить міцно зв'язану дівчину. Абсолютно нічого дивного він у цьому не вбачає: навпаки, досить мудре рішення, щоб юна полоняночка-протеже не надумала втнути якусь дурницю або втекти. Щодо бронзового відтінку її шкіри, розкішних форм і вугільно-чорного волосся, то ці деталі також легко пояснити, хоча вони абсолютно не збігаються із описом, який надав Френкові агент-наглядач (худенька білявочка із блідо-рожевою шкірою). Безумовно, Н.Ж. Браун змінив зовнішність своєї співмешканки навмисно, щоб збити з пантелику непроханих відвідувачів, адже Браун не такий уже й наївний і знає, що організація таємно контролює його. А в такому разі, безумовно, темна шкіра – найкращий камуфляж. Маска креолки, перука, штучна шкіра для тіла, накладні груди й стегна – усе це можна знайти в будь-якому магазині. Ці хитрощі очевидні, тим більше, що в полонянки блакитні очі.

А відтак, не вдаючись до ретельного обшуку дому, Морган, упевнений у тому, що перед ним Лора, навіть не завдає собі клопоту перевірити, чи справді її шкіра штучна. Він поспішає здійснити над цим черговим об'єктом (перед тим як стратити його згідно з отриманими наказами) серію розпочатих кілька місяців тому експериментів – дослідження отрут різних тропічних створінь: жовтого скорпіона, тарантула, павука-птахоїда, сколопендри й рогатої гадюки. Відомо, що він має на меті розробити препарат, який при нанесенні на окремі чітко визначені ділянки зовнішніх статевих органів жінки викликатиме судому, схожі на здригання під час статевого акту. По деякім – дуже короткім – часі до корчів додаватиметься нестерпний біль, вони посилюватимуться й ставатимуть дедалі несамовітнішими, триватимуть багато годин і увінчуватимуться смертю об'єкта, який битиметься одночасно у несамовитому екстазі і страшних муках. Така процедура вочевидь виявилася б дуже корисною під час грандіозних святкувань, влаштованих з нагоди тріумфу революції. Щоб не вирізали всіх білих, заплановано чимало фантастично видовищних людських офір: групових згвалтувань (на перехрестях стоятимуть помости й усіх перехожих припрошуватимуть до найгарніших жінок міста, зафіксованих у різних позах на спеціальних верстатах), перформансів (декількох спеціально відібраних дівчат піддадуть небувалим тортурам), відроджених з античності циркових ігор, конкурсів-виставок живодерської машинерії, яка випробовуватиметься перед журі з поважних спеціалістів (найвдаліші винаходи можна буде потім, у суспільстві майбутнього, використовувати як знаряддя страти, подібно до гільйотини у Франції, але у більш витончений спосіб).

Але доктора Моргана щойно спіткали дві прикрі втрати одночасно: втік один із його дорогоцінних підопічних (прекрасний екземпляр сколопендри, привезений аж із Мексики) і загубилися декілька найцікавіших сторінок із його записів, у яких він фіксує результати досліджень. А зараз він біжить, мов причинний, нескінченними підземними галереями метрополітену. Сам я кинувся був за ним навздогін, але давно вже втратив його слід і тепер просто швидко йду, широко й упевнено ступаючи лабіринтом сходів і коридорів, наче знаю правильний шлях. Купюра.

І тоді трубач у «Старому Джо» непомітно починає наближати до своїх вуст мундштук блискучого мідного інструмента, завислий наразі десь на відстані десяти сантиметрів від темних губ, усе ще складених у потужне солістське форти-симо. Знову всі у великій прокуреній залі обертаються до нього. Рука Лори, уже

готова зімкнутися на півкулі, врешті опускається на білу порцеляну. Ця сцена продовжується у магнітофонному записі. Купюра.

Однак я уже протягом певного часу обмірковую можливість того, чи не перебуває Лора в цьому будинку для виконання розпоряджень, отриманих від самого Френка, чи не полягає її завдання в нагляді за оповідачем, у розвідуванні найпотаємніших сховків його власної оселі, виявленні його непристойних вчинків, давніх звичок, секретів. У своїй шпигунській діяльності вона підтримує постійний зв'язок із персонажем, що у Бен Саїдовій подобі стоїть на варті і обмінюється з ним знаками, визираючи з вікна. Інколи він крізь розбиту шибку на шостому поверсі передає їй книгу із зашифрованими повідомленнями, найважливіші з яких криються у плямах і пошматованих чи вирваних сторінках; ось чим пояснюється стан моєї бібліотеки, а також його раптові поповнення детективними романами, що так само зненацька невідь-чому зникають. Купюра.

Трубач у «Старому Джо» виконує роль – крім інших – чоловіка зі сталевим обличчям, який ішов за Брауном до установи, замаскованої під психіатричну клініку. Цілком можливо, що він крізь матове скло почув слова, якими Н обмінявся з медсестрою, а відтак йому легко було їх повторити й інтегруватися в оповідь. На жаль, продовження невідоме. Купюра.

Я втратив також і слід юного Марка-Антонія, хлопця, вдягненого у крадену куртку. Нагрудну кишеню прикрашає вишита літера, що могла би бути першою літерою імені «Вільям». Одна з холош розірвана – це трапилося під час угону білого б'юїка, який належав молодому подружжю, а машину потім довелося покинути на пустирі. Купюра.

Переслідуючи хірурга-злочинця у лабіринті торгових рядів іспанського кварталу в Брукліні, я знову проходжу повз великий магазин товарів культового житку. Зокрема там виставлені нестандартні моделі одягу для першого причастя. У вітрині можна побачити дванадцять абсолютно однакових дівчаток (їм років тринадцять-чотирнадцять), гарненьких, із пропорційними тілами, більшою чи меншою мірою прикритими різними частинами шикарного вбрання, передбаченого для цього великого дня. На першій дівчинці – лише чорні панчохи-сіточки і ланцюжок із золотим хрестиком, почеплений на праве стегно замість підв'язки. На другій, крім вищезазначеного, – ще вузькі трусики з яскраво-червоного мережива, і так аж до останньої, повністю вдягненої, оповитої бездоганно чистими вуалями. Навколо розвішані деякі аксесуари для приборкування плоті: ланцюги, мотузки, хлисти. Для ознайомлення дітей із поняттями благодаті та гріха у глибині магазину розмішені композиції із воску у натуральну величину, мов у музеї патологоанатомії, однак тут представлені юні святі у найвидовищніші моменти своїх мук. Купюра.

Постає питання: хто такі ці біляві медсестри, згадувані в різних частинах тексту? Які обов'язки виконують вони у психоаналітичному кабінеті? У чому саме полягає їхня роль для оповіді? З якої причини їх було позначено як «жінок, перевдягнених медсестрами»? І чому їхні білі халати покрапковані маленькими червоними плямами? Купюра.

Реприза. Лора причиняє двері бібліотеки, обертається до великого дзеркала й помічає на чорному мармурі консолі дублікат ключа, забутий Бен Саїдом. Її незворушним обличчям, наче тінь, пропливає відсторонена посмішка. Повільним сомнамбулічним жестом, але без вагань, Лора бере ключ, відчиняє двері своєї

тюрми і, навіть не причиняючи їх за собою, вирушає вниз по вулиці, що веде прямо до станції метро. Отже, тоді, у вагоні, то була саме Лора, я упізнав її зі спини. Дівчинка стояла, прихилившись до прямокутного віконця у сполучних дверцятах, при найдальшій від мене стіні вагона, до якого я потрапив, перейшовши з іншої станції. Трохи пізніше – ми це бачили – її заарештували наші агенти. Вони оточили її, відрізавши всі можливі шляхи до відступу: Бен Саїд (його роль полягала саме в тому, щоб занотувати Лорину втечу й одразу ж повідомити інших), юний W (один із трьох лобурів, які часом згадуються в оповіді), доктор Морган власною персоною і M, вампір із метро. Купюра.

Ще по якимсь часі Лору – протягом усього допиту обоє чоловіків подовгу і багато разів гвалтували, силоміць фіксуючи у найвигадливіших незручних позах, і це її дуже збуджувало після нервової напруги, викликаної втечею на платформочку між вагонами і двозначною насолодою від того, що її врешті схопили – замикають у металевій клітці в обкладеній білими кахлями кімнатці десь під землею. Лора багато разів навмисно припускалася неточностей у своїх відповідях хірургові, просто заради задоволення брехати, особливо під час згвалтувань. Вона міркує про те, чим усе це може закінчитися. Її думки затримуються на недавніх зізнаннях, які вона чула за чаєм від своєї випадкової компаньйонки. Здавалося, що Сара Голдстакер дуже нетерпеливилася розповісти комусь (безумовно, вона вважала, що її слухачка несповна розуму, і це її спонукало розпанахати душу, немов перед кішкою чи глухонімим) про травматичний досвід своєї юності: неспокойне дитинство, буремні підліткові роки і роль, яку зіграв у всьому цьому сексуально стурбований сімейний лікар (його звали не Мюллер, а Жуар), і таке інше. Купюра.

Чи я вже зазначав, що навіть до революції увесь Нью-Йорк, а особливо острів Манхеттен, давно лежав у руїнах? Звісно, я маю на увазі споруди на поверхні, а не підземні комунікації. Один із останніх будинків, які ще тримаються купи (це той, в якому мешкає таратор), стоїть у західній частині Гринвіча. Саме зараз у ньому працює команда, яка закладає вибухівку. Пославшись на проект, згідно з яким на цьому місці невдовзі мають збудувати якусь сучасну висотку, ці вбрані в темно-сірі спортивні костюми четверо чоловіків із суворими обличчями вправно протягують по всьому будинку, з верхнього поверху до нижнього, бікфордів шнурів і розкладають детонаційні заряди. Вибухне вже скоро. Купюра.

Ви запитували мене, що викрадачі зробили з юною дружиною. Можу вам коротко розповісти. Протягом кількох днів вона перебувала серед білошкірих рабів, які виконують різні – переважно принизливі – обов'язки у завойованих частинах підземного міста. Потім її стратили, обравши за привід незначну помилку, якої дівчина припустилася під час ритуальної церемонії. Спочатку вони розважалися, обпикаючи кінчиками своїх сигар найчутливіші й найпотаємніші ділянки її тіла. Під час цієї вступної частини, а потім і далі, вони примусили засуджену надати їм деякі інтимні послуги, і їй довелося підійти до цієї справи якнайвідповідальніше, попри брак досвіду. Врешті її за руки й ноги прив'язали до великих кілець, закріплених у камінних стінах підвалу. Коли тіло було розп'ято у формі літери X (для цього руки й ноги було широко розсунуто і зафіксовано ланцюгами, накинутими на зап'ястки і щиколотки), почали протикати її шкіру довгими голками, приділяючи особливу увагу грудям, сідницям, стегнам і животу, навиліт, на всіх ділянках, від колін до талії, і отак її лишили вмирати. Купюра.

Я ще маю в такому ж порядку описати четвертий акт страти Джоан, красивої повії із білою, наче молоко, шкірою. Однак уже лишається мало часу. Скоро світатиме. І ось тут з'являється слово «кішка», в одному із висловлювань щодо мулатки Сари: «кішка або глухонімий». Глухонімий – я впевнений – це трубач у «Старому Джо». А от кішка, наскільки мені відомо, не відіграла в оповіді жодної ролі; отже, згадку про неї можна пояснити лише помилкою. Щодо білявих медсестер і незрозумілої функції, яку вони відіграють в організації, перш за все варто було б виявити, яка доля спіткала високу спокусливу дівку у величезних темних окулярах, із термоядерним парфумом... Але вже запізно. Займається новий день, і під його непевним світлом по всій прямій, мов стріла, вулиці уже відлунюють чіткі й розмірені кроки патрульних... І Клаудія... А хто така Клаудія? Чому її стратили?.. Так, саме так: я говорив про їхні розмірені кроки. Двоє дружинників одягнені у темно-сині френчі зі шкіряними портупелями, при кулеметах; обоє однакового зросту, високі, схожі рисами облич – незворушних, байдужих і водночас насторожених – під оздобленими емблемами міста кашкетами із високо заломленими краями і низько насунутими лакованими козирками, за якими майже не видно очей... І ще: хто там, у кімнаті без вікон на найвищому поверсі великого будинку, постукує, тихо й коротко? Ви ж не обстоюватимете версію, що це старий король Борис?.. Звук такий, наче гострими нігтями барабанять по дверній поверхні чи по чавунному радіатору, немовби хтось намагається передати якесь повідомлення іншим полоненим, чи радше полонянкам... І, до речі, як саме пройшла друга зустріч Джей Ер зі старим божевільним дядечком, якого тоді ще не знали під іменем Голдстакера? У будь-якому разі я вже розповідав – ми про це пам'ятаємо – як цю дивовижну дівчину завербували через оголошення (не таке, що регулярно подають у «Нью-Йорк таймс» одружені чоловіки, які називають себе прогресивними, а на службі є членами профспілок, щось на кшталт: «Розкута пара шукає партнерів на вихідні для гри в карти. Обмін фотографіями» – наша відповідь на таке стандартна: ми надсилаємо знімок голого симпатичного чорношкірого, який всміхається на всі зуби, тримаючи в обіймах тендітну лялечку білої породи, і завжди отримуємо прекрасні результати). Того разу оголошення подали ми самі, щоб принадити більш сором'язливу клієнтуру, початківців. Одразу ж відгукнулася така собі Жан Робертсон, яку ми охрестили Джоан. Вона думала, що має справу із наївним буржуа, якого легко буде втягнути у сповнену пристрастей карколомну інтрижку, що невдовзі безповоротно переросте у пригоди розбещеної головної героїні. Вона розважатиметься із неповнолітніми, які братимуть у цьому участь на добровільно-примусових засадах, із переважанням примусовості. Уже із перших зустрічей стали очевидними обдарування цієї дівчини за викликом. Її можна було використовувати у численних видах діяльності, що цікавили організацію. Це рятувало Джоан життя (до того ж вона прикидалася однією із наших за походженням, підтверджуючи це документами, напевно фальшивими) аж до того дня, коли Н.Ж. Браун виявив, що вона продана нью-йоркській поліції. Звісно, цілком можливо, що Браун у поданому Френкові звіті збрехав і просто вигдав цю зраду, вдавшись до найнадійнішого способу позбутися незручного свідка, обізнаного із його особистими таємницями: присутністю в його помешканні юної полонянки, врятованої від гаддя із колекції доктора Моргана чи навіть його власною подвійної грою, адже він сам – виказник. Хоч там як, а підозрювану засудили до страти без додаткового розслідування... Однак я певен одного: якщо біляве волосся

молодих медсестер справжнє і здоровий колір обличчя – не макіяж, то це означає, що й вони є частиною гарему, ненастанно поповнюваного захопленими на війні і перетвореними на рабинь. Отже, червоні цяточки, яких особливо багато на грудях і ділянці від стегон до середини литок, – це сліди від уколів: доктор Морган затоплює в їхні тіла голки конструкції Праваза, прямо крізь білі халати (під якими на засуджених до відтермінованої страти зазвичай одягнуто небагато), як покарання за дрібні повсякденні помилки. Довгі порожні всередині голки так і лишаються в ранках аж до кінця нічної зміни, навіть – і особливо часто – у тих випадках, коли у певних позах чи для деяких жестів вони завдають страшного болю, а субретки вимушені всміхатися із незмінною професійною привітністю. (Зокрема, було показано, що психоаналітик використовує їх як повій, підкладаючи під грошовитих клієнтів, чие сексуальне життя він вивчає безпосередньо за допомогою емпіричного методу). Кров, що крапля за краплею виточується з кожного вузесенького сталевого каналця... Дедалі ближче чути розмірене тупотіння чобіт і тертя кулетів та шкіряних портупей, і от уже два чорні силуети, що відбиваються в лискучому асфальті, зволоженому недавньою зливою... Швидше, будь ласка, швидше! Отже, якщо говорити про останній акт, варто зазначити, що розкішне залите кров'ю тіло Джоан лежить на спині вниз головою на сходах до вітваря покинутої церкви в одному з глибоких підземель гарлемських закапелків. Приміщення давно уже використовується для проведення каральних відправ, але сліпий органіст кожного дня приходиться грати, і гучна літургійна музика приглушує волення жертв. До речі, можливо, органіст ще й глухий і саме він кожного вечора грає у «Старому Джо» на басовій трубі. У церкві збереглося розкішне оздоблення: надміру пишно прикрашені сповідальні і бічні вітварі, широчезні чорні завіси, між якими, здається, можна задихнутися у диму кадильниць, величезні скульптурні композиції у стилі бароко – серед арабесок, каскадів, мушель, волют, гірлянд і в'язі можна розрізнити риси божеств гніву, бурі й грому; боги розмахують символами своєї влади, ангели-вісники сурмлять у свої довгі труби, спотворені мерці встають із могил. Лише підлога у нефі та сходишки до великого олтаря – з простого білого мармуру. Там – по обидва боки від страченої, котра лежить горілиць із розсунутими ногами, прив'язаними за щиколотки до двох височезних канделябрів, що освітлюють усю мізансцену своїми незліченними свічками – стоять на колінах дванадцять дівчат, готових прийняти перше причастя, ще неторкані, у повному вбранні. Вони розміщені по шестеро справа і зліва, на сходишках; кожна дівчинка обома руками, обмотаними чотками, що правлять за ланцюг, тримає чорну запалену свічку. Єдині приступні їм звуки – це призначена для богослужіння музика, що здійснюється під самі склепіння і водопадами звергається з висоти, часом уподібнюючись до криків містичного екстазу; чорні пов'язки на очах не дозволяють дівчаткам побачити, що відбувається на відстані трьох метрів, тому вони продовжують вірити, що беруть участь в урочистому обряді своєї ініціації, і, до певної міри, так воно і є. Але за дванадцятьма колонами нефа уже здійснюються дванадцять хрестів, призначених для дівчаток: три – у формі літери Х, три – у формі літери Т, три – у формі У, ще три – у формі перевернутої У. І під незрячими поглядами у калюжі крові покоїться жертва для причастя: замість грудей – оголене м'ясо, у нижній частині живота і на внутрішній поверхні стегон також здерто шкіру. Її ніжні чисто вимиті руки, здається, пестять ці рани, заглиблюючись у кармінно-червону діру, що лишилася на місці лобка; але ці білі руки з тонкими пальцями видаються

чужими, немов ніщо не пов'язує їх з тілом, і це справді так, адже обидві руки також було відірвано, і під спочилу на вимощеній плитками підлозі голову – широко розтулені вуста просвітлено всміхаються, очі розплющені – натекло багато крові, що склеює руде волосся, скуйовджене до стану позірного, а насправді ретельно продуманого, безладу, і потічки збігають із кучерів, наче їхнє продовження, звиваючись навколо голови, мов щупальця багряного восьминога чи промені розпеченого сонця. І цього разу не можна гаяти ані хвилини. Я маю повернутися до тендітної дівчини-підлітка, заціпенілої у клітці, адже вампір М і доктор Морган от-от знову ввійдуть до білої кімнатки і продовжать допит (вони навідувалися в аптеку на сусідній станції купити по сандвічу). Ось вони обоє стоять посеред приміщення. З вигляду вони втомлені й нерішучі. М на мить віддирає маску і неусвідомленим жестом намагається тильною стороною руки розгладити зморшки на своїй справжній шкірі, а Морган саме цієї миті здимає погляд від заваленого папірцями столу і з величезним подивом упізнає риси оповідача. Побачивши, що мене викрито, я не вагаючись... Купюра.

І раптом, без попередження, дія починається знову, і ще раз повторюється та сама сцена, аж до найменших дрібниць, але тепер дуже швидко. Я загорнув дівчатко у ковдру, начебто щоб вберегти її від полум'я, і спускаюся по металевих сходах, що зигзагом перетинають фасад височезної будівлі, в якій зверху донизу вже реве полум'я. У металевій клітці, яку довелося знову відкрити і замкнути навісним замком, я лишив скелетик іншої дівчинки – від якої відмовилася німецька телекомпанія; кістки такі білі й гладенькі, так дбайливо вичищені, що видаються пластмасовими. І я саме зачиняю за собою двері, поклавши свою дорогоцінну ношу на підлогу у вестибюлі, а патруль зупиняється поговорити із вартовим у ніші будинку навпроти, і я саме починаю за собою двері, важкі двері з цільного дерева, із пробитим у них прямокутним віконцем, вузьким, видовженим, зі склом, забраним під... Купюра. Саме тієї миті я знову почув обережне стукотіння по радіатору центрального опалення, на верхньому поверсі величезної порожньої будівлі. Лора одразу підняла голову, дослухаючись і сторожко озираючись, стиснувши губи, як уже зазначалося.

НОБЕЛІВСЬКА ПРЕМІЯ З ЛІТЕРАТУРИ 2014 РОКУ

ПАТРІК МОДІАНО

Цирк нас минув

Роман

Уривок

Чекайте на повну версію роману у форматі окремої книжки, що побачить світ у видавництві «Фоліо»!

Із французької переклав Іван Рябчій

Патрік Модіано (нар. 1945 року в передмісті Парижа) – французький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 2014 року. Автор понад тридцяти романів, чимало з яких відзначено престижними французькими літературними преміями. У Франції кожен роман Модіано дуже добре продається, схвально сприймається критиками та залюбки вивчається в університетах. Утім, Модіано не можна назвати письменником «на експорт». Його порівняно добре знають у країнах Європи – але це все. В Україні твори Патріка Модіано перекладали неодноразово. Вже кілька книжок вийшло друком у харківському видавництві «Фоліо». Готується побачити світ і роман «Цирк нас минув» («Un cirque passe», 1992). Це романтична історія нетривалих і трагічних стосунків юнака, залюбленого у книжки, та дівчини з кримінальним минулим.

Мені було вісімнадцять, і поки я слухняно розповідав про сімейне становище, адресу та вигадане навчання в університеті, дядько, риси обличчя якого стерлися з пам'яті, набирав відповіді на машинці. Нарешті він запитав, чим я заповнюю вільний час.

Я відповів, якось мить повагавшись:

– Відвідую кінотеатри та бібліотеки.

– Ви буваєте не тільки в кінотеатрах та бібліотеках.

І він назвав одну кав'ярню. Даремно я твердив, що жодного разу моя нога не ступала туди – я відчував, що дядько мені не йме віри. Врешті-решт він вирішив надрукувати таке:

«Вільний час проводжу у кінотеатрах і бібліотеках. Кав'ярню «Турнель», розташовану за адресою бульвар Турнель, 61, ніколи не відвідував».

І знову запитання про вільний час та батьків. Так, я відвідував лекції на філологічному факультеті. Я нічим не ризикував, збрехавши, адже й справді значився серед студентів факультету – але тільки, щоб подовжити відстрочку військової

служби. Щодо батьків, то вони вирушили за кордон, і я не знав, коли повернуться – певно, ніколи.

Тоді він назвав два імені – чоловіче й жіноче – і запитав, чи знайомий я з цими людьми. «Ні, – відповів я». А він попросив добре поміркувати. Якщо не скажу правди – це матиме для мене серйозні наслідки. Погрозу він вимовив байдужо, спокійним голосом. Ні, я й справді не був знайомий з цими двома. Він надрукував мою відповідь на машинці, потім вийняв аркуш і подав мені; внизу я побачив напис: «З текстом ознайомлений, наполягає на своєму. Підпис». Я не став перечитувати свої свідчення, а просто підписав кульковою ручкою, яка знайшлась на столі.

Перш ніж піти, я поцікавився, з якої причини був допит.

– Ваше ім'я знайшли у нотатнику однієї особи.

Однак він не сказав, ким була та особа.

– Вас викличуть, якщо в цьому буде потреба.

Він провів мене до дверей кабінету. У коридорі на шкіряній лаві сиділа дівчина – на вигляд років двадцяти двох.

– Ваша черга, – кивнув він їй.

Дівчина підвелася. Ми презирнулися. Крізь напіввідчинені двері я побачив, як вона сідає на те саме місце, яке я займав ще мить тому.

Отямився я на набережній. Була десь п'ята година дня. Я попрямував до мосту Сен-Мішель, сподіваючись дочекатися завершення допиту та появи дівчини. Проте стовбичити перед будівлею управління поліції було нерозумно. Тож я вирішив сховатись у ресторані на розі набережної та бульвару Пале. А що, як вона вирушить у протилежному напрямку, до Нового мосту? Гай-гай – я про таке й не подумав...

Я сидів перед вікном, яке виходило на терасу, і не відводив погляду від набережної Орфевр. Допит дівчини тривав значно довше за мій. Коли я нарешті побачив, як вона прямує до ресторану, заходило вже на ніч.

Коли дівчина проходила повз терасу, я легенько постукав по склу. Вона здивовано витріщилась на мене, та все ж увійшла досередини.

Вона сіла за столик з таким виглядом, ніби ми давно вже знайомі й у нас побачення. І першою заговорила:

– Багато запитань вам ставили?

– Знайшли моє ім'я у чиемусь записнику.

– Кому він належав?

– Мені не сказали. Можливо, ви зможете мене просвітити.

Вона насупила брови.

– Щодо чого?

– Певно, ваше ім'я також було в тому записнику і вас запитували про те саме.

– Ні. Я просто давала свідчення.

Вона видалася мені збентеженою. Дивно, – подумав я, – таке враження, що вона взагалі забула про мою присутність. Я німував. Тоді вона усміхнулася. Запитала, скільки мені років. Я відповів: двадцять один. Зістарив себе на три роки – тоді це був вік повноліття.

– Працюєте десь?

– Підробляю у книгарні, – відповів я перше, що спало на думку, намагаючись удавати серйозний тон.

Вона вдивлялась у мене – ніби вивчала, міркуючи: чи можна мені довіряти?

– Зробіте мені одну послугу? – нарешті запитала вона.

На площі Шатле вона вирішила спуститись у метро. Були саме години пік. Нас притиснули до дверей вагона. На кожній зупинці ті, що виходили, виштовхували нас на перон. І ми знову заходили – вже з новими пасажирами. Вона поклала свою голову мені на плече і, усміхнувшись, зазначила: «У такому натовпі нас неможливо знайти».

На Північному вокзалі ми занурилися у потік пасажирів, що квапилися до передміських поїздів. Перетнули хол, і в автоматичній камері схову вона відкрила одну з комірок, звідки витягнула чорну шкіряну валізу.

Досить важку валізу ніс я. Зауважив, що вона, певно, містить не одяг. І знову ми їхали у метро, тією ж лінією – але в протилежному напрямку. Цього разу нам пощастило сісти. Ми вийшли на станції Сіте.

Зупинившись на одному з кінців Нового мосту, ми чекали, поки не спалахне зелене світло. Щодалі, тим більше я нервував. Запитував себе: а що подумає Грабле, коли заявимося до моєї квартири? Варто було хоч розповісти їй про Грабле, щоб це не стало прикрою несподіванкою.

Ми крокували повз Монетний двір. Я почув, як годинник на вежі Інституту Франції пробив дев'яту годину.

– Ви впевнені, що ми нікого не потурбуємо? – запитала вона.

– Впевнений. Не потурбуємо.

У вікнах квартири, що виходили на набережну, не світилося. Певно, Грабле був у кімнаті, вікна якої виходили на двір. Зазвичай він залишав авто посеред невеличкої площі, що пов'язує Монетний двір з Інститутом – але авто ми не побачили.

Я відчинив двері на п'ятому поверсі, і ми пройшли через передпокій. Зайшли до кімнати, яка колись була кабінетом батька. З лампочки, що гойдалася під стелею, лилося світло. Тут уже не було жодних меблів – лише стара канапа у гранатових мережках.

Я поставив валізу поруч із канапою. Дівчина підійшла до одного з вікон.

– Чудовий вид...

Ліворуч видніли міст Мистецтв і Лувр. Навпроти – краєчок острова Сіте та садок Зеленого і Галантного Короля.

Ми сіли на канапу. Дівчина роззирнулася і немовби здивувалася побаченому.

– Переїжджаєте?

Я пояснив, що, на жаль, за місяць мусимо поїхати звідси. Мій батько вирушив до Швейцарії, де хоче провести решту життя.

– Чому саме в Швейцарії?

Щоб пояснити, одного вечора було недостатньо. Тож я просто стенив плечима. От от мав з'явитися Грабле. Хтозна, як він відреагує, побачивши дівчину з валізою? Я побоювався, аби він не потелефонував батькові до Швейцарії – адже батькові закортить востаннє повестися зі мною шляхетно, зіграти у дбайливого татуса, завести розмову про навчання та зіпсовану репутацію. Проте така розмова була б точно зайвою...

– Я дуже втомлена...

Я запропонував дівчині лягти на канапу. Плащ вона не зняла. І тут я згадав, що опалення не працює.

– Ви голодні? Піду пошукаю якийсь харч на кухні.

Вона сиділа на канапі, підвернувши під себе ноги.

– Не треба. Лише б чогось випити...

Світло у передпокої згасло. Скляна перегородка, що відділяла широкий коридор від кухні, кидала бліді відсвіти в кімнату – ніби від місяця вповні. Грабле залишив увімкненим плафон на кухні. Перед старим вантажним ліфтом стояла дошка для прасування, на якій лежали штани від знайомого мені картатого костюма. Грабле

сам прасував свої сорочки та інший одяг. На столику для бриджу, де ми з ним часто вечеряли, я побачив порожню пляшечку з-під йогурту, лушпину від банана та паке-тик «Нескафе». Отже, увечері він був тут. На кухні я знайшов два йогурти, кусень сьомги, кілька фруктів та майже повну пляшку віскі. Коли повернувся до кімнати, дівчина читала один із журналів, що їх Грабле тижнями складав на камін – журналів, за його словами, «пікантних», до яких він мав неабияку схильність.

Я поставив тацю на паркет перед нами.

Дівчина відклала розгорнутий журнал, і я помітив чорно-біле фото оголеної жінки, знятої зі спини, з волоссям, спленим на кшталт кінського хвоста, витягнутою лівою ногою, підгорнутою під себе правою та коліном, що звисало з ліжка.

– Цікаві ви речі читаете...

– Це не я... це один із татових друзів...

Вона захрумала яблуком і налила собі трохи віскі.

– Що ви поклали до тієї валізи? – поцікавився я.

– О, та нічого такого... особисті речі...

– Але ж і важка... Таке враження, що набита золотом.

Вона ніяково посміхнулась. І розповіла, що мешкала в одному будинку неподалік Парижа, поруч із комуною Сен-Льо-ля-Форе; проте нещодавно зненацька повернулися власники. Тож вона вирішила піти, бо мала з ними кепські стосунки. Поки не знайде житло, винаймає номер у готелі.

– Можете лишатися тут скільки хочете. Я впевнений, що Грабле, хоч і здивується спершу, все ж проти не буде. Що ж до думки мого батька, то для мене вона не має жодного значення.

– Ви ще не хочете спати?

Я запропонував їй спальню нагорі. А сам намірився спати на канапі в кабінеті.

Схопивши валізу, я повів дівчину вузькими сходами на шостий поверх. Спальня була така ж порожня, як і кабінет. Лише ліжко біля дальньої стінки. Ні столика, ні лампи. Тож я запалив неонові лампи у двох вітринах по боках каміна – у них тато колись зберігав свою колекцію шахових фігурок; проте самі фігурки зникли – так само, як і китайська шафка, і підробка під Монтичеллі, від якої на дерев'яних панелях небесного кольору лишилася прямокутна пляма. Усе це я віддав антикварові – такому собі Делл' Аверсано, – щоб він продав речі і віддав мені гроші.

– Це ваша спальня? – запитала дівчина.

– Так, моя.

Я поставив валізу перед каміном. Дівчина зупинилася перед вікном, як і кілька хвилин тому в кабінеті.

– Якщо уважно подивитися праворуч, – зазначив я, – можна побачити пам'ятник Генрихові IV та вежу Святого Якова.

Дівчина байдуже поглянула на полиці з книжками між двома вікнами. Потім вляглася на ліжко та одним зграбним рухом скинула черевички. Запитала, де спатиму я.

– Унизу, на канапі.

– Залишайтеся тут, – запропонувала вона. – Ви мене не потурбуєте.

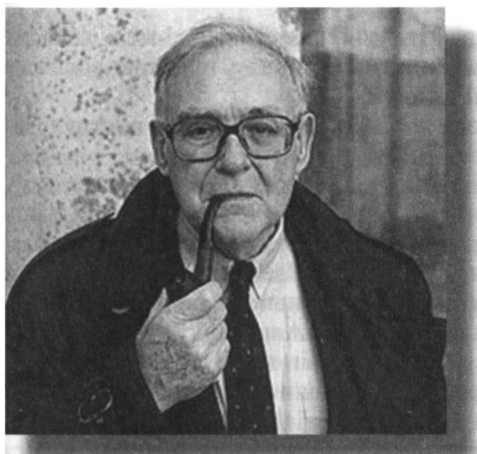
Вона досі була у плащі. Я вимкнув вітрини. І простягнувся поруч із нею.

– Вам не холодно?

Вона підсунулась ближче й ніжно поклала голову мені на плече. Стінами і стелею пробігли тіні та відблиски, схожі на ґрати.

– Що це таке? – запитала вона.

– Катер проплив по Сені.

РОБЕР САБАТІЄ

(1923–2012, Франція)

Оповідання

*З французької переклала
Любов Євенок*

ДАРУНОК КЛЕМЕНТИНИ

Ця невисока повненька жіночка звалася Клементиною. На вулиці її охочіше називали Лахмітницею, хоча вона й не мала стосунку до цього вранішнього ремесла. Просто вона полюбляла лахміття, обноски, залишки колишніх сорочок, суконь, спідниць, курток чи пальт, що колись слугували прикрасою живих тіл, відразу цінні, але пізніше зятягані й забуті. Вона наповнювала ними джутові мішки і великі картонні коробки, що займали увесь простір комірчини на вулиці Башле, де вона мешкала.

Вона була невеличка й повновида, наче осіння мандаринка, що дала їй ім'я, а вік її годі було визначити. Цим вона уподібнювалась до свого лахміття, – навіть обличчя її нагадувало м'яту тканину. Вона майструвала для себе одяг, зшиваючи докупи шматинки. Сьогодні таку цікаву техніку назвали б клаптиковим шиттям або «печворк», але вона напевне не знала такого слова. Завдяки вмінню гарно поєднувати форми, кольори та малюнки, їй вдавалось створювати привабливі костюми.

Час від часу Віржині, навівши лад у своїй крамничці, казала до Олів'є: «Збери ці клаптики, ці обрізки і стрічки. Віднеси їх до Клементини. Це краще, ніж їх викинути, а вона страшенно зрадіє!»

Олів'є відносив вузлик на горище Клементини. Вона радісно скрикувала, кидалася до скромного подарунка, як до скарбу. Вона гладила клаптики тканини, відділяла грубе полотно від фарбованого та візерунчастого, льон – від бавовни та шовку. Сортувала їх по своїх коробках, видаючи при цьому радісне воркування, щасливе кудкудання, задоволене муркотіння.

Олів'є думав: «Ця Клементина трохи того», але йому була до вподоби ця повна ентузіазму вистава. Від вдячності вона не знала, що робити. Пропонувала йому цукерку, шматочок шоколаду, гладила його по голові, називала хорошим хлопчиком, а він зацікавлено спостерігав перетворення цієї дивної пані, що, здавалося, зійшла зі сторінок дитячої казки.

Напевно, Клементина мала найрізноманітніший гардероб у кварталі. Так, то було лахміття, різнобарвне дрантя, але яке ж видовище! Вбрана як опудало, вона разом з тим не відлякувала ні пташок у клітці, ні горобчиків, що прилітали в пошуках конопляного насіння до ринви за її вікном.

Ганчір'я Клементини не призначалося для продажу, а лише для її власного задо-

волення. Завдяки скромній пенсії їй ледве вдавалося балансувати на межі бідності і злиднів. Вряди-годи якась допомога сусідам по господарству, плетіння вовняних рукавичок та інших дрібниць допомагали їй вижити.

– За те, що ти такий чемний, – сказала вона до Олів'є, – колись я змайструю для тебе ляльку.

– Ляльки – це для дівчат, – зазначив Олів'є.

– Ну, тоді назвемо її інакше – чоловічком чи маріонеткою. Побачиш, він буде схожим на тебе.

Олів'є не зовсім їй повірив, але мовчки усміхнувся. Час ішов. Перестріваючи Олів'є на вулиці, де він з друзями грав у класики чи у вибивного, вона щипала його за вухо чи підборіддя і казала: «Не думай, що я забула! Але мені бракує підхожої тканини для жилета. Ти носитимеш жилет, і, зрозуміло, він має бути червоним...»

Олів'є такий вибір кольору здавався дивним, але оскільки він вважав Клементину дивачкою, то погоджувався.

На своє десятиріччя Олів'є отримав маленького механічного потяга, що складався з товарного (з вугіллям) та двох пасажирських вагонів. Там були також семафор і маленька металева станція. Віржині допомогла йому скласти колії, і тепер потяг їздив по колу. Хлопчик, який уже мріяв про майбутнє моряка, боксера, співака, цього разу вирішив, що буде машиністом.

Цей день народження виявився розкішним: він отримав ще одного подарунка. Віржині передала сину перев'язану стрічкою картонну коробку. На привітальній листівці стояло: «для Олів'є, від Клементини». Він розв'язав стрічку і почепив собі на шию, а також подумав, що в коробку зможе складати свої журнали. Яка невдячність! Його більше цікавила упаковка, ніж її вміст. Усередині була майстерно виготовлена лялька із тканини, вдягнена у брюки, сорочку, капелюх, шкарпетки, краватку і знаменитий червоний жилет. Ця особа носила дротяні окуляри, а з рота в неї стирчала люлька.

– Дивовижна робота! – вигукнула Віржині. – Скільки праці! Скільки терпіння!

– З біса гарно! – визнав і Олів'є.

– Бідолашна напевне працювала годинами. Піди і красно подякуй їй, а я зроблю для неї також гарний подарунок за кілька днів. Що за чарівна жінка! Було б добре, якби ти написав їй гарного листа, ти ж любиш писати...

Так і зробили. Олів'є склав листа, наче твір у школу. Конверт він підписав гарним круглим почерком. Віржині додала маленький букет троянд.

Лялька тривалий час сиділа на прилавку у крамниці, збираючи захоплені відгуки покупців. Пізніше її пересадили на полицю у підсобці. Здавалось, про неї от-от забудуть, але час від часу Олів'є її розглядав. З невідомої причини вона дивувала та трохи бентежила його. Коли він ходив дякувати Клементині, вона наголосила: «Я хотіла, щоб мій чоловічок був схожим на тебе!»

Олів'є подумав: «Я геть не такий. Я не схожий на старого діда!», але промовчав. А ця дерев'яна люлька – він любив лише цукрові! А цей червоний жилет! Що за дивна ідея вдягнути на нього жилет, та ще й червоний! Він все ж наважився сказати Клементині:

– Це я? Певно що ні, у мене ж немає окулярів та люльки...

– Це ти, – заперечила очевидність Клементина, – це ти, Олів'є, але в майбутньому... Колись ти побачиш це сам.

– Справді? Ну, гаразд. Вона й зараз страшенно мила, з біса чудова...

Олів'є не мав звички сперечатися з дорослими. Часто вони говорили дивні речі, іноді взагалі незрозуміло що. Олів'є казав: «Так, так...», і забував про них. Щодо

окулярів Олів'є сказав матері: «Дурниці, вона вважає мене за сліпого...» Врешті-решт, Клементина була дивачка, фантазерка, загублена у своїх ганчір'яних мріях.

Відтоді сплигло небагато часу, аж сталося нещастя. Віржині померла, Олів'є залишився сиротою. Він кілька тижнів волочився по вулицях, доки його не забрали дядько Анрі та тітка Вікторія. У них він відкрив для себе новий світ. Він залишив свою вулицю, свого друга Бугра, товаришів Лулу, Капдевера, Жака Шлака, а також мадам Ак, красуню Мадо, а скільки інших! Прощавай вулице, прощавай раю його дитинства, прощавай Клементино! Наче за якоюсь завісою сховалися ті щасливі дні. І зазирнути за неї судилося лише багато років потому.

А що ж сталося із лялькою Клементини? Вона лишилась, забута, приречена на агонію та смерть. Пролетіли роки. Олів'є, хлопчик з вулиці Лаба, став напередодні війни юнаком, підпільником десь в Оверні, де колись він збирав ліщину, тоді молодиком, тоді зрілим чоловіком... відповідно до законів існування.

Його доля виявилася геть інакшою, ніж він собі уявляв. Він так і не став ні моряком, ні боксером, ні співаком, ні водієм локомотива – жодним із персонажів своїх дитячих мрій.

Та їх частинки – маленькі події з вулиці Лаба – залишилися в його пам'яті. Він любив нагадувати їх собі і, оскільки страшився розгубити, то складав із них книжки... Він робив це старанно, іноді висовуючи кінчик язика, як і колись, коли редагував свої письмові роботи. Іноді несподіванка раптової зустрічі являла йому забуте далеке обличчя, як-от його шкільного товариша, малюка Давида, або ж народний звичай, забуті вислів чи пісню. Оскільки час надав їм цінності, він збирав їх, наче скарби, і злиденні роки здавалися роками розкошів. Він пригадував своє життя, неначе фольклорист, що бродить по селгах у пошуках старих звичаїв та міфів.

Він повертався на вулицю Лаба, де продовжували жити його родичі Жан та Елоді. Розповідав, слухав, заново переживав години понівеченого дитинства. Одного разу під час посиденьок на вулиці Лаба у розповіді кузена Жана наче блискавкою спалахнув спогад: «У відпустку я наводив лад у підсобці. У підсобках знаходять цікаві речі. Я знайшов дещо із крамниці. Напевно, ти вже забув про це...»

Олів'є бачив, що він ховає щось за спиною, аби здивувати його несподіванкою. Що це було: книга, дитячий альбом, ілюстрований журнал?

– Відгадай, що я знайшов у старій коробці?

– Мою іграшкову залізницю? – припустив Олів'є.

– Ні, оцю ганчір'яну ляльку, – сказав Жан, і простягнув її Олів'є.

– Але ж це... лялька Клементини.

Така вицвіла, така стара, це була уже не лялька, а якийсь спогад про ляльку, мумія, що уособлювала застиглий час, послання з далекого минулого, заново відкрите диво.

З несміливою повагою, обережно, неначе він боявся зашкодити живому створінню, Олів'є взяв до рук ганчір'яного чоловічка. Десятирічна дитина звернула на нього лише мимовільну увагу, чоловік же прийняв його як послання з небуття від кругленької жіночки на ім'я Клементина, померлої багато років тому.

Його кузени Жан та Елоді, свідки його монмартрського дитинства, були не менш зворушені. Мимоволі Олів'є замилювався багатством фантазії, вибором тканин, гармонією кольорів, бездоганністю кравецької роботи.

– Пригадуєш? – запитав Жан. – Її називали Лахмітницею. Вона жила святим духом. Вона померла, а ніхто й не помітив. У неї не було жодних родичів.

– Після неї не лишилося нічого, крім цієї ляльки, – сказав Олів'є.

– Подивись, як вона схожа на тебе, – зазначила Елоді. – Все на місці: окуляри, люлька, жилет – точнісінько такий, як на тобі...

– Але це дивно, – сказав Жан. – Коли ти був малим, ти не носив ні окулярів, ні жилета...

– ... і тим більше не кутив люльки, – з усмішкою додав Олів'є.

Лялька була вкрита пилюкою, тканина – затертою, кольори вицвілими. Час добряче попрацював над нею – «як і над живими, як і наді мною», – подумав Олів'є.

– Можна подумати, що вона знала, яким ти станеш, – продовжив Жан.

Олів'є застиг, його охопив внутрішній дріж, як при зустрічі із чимось дивним та непояснюваним. Аби позбутися відчуття млості, він здвигнув плечима і сказав щось у невимушеному тоні. Якнайбільше він прагнув віднайти якесь раціональне пояснення, але не міг. Він запевнив співрозмовників, що це був звичайний збіг обставин, випадковість...

– Випадковість? – перепитала Елоді. – Але ж... ні, я в це не вірю!

– Хто знає? – зітхнув Олів'є.

Лахмітниця Клементина. Її лялька мала зробити приємність дитині, але її послання отримав дорослий чоловік. Чарівниця Клементина...

ФОТОГРАФІЯ

Мандрівний фотограф на ім'я пан Ектор привертав загальну увагу своїм богемином виглядом: він носив бордові брюки-кльош, що прикривали високі черевики, чорне оксамитове пальто, зав'язану пишним бантом краватку, чорний капелюх а-ля Брюан, мушкетерське довге волосся, вуса та мушку. Очі він мав блакитні й дуже добрі. Такі очі бувають у мрійливих та багатих уявою натур, які вміють зупинити час, випускаючи зі свого апарата маленьку невидиму пташку.

Хоч він і не був мешканцем кварталу, але тут його вважали за свого та приймали на всіх сімейних святах, хрестинах, перших причастях і весіллях. Його охоче запрошували на вечірки, оскільки хто як не він умів за десертом розчулити гостей, виконуючи «П'яничку» чи «Білі троянди». Будь-яке фото, зняте на цій вулиці, – чи то перше зображення немовляти, чи дитини перед першим причастям, чи молодих в оточенні родичів, – мало на собі його гриф.

Часом задля розваги він вишиковував на сходах Бекерель дітей вулиць Лаба, Башле, Ламбер та Ніколе і знімав їх групові портрети.

(Як свідчення та спогад, сумна інформація в дужках: автор цих рядків бачив одну з цих фотографій у руках місцевого старожила. Серед багатьох облич йому вдалося розпізнати старих друзів Олів'є. Ким стали ці діти? Вони уявляли себе майбутніми автогонщиками, дослідниками, приборкувачами тварин, льотчиками, Бог знає ким іще! Чи здійснилася мрія хоча б деяких? Власник вицвілої фотографії дав йому трагічну відповідь. Більшість цих дітей були євреї. Вони не повернулися після облави на велодромі Віль д'Івер. Тут оповідач замовкає. Йому пригадуються сміх, ігри, прогулянки, бійки. І щасливе дитинство, повне сподівань на майбутнє, і цей кінець).

Пан Ектор любив фотографувати у сонячну погоду. Для дітей це була прикрість, бо найбільше їх цікавив спалах запаленого на тарілці магнію. Він отримав офіційне право на фотографування учнів початкової громадської школи на вулиці Кліньянкур, у якій свого часу навчалися Поль Думер, Блюстен-Бланше, Жан Габен та інші визначні особи. Він знімав фото двох типів: велике колективне, на яким увесь клас

зображений поруч з учителем, та портрет кожного учня, що їх потім оформляли в овальну рамку та ставили на буфеті в помешканні. У день зйомки всі діти були святково одягнені. Не у чорний халатик, оздоблений червоною тасьмою чи картатим візерунком, що їх носили в дитсадку, а, скажімо, у моряцький костюм. Пізніше Олів'є знайде фото, де він у гарному костюмчику та білій сорочці з відкритим коміром, спираючись на столик і вказівним пальцем торкаючись скроні, ніби читає розгорнуту перед ним книгу, а на вустах у нього сором'язливо-лукава усмішка.

Пан Ектор ніколи не знімав сталі об'єкти. Він відмовлявся увіковічити крамницю, якщо перед нею не позував її власник. Здавалось, його великий апарат відмовлявся знімати поза людською присутністю. Втрачена колекція його фото могла б, як світлини Робера Дуано, розповісти історію тридцятих років. Три розсміяні пралі поруч із вітриною, за якою видно великі кошики з білизною, знову пралі під металевим навісом пральні на вулиці Башле, Віржині перед своєю крамничкою, Кляйни поруч із своєю булочною, бакалійні крамниці та їх власники, а також м'ясники, торговці вином, хазяї бістро.

Інші фотографувалися вдома: красень Мак в образі боксера, елегантна Мадо зі своїми песиками Ріком і Рак, дядечко Лапен перед своїм станком, кошерний м'ясник у фартуку, зав'язаному на плечах, пан Помпон у білій блузі з великим пензлем у руці... Хоча ніхто на вулиці не вважав фотографію мистецтвом, до пана Ектора все ж ставилися як до митця через його божественний вигляд та оригінальні погляди на все.

Коли він ішов кварталом, його завжди супроводжували діти. Їм подобалось спостерігати, як він скидає капелюха, встановлює триниго, пірнає головою під чорне покривало. Одного разу, звертаючись до пана Ектора, Олів'є зауважив:

– Коли ви фотографуєте, вигляд у вас страшенно задоволений.

– Аякже, мій юний друже! Врешті-решт, всі вони моя родина.

Проте він зізнався, що не цілком задоволений. На вулиці був цікавий персонаж, що відмовлявся фотографуватися. Мова йшла про Бугра, старого анархіста, який усе робив не так, як усі.

Пан Ектор неодноразово пропонував Бугра сфотографувати його безкоштовно, для власного задоволення – аби зафіксувати його своєрідну зовнішність. Слово «своєрідна» зачепило буркотуна Бугра. Він відказав, що кожна зовнішність своєрідна, бо матінка природа не створює однакових істот, і кожна людська голова по-своєму цікава, – «втім, окрім вашої, – додав він, – бо під патлами вона пуста, як дзвін». Отака крута вдача була у Бугра! Пан Ектор спалахнув і, в свою чергу, обізвав того осячочою головою, що, вочевидь, не посприяло домовленості.

– Розумієш, – пояснював пан Ектор Олів'є, цього старого кудлатого ведмеда не вистачає у моїй колекції. – Фотографуючи його, я неначе потрапляю у часи Комуни...

Олів'є пообіцяв повпливати на свого старого друга, але не знав, як узятися до цієї справи. Нагода трапилася скоро: увечері він зустрів Бугра, що спускався з пустиря на пагорбі, де він збирав траву для свого кроля. Аби побачити звірка, Олів'є вирушив до квартири Бугра, що пахла фермою. Він почекав, поки старий нагодував тваринку та запалив люльку, і нарешті видав:

– Чому ви не хочете, щоб пан Ектор вас фотографував? Він би подарував мені ваш портрет...

– Це він тебе підмовив?

– Ні, але я подумав...

– Що ти морочиш мені голову? Отакої! Я все бачу: від брехні твоєї ніс тремтить, як у кроля.

Олів'є підніс руку до носа, щоб перевірити, чи він не рухається, і цим видав себе.
– Ну... Він дещо мені говорив, – зізнався він. – Він не братиме гроші. Це для задоволення.

– Передай цьому блазневі, що Бугра ніколи не відступає від свого слова. Що, він пообіцяв тобі фото?

– Так, на згадку.

– Все ясно... От старий лис! На згадку... ти диви! Ти хочеш мати мою пику на папері?

– Дуже.

– Навіщо? Ти мене й так щодня бачиш.

– На майбутнє.

– Ну так, на майбутнє, коли я здохну. Тьху, ця фотографія змушує мене думати про смерть!

Олів'є стало соромно. Він не хотів такого говорити. Однак він і справді думав про це. Щоб відволікти його, Бугра почав показувати фокуси із мотузкою, вчити в'язати вузли, що легко розв'язуються, та плести тенета. Він все про щось роздумував, буркотав собі під ніс, тоді знову запалив люльку і, шкодуючи, що відмовив Олів'є, дав таке пояснення:

– Розумієш, малюче, я прийшов у цей світ нагий, таким і повернусь. Усе своє собаке життя я гарував за шматок хліба. Я обстоював ідеї, у які вірив. І на сьогоднішній день мало чого досяг. У мене ніколи не було сім'ї. Через кілька місяців чи років я стану трупом. Я хочу, щоб від мене нічого не залишилося, навіть зображення...

Олів'є слухав мовчки. Ця розмова засмучувала його. Йому подобався Бугра, але він не знав, як йому про це сказати. Він пробурмотів: «Це нічого, пане Бугра, зараз ви тут, і коли ви з кимось удвох, ви вже не самі...» Бугра перепитав: «Ти б хотів мати моє фото?» Олів'є згідно хитнув головою. «Щоб мене не забути? Що ж це за спогад, якому для життя потрібна картинка?»

У цей момент вони побачили пана Ектора, що піднімався вулицею з інструментами за спиною, наче вуличний торговець. Він також побачив їх у вікні. Фотограф зупинився, але зробив вигляд, що дивиться в інший бік. Погляд Олів'є став запитальним. Чи поступить Бугра?

– Послухай, я хочу, щоб ти сфотографував мене. Але нехай це зробить найдосконаліший апарат – твої очі, твої великі здивовані очі, готові помічати все. Роздивись мене гарно, тоді заплющся, і ти знову мене побачиш – у своїй голові. Спробуй...

Олів'є підняв очі на свого старого друга. Той усміхався трохи насмішкувато. Тоді опустив повіки. «Ну що, ти бачиш мене?» – запитав Бугра. «Звісно так!» – відповів Олів'є. «Ну ось, сьогодні увечері, лежачи в ліжку, подумай про мене. Повір, ти знову мене побачиш. І я так само тебе бачу, коли заплющую очі».

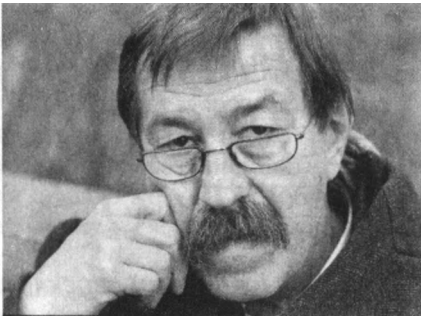
Тут пан Ектор підвів голову і поглянув на вікно упертюха Бугра. Він зиркнув на Олів'є, і той заперечно похитав головою. Фотограф здвигнув плечима і пішов незадоволений.

Олів'є знову заплющив очі. Так, він чітко бачив обличчя Бугра. Він ніколи його не забуде. Спливуть роки, а він так само матиме його перед очима.

– От бачиш, – сказав Бугра, – ти видатний фотограф, кращий за отого дикуна з усім його причандаллям. Иди додому, час вечеряти!

Добре засвоївши урок, Олів'є відразу забував про нього.

«Все одно фотографія – класна штука!» – подумав він.

НЕКРОЛОГ

Не стало Гюнтера Грасса

Редакція журналу «Всесвіт» із сумом повідомляє про те, що 13 квітня цього року у віці 87-ми років помер німецький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури Гюнтер Грасс.

Як зазначив речник «Günter-Grass-Haus»

(спеціальний форум для літератури і мистецтва, створення якого ініціював сам Грасс), митець пішов із життя через інфекцію.

Представник видавництва «Matthias Steidl» Вегнер повідомив, що письменник помер у лікарні Любека.

Крім романів, Гюнтер Грасс писав драми, вірші та белетристику. Став лауреатом Нобелівської премії з літератури за роман «Бляшаний барабан» (1959) через сорок років після його публікації.

Екранізація цього роману, яку здійснив Фолькер Шльондорф, отримала «Золоту пальмову гілку» Каннського кінофестивалю та премію «Оскар».

Від початку своєї творчої кар'єри Гюнтер Грасс бере активну участь у політичному житті Німеччини, як у роки, коли країна була розділена, так і після її возз'єднання. Він вважає себе лівим, котрий виступає з позицій демократії, антитоталітаризму, антимілітаризму, ставиться критично до сучасного капіталізму та псевдосоціалізму радянського типу.

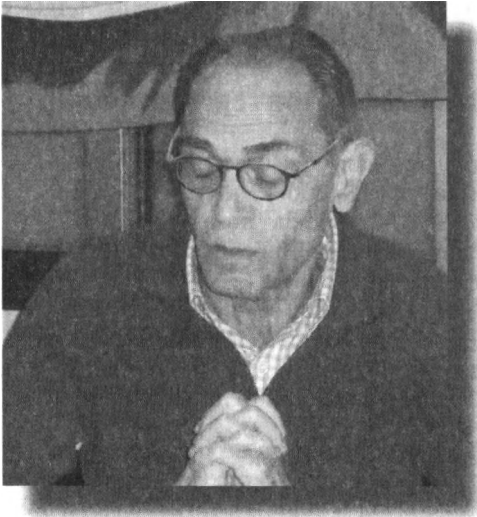
У 1960-х роках Грасс виявляє значну політичну активність. Разом із Генріхом Беллем і Зігфрідом Ленцом підтримує соціал-демократичного кандидата на пост канцлера Західної Німеччини Віллі Брандта. Підтримка соціал-демократів здійснювалася не лише в статтях і радіопередачах. Грасс виступав на мітингах, брав участь у громадських дискусіях. Це був для письменника час значного громадянського піднесення. Спогади про цей період описані у книжці «Із щоденника слимака» (нім. «Aus dem Tagebuch einer Schnecke»).

Публіцистичні виступи Грасса часто викликали запеклі дискусії. Наприклад, його епатажні статті, де він ставив під сумнів своєчасність об'єднання Німеччини, яка, на його думку, ще не дозріла політично і, ставши великою та могутньою, може взятися за старе.

У 2006 році Гюнтер Грасс приголомшив своїх читачів, оголосивши, що під час війни він служив у Ваффен-СС. Тоді, за словами Грасса, він сприймав цю організацію як космополітичні елітні війська, а в подвійних рунах в петлицях уніформи Ваффен-СС не бачив нічого поганого. Грасс заявив, що під час служби в Ваффен-СС він не здійснював військових злочинів і не зробив жодного пострілу.

4 квітня 2012 року в ряді світових газет було надруковано вірш Грасса «Те, що має бути сказано» (нім. «Was gesagt werden muss»), розкритикувавши Ізраїль за його політику щодо Ірану, а також заплановані поставки підводних човнів із Німеччини до Ізраїлю. Вірш спровокував скандал та різку реакцію уряд Ізраїлю, який оголосив Грасса персоною нон-грата й заборонив йому в'їзд до країни.

Ред.

ХЕРМАН САНЧЕС ЕСПЕСО

З іспанської переклала
Зоряна Казьмир

Літературна редакція
Лілії Демидюк

Херман Санчес Еспесо народився у 1940 році в Памплоні. Вивчав філософію, класичні мови і кінематограф. Працював на посаді директора кіно реклами, професор літератури і член International Writing Program Університету Айова. У своїй прозі письменник використовує експериментальний, класичний, детективний, дитячий стилі. Майстер побудови цікавих сюжетів. У 1978 році отримав премію Надаля (відома літературна нагорода в Іспанії) за роман «Нарцис» (Narciso), який має класичну побудову і доступний у сприйнятті. Автор описує свою інтерпретацію міфу, який переплітається інтригою та еротикою. «Рай» (Paraíso, 1981) – це збірка дуже коротких оповідань, поєднаних біблійним сюжетом, у яких письменник з іронією зображає людські стосунки. У романі «На крилах метеликів» (En las alas de las mariposas, 1985) автор показує подорож в часі туди й назад, з одного боку, змальовує тогочасне суспільство навколо громадянської війни, і з другої – головного героя, який опиняється на вулиці та повертається в дитинство. «Серце жаби» (El corazón del sapo, 2007) – це перший роман для дітей, побудований на вигаданому сюжеті. У романі автор порушує такі важливі теми, як смерть, час, щастя тощо.

ВІКНО

Оповідання

Я не знаю, почати розповідь з опису лікарняної палати чи з двох дівчаток, які там перебували. Можливо, потрібно поєднати опис. Обличчя дівчаток відображали білизну кольору стін, лляні покривала і нічний столик, між двома ліжками; або в палаті були речі, просякнуті смертельною блідістю дівчаток. Схоже було на те, наче ці дві голівоньки намалювали на подушках або наче вони були зроблені з того самого матеріалу, що й кімната лікарні.

Звали дівчат Марта і Хуаніта. Не сумнівайтеся в тому, що ці дві дівчинки були гарнішими, аніж інші. Можливо, їхня краса була не зовсім їхньою, бо, як відомо, близькість смерті спотворює старих, а дітей – прикрашає.

Марта народилася із хворим серцем, це захворювання ще не було вивчене, але лікарі називали його «склерозом». Це несуттєво, бо це саме той випадок, коли лікарі підтримували серце дівчинки щоденними уколами, масажами й електрошоками.

Однак життя Марти насамперед, залежало від пляшечки з таблетками, яка завжди стояла на нічному столику. Коли дівчинка зауважувала, що їй зупиняється серце, вона мусила одразу прийняти одну з цих таблеток. З кожним нападом ковтати таблетки ставало важче, але життя для неї було найголовнішим. Пляшечка із червоними таблетками і яскрава книжка оповідань були єдиною реальністю цього непостійного світу.

Для Хуаніти, навпаки, все одно було – померти чи жити. Ніхто не знає як важко бачити, що твої ноги дедалі гірше пересуваються. Це так, наче ти намагаєшся бігти по сипкому піску. Параліч уже дістався до талії і наразі не було можливості зупинити цей руйнівний процес у беззахисному тільці дівчинки. Тож Хуаніта була замкнутою дитиною.

Тої ночі, коли привезли Хуаніту, Марта спала. Хуаніта прокинулася дуже рано. Біль у суглобах не давав їй спати довше. Крім того, через вікно вже пробивалося світло.

Кімната мала тільки одне вікно, яке було поряд із ліжком Марти. Промінь світла, який уже став білим, пройшовши шибки, освічував обличчя дівчинки та її ляльки. Я ще не розказав, що у Марти була лялька, яка закривала очі й інколи також приймала таблетки, тобто також, як і її власниця, хворіла і часто мала напади задухи.

– Як її звати? – запитала Хуаніта.

Марта прокинулася і сіла в ліжку, щоб краще споглядати нову товаришку. Чудово. Багато часу вона була в палаті сама. Відколи забрали Луїзу, дівчинку, яка залишила її ляльку перед смертю, ліжко було порожнім.

– Як її звати? – знову запитала Хуаніта, вказуючи на ляльку.

– Луїза, – відповіла Марта з гордістю. З погляду нової дівчинки було зрозуміло, що лялька їй сподобалася і вона дуже заздрить через це Марті. – Луїза не може встати з ліжка, бо їй важко дихати, – додала Марта, – але якщо хочеш, можеш підійти і побавитися з нею.

– Зараз ні, – відповіла Хуаніта. – Мені не подобається рано підніматися з ліжка.

Цього ранку до дівчаток приходили лікарі в білих халатах і медсестри, які робили їм уколи. Всі всміхалися до них і казали, щоб вони добре поводитися. Хуаніта не хотіла, аби її доглядали. Воліла бути сама. За весь вечір не вимовила і слова до своєї товаришки, і рано заснула.

Вона прокинулася від хрипких звуків, так, ніби хтось важко дихав. Хуаніта потягнулася до вмикача і побачила, як її товаришка кинулася до пляшечки з таблетками, яка стояла на нічному столику.

– Що з тобою? – запитала Хуаніта.

– Я задихаюся, – відповіла Марта. – Але не лякайся, це скоро мине.

Якийсь час вони не спали. Хуаніта чекала, поки Марта дихатиме нормально, щоб її запитати:

– З тобою таке часто трапляється?

– Та, ні, – відповіла Марта ще здавленим голосом, намагаючись приховати образ.

– І тобі дуже боляче?

– Давай спати, – відповіла вона, бо їй не подобалося говорити про це. І щоб більше не повертатися до цього, додала: – Крім того, коли зі мною таке трапляється, я приймаю одну з цих таблеток і все минає.

– Якби я знала, я б встала з ліжка, щоб тобі допомогти, – відповіла Хуаніта, ніби вибачаючись.

Марта подумала, що її нова товаришка була однією з тих лінивих дівчаток, які завжди вибачаються, тільки щоб не завдати собі зайвого клопоту. Однак також промайнула в неї думка, що, можливо, Хуаніта страждає від хвороби більше, ніж Марта, і тому вона не може вставати з ліжка. Через це Марта запропонувала їй прийняти одну з таблеток зі своєї пляшечки, якщо дівчинці буде зле.

– Мені не важко дихати, – гордо відповіла Хуаніта. Але заледве змогла закінчити речення. – Мені не важко дихати, тому що я не можу ходити.

– І немає таблеток, які тобі допомогли б ходити? – запитала її Марта.

На цей раз уже Хуаніта захотіла спати.

Марта задумалася. Вона засуджувала свою товаришку. Але навряд чи могла допомогти їй. Марта протягла їй свою ляльку.

– Можеш побавитися з нею, – сказала їй.

– Я не хочу, – відповіла Хуаніта.

Промінь світла, який пробивався через вікно, розбудив Хуаніту. Її здивувало те, що не було чути звуків на вулиці. Вона глянула на Марту, яка ще спала, і на її ляльку із заплещеними очима і на пляшечку з таблетками, яка визволяла дівчинку від смерті.

Найперше, що Хуаніта робила щоранку, це торкалася своїх ніг. Напочатку вона переймалася від того, як швидко поширювався параліч. Зараз вона наче з полегшенням сприймала те, як стрімко збільшується ця нечутливість.

Не могла дочекатися, коли прокинеться Марта, щоб запитати, чому не чути звуків на вулиці.

– Та їх чути, – відповіла Марта, потягуючись і ставлячи на ноги свою ляльку, аби та розплющила очі. – Справа в тому, що їх не чути, бо вікна мають подвійні шибки, щоб не було холодно.

У той час, коли Марта чекала на сніданок, який зараз мали принести, вона причесала свою ляльку і заспівала їй пісню. Медсестра, яка мило усміхалася, привезла сніданок на маленькому візочку. Вона побажала дівчаткам гарного дня, допомогла їм зручніше сісти і наказала:

– Мусите все з'їсти.

Ці настанови мало вразили Хуаніту. Вона склала руки перед сніданком, вказуючи на своє рішення не їсти канапку.

– Чому ти не їси? – запитала її Марта.

– Мені не хочеться, – відповіла Хуаніта.

– Якщо ти не їстимеш, ти помреш.

– Мені все одно, – відповіла Хуаніта.

Марта снідала мовчки, поглядаючи через вікно.

– Я переконана, – сказала вона, – ти б з'їла сніданок, якби ти була б отим кульгавим песиком.

– Що за кульгавий песик? – запитала Хуаніта.

– А отой, що там внизу.

Промайнуло трохи часу як Хуаніта запитала:

– І що він робить?

– Шукає в смітнику щось поїсти, – відповіла Марта. – Він, навпевно, дуже голодний.

– Він кульгає? – запитала знову Хуаніта.

Марта ствердно кивнула.

Через деякий час Хуаніта почала снідати. Вона ніколи б не повірила, що якийсь кульгавий песик мав таку жагу до життя. Він, мабуть, був дуже голодний, щоб шукати їжу по смітниках.

Наступного ранку, прокинувшись, Хуаніта зразу запитала в Марти, чи є надворі той кульгавий песик, який шукає їжу по смітниках. Марта глянула через вікно, щоб це перевірити.

– Ні, його немає, – відповіла вона. І, побачивши, що Хуаніта засумувала, додала: – Мабуть, він зустрів господаря.

Хуаніта за весь ранок не вимовила ані слова до своєї товаришки. Хто сказав цій дурненькій, що кульгавими песиками можуть перейматися люди? Ця думка не давала їй спокою аж до обіду. Врешті вона сказала:

– Ніхто не любить кульгавих собачок.

– Це неправда, – відповіла Марта. – Одного дня я бачила хлопчика, який гуляв зі своїм кульгавим песиком, що був дуже грайливим.

Хуаніта зацікавилася цією історією. Вона дивилася на Марту захопленими очима.

– Коли хлопчик рибалив з моста, – продовжувала Марта, – тоді його собака займав себе тим, що переслідував качок, які втікали від нього, наче побачили нечистого.

– З чого зроблений міст? – запитала Хуаніта.

Марта подивилася через вікно, щоб описати його краще.

– Він зроблений зі стовбурів дерева і цвяхів, як будь-який інший міст.

Хуаніта поїла і закрила очі, щоб уявити собі цю картину краще. Вона заснула, думаючи, що, якщо одного дня вона вилікується, також матиме песика, з яким ходитиме рибалити з моста.

Коли вона прокинулася, вже майже треба було вечеряти. Вона ніколи не спала так довго. Також їй боліли суглоби. І Хуаніта запитала знову:

– А де знаходиться міст?

Питання Хуаніти збентежело Марту, яка читала оповідання. Де ж той міст міг бути? У парку.

Життя в парку розпочиналося ближче до полудня, тобто тоді, коли приходив вусатий чоловік із кульками. Однак це не означало, що до цього часу не розцвітали квіти і не співали пташки. Але якщо ніхто не насолоджується цим, то не варто квітам розпускатися чи пташкам співати. І люди не йдуть до парку, аж поки не прийде вусатий чоловік із кульками. Тому справжнє життя в парку починалося з появою цього чоловіка.

– Цей чоловік дуже хороший, – пояснила Марта. – Він цілий день надуває кульки й усміхається до людей.

Хуаніті, навпаки, здалося, що цей чоловік з вусами не такий уже й добрий. Зв'язати кульки ниткою – це мовби зачинити пташок у клітці.

– Якби ти була кулькою, тобі сподобалося б, якби тебе прив'язали? – запитала Хуаніта.

Марта задумалася. Вона розуміла, що Хуаніта мала рацію. Але цей чоловік з вусами мав у собі щось добре.

– Він дає життя кулькам, наповнюючи їх повітрям, – сказала Марта.

У той день чоловік з вусами прийшов раніше: відразу після того, як медсестра забрала тацю з посудом. Коли він намагався прив'язати кульки, одна з них, білого кольору, з вушками кролика втекла й полетіла до хмар, мовби це була не кулька, а святий, який ішов до неба.

– Як гарно вона піднімається і піднімається, – сказала Марта.

Хуаніта подивилася на вікно. Можливо, якогось дня повз вікно пролетить одна із цих кульок, яка втече з рук чоловіка з вусами.

– А хто там ще є? – запитала Хуаніта.

– Є дуже грубий хлопчик. Він хотів вдарити дівчинку, але вона штовхнула його, і він упав у воду. Тепер треба взяти човна, щоб його витягти, бо він такий товстун.

Марта спостерігала за Хуанітою. Уперше вона побачила її усміхненою.

– Продовжуй, – попросила її дівчинка, не відводячи погляду від стелі.

Але нехай Хуаніта не думає, що тільки діти були в парку. Також були дідусі, які всідалися на гойдалки, коли ніхто їх не бачив. От зараз якраз двоє гойдаються. Ці дідусі дуже збитошні. Без сумніву, коли вони повернуться додому, їхні діти їх сваритимуть.

– А хто ще є? – запитувала Хуаніта.

Увесь ранок Марті важко було дихати, розказуючи все, що відбувається в парку. Медсестра, яка принесла обід, заборонила їй говорити до кінця дня. Але Марта не могла мовчати, бо справді в парку по обіді відбувалися хороші речі. Коли не було лялькового спектаклю в альтанці, тоді там звучала музика. Навіть одного разу там виступали маг, факір і карликові фокусники. Вони показували акробатичні вистави в повітрі й ходили по натягнутому дроту.

Сьогодні четвер, а щочетверга приходила група музикантів. Вони були одягнені у жакети з двома рядами гудзиків, взуті в лаковані черевики, і на головах мали кашкети. Найхудіший із них грав на великому барабані, а найнижчий чоловік – на трубі у формі равлика, й позолочені тарілки над їхніми головами щоразу виблискували, коли в повітрі ними вдаряв інший музикант.

Хуаніта прокинулася від брязкоту посуду. Медсестра побажала дівчаткам гарного дня, і дівчинка зраділа, коли побачила сніданок перед собою. Вона дуже зголодніла.

Марта, навпаки, прокинулася раніше. Того ранку, коли Хуаніта ще спала, вона мала час, аби причесати свою ляльку, подивитися через вікно і почитати оповідання.

– Ти думаєш, що сьогодні одна з них також втече? – запитала Хуаніта.

– Одна що? – сказала Марта.

– Кулька.

Марта пояснила дівчинці, що все може статися: може знову втекти якась кулька чи можуть повернутися збитошні дідусі. Але найкращим було те, що кожного дня траплялися якісь нові події в парку. Наприклад, цього ранку до парку прийшов гравець у гольф. Часто він мав із собою сумку через плече з палицями для гри. Але

найцікавіше було те, що він грав без м'ячика. Смішно за ним спостерігати. Він брав палицю, налаштувався і вдаряв із усією силою по вигаданому м'ячику.

– А чому він грає без м'ячика? – запитала Хуаніта.

Цього Марта не знала. Можливо, він тільки робив зарядку, або боявся вдарити когось м'ячиком. Але він так майстерно це робив, що треба було бути дуже уважним, аби підмітити, що він грає без нього.

Увесь ранок Марта не припиняла розказувати. До парку прийшли багато людей: жінка, яка годувала голубів з рук, чоловік, який возив трійнят у візочку, пані зі складеною парасолею, яку вона не відкривала ані коли падав дощ, ані коли світило сонце.

Хуаніта почувалася щасливою. Вона все це уявляла, уявляла, і її очі все більше округлювалися. У центрі її зіниць відображалася чітко картинка того, що відбувалося за вікном.

Після обіду Марта мала такий напад задухи, що ледве не померла. Хуаніта сильно перелякалася. На щастя таблетки допомогли Марті, вона стала легше дихати. І потім заснула.

Хуаніта нетерпляче чекала, коли Марта прокинеться, думаючи про те, хто міг бути в парку зараз, чи факір, чи карликові фокусники, чи хто його знає. Марта прокинулася від того, що її кличуть, але майже не могла говорити. Вона почувалася дуже змученою.

Хуаніта мовчала весь вечір, думаючи про метушню в парку, про групу музикантів, лялькову виставу, аж поки за вікном не стемніло. Сутінки також заволоділи душею Хуаніти. Вона віддала б усе, аби зайняти ліжко Марти. Про це вона сказала дівчинці за вечерею, але та не погодилася:

– Я в цій палаті довше, аніж ти, – відповіла Марта, – і мені належить бути біля вікна.

Хуаніта розплакалася. Марта намагалася заспокоїти її, пропонуючи завжди розповідати все, що відбувається в парку.

– Я не хочу більше з тобою розмовляти, – відповіла на це їй Хуаніта.

Хуаніті тої ночі посилювався біль суглобів. Вона прокинулася дуже рано, навіть за вікном ще було темно.

Був уже день, коли Марта розплющила очі. Перше, що вона зробила, це глянула у вікно. Вона навмисне не заговорила до Хуаніти, тільки почала балакати зі своєю лялькою. Вона її розчісувала і водночас розповідала, що відбувається у парку. Хуаніта закрила вуха руками, аби цього не чути.

Після сніданку Марта знервовано взялася за своє читання. Вона увесь ранок чекала, коли її товаришка запитас, що діється в парку. Але Хуаніта мовчала, ніби набравши води в рот. Марта більше не могла цього терпіти:

– Хочеш, аби я тобі розповіла, що відбувається в парку? – запитала вона її врешті.

– Ні, – відповіла Хуаніта.

– Хочеш почитати оповідання? – сказала Марта.

– Ні.

– Тоді чого ти хочеш?

– Щоб ти дозволила мені зайняти твоє ліжко.

– Цього не буде, – відповіла роздратовано Марта.

– Будь ласка, – Хуаніта знову почала плакати, усвідомлюючи, що якби вона могла ходити, то не просила б цього, принижуючи себе.

До кінця дня в кімнаті тривала гнітюча тиша. Після вечері медсестра вимкнула світло і побажала дівчаткам доброї ночі. Хуаніта і Марта деякий час не спали, кожна з них розуміла причину взаємного безсоння, яке спричинив біль.

Першою заснула Марта. Важка ніч вплинула на її втомлене серце. Марті снилися жахіття, в яких вона бачила зголоднілих дідуганів, чула зловісне каркання круків, бачила їхні криві дзьоби і закривавлені кігті. Що це таке? Хтось встромив нігті в її горло.

Вона прокинулася задихаючись, майже мертва. У палаті панувала тиша. Ніхто не хапав її за горло. Дзьоби і кігті були тільки в страшному сні. Але їй бракувало повітря. Марта протягнула руку до нічного столика, як багато разів так робила, аби прийняти таблетку, що рятувала їй життя. Спочатку вона нетерпляче намагалася в темноті намацати пляшечку з таблетками, а потім уже у розпачі. Таблеток там не було. Марта старалася увімкнути світло, покликати Хуаніту, натиснути на дзвінок, закричати.

Перед нею знову відкрилася зловісна картина з кігтями птахів. Найголовніше – це жити. Так як Марті бракувало повітря, так Хуаніті – світла. Це вікно неблаганно її манило, наче полум'я свічки метелика в темряві.

Хуаніта за всю ніч ані не поворухнулася, ані не насмілилася увімкнути світло. Вона тихенько чекала світанку, щоб побачити свою мертву товаришку.

Перші промені світла окреслили форму тіла, потім його забарвлення. Тіло Марти було наче та кулька, з якої випустили повітря. Вона лежала з розплющеними, білими очима, які дивилися на Хуаніту, але її не бачили. Худенька ручка, яка дівчинці видалася довшою, ніж нормальною, звисала з ліжка. В скорчених пальцях застряг шматок сорочки Марти, яку вона розірвала на грудях у бажанні дихати. Лялька дівчинки ще спала біля неї.

Хуаніта поставила пляшечку з таблетками на нічний столик, звідки вона її забрала, коли почула, що Марта задихається. Зараз вона тільки чекала на медсестру, і здавалось, що це триває вічність. Нарешті вона почула як наближається візочок зі сніданком. І Хуаніта вдала, що спить.

Із заплющеними очима вона почула, як закричала медсестра. Вона навіть не могла уявити, що медсестри можуть через таке кричати. Медсестра легко підхопила викривлене тількице Марти і поклала його на ліжку, наче склала блузку. Потім заплющила їй очі й привела в порядок волосся. Жінці навіть не треба було перевіряти пульс: вона знала, що дівчинка померла.

Два санітари винесли Марту та її ляльку на носилках, мовби лялька теж померла. Потім вони забрали простирадло і покривало. Увесь час чоловіки ходили навшпиньках. Це був наказ медсестри, щоб не робити шуму, не розбудити Хуаніти.

Вона знала, про що думала ця жінка, коли ставила перед нею сніданок: на щастя дівчинка спала і не бачила, як померла Марта. Хуаніта боялася питати, те, що вона вже знала: де Марта.

– Вона вилікувалася, – відповіла медсестра, – і пішла додому.

Медсестра взяла пляшечку з таблетками з нічного столика і направилася до виходу. Але перед дверима повернулася назад. Хуаніті стиснулося серце від переля-

ку. Можливо, ця жінка про щось здогадалася. Медсестра задумливо підійшла до нічного столика і взяла книжку.

– Я забула, – додала вона. – Марта мені сказала, що я можу віддати тобі її книжку.

Медсестра вже хотіла вийти, але на цей раз затримала її Хуаніта.

– Коли я зможу зайняти ліжко Марти? – запитала вона рішуче. І щоб та не сумнівалася, додала: – Вона мені казала, що найстарша по палаті займає ліжко біля вікна.

– Я пораджуся з лікарем щодо цього, – медсестра вимовила тільки це, перш ніж покинути палату.

Коли вона повернулася, щоб забрати тацю з посудом, повідомила хороші новини:

– Вже сьогодні зможеш зайняти ліжко Марти.

Минув весь ранок, коли поміняли покривало, так наче не поспішали переносити Хуаніту на її нове місце. Після обіду принесли простирадло і нову подушку. Вже стемніло, коли прийшли санітари, щоб перенести її на ліжко.

Щоб не прогавити світанку в парку, Хуаніта не хотіла спати. Але вона трохи заснула, і їй наснилося, що вона бачить, як світає, бачить кульгавого песика і чоловіка з кульками, дивного гравця в гольф.

Прокинулася вона втомленою. Промені світла, які проникали через велике вікно, яскраво засвітили їй в очі. Серце дівчинки так швидко билось, мовби мало вистрибнути. Вона заплющила очі, щоб насолодитися цим відчуттям. Потім глибоко вдихнула, розплющила їх, нахилила голову, щоб побачити парк. Однак за вікном не було нічого, тільки – біла стіна.

«НИКОЛИ НЕ ДОВІРЯЙ АВТОМАТИЧНІЙ ЗБРОЇ І ЖІНКАМ!».

Джон Ділінджер

ГЮНТЕР ПРОДОЛЬ

Банда Ділінджера

Документальна повість

З німецької переклав В'ячеслав Білик

Гюнтер Продоль (Günter Prodhhl) – німецький письменник, публіцист, журналіст (народився 29.05.1920 в Берліні, помер 09.06.1988 у Потсдамі). По війні опинився в Німецькій Демократичній Республіці, де й прожив до кінця життя. Архітектор за фахом, працював у багатьох газетах, лауреат престижної літературної премії Гайнріха Грайфа. Автор понад дванадцяти переважно документальних повістей і романів «Діаманти імператриці», «Банановий Джо», «Убивство в Голівуді», «Бостонський душолюб» та ін. Пропонована повість вперше вийшла у 1960 р., швидко стала популярною і багато разів перевидавалася в НДР, СРСР та ін. країнах. Перекладено за виданням: Günter Prodhhl. Kriminalfälle ohne Beispiel (in 5 Bänden). Verlag Das Neue Berlin. Berlin 1971.

Східний Чикаго в американському штаті
Індіана, 15 січня року 1934 р.

Полудень. За якихось півгодини Східно-Чиказький Національний банк зачинить свої касові приміщення. Тим часом до порталу будівлі банку повільно під'їжджає шестимісний лімузин «Крайслер» і зупиняється метрів за чотири від кам'яних сходів, що ведуть до вхідних дверей. З лімузина виходять п'ятеро молодиків. Незважаючи на холодну пору року, на кожному з них лише костюм та капелюх, і кожен, наче влітку, несе перекинутого через праву плеча.

Проминаючи автомобіль з працюючим на холостому ходу мотором, поодинокі перехожі навряд чи звертають на нього увагу. Лише мимохідь вони можуть побачити, як вхідними східцями піднімаються п'ятеро чоловіків; таким спокійним і розміреним кроком, наче вони належать до дирекції Національного банку. І ніхто з перехожих не підозрює, що кожен із цих п'ятьох ховає під плащем двадцяти-трьохзарядного автомата на бойовому взводі, такого, якими озброєна американська федеральна поліція!

Водій «Крайслера» також витягує з-під сусіднього сидіння автомата, знімає його з запобіжника і кладе на шкіряну оббивку поруч себе. Потім він вибиває собі з целулоїдної пачки цигарку, запалюючи універсального сірника від приклада автомата. А тим часом перші п'ятеро вже сховались за порталом банку. Один із них залишається немов швейцар за дверима, витягує з кишені картонну табличку і закріплює її присоском зсередини до шибки дверей. Тепер кожен іззовні може прочитати, що касові зали банку тимчасово зачинені. Певному панові похилого віку, який цього не зауважив, чоловік з плащем дуже ввічливо пояснює, що винятку для нього він, на жаль, зробити не може.

Перетнувши вестибюль, четверо інших чоловіків входять до ошатної касової зали, в якій біля сотні людей зайняті своїми банківськими справами.

Один із чоловіків з плащем через руку знову залишається біля дверей, в той час як решта ввічливо вибачаються, штовхнувши когось ненароком, і прямують до тієї частини касової стійки, що найближче розташована до великого сейфу з широко розчиненими в цей час броньованими дверима.

Синхронно, немов за таємною командою, всі четверо знімають лівою рукою з пра-виць плащі й тепер кожен, хто хоче, може побачити стрункі чорні стволи, круглі магазини для набоїв та коричневі дерев'яні приклади автоматів. Проте на даний момент це не привертає нічиєї уваги. Люди в касовій залі занадто зайняті своїми фінансовими справами.

Чоловік, що залишився біля дверей, піднімає автомата, натискує правим вказівним пальцем на гачок, і в цю ж мить з тонкого ствола з гострим свистом бризкає по стелі зали вогонь. Кулі розбивають на шматочки деталі ліпного орнаменту та люстр, і дрібний дощ уламків гіпсу та скла осипається на паркетну підлогу. А там, простягнувшись на весь зріст, лежать усі клієнти банку, які тільки-но найретельніше займалися своїми справами, і притискуються до підлоги так щільно, немов кадети військового училища Вест Пойнт у дворі своєї казарми, не наважуючись підняти голови. Їм нема потреби розглядатися, що дивного тут відбувається. Вони й так все знають. Вже два роки, хоча б раз на тиждень, вони читали в газетах про подібні випадки.

Й тому зайвою люб'язністю видаються слова, які виголошує чоловік біля дверей, спрямовуючи автомата, із ствола якого ще куриться димок, на людей, що лежать на підлозі: «Це пограбування! Хто поворухнеться – буде застрелений! Хто лежатиме спокійно, поки ми не підемо – тому нічого не буде!»

Після цього повідомлення, виголошеного твердим чиказьким сленгом, настає гнітюча пауза. Пауза, під час якої в головах людей, що принишкли до підлоги, шибують думки. Тіла їх, однак, застигли, бо від страху вони не наважуються навіть тремтіти. Деякі з них мають у кишені пістолета й роздумують, чи не слід непомітно витягти його та стріляти. Врешті на підлозі їх лежить добра сотня. Четверо гангстерів не в змозі спостерігати за кожним. Варто лише одному почати...

Дехто думає саме так, та тієї ж миті пригадує заголовки в газетах перед кількома днями: «262 людей застрелено при пограбуваннях банків».

І всі мають одне бажання, не стати двісті шістдесят третім!

Також і касир з чорними підлокітниками на руках, робоче місце якого розташоване найближче до сейфу, думає спершу про опір, про білу кнопку тривоги під панеллю касової стійки, розташовану від нього на відстані менше півметра, в той час як до найближчого автомата по той бік бар'єра – добрих п'ять метрів. Він думає також про те, що в завтрашніх газетах напишуть: «Відважний касир відвернув пограбування банку», що його фото в великому форматі буде надруковано на першій сторінці, а дирекція підвищить його до старшого касира. Досить йому лишень непомітно простягти руку й за пару хвилин тут буде поліція. Однак вчасно йому спадає на думку, що кулі автомата подолають п'ятиметрову відстань значно швидше й тоді в газетах, можливо навіть у чорній рамці, можна буде прочитати: «Він заплатив життям за свою вірність Національному банку!»

Отож касир біля сейфа не натискує на кнопку тривоги. І коли чоловік біля дверей гукає до нього: «Гей, ти, біля сейфа, відкривай-но швидше двері та допомагай пакувати, але ворущися, бо інакше бабахне!», він слухняно піднімає обидві руки та йде до маленьких дверей у касовій стійці.

Тремтячими руками він тримає розкритим мішок, яким звичайно перевозять гроші. Спочатку він намагається рахувати, як багато пачок доларових банкнот летять у мішок, та незабаром облишає це.

Чоловік, що виймає пачки із сейфа, не збирався цього робити від самого початку. Він та його компаньйони покладаються в цьому на докладність американської преси, яка ще до сьогоднішнього вечора сповістить про пограбовану суму з точністю до цента.

Коли чоловік із щільно набитим поштовим мішком проходить дверима до вестибюля, його колега знову надає слово своєму автоматові.

Кулі цієї черги свищують майже над головами людей, що лежать на підлозі, нагаючи стільки жаху та страху, що в жодного не виникає думки про переслідування грабіжників.

Чоловік на вулиці, за кермом «Крайслера» піднімає вгору брови; під час стрілянини в банку розтріскалася пара віконних шибок з боку вулиці. Перехожі злякано тікають геть, а «коп» – патрульний поліцейський на розі, насторожився. Він підходить ближче. Спершу повільно, потім раптово переходить на біг!

Коли він на бігу витягує з кобури пістолета, чоловік в авто перед банком також тягнеться до автомата. Він кладе ствол на віконну раму правих дверей і спирається на нього ліктем, немов шофер таксі, що ліниво вичікує на пасажирів. Щоб вцілити в копа напевне, він хоче підпустити його на висоту вхідних східців, однак коли той уже перед вітриною аптеки витягує та вставляє до рота свистка, він натискує на гачок.

Короткий свист, який все-таки лунає, щезає в деренчанні вітринного скла, що також потрапило під кулі. Коп вдаряється об асфальт, наче спіткнувшись на бігу. Та більше він не піднімається. Схоже, що його спіткала раптова смерть.

Лінкольн-авеню, на якій розташований Національний банк, світить тепер пустою. П'ятеро чоловіків безперешкодно можуть вкинути в авто мішок з грішми та зайняти в ньому місця. Ніби пустуючи, останній з них посилає чергу вгору, по порталу банку, так що шибки в дверях також випадають. Потім лунає завивання мотора машини!

Вечері не лише східночиказькі газети, але й преса всієї Америки сповіщають, що небезпечна банда Ділінджера здійснила своє двадцять шосте пограбування банку, захопивши 263 954 долари з Національного банку в Східному Чикаго і вбивши цього разу «лише» патрульного поліцейського О'Маллея! Не лише брутальний спосіб пограбування, а й перед усім кулі, знайдені в стелі, в стінах касової зали та в тілі застреленого сержанта О'Маллея, вказували, що воно було справою рук самої небезпечної з усіх американських гангстерських банд.

Ще кілька місяців тому ця зброя належала американській федеральній поліції в штаті Індіана! В руки людей Ділінджера вона потрапила лише вночі з 14 на 15 жовтня 1933 року. Тієї ночі Джон Ділінджер із членами своєї банди Гомером ван Метером та Френкі Нешем напав на відділок поліції, розташований у глушині, в Оберні, штат Індіана. Без попередження вони застрелили вартового і загарбали два кулемети, шість автоматів, дюжину гвинтівок, кілька десятків пістолетів та 14 ящиків боєприпасів разом із кількома куленепробивними жилетами. Здобич була відтранспортована двома автомобілями, один з яких вони вкрали в дворі відділку поліції.

При цьому вони залишили на місці злочину стільки відбитків пальців, що було зовсім не важко ідентифікувати увічного в відповідній картотеці Джона Ділінджера, як автора цього зухвалого нападу. Більшого, однак, службовці ФБР не досягли. Хоча в подальшому Ділінджер майже щотижня змушував говорити про себе новими нападами та вбивствами.

Найостанніше пограбування банку знову дало американській пресі привід переказати своїм читачам історію життя та кар'єри цього американського злочинця, що зажив останнім часом найлихішої слави. В п'ятдесят шостий раз, прикрашаючи надруковане усіма подробицями, вона повідомляє, що Джон Ділінджер, якого в народі прозвали «Джон-убивця», народився в 1903 році, в містечку Муресвіль у штаті Індіана, в сім'ї всіма шанованого купця Чарльза Ділінджера, що був навіть членом правління «First Christian Church» і що свій перший розбійний напад він учинив у віці 21 року на муресвільського городянина Моргана, ще в досить незграбному стилі, в міському парку, серед білого дня.

Вже тоді Ділінджер також скористався вогнепальною зброєю, проте був ще не досить вправним у користуванні такими інструментами. Тому своїм пострілом він вцілив лише в спинку паркової лави, торговець колоніальними товарами Морган на цей раз відбувся переляком, а шериф Муресвілю мав нагоду розслідувати спробу вбивства з метою пограбування. Муресвільський мировий суддя, мабуть, уже тоді відчуваючи, що за гангстер тут підрастає, виносить вирок про тюремне ув'язнення на строк не менше десяти і не більше двадцяти років. Для відбуття цього покарання Ділінджера було направлено в новітній виправний заклад для малолітніх у Пендлтоні – Indiana Reformatory. Властиві цьому закладу методи виправлення юних злочинців зробили його не порядним бюргером, а пострахом усієї Америки, якого через десять років довелося офіційно оголосити ворогом держави номер один. Він та його банда були оголошені поза законом, оскільки трьохтисячному спецпідрозділу шефа ФБР Гувера, яких називали ще G-агенти, доти не вдавалося покласти край його гангстерській діяльності звичайними засобами державної та поліцейської влади.

Після чотирьох років перебування в Indiana Reformatory Ділінджера було помилувано губернатором штату Індіана та відпущено на волю під чесне слово,

ніколи більше не порушувати закон. На віддаку перші пограбування банків разом із збитою в виправному закладі бандою він скоїв виключно в штаті Індіана. В сусідніх штатах Огайо, Мічиган, Іллінойс вони грабують банки у такий брутальний спосіб, що їхня «робота», не дивлячись на те, що в ці роки, роки економічної кризи в Америці, постійно відбувалися грабунки банків та інші пограбування, відразу стала страхітливо загальновідомою. Ділінджер не задовольняється давніми розбійницькими манерами: «Руки вгору!» та «Гаманець, або смерть!» – він стріляє без жодного попередження в натовп, убиває кожного, хто здається йому перешкодою на шляху до каси, дарма чи чинить той якийсь опір, чи ні. Ця немилосердна брутальність створює йому врешті-решт реноме, якого він потребує для здійснення своїх подальших планів. Коли люди Ділінджера з плащем на руці з'являються в касовій залі якогось банку, ніхто не наважується на найменший спротив.

І все-таки в 1933 році, коли Ділінджер мав за собою сорок п'ять пограбувань банків, здобувши при цьому більше п'яти мільйонів доларів, доля повелася з ним у досить дивний, на перший погляд, спосіб.

Під час невинної прогулянки він переїхав у селі Блафтон гуску. Злочинець, для якого людське життя завжди не мало найменшої вартості, виходить, щоб потурбуватися про долю істоти, яку він переїхав. Селянка, якій належала гуска, вимагає плату на відшкодування, та Ділінджер не хоче платити.

Справа переростає в суперечку, було покликано шерифа Блафтона Джеса Сарбера, і він з першого погляду впізнає чоловіка, чия парсуна вже давно висить у його бюро в оголошенні про розшук. Він зачинає повністю оторопілого з несподіванки ватажка гангстерів у місцеву тюрму і доповідає терміновою телефонною розмовою про арешт Ділінджера до Централі ФБР у Вашингтоні.

І тут відбувається те, що було прояснено й доведено до відома громадськості в досить обережних натяках лише багато років пізніше. У Блафтоні з'являється далекі броньований автомобіль ФБР для перевезення злочинців, а броньований темно-синій «Крайслер», в якому знаходяться члени банди Ділінджера – П'єрпонт, Кларк, Меклі та Коупленд! Незадовго до двадцять другої години, коли сповнений неспокоєм шериф Джес Сарбер чекає в своєму бюро на обіцяний ескорт ФБРівців, в кімнату входять П'єрпонт, Кларк, Меклі та Коупленд. Певний час шериф вважає, що перед ним справді службовці ФБР, однак коли він, більше для проформи, запитує про їхні службові посвідчення, П'єрпонт витягує з кобури під пахвою пістолета й розстрілює шерифа. Вчотирьох вони обшуковують після цього бюро, знаходять тюремний ключ, якщо, звичайно, можна назвати тюрмою дві камери в підвалі поліцейського відділку, й звільняють шефа своєї банди.

Місцева преса повідомляє пізніше: «Тасмиче вбивство шерифа Блафтона». Та про арешт і швидке звільнення Ділінджера членами його банди не було згадано жодним словом. А відтак нікому було задуматися над тим, звідки б це могли дізнатись гангстери про арешт свого ватажка, коли окрім шерифа Блафтона інформацію про це одержала лише пара людей у керівництві ФБР!

Ділінджер може безперешкодно продовжувати свої пограбування банків, які 15 січня 1934 року розбійним нападом на Національний банк східного Чикаго досягли поки що свого апогею. Пограбовані тут 264 000 доларів були на той час найбільшою здобиччю банди.

Усі поліцейські заходи, прийняті після цього нападу, залишились безуспішними. Було перекрито все місто, обшукана кожна можлива схованка, проте темно-синій «Крайслер», за кермом якого сидів сам Джон Ділінджер, та п'ятеро членів банди: ван Метер, Френк Неш, Ластер Меклі, Джон Кларк та Мак П'ерпонт, щезли невідомо де, немов їх земля проковтнула. В той час як G-агенти ФБР ніч за нічю прочісують чиказькі злочинські кубла, борделі та гральні барлоги, в яких Джонні, як звуть Ділінджера його компаньйони, в «неробочі дні» є постійним клієнтом, банда влаштовує собі на чотирнадцять днів відпустку для відпочинку. Розбившись на маленькі групки та капітально екіпірувавшись на чесно поділені 264 000 доларів, вони їдуть в найексклюзивніші місця відпочинку Штатів. Сам Ділінджер виїжджає на тиждень з трьома своїми найширшими приятелями П'ерпонт, Меклі та Кларком на море до Флориди, а коли там стає забагато людей, далі, в гори до Арізони. На пару днів вони зупиняються в маленькому глухому Тасконі, живуть в Конгрес-готелі та відпочивають як поважні представники вищих верств, що належать до кола 10 000 найбагатших! І ось тут, у цьому забутому богом тихому закутку, де його навіть уві сні не подумав би розшукувати жоден з трьох тисяч визначених до боротьби з ним G-агентів, найнебезпечніший грабіжник і вбивця Америки вдруге потрапляє до рук бравого сільського шерифа й до того ж у такий спосіб, придумати який не важився б жоден автор роману!

Вночі з 25 на 26 січня 1934 року, в той час як Ділінджер та троє його компаньйонів лежать п'яні в ліжку, в Конгрес-готелі спалахує внаслідок короткого замикання пожежа. Не вистачило лише дрібнички, щоб від них залишилась лише купка попелу, а ФБР та вся Америка ніколи б не дізналися про їх безславний кінець. Проте один особливо відважний пожежник, Джеймс Фрімен, в останню хвилину врятує четвірку й доставляє їх до лікарні в Тасконі, оскільки вони були не лише п'яні, але й отруєні димом.

Коли гасіння пожежі було вже давно закінчене, Джеймс Фрімен перелистує під час чергування один із журналів, що лежать на вахті, та без жодної думки розглядає надруковане там у великому форматі фото гангстера Джона Ділінджера, що вчинив десятьма днями раніше один із своїх розбійних нападів, і раптом його охоплює смертельний переляк! Він пригадує обличчя одного з чотирьох чоловіків, яких він кількома годинами раніше врятував з палаючого готелю. Він приглядається до фото в журналі уважніше і впевнюється, що не помилився! Чоловік, що не приходячи до свідомості лежить тепер у лікарні, мусить бути ватажком гангстерів Джоном Ділінджером!

Шериф Таскону Джордж Дж. Хантер голосно регоче, коли надзвичайно схвилюваний Фрімен повідомляє йому по телефону, що ворог Америки номер один лежить п'яний та отруєний димом у лікарні Таскону! Немов глухонімого змушений пожежник вмовляти шерифа, знову й знову вигукуючи: «Та повірте ж мені, це справді він! Я впевнений!», аж поки Хантер спромігся, нарешті, послати в лікарню кількох підлеглих. Те, що шериф Хантер усе ще вважає поганим жартом, чи в усякому разі непорозумінням, виявляється сенсаційною дійсністю! Двоє сільських полісменів здійснюють те, на що до того не спромігся вишколений апарат ФБР, не дивлячись на використання тисяч спеціалістів та службовців, що мали в своєму розпорядженні найсучасніші засоби розшуку та були озброєні до зубів. З гумовими кийками та наручниками вони подолали в ліжках лікарні Джона Ділінджера та

трьох найнебезпечніших членів його банди і доставили їх у бюро онімілого шерифа, наче якихось безневинних бродяг. На цей раз найближчий відділок ФБР негайно посилає роту G-агентів, щоб перешкодити другій спробі звільнення. Тепер справді схоже на те, що банді Ділінджера приходить кінець. Для того щоб послати всіх заарештованих на електричний стілець, що при заплутаності кримінальних законів, які в кожному американському штаті звучать по-різному, не так просто, їх висилають туди, де на них з абсолютною впевненістю чекає смертний вирок. У всіх американських штатах за вбивство полісмена вносився без будь-яких шансів на помилування смертний вирок. Отже, Джона Ділінджера доставляють літаком до Індіани, тому що в Східному Чикаго він застрелив сержанта О'Маллея. А П'єрпонт, Меклі та Кларк прибувають до Огайо, бо під юрисдикцію цього штату підпадає вбивство шерифа Сарбера з Блафтона. Вся Америка з полегшенням зітхає, бо відтепер банда Ділінджера, в усякому разі її найнебезпечніші члени, нарешті будуть знешкоджені.

У тюрмі в Краун Пойнт Джона Ділінджера утримують так, як засудженого на смерть за день до страти. Йому зв'язують руки й ноги, зачиняють у камеру, що являє собою просто залізну клітку, й освітлюють його вдень і вночі десятком яскравих прожекторів, які застосовуються при допитах. Троє вартових з пістолетами напоготові спостерігають за кожним рухом його тіла. Місце його перебування утримують від публічності в суворій таємниці. Команда охоронців проживає на казарменому режимі в тюрмі й не має контактів із зовнішнім світом. Якби тепер хтось наважився стверджувати, що за пару днів Ділінджер буде вільним і ще до того як прокурор сформулює свій звинувачувальний висновок вчинить новий банківський грабунок, то його без сумніву висміяли б як божевільного або жартівника!

Та все ж таки через чотирнадцять днів після того, як Ділінджера доставили в тюрму в Краун Пойнті, стається щось незбагненне, що здавалося вже неможливим!

Камера Ділінджера розташована в крилі IVb, в тій частині будівлі, яка призначена для кандидатів на смертну кару й герметично відділена від інших частин тюремного комплексу. Крім банківського грабіжника в цій частині будівлі перебуває ще один, засуджений уже вбивця, Гаррі Джангблад. Його охороняють так само пильно, як і Ділінджера. Команди охоронців змінюють одна одну через кожних чотири години. Цій зміні передують ритуал розведення варті. Для цього використовують окрему кімнату. Відтак обидві камери на кілька хвилин залишаються без охорони. 14 лютого 1934 року о чотирнадцятій стається ось що:

Тоді як у передпокої змінюють одна одну друга та третя денні вахти охорони, раптом починає завивати сирена тюремної тривоги. Довго – коротко, довго – коротко, довго – коротко! Сигнал великої тривоги, який подають лише при масових втечах, бунтах та пожежах. За цим сигналом усі наглядчі повинні негайно поспішити на тюремний двір. Згідно з наказом туди ж кидаються й охоронці крила смертників!

Внизу в дворі домінує безпорадне здивування. Ніхто не знає, чому подано сигнал тривоги. В усій тюрмі панує спокій та лад! Можна лише припускати, що тривога прозвучала внаслідок технічної помилки. Охорона знову повертається на свої місця. Коли охоронці Ділінджера заходять у коридор, в якому розташовані освітлені залізні клітки, вони зупиняються як вкопані та рвучко піднімають вгору руки. Джон Ділінджер стоїть перед дверима своєї камери, не закований, і однозначним жестом направляє на них дуло важкого автомата. Поруч нього стоїть, також вільний, безсо-

ромно щирячись, Гаррі Джангблад, та, обережно оминаючи дугою зону обстрілу Ділінджерівського автомата, йде до охоронців.

Трьом смертельно переляканим охоронцям ідеться тепер так, як ішлося багато разів перед тим при пограбуваннях банківським службовцем. Вони озброєні, вони також думають: «Якби ж комусь із нас вистачило мужності сягнути за пістолем», однак жоден не виявляє такого презирства до смерті. Занадто добре знають вони, як швидко і влучно звик стріляти Ділінджер, всі є батьками родин і скромно оплачуваними службовцями судочинства, але жодними національними героями!

А відтак Гаррі Джангблад може швидко, кількома рухами обеззброїти їх, відібрати тюремний ключ та заперти їх в обидві пусті залізні клітки. Із крила IVb прямий шлях провадить до приміщень для страти, які безпосередньо з'єднані з будинком тюремної адміністрації. Звідти можна потрапити на вулицю, оминаючи численні пости тюремної охорони. Цим шляхом Ділінджер та Джангблад дістаються до автомобіля директорки тюрми Лілієн Холі, запаркованого перед дверима тюремної адміністрації й повністю готового до поїздки. Ще до того, як втечу обох смертників було виявлено, обидва дістаються цим автомобілем до безпечного місця!

Преса друкує спеціальні випуски, населення – безмежно обурене. Так чи інакше уряд в Вашингтоні змушений зайнятися цим неймовірним випадком. Через кілька днів пресі пред'являють знайдений на шляху втечі муляж автомата. Цим муляжем хочуть викликати враження, наче супергангстер здійснив втечу хитрістю та підступом, без сторонньої допомоги, вистругавши з камерного табурета дерев'яну зброю та ввівши нею варту в оману. Читачі з багатою фантазією можуть повірити цій версії, та основна маса, а передусім редакції серйозних газет, окреслили її як неправдоподібну.

Невже міг Ділінджер без ножа, в камері, що охоронялася вдень і вночі, вистругати автомата? Невже він міг без ключа звільнити себе від оков, і не лише себе, а й свого товариша по ув'язненню? Як дійшло до найвищою мірою загадкового оголошення великої тривоги в тюрмі, яка могла бути ввімкнена лише двома людьми в штаті Індіана: директором тюрми та губернатором штату! Чому це раптом перед дверима тюрми стояв автомобіль? Це запитували газети. Відповідь ви мусите дати собі самі. Наступними днями всі газети Америки більш або менш виразно дали до розуміння, що насправді приховане за неймовірною втечею: Ділінджер мусить мати спільників, яких слід шукати не в його банді, а в уряді та в керівництві поліцією. Врешті уряду відверто докоряють, що виконавча влада та поліція є настільки скорумповані злочинним світом, що ці кола звільняють Ділінджера вже хоча б задля інстинкту самозбереження.

Лише так вони можуть уникнути загрози бути виказаними злочинцем у відкритому процесі.

Наскільки загалом справедливими є ці докори та припущення, доводить сама федеральна прокуратура в Вашингтоні.

Вона не спростовує, а применшує свою вину і намагається перекласти її на персонал тюрми в Краун Пойнті. Директорка тюрми Лілієн Холі та вся охорона Ділінджера заарештовуються за звинуваченням у звільненні в'язня. Проте громадськість ніколи не почула що-небудь про судовий процес чи про осудження цих людей, яким насправді ніколи не було пред'явлено звинувачення. Їх арешт був виключно заспокійливим та відволікаючим маневром.

16 березня втеча Ділінджера з тюрми Краун Пойнт знову в усіх на вустах!
«У містечку Форт Харон у Мічигані спільник Ділінджера по втечі, Джері Джангблад, був розпізнаний на вулиці співробітником карного розшуку і в перестрілці застрелений».

Так повідомили великі американські газети на своїх шпальтах новин.

Кожен читач мав зробити звідси висновок, що Джангблад, погрожуючи зброєю, опирався загрози арешту і співробітникам карного розшуку не залишилось іншого вибору, як застрелити його.

Суттєво інакше виглядає інцидент у Форт Хароні в повідомленні місцевої преси. В «Мічиган ньюс» за 17 березня значиться:

«Співробітникам ФБР стало відомо з надійних джерел, що Ділінджер і Джангблад мали б зустрітись для розмови 16 березня у віддалено розташованому Форт Хароні. Після цього до Форт Харону було послано двісті співробітників ФБР. Двоє з них врешті таки виявили Джангблада на вулиці серед інших перехожих і непомітно переслідували його. Коли той опинився в прогаліні потоку перехожих, вони без особливих церемоній пустили в хід свою артилерію. Джангблад зазнав пошкоджень, однак йому ще вдалося втекти в бічну вулицю. Там він розвернувся і почав нещадно відстрілюватися від своїх переслідувачів. Розпочалась справжня перестрілка. Перехожі з жахом тікали на всі боки, та двоє непричетних чоловіків уже лежали поранені на краю брукувки. Потім Джангблад опинився один біля якоїсь вітрини і сектор обстрілу навколо був вільним. Переслідувачі не вагались ані секунди. Юнгблад звалився на землю і протягом наступних хвилин сконав...»

З цієї точки зору розстріл Джангблада виглядає в досить дивному світлі. ФБР, робота якого на цей час спрямована на те, щоб схопити втікача-Ділінджера, одержує інформацію, згідно з якою ватажок гангстерів хоче зустрітись в Форт Хароні з Джангбладом. G-агенти знаходять Джангблада, непомітно стежать за ним, але замість того, щоб продовжити це стеження, бо таким чином вони найпевніше вийдуть на Ділінджера, використовують найпершу нагоду, щоб ззаду застрелити Джангблада. Якими ж йолопами мусили бути ці криміналісти! Єдину людину, яка могла б видати, де перебуває Ділінджер, застрелено без жодної необхідності!

Чи справді ці G-агенти були такими недоумкуватими? Навряд чи це вірогідне припущення. Значно реальнішим є наступний висновок: покровителі Ділінджера у виконавчій владі та в поліції були надзвичайно зацікавлені, щоб позбутися єдиного свідка, що знав про таємниці втечі Ділінджера. Для них, враховуючи їх можливості, неважко було б дізнатись, де він переховується після своєї втечі з Краун Пойнта. І після того як їм це стало відомим, небезпечний злочинець був просто застрелений G-агентами. В такий нескладний спосіб було усунуто обтяжливого свідка.

Потім стається ще одна халепа, завдяки якій Ділінджера знову замалим не схопили другорядні поліцейські структури. 30 березня в прокуратурі Сент-Поля з'являється власниця пенсіону «Лінкольн-апартаменти» й повідомляє, що останнім часом у її будинку з'являються люди, в яких вона підозрює членів банди Ділінджера. Фотографії, які були пред'явлені жінці, підтвердили, що Джон Ділінджер та його подруга, танцівниця ревію Евелін Фречет, проживають у готелі як подружжя Гельман і що їх регулярно провідують члени банди Гомер ван Метер, Едвард Грін та Френкі Неш, найчастіше в супроводі дам, які раніше вже зупинялись у пенсіоні з іншими панями.

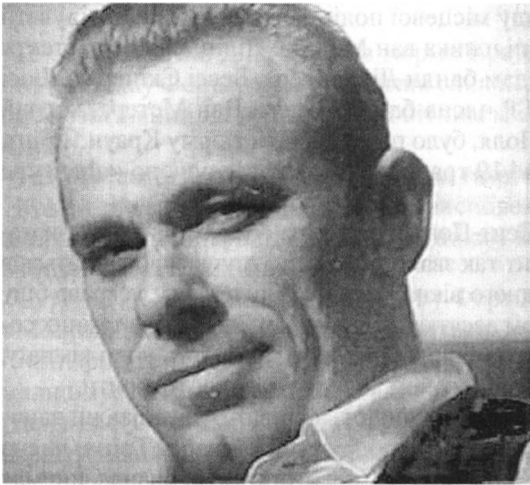
Прокурор Сент-Поля організовує команду місцевої поліції, яка повинна ліквідувати банду, проте захищений вогнем свого спільника ван Метера, Ділінджер зміг втекти через дах будинку. Ван Метера та двох дам банди Ділінджера, Бессі Скінер та Люсі Джексон, було схоплено. На вимогу ФБР члена банди Гомера Ван Метера, котрий старанно стріляв у поліцейських Сент-Поля, було переведено в тюрму Краун Пойнт, розташовану в сусідньому штаті Індіана і 19 травня 1934 року відпущено «під чесне слово» губернатором.

Але перед цим державний прокурор в Сент-Полі береться за обох бандитських коханок – Бессі Скінер та Люсі Джексон. Допит так званого третього ступеня відбувається в кімнаті, що має яскраво білі стіни без жодного вікна, яскраво білу підлогу, яскраво білу стелю, і кожен куточок якої залитий світлом десятка прожекторів. В кімнаті в темних сонячних окулярах сидять прокурор та його помічник. Той, кого приводять у цю кімнату, без будь-яких знущань, які суворо заборонені законом, швидко починає говорити.

Не минає ще й двох годин, як Бессі та Люсі починають «співати», вживаючи звичний в їхніх колах термін. Бессі визнає, що вона є подружкою Едварда Гріна, члена банди, і видає, що Грін хоче відвідати її 3 квітня в її ж квартирі. Люсі визнає, що має стосунки з Френкі Нешем. Після подальшого двогодинного допиту вона пише адресу, де на даний час переховується Френкі-бой, як вона його пестливо називає: Хот Спрінгз у штаті Арканзас, на одній далекій фермі. Сповнений гордістю прокурор Сент-Поля доповідає про отриману інформацію шефу ФБР Гуверу в Вашингтон, з проханням дозволити спеціальним агентам арештувати бандитів поодиноці. Гувер дозволяє, і 3 квітня житло Бессі Скінер в Сент-Полі було оточене G-агентами. Едвард Грін справді з'являється. Дізнатись про те, що його подруга зрадила його, він уже не встигає. Обидва агенти ФБР, які очікують його на сходовій площадці, стріляють без будь-якого попередження із своїх автоматів, коли Грін піднімається сходами. Через кілька днів добули в Хот Спрінгзі також Френкі Неша. При арешті його не застрелили, а «лише» важко поранили. Оскільки в Хот Спрінгзі немає тюрмової лікарні, ФБР змушене перевести Неша до Канзасу, найближчого великого міста. При цьому з міркувань безпеки використовують не автомобіль, а залізницю.

Коли поїзд в'їжджає до головного вокзалу Канзасу, на пероні стоїть група чоловіків у світлих літніх костюмах. На правій руці у кожного – висить плащ. Ледь зупинився поїзд – з-під плащів гримнули постріли. Під захистом цього вогню чоловіки кидаються до вагона, в якому перебуває Френкі Неш. За мить вокзал перетворюється на поле битви. З вагонів стріляють ефбеєрвіці, іззовні – люди Ділінджера, а з будинку вокзалу стріляє розміщена там охорона вокзалу. Такій чисельній перевазі банда Ділінджера протистояти не в змозі. Вона змушена відступити і відмовитись від спроби звільнення. Бій і так уже не має сенсу, бо як тільки банда почала стрілянину, один з агентів ФБР застрелив Френкі Неша, що лежав на ношах. Жертвами цієї дикої стрілянини є: шеф поліції Олін Рід, співробітник кримінального розшуку Раймонд Кефрей та двоє поліцейських вокзальної охорони.

В той же день банда Ділінджера нападає в Канзасі на банк, застреливши при цьому трьох випадкових перехожих, і здійснює наступними тижнями чотири подальших зухвалих напади на банки в штаті Арканзас, під час яких загинуло дванадцятьох людей. Ділінджер та його злочинці поводять себе так, немов в Америці взагалі немає поліції!

Ділінджер після пластичної операції

Преса обурена й критикує нестерпний стан все відвертіше. Врешті-решт президент Рузвельт не може надалі залишатись бездіяльним. Він доручає Камінгзу, генеральному прокурору Сполучених Штатів, що є главою юридичної системи країни, застосувати для розгрому банди Ділінджера надзвичайні заходи. Камінгз скликає засідання, в якому крім нього самого та шефа ФБР Гувера беруть участь найздібніші та найвідоміші прокурори та криміналісти Сполучених Штатів. Однак це засідання видається радше оголошенням банкрутства державної влади перед злочинним світом.

«Протягом останніх дванадцяти місяців у США скоєно 12 000, а

крім того півтора мільйона розбійних нападів, замахів на життя та інших важких злочинів. 12 500 гангстерів відомі поліції поіменно, але покласти край їхнім злочинам не змогли. Поліція та адміністративний апарат настільки зрослися зі злочинним світом, що боротьба з бандами стала практично неможливою. Злочинний світ вчасно інформується своїми посередниками про всі заплановані поліцейські акції, і якщо завдяки якомусь непередбачуваному випадку той чи інший злочинець потрапляє в руки поліції, то або в короткий строк його відпускають під «чесне слово», або ж у таємничий спосіб його визволяють з тюрми. Корупція може бути подолана лише в тому разі, якщо будуть розбиті гангстерські банди, але гангстерські банди можна розбити лише подолавши корупцію», змушений відверто визнати генеральний прокурор Камінгз.

«Панове, – каже він в кінці своєї промови, – мені не хотілося б надалі виставляти Сполучені Штати та їх поліцію на сміх усьому світові та у власній країні, мені хотілося б, нарешті, знову дати нашим добропорядним громадянам відчуття спокою та безпеки. Я хотів би так або інакше покінчити з цим гангстерським виродком, жахливим втіленням якого є банда Ділінджера. Панове, я чекаю Ваших пропозицій!»

Камінгз хоче покласти край бандитському розгулу «так або інакше». Прийняті для цього рішення є в історії криміналістики найбільшою ганьбою, відповідальність за яку будь-коли брав на себе шеф поліції. Едгар Гувер, шеф ФБР, зміг відповісти генеральному прокурору лише наступне: «Ми більше не в змозі відновити лад в країні засобами, які надає нам право та закон. Тепер ми можемо лише, незважаючи на закон та державний правопорядок, діяти тими ж методами, за допомогою яких злочинний світ зробив нас безсилими, тобто вдаючись до безкомпромісного терору!»

Підсумком цього сумного засідання стало оголошення Ділінджера разом з усіма членами банди поза законом, а його самого – «ворогом держави номер один». Усім ефбеєрівцям та іншим поліцейським було доручено влаштувати на банду Ділінджера «по quarter-hunt» – «полювання без пощади».

Це означає, що віднині кожний поліцейський в Америці може незважаючи ні на що, без оклику або із засідки застрелити кожну людину, яка, на його думку, є Ділінджером або членом його банди. В наступні тижні та місяці цей наказ перетворює безліч американських поліцейських на вбивць безвинних американських громадян!

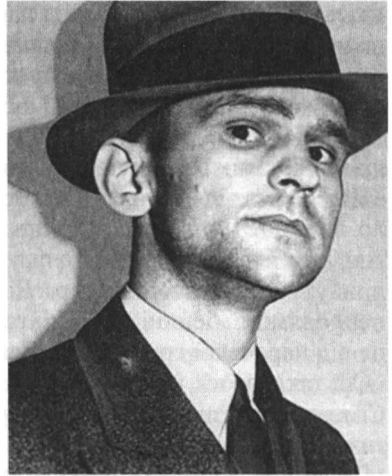
Згадане «по quarter-hunt» – «полювання без пощади» на банду Ділінджера приносить спочатку G-агентам ФБР лише нову ганебну невдачу. 24 квітня 1934 року керівництво ФБР отримує конфіденційне повідомлення, що Ділінджер та деякі з його найнебезпечніших людей переховуються в котеджному містечку Літл Богемія Лодж, користаючись літньою свіжістю озера Мічиган.

Мелвіс Г. Певіс, кращий детектив серед людей Гувера, шеф Чиказького відділення ФБР, який незадовго перед цим розгромив банду Келлі, мчить чотирма броньованими автомобілями до Літл Богемія Лодж. З пригашеними фарами та приглушеними моторами вони під'їжджають до готелю, в якому справді перебуває Ділінджер з кількома членами його банди. Міцно стискаючи в руках пістолети на бойовому взводі, поліцейські оточують будинок. Раптом на виході з готелю виникають троє чоловіків. «Отой менший, то не Ділінджер?» – схвильовано каже один із поліцейських. Тієї ж миті нічну тишу розірвало гавкання кільканадцяти пістолетів. Поліцейські спорожнили свої обойми немов у нестямі, наче кожен з них хотів покінчити з Ділінджером першим.

Через декілька секунд вони вже самі змушені шукати укриття. Хоча троє чоловіків на ганку і вбиті наповал, з даху малого двоповерхового готелю поліцейських почали обстрілювати з кулемета, і вони ледве встигають сховатись у своїх броньованих автомобілях.

Кулеметний вогонь триває заледве кілька хвилин, але поліцейські не наважуються вийти назовні, в темряву. Лише коли в світанковій імлі вимальовується дах готелю, вони вирішують, впевнившись, що там нагорі вже нікого немає, взяти будинок штурмом. Однак їх очікує жахливе розчарування. Троє прошитих кулями чоловіків, що лежать мертвими на ганку готелю, є абсолютно безвинними приїжджими людьми. Вони вийшли з дверей цілком випадково, щоб подихати свіжим повітрям. А Ділінджер та його спільники Гомер ван Метер, Лестер Джіллз та Томі Керол під прикриттям кулеметного вогню втекли ще напередодні. До рук Пурвіса потрапляють лише троє коханок бандитів, що відпочивали в готелі разом з ними і, мабуть, прогавили раптовий від'їзд. Їх немилосердно допитували, після чого вони видали, де переховуються їхні друзі, коли їх переслідує поліція. Пообіцявши не відкривати проти неї жодної карної справи, Певісу вдається вмовити одну з дівчат, Джін Делені, стати наживкою. Вона готова спровадити Томі Керола в руки поліції.

7 червня вона зустрічається з Керолом у містечку Ватерлоо в штаті Айова в одному з ресторанів, назву якого він перед тим повідомив їй по телефону. Коли Керол залишає з нею ресторан і прямує до свого елегантного авто, Джейн, наче забувши

Агент Певіс

щось у ресторані, відстає на пару кроків. Завдяки цьому обидва ефбеєрівські снайпери, Стефен та Уоллер, отримали вільний сектор обстрілу. З якоїсь причини взяти гангстера живим їм на думку не спадає. Вони стоять у під'їзді одного з будинків і вичікують лише на вигідний кут обстрілу!

Коли Керол береться за ручку автомобіля, а дорога якраз вільна, вони натискають на гачки своїх автоматів. Без жодного звуку Керол падає на підніжку свого авто.

Під час стрілянини в Літл Богемія члену банди Джону Гамільтону пошматувало легеню. Ділінджер захопив його з собою й доставив на певну ферму поблизу Аврори, яка час від часу слугувала їм схованкою. Проте через кілька годин після прибуття Гамільтон помер. Ділінджер без сторонньої допомоги закопав труп у непролазній місцині, щоб ніхто нічого не дізнався про його смерть. Дізнатись про це від нареченої грабіжника Певіс не міг.

Ось так сталося, що ФБР ще місяцями розшукувало давно померлого Джона Гамільтона. Сімнадцять безневинних людей було підступно вбито ефбеєривцями протягом наступних тижнів, оскільки зовнішньо вони були схожими на цього члена банди.

Після цієї останньої бійки Джон Ділінджер зник, наче поглинутий землею. Певіс організовує стеження за всіма відомими йому схованками шефа банди. Тисячі поліцейських шпиків та вивідувачів було розіслано, щоб зібрати в кримінальному світі відомості про місцезнаходження Ділінджера. Із тюрем були випущені злочинці в сподіванні, що їм відома схованка Ділінджера, яку вони видадуть, відвідавши його. Полювання за Ділінджером розгорнулося по всьому американському континенту. Десятки тисяч поліцейських перебувають на ногах день і ніч, та все надаремно!

В той час, як Певіс здійснює найбільше за всі часи полювання за злочинцем, Джон Ділінджер живе на відстані лише двох перехресть від головного командного пункту Певіса, в гангстерській столиці Чикаго, майже в пащі лева!

За шістдесят доларів у день він знайшов собі притулок на Північній Кроуфорд-авеню, номер 2309 у Джеймса Прохазки, що вийшов з банди за віком. Тут, у цій розбудованій до маленької фортеці квартирі, відбувається найбільше гангстерське дійство американської кримінальної історії. Джон Ділінджер, парсуна якого в Америці є більш відомою, ніж обличчя голлівудських зірок, і відбитки пальців якого вже прикрашають носовички, шарфи та листівки і добре знайомі поліцейським навіть найменших сіл, за десять тисяч доларів перевтілюється в зовсім іншу людину!

Зробити це порадив йому адвокат Луї Піке, юридичний радник банди Ділінджера, він же привів обох лікарів – д-ра Льюзера та д-ра Кесседі. Обидва – хірурги, які свого часу збочили з чесного шляху і лише недавно були випущені з ув'язнення. Доктора Льюзера було засуджено за зловживання наркотиками, а доктора Кесседі – за вбивство.

Посеред готових до бою кулеметів та мішків із піском, якими Ділінджер ледь чи не перетворив квартиру в неприступну фортецю, вони обладнують за допомогою примітивних засобів маленьку операційну залу. Для зміни зовнішності Ділінджера, а також для зміни папілярних ліній на кінчиках його пальців необхідна ціла серія операцій. Д-р Льюзер береться надати нової форми вузькій кострубатій голові Ділінджера та змінити лице злочинця. Він хоче вкоротити носа, розширити вилиці та щелепу, щоб уся голова стала приплюснutoю та ширшою. Завдання доктора Кесседі надзвичайно важливе: видозмінити розташування папілярних ліній, що до цього часу вважається неможливим і, як досі, ставало прокляттям для кожного злочинця.

Думка, за допомогою цієї операції утнути поліції штуку, яку до нього не вдавалося зробити жодному злочинцеві, дозволяє Ділінджерві позбавитися будь-якого страху перед болем. Майже з задоволенням влягається він під наркоз на хиткого кімнатного стола, якого з певними клопотами пристосували для операції, і – ледь не помирає на ньому!

Ділінджер, про що не подумав жоден із лікарів, не сприймає ефіру. Їм знадобилася не одна година, щоб повернути його до життя. Наступні операції провадяться вже під місцевим знеболюванням.

Поки загоюються операційні рани на обличчі та на руках, Ділінджер заводить вузькі короткі вуса та фарбує волосся. По закінченні процедури лише великі вуха та пронизливо чорні очі нагадують попереднє обличчя шефа гангстерів. Навіть його якнайближчі приятелі та подружки, які знали про виконану операцію, недовіркою похитували головою, коли змогли вперше побачити його обличчя. Якби їм не були так добре знайомі цей погляд та маленька трохи сутула постать, вони б не повірили, що перед ними стоїть Джон Ділінджер.

Отже, зміна обличчя доктором Льюзером стала повним успіхом. Однак чи так само вдало пройшла значно важча операція на кінчиках пальців, має ще прояснитися.

Щоб випробувати поліцію, а також щоб заповнити спорожнілу тим часом касу, Ділінджер разом із своїми поплічниками Ван Метером, Чейзом та Джілзом грабує 30 червня 1934 року Комерційний Національний банк в Саут Бенд, штат Індіана. Здобич складає дев'яносто тисяч доларів, та наліт проходить не так гладко, як раніше. В касовому залі ніс службу поліцейський. Він чинить опір і врешті-решт його вбивають. У загальному розгардіяші один із касирів зміг натиснути кнопку тривоги. І хоч Ділінджер вислизає зі здобиччю до прибуття поліцейської команди, брутальний спосіб нападу відразу зраджує, що це було справою рук банди Ділінджера.

Вся Америка – знову в надзвичайному збудженні! Напад перетворив усі обіцянки керівництва поліції про «полювання без пощади», про залучення найкращих людей та найсуворіші засоби на нісенітницю! І немов для того, щоб повністю виставити на сміх поліцію, Ділінджер зі жменькою гангстерів визволяє з в'язниці «Хантсвіль» у Техасі Клайда Берроу, в минулому члена своєї банди. Берроу разом зі своєю подружкою Боні Пастор засуджені за дванадцять вбивств до смертної кари. Виконання вироку мало відбутися найближчими днями. І тут їм удається втеча. В таємничий і ніколи до кінця не з'ясований спосіб Берроу, так само як колись Ділінджер у в'язниці Краун Пойнт, звільнюється від кайданів і в його розпорядженні опиняється автомат. Точнісінько як колись Ділінджер, тримаючи охорону під загрозою, він замикає її, попередньо звільнивши із камери смертників свою подружку. Подальший шлях втечі виборює йому банда Ділінджера. На двох броньованих лімузинах вона під'їжджає до воріт тюрми. Охорону тюрми тримають під вогнем кулеметів, якими обладнані обидві машини.

А втім ФБР досягає тут часткового успіху. Через кілька днів Клайд Берроу та Боні Пастор були розстріляні групою G-снайперів під команду інспектора Френка Харпера, коли вони їхали в своєму авто на кордоні між Техасом та Арканзасом. Відповідно кузов машини був прошитий, немов сито для кави.

Пишаючись цим успіхом, керівництво ФБР доставляє пошматований автомобіль парочки вбивць для загального огляду на всесвітню виставку, що відкрилась якраз у Чикаго. А Френк Харпер, упакований в елегантну поліцейську уніформу, мусить

Анна Сейдж

чотири рази на день розповідати при вхідній платі за відвідування два з половиною долари, як він зі своїми людьми вбив Клайда Берроу, найнебезпечнішого члена банди Ділінджера!

На цей час ніхто ще не передчуває, що вже незабаром має статися ще більша сенсація: кінець шефа банди. Й до того ж у такий спосіб, який не відповідає ні жахливій репутації Ділінджера, ні зусиллям ФБР, яке поставило на ноги кращий детективний корпус Штатів! Не хитромудрі й досвідчені криміналісти, не рафінований механізм розшуку ФБР, що місяцями працював на найвищих обертах, поклали край діям Джона Ділінджера; це зробила маленька, непримітна ревнива жінка.

20 липня в бюро Мелвіса Г. Певіса, шефа Чиказького відділення Федеральної кримінальної поліції, з'являється власниця пансіону Анна Сейдж та з невинною, доброзичливою посмішкою повідомляє, що післязавтра ввечері вона має зустрітися перед

Байограф-кіно на Лінкольн-авеню з Джоном Ділінджером, щоб подивитися з ним фільм «Манхеттенська мелодрама». Буде присутня також ще одна дама, подружка Ділінджера, та поліцію це не повинно турбувати. Отже, коли є бажання побачити Ділінджера – вона може це влаштувати! Як винагороду за цю інформацію вона вимагає від Певіса виплати встановленої за голову Ділінджера винагороди і від ФБР – «Почесного ескорту» до Нью-Йоркського порту, де вона збирається так швидко, як це буде можливим, відплисти на кораблі до своєї європейської батьківщини.

Мелвіс Г. Певіс безмежно спантеличений. Він ще не може зрозуміти, що йому тільки-но розказала жінка. Тут роками полюють за Ділінджером найхитріші і найкращі пси-шукачі ФБР, і він вислизає в них з-поміж лап. Тут місяцями очікують агенти ФБР за кожним дорожнім стовпом, на кожному перехресті, в кожній кримінальній забігайлівці, аж очі вилізають їм із орбіт, на Ділінджера і не бачать нічого, зовсім нічого! І ось тут приходить раптом це маленьке руде створіння в бюро і говорить зовсім просто: «Якщо Ви хочете мати Ділінджера, то приходьте в неділю ввечері до Байограф-кіно». Ні, Певіс не в змозі їй повірити. Він майже хотів би сподіватись, що це якась хитрість, бажання похизуватись чи ще якась нісенітниця!

Однак усе, що Анна Сейдж сказала Певісу, є цілковитою правдою, і вона йому це доводить. Роками була вона найвірнішою коханою Ділінджера. Заради нього вона відмовилась від впорядкованого подружнього життя і кожного разу, коли його розшукувала поліція, вона переховувала його в своєму пансіоні, розташованому лише за два перехрестя від місцевого бюро ФБР. Знову й знову вона вибачала йому його незліченних нових коханок, з якими він зраджував її. Але тепер вона не може більше прощати. Із своєї останньої мандрівки по штатах, котру він здійснив для того, аби затаїтись після останнього грабунку банку в Саут Бенді, він знову привіз но-

ву подружку, двадцятирічну. До того ж на цей раз він навіть вимагав, щоб вона офіційно визнала цю коханку, тому що сама вона тим часом стала вже застара. Таке їй уже не під силу. Вона хоче покласти край такому буттю й почати все спочатку в своїй румунській батьківщині. Премія за його голову має їй у цьому допомогти. Для цього Анна Сейдж прийшла до ФБР. Тепер Певіс переконаний, що жінка сказала правду. Він гарантує їй винагороду, звільнення від кримінальної відповідальності та супровід до порту. Він хоче навіть, щоб її було взято під захисний арешт, побоюючись, аби з нею нічого не сталося. Однак жінка заперечливо хитає головою.

Кінотеатр «Байограф»

«Та вже я м'юшу бути поруч, інакше Ви його не впізнасте. Він виглядає зовсім інакше!»

Вперше дізнається Певіс про операції на обличчі та пальцях.

Певіс негайно інформує шефа ФБР Гувера, оголошує йому про очікуваний арешт Ділінджера й отримує з Вашингтона вказівки, які змушують його розгублено похитувати головою.

Ділінджер приходять на цей вечір один. Вперше з'являється можливість спіймати його живцем. Він може постати перед судом, нарешті можна буде з'ясувати, що насправді він накоїв, хто належав до його банди. Можливо, можна буде дізнатись, кого в адміністрації та поліції він утримував, хто покривав його злочини та організував втечу із в'язниці Краун Пойнт. Отже, можна було б очистити урядовий та поліцейський апарати від корумпованих елементів.

Проте вказівка з Вашингтона проголошує: знищити на місці!

Доведений до нестями, Певіс говорить Гуверу: «Але ж це безглуздзя, в нас є два дні, щоб усе підготувати. Ми можемо задіяти військових, які оточать усю околицю. Ділінджер уже не зможе втекти від нас!» Однак шеф ФБР Гувер є невмолимим: Ділінджера застрелити на місці! І немов побоюючись, що Певіс може все ж діяти інакше, він доповнює: «Я посилаю Вам літаком двох людей, Холліса та Каулі, мабуть, Ви їх знаєте».

Так, Мелвіс Г. Певіс знає їх! Холліс та Каулі є кращими снайперами корпусу ФБР!

Сеанс у Чиказькому «Біограф-кіно» закінчився 22 липня 1934 року ввечері о пів на дев'яту, ще завидно. Певіс сидить за кермом непримітного спортивного автомобіля, запаркованого за якихось тридцять метрів від входу до кінотеатру. Позад нього Холліс та Каулі ставлять свої автоматичні пістолети на бойовий звід. Коли перші відвідувачі виходять із кінотеатру, вони обоє висідають. Певіс залишається в машині і заводить мотора. Чим більшим стає потік людей з кінотеатру, тим більше переодягнених ефбеерівців змішуються під виглядом звичайних перехожих з натовпом. Холліс та Каулі знають Анну Сейдж. Перед цим їм показали її в одязі, в якому вона при-

Мертвий гангстер

йшла на кінопоказ. Аби бути зовсім впевненими, з нею домовились, що коли її супроводжуватиме Ділінджер, вона випустить рукавичку.

Каулі першим помічає плоского червоного капелюшка Анни, потім біляве волосся двадцятирічної Поллі Гамільтон, що йде зліва від Ділінджера. Однак самого Ділінджера він не впізнає. Між обома жінками він бачить якогось чоловіка, що із своїм солом'яним капелюхом, окулярами без оправ, солідною сигаретою в кутку рота та скромним костюмом скидається на порядного бухгалтера. Та це ж не Ділінджер, підманула нас бестія – думають вони. Однак потім Холліс бачить, як Анна Сейдж раптом нахилиється, піднімає рукавичку і тихенько відстає. Тієї ж миті Холліс витягує свого поліцейського свистка і навкруги лунає голосний пронизливий сигнал.

Починається останній акт вистави «Полювання без пощади».

Не лише безліч ефбеєрівців, які патрулюють вулицю, але й сам Ділінджер відразу розуміють, що означає цей пронизливий свист. Не озираючись, він мчить до найближчого рогу вулиці. Відразу ж в його руці з'являється пістолет, але стріляти йому вже не доводиться.

Ділінджер хоче бігти в бічну вулицю, коли в повітрі лунають перші постріли. З відстані двох метрів Каулі повністю спорожнює свою обойму. Лише на якусь частку секунди пізніше в діло вступає Холліс. Посеред бігу Ділінджер випростовується, рвучко піднімає пістолета та, не натиснувши на гачок, завалюється на землю. Він падає навznak на весь зріст на асфальт.

Стрілянина викликає на вулиці тимчасову паніку. Гнані жахом перехожі мчать назустріч один одному, затоптують одне одного і втискаються у вхідні двері будинків. Минає кілька хвилин, і вони вже продираються й товчуться на розі вулиці, щоб мати змогу кинути оком на прошитого кулями Ділінджера.

Годиною пізніше радіо та преса подають новину, що «Public Enemy №1» Америки є вбитим.

У ту ж саму ніч обидва службовці ФБР були викликані в Вашингтон, до свого шефа Гувера. Він зустрічає їх на аеродромі, потискує їм перед камерами преси руки і схвильовано промовляє: «Дякую вам від імені американської поліції. Ви відновили її честь».

Тієї ж ночі Мелвіс Г. Певіс, шеф Чизького відділення ФБР пише прохання про свою відставку і повертається до приватного життя.

Без сумніву, 22 липня 1934 року Ділінджера спіткала стократно, тисячократно заслужена ним кара, так само як і найбільш небезпечних членів його банди, яких, поки вони були ще живі, пристрілювали після нього на очах у всіх, немов скажених псів, досить їм було опинитися в зоні досяжності пострілу поліцейського.

Таке, здійснене всупереч будь-якому закону, і лише за законами прерій «полювання без пощади» мало непередбачені наслідки. Якби Ділінджера не спіймали, то певного дня він би помер і був би забутий. Хоч кулі ФБР і покляли край його злочинам, вони сприяли виникненню його легендарної слави. «Полювання без пощади» не

знищило злочинців, а підняло зло гангстеризму на героїчний п'єдестал. Це показали вже похорони Ділінджера.

У своєму родинному місті Муресвілі за мовчазної згоди властей його виставляють у труні немов полеглого національного героя. Тридцять тисяч людей, які прибувають у замовлених автобусах, дефілюють повз його відкриту труну. Похорон схожий на урочисте державне поховання. Присутні поважані люди Муресвілю, співає чоловічий квартет, і преподобний Філмор, який колись хрестив Ділінджера, благословляє небіжчика ладаном.

Віднині в мільйонах екземплярів кримінальної читанини прославляються злочини Ділінджера, висміюються поліція і закон.

Народжується легендарна історія Ділінджера. Мільйони жадібних до пригод юнацьких мізків спонукаються до наслідування. Прославлення жорстоких злочинів за допомогою поширеної у всьому світі бульварної літератури призвело до гірших наслідків, ніж від усіх разом узятих убивств та банківських пограбувань банди Ділінджера. Сотні тисяч злочинців були вирощені наступними роками на прикладі гангстерських подвигів Ділінджера. Злочини Ділінджера ще й сьогодні, через чверть століття після смерті боса гангстерів, викликають в Америці, Західній Європі, а також у Західній Німеччині та в Західному Берліні страх і жах.

«Чи повинна Німеччина стати збіговиськом гангстерів?» – пише в 1958 році Гамбурзький журнал «Штерн» і подає добірку нападів на банки та ощадні каси, скоєних у Західній Німеччині протягом одного року за прикладом Ділінджера. Кількість їх – вражає!

Двадцять дев'ять разів були пограбовані в Німеччині банки, ощадні каси та поштамти бандитами, які поводили себе подібно Ділінджеру. Шестеро людей втратило при цьому життя.

Перші місяці 1959 року принесли навіть зростання цих злочинів і з того часу пошесть перекинулася також на Західний Берлін. Ось лише один приклад:

Увечері 25 квітня 1959 року невідомі злочинці грабують грошовий транспорт однієї з фірм у Західноберлінському районі Кройцберг. Застреливши без жодного попередження касира в момент, коли він сідає в авто, вони забирають у нього сумку з грішми. Ніким не впізнані, вони зникають із здобиччю приблизно в сорок три тисячі марок. Поліція встановлює винагороду в десять тисяч марок як премію за затримання злочинців, а преса, радіо і телебачення апелюють до населення по допомогу в розшуку. Все даремно: злочинців не схоплено по сьогоднішній день.

Могила Ділінджера в Індіанapolisі

«Червоною блискучою ниткою-стеблом, що надійно, гнучко проходить через увесь роман, є лише гаолян, з якого нібито все і який – усе.

Пут, на його тлі, дивовижне поєднання натуралістичних сцен смерті з описом красивих жіночих та стильно-сильних чоловічих тіл із ритуально-поетичними картинами весілля і похорону, адже саме за цими обрядами пізнається культура того чи іншого народу. Тому так пронизливо-трепетно сприймається в романі-аутопсії, як називає його дехто, детальний образний мікрокосмос бабусі ліричного героя, яку несли на весілля, і макрокосмос тих, хто хоронив її, убиту «японськими дияволами» вже тоді, пізніше, хоча ніби через день, адже саме стільки часу я читав роман в українському перекладі, чекаючи повістки на реальну війну, яка, здається, ніколи не закінчується...»

*(Ігор Павлюк, «Піднебесна гуманітарна допомога Україні»,
рецензія на роман «Червоний гаолян» Мо Яня)*

ДО 90-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ „ВСЕСВІТ”. ПУБЛІКАЦІЯ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ
ПАМ'ЯТІ ПЕРШОГО ЗАСТУПНИКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА НАШОГО ЧАСОПИСУ –
МИКОЛИ ХВИЛЬОВОМУ.

Марко ЦАРИННИК

(Канада)

КЛАПОТЬ СКРИВАВЛЕНОЇ ВАТИ: ХАРКІВ, СУБОТА, 13 ТРАВНЯ 1933 РОКУ

З англійської переклала Людмила Дяченко й Богдана Матіяш

М.Хвильовий, його дружина Юлія (праворуч) і пасербиця Любов

1

Він обожнює полювати-вистежувати дикого звіра й підстрелювати його вдалим пострілом. Він пробирається через поля й драговини в шкірянці й болотяних чоботях, із патронташем і мисливською торбою. Він знається на породах мисливських собак і якийсь час тримає п'ятьох псів у малому помешканні. Згодом має сестра на кличку Пом. Має гвинтівку, дробовик і з полиці в його кабінеті поглядає опудало валюша, і він називає один зі своїх романів «Вальдшнепи». «Метою його невтомної мандрівки, – пише один із його друзів – є полювання».

Його улюблений колір синій. Він пише про сині грози боїв громадянської війни й голубі диліжанси, що мчать у синю далечинь. Одну з новел він називає «Синій листопад»,

Оригінальна назва рукопису: Marco Carynnyk. A Bit of Blood-stained Batting: Kharkiv, Saturday, 13 May 1933.

Висловлюємо щиру подяку часописові «Критика» за сприяння у підготовці цього матеріалу до друку.

першу збірку оповідань – «Сині етюди». Його перша дружина – блакитноока білявка. Він мало вділяє уваги одягові й терпіти не може краваток, але коли наряджається, щоб вийти між люди, одягає синю сатинову сорочку з жовтою краваткою.

Із музики він найдужче любить «Жалобний марш» Фредерика Шопена, польського романтика, який помер на вигнанні в тридцять дев'ять років. Він часто насвистує мелодію маршу або награв її на банджо, а після кількох чарок прохоплюється, що хоче бути похованим під цю музику.

Він одержимий числом тринадцять, у яке, його словами, він закоханий. Знає, що воно приносить нещастя. Чортова дюжина, кажуть українці. Але він народився 13 грудня 1893 року. Йому було тринадцять, коли батько брав його на полювання. Коли він воював на боці більшовиків і ледве уникнув страти за «порушення дисципліни», він служив у 13-й армії. Його донька Іраїда з'явилася на світ 13 січня 1920 року, коли йому було двадцять шість. Політичні памфлети він ділить на тринадцять частин. Він часто каже, що помре 13-го. Число тринадцять – це Яків і його сини. Або Ісус і апостоли. Тринадцять – символ вічної любові. Королева у колоді карт Таро. Христова наречена. Космічна мати.

2

Отож уранці 13 травня 1933 року, коли його доньці тринадцять, а йому – тридцять дев'ять, і за його плечима набігло тринадцять років письменницької роботи, Микола Хвильовий телефонує своїм найближчим друзям і запрошує їх на сніданок, а опісля – на прогулянку.

Свідки – присутні, ті, що казатимуть пізніше, що були присутні, і ті, які переказуватимуть слова запрошених, – сходяться в тому, що день видався теплий, сонячний і безмарний.

Іти Миколиним друзям недалеко. Усі вони мешкають у будинку «Слово» у Харкові, потворному промисловому місті, яке більшовики проголосили столицею Советської України. Літератори з'їжджаються до Харкова з усієї країни, а позаяк їм бракує помешкань, просять дозволу zorganizувати кооператив. Партія й уряд ради старатися: за зібраними під одним дахом письменниками буде легше наглядати й наслухати.

Як личить часові й місцеві, будинок «Слово» просторий і догідний. Збудований у формі літери «С», він має п'ять парадних під'їздів, до кожного з яких ведуть масивні дубові двері, та шістдесят шість квартир на три або чотири кімнати. Для зручності пожилців влаштовано огорожений сквер, волейбольний майданчик і їдальню, де письменники можуть попоїсти, коли не мають бажання готувати самі. Микола, його дружина Юлія та її донька Люба мешкають на третьому поверсі в квартирі з трьома кімнатами й балконом, що виходить на внутрішній двір.

Гості починають збиратися о дев'ятій. Юлія кип'ятить воду на примусі, розставляє горнятка, склянки для горілки й тарілки і вибачається, що не має цукру.

Микола бере в руки двострунне банджо, яке змайстрував із дерев'яного держака й кухонного сита. Бренькаючи на струнах, він наспівує:

Хоть убей, следа не видно;
Сбились мы. Что делать нам!
В поле бес нас водит, видно,
Да кружит по сторонам.

Це слова з пушкінського вірша «Бесы», і їх свого часу знав напам'ять кожен школяр у Російській імперії. Достоевський подарував йому друге життя, взявши за епіграф до

однойменного роману. В останні тижні Микола постійно бурмоче ці рядки собі під носа. Достоевського він знає: героя одного зі своїх романів – українського комуніста, який намагається зрозуміти, куди зайшла революція, – назвав виразно неукраїнським ім'ям Дмитрій Карамазов.

Гості розмовляють про Михайла Ялового. Мишко – письменник, директор видавництва. А ще – найближчий Миколин друг. Миколу Хвильового, Мишка Ялового й Олеса Досвітнього охрестили «трьома мушкетерами».

Минулої ночі агенти ГПУ вдерлися до Мишкового помешкання. Перетрушували його книжки й папери, перелопачували меблі, вистукували стіни, зривали підлогу. А на ранок узяли Мишкові фотоапарат «Kodak» та бравнінг і повели його з собою.

Микола безперестанку пахає цигаркою, метушиться коло столу й раз по раз підхоплюється, наливає чарку за чаркою і заспокоює друзів, що все буде добре. Потім знову мимрить рядки пушкінського вірша. У кімнаті зчиняється гамір.

Пом, що лежав коло шафи з книжками, дружньо гавкає. Микола підбігає до нього і тріпає за вуха. «Ех, Пом, і ти тут?»

Пес скавуліє, стрибає на задні лапи й передніми обхоплює господаря.

Микола гладить Пома по голові, рознімає його лапи і мовить: «Ну, годі. Поїдем, поїдем!»

Товариство сміється. Микола бентежитья. «Це так завжди перед полюванням», – пояснює він.

3

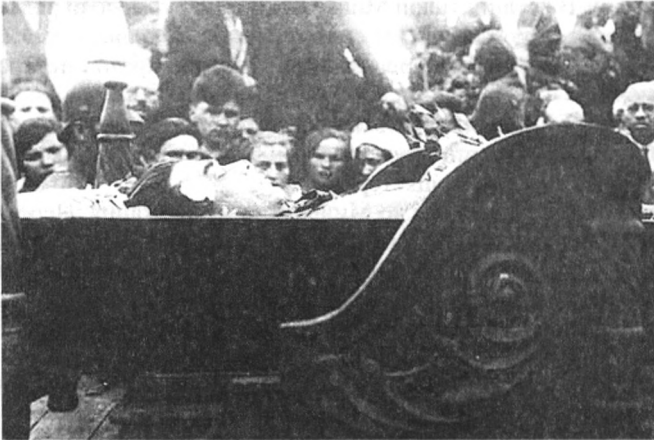
Хвильовий роками заповнює свої оповідання алюзіями на самогубство й вбивство. Драматург Микола Куліш, який стане одним з його найближчих друзів, 1924 року зауважує, що він переживатиме «внутрішню кризу». В автобіографії, яку Хвильовий пише для Комуністичної партії того ж року, він сам визнає, що в ньому точиться внутрішня боротьба. А в листі до літературознавця Миколи Зерова зізнається, що перебуває в стані «достоевщини», або ж душевного дисбалансу. «Два рази ходив у поле, але обидва рази повернувся живим і неврєдимим: очевидно, боягуз я великий, нікчема».

1927 року, подорожуючи Німеччиною, Хвильовий каже комуністові із Західної України (який працює на ГПУ), що «щось жахливе» діється у Советській Україні. «Держимордовский, великодержавницький дух распоясался <...> і он готов покончить самоубийством, лишь бы показать, что здесь на деле творится», – повідомляє агент своє керівництво.

У січні 1931 року інформатор – понад двадцятєро людей подають інформацію про нього ГПУ – повідомляє, що Хвильовий заявив трьом своїм колегам, що далі так більше не може. Він витягнув бравнінга і погрожував, що вб'є себе. Вони не надали цьому ваги.

Микола вже довго п'є. Його друзі знають, що перш ніж сісти писати, він спорожняє склянку горілки. В останні місяці він іще наполегливіше прикладається до пляшки.

«Він взагалі любив випити, – згадуватиме Іван Сенченко. – З друзями, щоб було весело, людно, з гомоном, з піснями. Але випивав від нагоди до нагоди, від іменин до хрестин. То колись. А тепер: була нагода випити в громаді — пив у громаді, не було такої нагоди — випивав сам і все розстібав комір сорочки, немов йому душно було. Бачили, як він п'яний спав на території Шатилівської лікарні під парканом. Насувалася зима з 1932 на 1933 рік. Вулиці міста заповнили постаті охлялих, голодних людей, які тинялися від будинку до будинку, рилися в смітниках, сідали відпочити під парканами, і більшість їх там і знаходили вічний відпочинок. Хвильовий посірів, став маленький, поводився, як загнаний звірок».

Навесні 1933 року актор Йосип Гірняк бачить, як Микола борикається з робітником на сходах до пиварні. Коли Йосип підходить до них, Микола падає на коліна і цілує його в руки. Він оце повернувся з поїздки по селах і бачив спричинене голодом спустошення. Тепер він п'є. Йосип веде його додому.

А коли Микола та Іван Дніпровський ідуть у місто – Микола хоче випити пива й погортися – Іван каже йому, що він «мажорний алкоголік». Микола бере Івана за ліву руку й тягне її до себе. Іван перекладає книжки в праву руку, і Микола притискає її до бравнінга у задній кишені штанів.

Це втретє Микола так робить, і Іван знає, що це значить. «Це добре, – каже він. – Але коли ти вирішиш покласти всьому край і обереш день, збери своїх друзів, випий щось, роззирнияся довкола, попрощайся і вийди в іншу кімнату».

4

Мої батьки живуть у цей час у Харкові. Багато років пізніше, коли я починаю цікавитися голодом 1930-х років – тоді ще немає слова «Голодомор», – мати розповідає мені, як 1932 року, коли мій батько вчився в економічному інституті, однокурсник запропонував щось показати йому.

Морг, де студент працює на півставки, напхано трупами від підлоги до стелі. Міліція збирає їх на вулицях. Уночі вона складає їх на вантажівки й вивозить. Наступного дня морг знову переповнюється.

Моя мати не оповідає про овальні шрами, які я бачив у батька на животі та спині, колими влітку їздили плавати на озері або морі. Куля, якою він вистрілив у себе через невдалий шлюб та дочку, якої він ніколи не знав, застрягла у нього в тілі й, попри зроблену операцію, залишилася там до кінця його життя.

5

Об одинадцятій, коли друзі їдять, п'ють і розмовляють уже дві години, Микола заявляє, що прочитає свій новий твір, яким покаже, що нарешті сплатив данину лінії партії.

Він іде до свого кабінету, зачинає двері, сідає за стіл і сягає до шухляди. З полиці в нього вдвляється в нього вальдшнеп.

Чи він зазирає на птаха? Чи згадує він дні, коли ходив з батьком у поле?

Який на дотик бравнінг, коли він торкається його пальцями? Яка його вага в руці? Чи

він чує запах сталі, коли підносить її до обличчя? Чи він тремтить, коли дуло дотикається скроні?

Чи він уже стріляв з цього пістоля? Чи він колись пробував убити людину?

Цього ми не можемо знати..

6

Постріл зводить письменників на ноги.

«Миколо, ти що, здурів?» – гукає один із присутніх.

Кинувшись до кабінету, вони застають Миколу в фотелі за столом. Його права рука звисає додола. Голова дрижить і з правої скроні струменіє цівка крові. Бравнінг лежить на підлозі.

«Лікаря! Лікаря!» – скрикує Юлія.

Хтось кидається до телефону задзвонити лікареві. Телефон не працює.

Куліш біжить до своєї квартири. «Хвильовий застрелився!» – гукає він дружині. Він викликає лікаря і посилає дружину по жінку Володимира Гжицького, медсестру, щоб вона зробила Миколі ін'єкцію.

Стимуляція серця не дає ефекту. Коли приїжджає лікар, Хвильовий уже холоне.

Миколина пасербиця Люба повертається з лекцій у музичній школі. Люди шмигають сходами. Григорій Епик та його дружина Віра тягнуть до своєї квартири й не пускають її додому. Люба нічого не розуміє. Тільки згодом хтось каже їй, що її вітчим застрелився.

7

Серед паперів на столі Миколині друзі знаходять дві записки. Їх написано на вирваних зі шкільного зошита аркушах. Микола привіз портативну друкарську машинку з Німеччини, але завжди писав чернетки оповідань і повістей у чорних зошитах.

Хтось телефонує до ЦК партії на вулиці Карла Лібкнехта, і невдовзі з'являються гешеушники. Вони заходять до Миколиного кабінету й зачиняють двері.

Двадцять по другій прокурор починає допитувати Юлію. Вона мало що каже. Крім неї і Миколи були присутні лише Микола Куліш та Іван Досвітній. Вони погодилися піти побачити Лева Ахматова, прокурора Верховного суду, і просити пояснень щодо Мишкового арешту. Потім її чоловік пішов до свого кабінету. За мить усі почули вистріл. Коли вони вбігли до кімнати, Хвильовий сидів, повалений на фотель.

Коло третьої пополудні агенти фіксують смерть Хвильового як самогубство і складають акт. Коли вони виходять, то прихоплюють зі собою всі папери з кабінету.

8

Миколині друзі формують комісію з похорону.

Троє жінок миють тіло, вбирають його в чисту білизну, білі шкарпетки, синю сатинову сорочку, жовту краватку і чорні штани. Причісують неслухняне чорне волосся й затулюють клаптем вати простріл скроні. Місце трохи нижче від вати почорніло від опалу. Куля застрягла в черепі, і на лівій скроні надулася гуля.

Тим часом, поки інші ходять замовляти труну, небіжчика кладуть на стіл у кабінеті, складають за православним звичаєм долоні на грудях і фотографують. Увечері привозять труну, кладуть у неї покійного і знову фотографують, потім впускають до помешкання всіх охочих, і несуть почесну варту.

Черга Павла Тичини надходить пізно ввечері. Дві години він стоїть мовчки, не звертаючи уваги на тих, хто заходить до кімнати, вглядаючись у тьмавому світлі в обличчя письменника, якому 1924 року присвятив збірку «Вітер з України».

Ах,
нікого так я не люблю,
як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління,
і землю,
землю свою.

На вулиці шпики оточують будинок і вивчають прохожих. А в квартирі інформатор втішає Миколину вдову й висловлює співчуття його друзям.

Звістка про самогубство доходить до Олександра Довженка в Києві. Сашко вже декілька років як розсварився із харківськими літераторами – після виходу в 1929 році стрічки «Арсенал» вони закидали йому запроданство Москві, – однак із повагою ставився до Хвильового. Тож він сідає у літак і пізно ввечері прибуває до будинку «Слово».

У квартирі він підступає до труни, ні на кого не дивлячись, обхоплює руками голову Хвильового, схиляється, цілує прикриту вагою рану, розвертається і виходить.

Майк Йогансен, Олекса Слісаренко і Юрій Смолич ідуть за Довженком, і четвірка вирушає на прогулянку до лісистих ярів на околиці міста.

Довженко мовчить. Йогансен переказує з пам'яті передсмертну записку. Хвильовий писав, що звів рахунки з життям через арешт Ялового. Це було знищення їхнього покоління. Хвильовий геть нічого не розумів. «Ми були, – писав він, – найщирішими комуністами». Довженко здригається і просить Йогансена повторити сказане. Той повторює і додає: «Ми маємо пам'ятати цей лист до кінця свого життя». Сашко Довженко нічого не каже. Згодом він теж починає ховати зарядженого пістоля у шухляді письмового стола.

Четвірка блукає до пізнього вечора. Коли вони повертаються, в будинку «Слово» світяться лише три вікна у квартирі Миколи Хвильового.

9

Наступного ранку в двір будинку в'їжджає біла вантажівка з відкритою платформою, сполохавши кішок, що блукають коло смітників. Миколині друзі зносять домовину і ставлять її на платформу.

Ми пам'ятатиме те, що хочемо пам'ятати. Миколина дочка Іраїда згадуватиме, що вона чує про смерть від своїх тіток Дані та Люсі. Вони беруть її до будинку «Слово», проштовхуються крізь натовп і бачать Миколину матір. Вона просить, щоб онучку підвели ближче. Іраїдин батько лежить у домовині на білому катафалку. Він назвав роман за її іменем, але її мати ніколи не розповідала їй про нього, і вона його не знає.

«Це твій батько, – каже бабуся. – Поцілуй його».

Іраїда цілує батькову шоку.

Вона пам'ятатиме, що на відстані стоїть її звідна сестра. Але Люба казатиме, що її там не було. Її відвезли до бабусі – «в стані близькому до втрати розуму (без мови)», її ж словами – того дня, коли помер її вітчим.

В урядовій газеті сповістили, що об одинадцятій труну відкриють для прощання в будинку літераторів ім. Блакитного, дореволюційному маестку, де приміщені письменницькі організації. Затим відслужать громадську панахиду, а о першій небіжчика відвезуть на міський цвинтар. Юрба товпиться біля будинку Блакитного від самого ранку.

Коли під'їжджає вантажівка, Миколині друзі вносять домовину мармуровими сходами в будівлю, а потім дубовими східцями до зали на другому поверсі. Тоді ставлять на естраду й відкривають віко.

Микола вбраний у синю сатинову сорочку з жовтою краваткою, в якій його часто ба-

чили, а на правій скроні видніє клапоть вати.

Павло Тичина й Лесь Курбас вартують коло домовини. Для прощального слова партія обрала Івана Кириленка. Самогубство Хвильового, каже він, стало його останньою помилкою. Яким недоречним дисонансом пролунав його постріл саме тоді, коли під проводом партії будується соціалістичне суспільство, коли до творення соціалістичної культури, літератури, мистецтва стають мільйони ентузіастів, коли кожна година наближає до перемоги соціалізму в усьому світі.

Коли Кириленко виголошує свою промову з катедри, з якої часто виступав сам Хвильовий, у Курбаса стискаються щелепи, а в Тичини на довгому носі труситься пенсне.

Панахида кінчається о першій – або о 13:00 згідно з 24-годинним військовим відліком часу, заведеним у Советському Союзі. Миколині друзі зачинають труну, зносять її сходами, кладуть на відкритий катафалк, що його тягнуть дві сухоребрі шкапи, на яких давно чекає шкіродер, і прикрашують квітами й червоним стягом. Гепеушники серед натовпу підраховують, що зібралися дві тисячі осіб. Профспілка друкарів найняла кільканадцять безробітних музик. Вони дисонують жалобний марш Шопена, і процесія рушає Пушкінською вулицею до цвинтаря на півночі міста.

Дружина Хвильового і брат Олексій йдуть на чолі кортежу, відразу за домовиною. За ними ступають письменники, а за ними пруть музики.

Студентам наказано не переривати навчання, а письменників попереджено, щоб вони уникали «демонстрування» на похороні. Попри це велелюдний гурт заповнює все довкола, і на вулицях спиняються трамваї, – так багато людей іде за труною. Будівники, що працюють на спорудах, які трапляються дорогою, кидають роботу й приєднуються до процесії. Біля медичного інституту студенти виходять з аудиторій і долучаються до ходи. Перевдягнені у цивільний одяг або міліцейську форму гепеушники змішуються з натовпом.

На вулиці конають опухлі від голоду селяни. Їм байдужа й весна, і похорон, і навіть кусні хліба, що їх, відірвавши від свого голодного пайка, кладуть біля них перехожі.

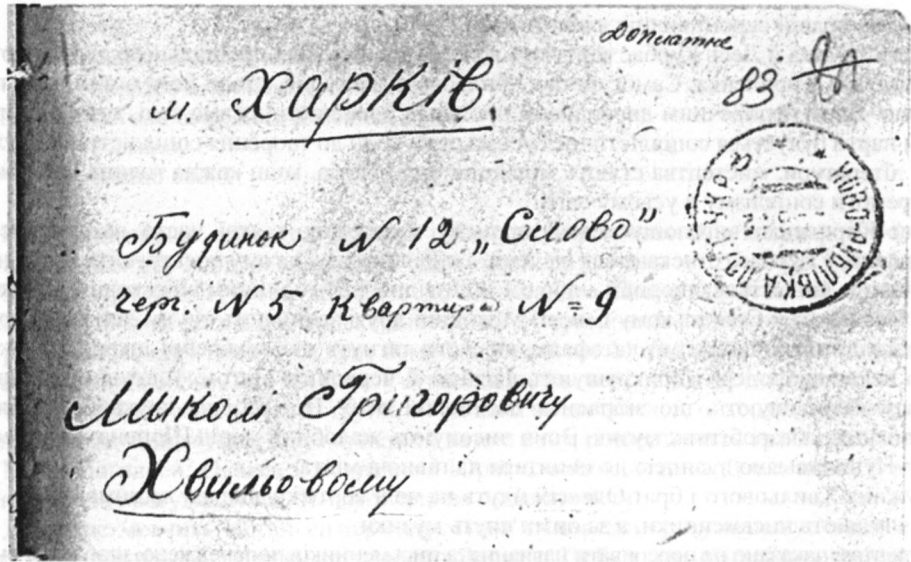
Консульство Італії розташоване на Пушкінській, і консул бачить із вікна, що відбувається на вулиці. На хіднику, пише він до Рима, шулилася цілий день селянка з двома дітьми. «Вона тримала звичну бляшанку з-під консервів <...> і час від часу хтось кидав туди копійку. Увечері вона відсторонила обох дітей, підвелася і кинулася під трамвай, який їхав на повній швидкості. Через пів години я побачив, як сміттяр збирає нутрощі нещасної. Двоє дітей стояли там увесь час і дивилися».

10

Жалобна хода спиняється біля цвинтарної брами, – ГПУ повідомляє, що кількість присутніх зменшилася до п'яти чи шести сотень, – домовину знімають з катафалка і вносять на кладовище. Квітують черешні.

Із прощальними словами виступають Іван Микитенко, Іван Кириленко та Петро Панч. Вони вторують, що смерть Хвильового – постріл у спину революції. Він збочив із генеральної лінії партії. Наклав на себе руки саме тоді, коли Сталін пояснив, що «жити стало краще, жити стало веселіше». Однак вони не можуть заперечити, що ціле покоління літераторів мало Хвильового за провідника. «Ми, радянські революційні письменники, – мовить Панч, – майже всі вийшли в далеку незнану літературну путь під знаком невгомного, запального й романтичного Хвильового, і цим пострілом зроблено пробоїну не тільки в скроні, але й у наших лавах. Зроблено пробоїну таку, якої сьогодні закрити комусь одному буде не під силу».

Брат Хвильового вказує на сонце. «Надворі весна, надворі сонце, а ти в домовині лежиш, Миколо!» — каже Олексій.

Письменникова дружина цілує його в чоло. Музики знову грають марш Шопена. Домовину закривають і опускають у піщаний ґрунт. Грудки землі стукотять об віко.

11

Микола Куліш погано переносить втрату свого друга. Повертаючись до будинку «Слово», Юрій Смолич і Юрій Яновський ідуть цвинтарем. Куліш лежить долілиць на могилі Хвильового й обіймає її. Він ушент п'яний. Смолич і Яновський підводять його і ведуть геть. Коли вони виходять на вулицю, Куліш виривається з їхніх обіймів і з піднятими руками кидається на дорогу. Він знає, що його заарештують. «Я здаюся!» – кричить він. Смоличеві та Яновському ледве вдається дотягнути його додому.

На могилі Хвильового немає нагробка – люди кажуть, що влада відмовила родині в дозволі поставити його – і могилу оточує частокіл, на якому вирізьблено його ім'я і дати народження та смерті. Частокіл швидко гниє, і могила заростає.

Книжки Хвильового заносяться до поліційного списку, а його ім'я стає синонімом «ворога народу». Письменникам телефонують з місцевого комітету партії: вони мають прийти і пояснити своє ставлення до самогубства Хвильового. Чи вони засуджують його вчинок, чи розуміють, що він зганьбив себе, відступивши від спільної справи?

У вересні 1933 року трійка ГПУ засуджує Мишка Ялового до десяти років ув'язнення. У травні наступного року його перевозять до табору триста кілометрів на північ від Ленінграда. У жовтні 1937 року інша трійка переглядає його справу й засуджує його до «найвищої міри покарання» – кулі в потилицю.

Наприкінці 1933 року ГПУ арештує Олеса Досвітнього, третього із «трьох мушкетерів», звинувачує його в контрреволюційній і терористичній діяльності, а на початку 1934 року трійка засуджує його до розстрілу.

Для письменників із будинку «Слово» смерть Хвильового стає початком кінця. Вони називають будівлю Крематорієм. Ніч за нічю служачи міліції когось забирають. Мало хто повертається. Більшість засуджують до термінів у трудових таборах, часто «без права листуватися». Термін для затемнення. Це означає, що в'язня вже розстріляно. Із 260 письменників, які працювали 1930 року, 228 заарештовано і або страчено, або вислано

на повільну смерть до табору. Коли розпочинається Друга світова війна, тільки шість із первісних шістдесят шести письменницьких родин далі живуть у будинку «Слово».

Під час німецької окупації Вермахт реквізує будинок, щоб улаштувати там офіцерські квартири. Стіну поміж двома помешканнями розвалюють, щоб зробити залу для кабаре. Інші квартири використовують як бордель.

Блакитноока Катерина, перша Миколина дружина, доживає життя, вчителюючи в сільській школі. Іраїда, дочка, за яку Микола так переживав, коли вона була немовлям, що носив її на подушці, щоб не пошкодити їй хребет, іде материними слідами й стає вчителькою хімії.

Юлія, друга Миколина дружина, та її дочка Люба втікають з Харкова до Свердловська на Уралі. Мало хто там знатиме, ким був Микола Хвильовий. 1959 року український журнал друкує ще один напад на її чоловіка. Юлія читає статтю і перерізує собі зап'ястки.

12

А тоді, через п'ятдесят п'ять років по тому, як Микола Хвильовий покінчив із собою, знову зринають записки, що їх він написав перед самогубством. Імперія Міхаїла Горбачова конас, і Комуністична партія намагається утримати свою владну хватку, «реабілітовуючи» своїх жертв. «Реабілітація» – це трошки обман. Імена померлих можна згадувати публічно, а їхні родини можуть претендувати на незначну компенсацію, але не йдеться про обвинувачення когось у порушенні «соціалістичної законности» пущанням куль у потилиці.

На святкуванні дев'яносто п'ятого дня народження Хвильового в Києві у грудні 1988 року перший секретар української комуністичної партії зачитує передсмертні записки, що їх служба безпеки оприлюднила.

Хвильовий адресував одну із двох записок громадськості.

«Арешт Ялового – це розстріл цілої Генерації... За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За Генерацію Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. «Отже», як говорить Семенко... ясно.

Сьогодні прекрасний соняшний день. Як я люблю життя – ви й не уявляєте. Сьогодні 13. Пам'ятаєте, як я був закоханий в це число? Страшенно боляче.

Хай живе комунізм.

Хай живе соціалістичне будівництво.

Хай живе комуністична партія.

P.S. Все, в тому числі й авторські права, передаю Любові Уманцевій. Дуже прошу товаришів допомогти їй й моїй матері».

Другу записку Хвильовий написав своїй пасербиці. Узавши назву багаторічної рослини, яку вирощують за її пахуче насіння, листя й коріння, він часто називав її Любистком.

«Золотий мій Любисток,

пробач мене, моя голубонько сизокрила, за все. Свій нескінчений роман, між іншим, вчора я знищив не тому, що не хотів, щоб він був надрукований, а тому, що треба було себе переконати: знищив – значить уже знайшов у собі силу волі зробити те, що я сьогодні роблю.

Прощай, мій золотий Любисток».

Він підписав записку, якщо ми маємо вірити передрукованій копії, «Твій батько М. Хвильовий».

то и Вас написали Дароюгой Колюничка і
 как въ тиветіе Ждала все время от
 их то и слова тебе денег и решила
 пишу крѣпко написать сюда бѣла
 крепко тебе и тебе 20-го и она
 мой дорогой многок, а также говорила что ты
 смилку и свободу обещаю прислать на
 любящая Вас другой день и юля уже
 крепко мама месяца 2 тому назад
 Извини это без письма
 марку, не помню что может ты послал
 когда и деньги а они пропали. У меня
 бѣла долгов много и плохо
 жить. Все доро-
 го. бѣла дене нет
 то я прошу хотя
 два слова мне напи-
 сать что нет денег.

13

Микола Хвильовий не залишив записок своїй дружині чи дочці. Або своїй матері, матері, яка пережила його, матері, в убивстві якої його звинувачували, бо він написав оповідання про сина, який вбиває матір сокирою.

Навесні 1933 року Миколина мати надіслала йому листа. Лист опинився в його справі-формулярі, що зберігається в архіві СБУ в Києві. Ми не знаємо, чи Микола читав його. ГПУ могло перехопити його, перш ніж він дістався до Миколи. Або ж таємна поліція могла вилучити його із його кабінету після його смерті. У кожному випадку, його мати голодувала й благала про допомогу, а він нічого не зробив.

«Дорогой Колюничка!» – вітає мати сина. Пише вона російською з домішкою української. Людя і Ваня – це Миколині сестри Людмила й Валентина.

«Ждала все время от тебя денег и решила написать. Людя была у тебя 20-го и она говорила что ты обещаю прислать на другой день и Юля уже месяца 2 тому назад писала что пришлешь скоро; я волнуюсь думаю что может ты послал а они пропали. У меня долгов много и плохо очень жить. Все дорого. Если дене[г] нет то я прошу хоть два слова мне написать что нет денег. Людя с Ваней уедут 20-го совсем и учительница совсем едет от сюда в Харьков к сестре, так как это самый трудный месяц переживать пока все уродит. Я как получу деньги то думаю ехать к Вам, а осенью приеду к Вам хотя в гости. Увидеть тебе дорогой Колюничка я так соскучила за тобою. Мне так нездоровиться все время что боюсь чтобы не заболела. Все дорого и часто впроголодь живу. Едят здесь половину мелят, шавель цветы с акаци, макухи. Хлеба много на базаре по 12 руб паляница. Пайки есть

слодя є Вашей? уед ^{до}
 20.ч совсем и угитель. голодъ пишу. Ядѣт здѣ
 ния совсем едет. полову мелит, шавел
 он сиде в Барокко уветк с окаян, маку
 к сестре; так как Хи. Хлеба много
 это самки трудитъ на базаре по 12.руб
 месу переживають палдину. Папки ест
 пока все уродит. по 2-3 рубля; с дерева
 Я как пошугу девет опилки мелит даме
 то думаю ехата и моде я достала,
 к Вам, а осенью пои мешка и она
 приеду к Вам мешает в муку
 Хоня в гости. чтобы больше было
 Увидеть тебе доро Жизнь ужасная и
 гаи Колюшнчка в в голодовку такого
 так соскурила за не было. Некоторых
 тобою. Мне так нельза и узнать лица
 недаровитя все вре опухшие ноги и руки
 мѣ что болот. Эмбѣ ЕСТЬ и умирают
 не забочела. Все дѣт и умирают.
 Хоня. К. Когда мѣт

по 2-3 рубля; с дерева опилки мелят даже и Люде я достала пол мешка и она мешает в муку чтобы больше было. Жизнь ужасная и в голодовку такого не было. Некоторых нельзя и узнать лица опухшие ноги и руки Есть и умирают Хотя бы когда ни будь кто из Вас написали как Вы живете никто ні слова. Целую крепко крепко тебя, мой дорогой сыночек, а также Юличку и Любочку Любящая Вас крепко мама.

Извини что без марки, не помню когда и деньги были».

Тож супротивники, які звинувачували Хвильового у матеревбивстві, відчували щось, чого повністю не усвідомлювали. Сон і смерть є психологічні еквіваленти, а самогубство – це водночас і вбивчий потяг, і вияв інфантильного бажання спочивати спільно з матір'ю.

Що ж тоді фантазує Микола Хвильовий, коли в алкогольній імлі сягає в шухляду письмового стола? Що кулеу в скроню він відповідь на материні благання і пришвидшить своє поєднання з нею?

Автор вдячний Ользі Бертельсен за уважне прочитання чернетки цього есею.

Віталій ШЕВЧЕНКО,
спеціально для «Всесвіту», м. Запоріжжя

«ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ»

М. Хвильовий

Коли я прочитав в Інтернеті, що в «Книжковій хаті» міста Коломиї продається книга «Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий» (Упорядник Ю.Шаповал, Передмова Ю.Шаповал, В.Панченко, К., «Темпора», 2009 р., 296 с.іл.), то я її терміново замовив і чекав із нетерпінням, коли вона до мене прийде.

Справа в тому, що в цій книзі вперше друкуються документи із справи-формуляра, яка була заведена в НКВС на Миколу Хвильового і яка до сього часу зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

Моя зацікавленість до цієї книги зрозуміла. Ще у 1999 році в альманасі «Спокута» (№1, Запоріжжя) я видрукував нарис «Розбита шибка (спроба дослідження)», в якому

зробив припущення, що Микола Хвильовий не застрелився, а був убитий.

Моє припущення було зроблене на основі спогадів письменника Юрія Бедзика (1925–2008), який у дитинстві жив у тому самому будинку «Слово», де жив і Микола Хвильовий (газета «Українське слово», 11 та 18 лютого 1999 року, а потім передруковано з деякими різницями в газеті «Література та життя», №5–6, травень – червень 2008 рік).

На свідчення Юрія Бедзика, восьмирічного хлопчика, що в розбитій шибці є слід від кулі, саме в той час, коли загинув Микола Хвильовий, ніхто не звернув уваги. Ось цитата із спогадів: «Наступного ранку я визирнув у вікно. Перше парадне було навпроти нашої квартири. Я побачив розбиту шибку у Хвильових і відчув холод у грудях. Через кілька днів хтось із рідні Хвильового заклеїв дірочку великим аркушем білого паперу. Шість років до самої війни я бачив той білий аркуш – як знак страшної перестороги, і згадував, як убивали Хвильового».

Отак написав письменник. Можливо, він чув ще щось від дорослих, чи бачив, але згадав про це в кінці свого життя. Можливо, чогось боявся, хоча і вже була незалежна Україна.

Ось чому я з такою увагою взявся за книгу.

Коли я писав своє дослідження «Розбита шибка», то в основному аналізував спогади людей, які мешкали в будинку «Слово» і які збереглися. Хоч кожний з них згадував своє, але, порівнюючи їх, можна було вийти на якусь істину.

І зразу ж повідомлю читача, що книга «Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий» жодного з моїх тверджень не спростувала. Позаяк зафіксовано слід кулі, яка потрапила звідкись у квартиру Миколи Хвильового і вбила його, коли він перебував у своєму кабінеті, то можна висунути твердження, що це міг зробити з горища п'ятого під'їзду будинку невідомий, який був саме проти першого під'їзду, де жив Микола Хвильовий.

Треба нагадати, що в цей день 13 травня були заарештовані Яловий (1895–1937) у будинку «Слово» та О.Шумський (1890–1946) у Москві, а Хвильовий убитий. Чому так сталося? Можна зробити тільки припущення. Хвильовий мав надзвичайний авторитет серед письменників і людей, був, як і ті двоє, лідером боротьбистів. Можливо, не хотіли якихось заворушень? Хто знає.

А чому вибрали саме таке знищення? Тому що працівники НКВС добре знали свою справу, головне, – відвернути увагу: самогубство, записки на столі і всі навколо будуть тільки про це говорити. Що і сталося. А людини немає.

Це звичайний метод англійського письменника Ізраєля Зангвілля (1864–1926), який виник саме у цей час: переключити увагу читача чи свідків в іншу сторону. Злочин у запертій зсередині кімнати, саме в ній відбулося вбивство Хвильового, в яку нібито ніхто не входив і таким чином уся увага переключається на самого Хвильового. І вже ніхто не вивчає обставин трагічної події.

Тепер зрозуміло, читачу, чому саме я так прискіпливо вивчав цю книгу. Треба сказати, що вона в мене залишила двояке враження. Якоюсь мірою вона розчарувала й водночас удалося з'ясувати деякі питання.

Перше, виявилось, що не всі документи справи-формуляру надруковані, тобто наукова ціна книги викликає сумнів. За моїми підрахунками в книзі немає 26 документів. Хоча автори і пишуть: «Для публікації відібрано 63 документи із справи-формуляру С-138, що зберігається в ГДА СБУ. Це практично все, що є в теці...»

Але виходить, що майже половина документів не видрукувана. Незручно казати докторам науки, що потрібно було видрукувати всі документи, цінність такої збірки була б надзвичайна. А так виникає питання, що там не надруковано? І чому?

Друга обставина, видрукувані документи спростовують мою версію? Ні. Навпаки, в справі підтверджується, що куля ввійшла в голову Миколи Хвильового і залишилася там. Тобто вона прилетіла звідкілясь, уразила голову Миколи Хвильового і залишилася там (стор. 36).

Якби в голові у Миколи Хвильового були дві дірки, то можна тоді було б казати, що це з револьвера Миколи Хвильового куля уразила скло. Позаяк одна дірка, цього казати вже не можна.

Тепер відносно записок. Виявляється, оригіналів у справі немає. Копії. А це значить, що справжній текст невідомий, бо в копіях НКВС може написати що завгодно.

Хто був у квартирі Миколи Хвильового збігається з тим, що було написано в мене: Куліш (1892–1937) та Досвітній (1891–1934).

На сторінці 188 є свідоцтво письменника Гордія Коцюби (1892–1938), що Яловий був заарештований 12 травня. Це дуже важливе свідоцтво.

Чому це так важливо? Бо, якщо Яловий був заарештований уночі з 12 на 13 травня, то Микола Хвильовий просто фізично не міг допомогти своєму другові, про що так багато пишуть дослідники й ті, хто при цьому був присутній.

Закінчити життя самогубством він міг тільки після невдалих спроб допомогти, а їх не зафіксовано, бо арешт був уночі (ну, наприклад, десь біля 2-х чи 3-х годин ночі), а вбивство Миколи Хвильового сталося десь біля 11 години ранку (дивіться протокол допиту Юлії Уманцевої, де відмічено, що він почався 13 травня у 13 годин 40 хвилин, стор.182). Тому деякі дослідники починають писати, що, мовляв, час арешту Ялового не встановлений, він, імовірно, відбувся десь раніше на два тижні до подій 13 травня, щоб дати «можливість» Хвильовому допомогти товаришу.

Але і в справі і в спогадах учасників цих подій є досить свідоцтв, що арешт Михайла Ялового відбувся з 12 на 13 травня.

Я думаю, що потрібно віднайти справи усіх репресованих письменників у будинку «Слово» і таким чином припинити усі ці розмови, якщо, звісна річ, вони не знищені або не сфальсифіковані.

До речі, відносно книги «Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий» теж є зауваження. У книзі приведений документ №32 «Анонімна записка «Про українські літературні кола», в кінці якого стоїть посилання: ГДА СБУ, спр. С-183, арк. 2 – 42. Все правильно. А потім ми бачимо, що тут же поряд приведені документи,

де посилання на ті самі сторінки справи: 17–20, 15, 13, 12, 14, 16, 8, 9–10, 29, 27, 26, 28, 22, 23, 24–45, 30, 31.

Щось тут не так. Або обидва доктори наук (Ю.Шаповал та В.Панченко) щось не пояснили, або допустили помилку. Бо виходить, що приведені різні документи під одними і тими ж сторінками. Цього не може бути за визначенням!

Відносно записок, що буцімто залишив після себе Микола Хвильовий, у протоколі допиту дружини вона сказала наступне: «Письма он не успел бы заготовить, по-видимому он заготовил его до разговора» (стор. 183).

Тобто що він їх приготував до арешту Ялового, а це психологічно неможливо, значить, висновок один: отой агент «Влас», якому 11 травня було дано термінове завдання ввійти у групу письменників: Хвильовий, Куліш, Сосюра (1897–1965), Епік (1901–1937) (стор.181), це і зробив, бо дверей у будинку та у квартирі Хвильового було досить. У які хтось зайде і з яких хтось вийде, – ніхто не побачить!

Збереглися спогади письменника Григорія Костюка (1902–2002) про те, що після арешту в 1930 році академіка Сергія Єфремова (1876–1939), якому інкримінували керівництво міфічної Співки Визволення України (СВУ), Хвильовий, Досвітній, Яловий і Куліш ходили до ЦК партії і намагалися його захистити.

З цього захисту нічого не вийшло, академік Єфремов, як і його товариші по процесу, були засуджені, але факт залишається фактом. А ось захистити свого друга, Ялового, Хвильовий уже не встиг, бо був убитий.

Але якби в нього був час, то він обов'язково щось зробив би для захисту товариша. Тобто психологічно його самогубство невмотивоване. І те, що це було не самогубство, у книзі професор Ю.Шаповал наводить несподіваний доказ. Він наводить запис із щоденника Георгія (Юрія) Самброса, колишнього співробітника Всеукраїнського інституту народної освіти, який знав Миколу Хвильового ще з дитинства: «Кажуть, що смерть М.Хвильового надто вразила М.О.Скрипника (1872–1933). Почувши про його самогубство, він навіть здригнувся увесь від якоїсь потаємної внутрішньої думки. Вражений, проказав своїм рикаючим, хрипким голосом лише одне коротке слово, повне задумливого запитання:

– Вже?... – й мовчки, згорбившись, пішов до свого кабінету» (стор. 35).

Варто на цій сцені ще раз зупинитися. Якщо відкинути коментар Самброса, то що ми будемо магі? Компетентній людині, а Скрипник належав до керівництва тогочасної України і чув і бачив багато такого, що могли знати далеко не всі, що купчилися навколо перших осіб у керівництві. Тому він міг щось знати про якісь дії навколо Хвильового і його товаришів.

І репліка: – Вже? – про це говорить.

– Вже зробили?

– Вже виконали?

– Вже вбили?

Або щось десь ось так.

Бо репліку «Вже покінчив самогубством?» він за визначенням сказати не міг. А через якихось два місяці він був сам усунутий. Бо ми знаємо, які доблесні дзержинці були навколо очих усіх діячів!

Звідки він міг знати про плани самого Хвильового? Тим більше, що той їх не розголошував.

Тому ми й робимо висновок протилежний Самбросу і тим, хто продовжує звертати увагу на самогубство Миколи Хвильового. Його, самогубства, не було.

Точно знаємо, що коли Хвильовий вийшов до себе в кабінет, то в кімнаті залишилися Куліш та Досвітній, а де була дружина під час пострілу, з документів не видно.

Юрій Смолич (1900–1976), який випадково спостерігав з вікна своєї квартири за квартирою Миколи Хвильового, його дружини не згадує. І пострілу не чув разом із Василем Вражливим (1903–1937). Вони подумали спочатку, що Микола Хвильовий покликав їх до себе.

Чого вони туди побігли, ми, мабуть, уже ніколи не визнаємо. Але коли Микола Хвильовий був у себе в кабінеті, отоді з'явилася дірка від кулі у шибці вікна в кабінеті, а друзі і дружина побачили його за столом убитого.

Нам залишається тільки звернути увагу на деякі деталі у кабінеті Миколи Хвильового, куди він пішов перед загибеллю і куди понаходили після цього, хто був у квартирі Миколи Хвильового і сусіди по будинку «Слово».

Усі, хто залишив спогади про це, згадують, що Микола Хвильовий сидів з головою, опущеною на стіл, у правій скроні була дірка від кулі, права рука була опущена вниз, з якої звисав револьвер, чи лежав на підлозі біля руки. Дружина його, Юлія Уманцева, не зводила очей з рани і сиділа на якомусь дивані десь збоку. Цих деталей у її показах, які приведені у книзі «Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий», немає. Вона досить спокійно дає покази слідчому.

У фільмі, який доданий до книги на DVD, «Цар і раб хитрощів» режисера І. Шатохіної, зробленого поза сценарієм І. Шатохіної та Ю. Шаповала, відтворена сцена в кабінеті. Скрізь лежать розірвані папери та фото, і на них плями крові.

Не вторгаючись у задум авторів фільму, тільки відмітимо, що для всіх, хто входив тоді у кабінет, здавалося, що Микола Хвильовий наче спить і крові біля нього зразу ніхто не бачив.

Головне у відтворенні подій у кабінеті ось що. Чи точно розставлені меблі у кабінеті? Тому що ми тепер точно знаємо з книги (стор.36), що у Хвильового була рана від кулі на правій скроні. Тобто маленький Юрій Бедзик свідчить, що куля влетіла у вікно і вона могла тільки з цієї сторони потрапити в голову Миколи Хвильового.

Значить, у фільмі стіл, за яким працював письменник, стоїть неправильно. Він повинен стояти ближче до середини кімнати, а між стінкою і столом сидів Микола Хвильовий, правою скронею до вікна.

Тепер усе сходиться. На жаль, у книзі немає фото цієї кімнати Миколи Хвильового за часів письменника. Або не збереглися, або не наведені. Я думаю, що тоді всі питання були б зняті. Бо в іншому разі дірку у склі вікна не можна пояснити.

З книги «Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий» можна начочно побачити, якого страшного тиску зазнавали наші письменники на чолі з Миколою Хвильовим, найталановитіші з них і навіть генії, яким був, наприклад, Микола Куліш.

Та час усе розставив на свої місця. Вони прийшли до свого народу, а ті, хто творив свої підлі справи у темряві, так там і залишаються назавжди.

У кінці фільму Юрій Шаповал каже про те, що відбулося в кабінеті письменника, ніхто вже не дізнається. Справді, сперечатися із фальсифікаторами важко, вони були ще ті майстри! Але в нас єдиний шлях, – йти до правди, в ім'я загиблих людей від тоталітаризму, в ім'я світлого імені Миколи Хвильового. Це наш борг перед ними.

І на закінчення наведу влучні слова французького письменника Гастона Леру (1868–1927), вони якраз дуже доречні: «Ми насамперед повинні міркувати, бо в протилежному разі вони змушують нас приймати те, що вони хочуть нам нав'язати».

Ось у цій розвідці я й намагався передусім вільно міркувати, спираючись на факти, а вони виводили мене на те, що Хвильового вбили і вбивця, швидше за все, стріляв з даху п'ятого під'їзду, тобто сидів над головою у Смолича та Вражливого.

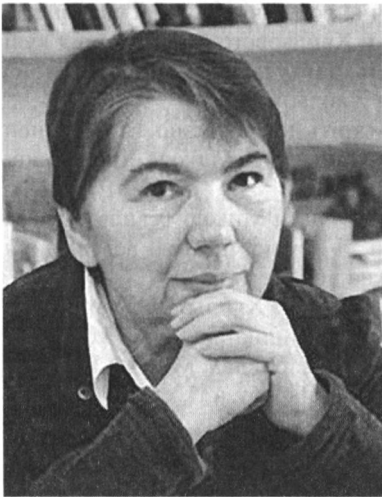
Іншої версії, щоб зв'язати слід кулі у склі вікна в квартирі Хвильового із вбивством письменника, – немає. Але треба й далі вивчати цю справу і шукати нові підтвердження моєї версії. Іншого шляху немає.

Лариса БРЮХОВЕЦЬКА,

керівник Центру кінематографічних студій
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

«ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»: НОВАТОРСТВО, ФІЛОСОФІЯ, АКТУАЛЬНІСТЬ

До 50-річчя фільму

Березень, 1965 рік. Міжнародний кінофестиваль у Мар-дель-Плата. Закінчився перегляд фільму «Тіні забутих предків», і публіка великого кінотеатру «Негару» підвелася, вдячно аплодуючи. Присутні – зарубіжні кінематографісти, аргентинські глядачі – вітали українців з перемогою. «Вогненні коні» (під такою назвою «Тіні забутих предків» ішли у Франції) понесли по світу. Картину купило десять країн¹, вона збрала солідний ужинок нагород на міжнародних фестивалях – у Мельбурні, Сіднеї, Салоніках, Римі, Кадиксі. Марієтта Шагінян, яка на той час жила в Парижі, писала, що бідні українські кінематографісти навіть не здогадуються, що на їхній фільм у столиці Франції перед кінотеатрами вистроюються великі черги.

Подія в Аргентині в усіх, окрім заздрісників, викликала велику радість і піднесення, адже український кінематограф давно не втішався перемогами. Та й про які перемоги могла бути мова, кіно шойно починало очунювати від тяжкої тоталітарної травми: в сталінські часи успішні українські кінематографісти були репресовані, а їхні місця зайняли російські режисери, що приїжджали з Москви – для них Одеська і Київські студії були такими собі філіалами студії Московської. Далі евакуація в час війни, період малокартиння. І тільки наприкінці 1950-х розширюється кіновиробництво, а Москва надає союзним республікам певну свободу звертатися до національних тем. Через дефіцит вітчизняних кадрів перехід від тоталітаризму до відлиги минув під знаком залучення до кіно українського театру й літератури (виходили фільми-вистави, письменники досить активно писали сценарії). На жаль, письменники здебільшого розглядали кіно як засіб заробітку, тож така стратегія набирала характеру

¹ Справка Госкино СРСР в ЦК КПСС о продвижении советских фильмов в зарубежных странах в 1966 году. От 9. 06. 1967. // Культура и власть от Сталина до Горбачева. Аппарат ЦК КПСС и культура 1965–1972. Документы. – М. : РОСПЭН, 2009. – С. 360.

експансії, яка могла остаточно знівельовати специфіку кіно. До того ж фільми українських кіностудій мали відбиток провінційності: зокрема, на кіностудії ім. Довженка регулярно з'являлися непретензійні комедії або «ідейні» твори, що мали допомагати «втільовати в життя» лінію правлячої партії. Таким 1962 року був портрет кіно України, й тоді ніхто не міг навіть сподіватися, що через два роки тут з'явиться щось якісно нове не тільки в українських, а й у масштабах світових.

І все ж відлига підточувала окреслені устої і крига стагнації почала скресати, з'являються фільми, закренені по-новому. Поштовхом для активного оновлення стало 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка: до ювілею було знято біографічну картину «Сон» (співавтор сценарію та постановник Володимир Денисенко) і «Наймичку» – кінематографічну версію опери Михайла Вериківського, жанру, нині майже забутого в кіно, перенесену на екран Василем Лапокнишем та Іриною Молостовою. Обидва фільми адресувалися українським глядачам і здобули в них популярність. «Тіні забутих предків» також з'явилися завдяки ювілею – 100-річчю Михайла Коцюбинського. Класики літератури стимулювали відродження нашого кіно: мистецтво слова облагодило екран, і союз між ними дав гідні плоди. Всі три фільми знаменували зміцнення національного в українському кіно й підняли його престиж. Фільм Сергія Параджанова прорвався крізь залізну завісу й здобув міжнародне визнання.

Для повноцінного функціонування кінематографа – і в умовах ідеологічної цензури, і в умовах цензури фінансової – важить мистецький рівень вимог замовника, що є скоріше винятком, аніж нормою. Дякувати провидінню, для «Тіней» збіг обставин склався щасливо. Творцям фільму поталанило із замовником: на той час кіногалузь вивели зі складу Міністерства культури й надали їй самостійного статусу. Кінематографістам забезпечили зелене світло. Звично критикуючи владу, часто робимо це огульно; але і в керівному світі трапляються винятки. Таким винятком серед чиновників був тодішній керівник Держкіно УРСР – амбітний і мудрий Святослав Іванов², так само, як і директор Київської кіностудії Василь Цвіркунов – на щастя, між ними було porozуміння. Та й 1963 рік ще був часом «відлиги», солодкої свободи, так довго відсутньої в радянському кіно. Центральна влада дещо послабила ідеологічний контроль, дала більше простору для ініціативи. Звичайно, сценарії контролювали, але екранізація класики була поза підозрою. Парадокс: саме екранізація цієї повісті стала одним із найбільш крамольних творів за часи радянського кіно. Фільм ігнорував ідеологію, зосереджувався на бутті людини, возвеличував природу й рукотворну красу.

Зрозуміти нині витоки фільму, його сенс і значення неможливо без тогочасного мистецького контексту – як українського, так і європейського. Щодо контексту національного: з початку 1960-х культурне життя в Україні, й зокрема в Києві, обіцяло літературний і мистецький ренесанс – про це свідчать насамперед тогочасні твори дебютантів, а також спогади людей, які той ренесанс творили. Однією з помітних подій стала виставка закарпатського художника Федора Манайла 1961 року в Києві у виставковому залі на вулиці Червоноармійській – враження від неї зафіксував Іван Дзюба: «Тим, хто не був свідком тієї незвичайної події, важко буде сьогодні навіть уявити, що вона означала в мистецькому житті Києва і як стимулювала фрондистські та національно-культурницькі настрої частини київської творчої молоді. Це було немовби вікно у світ зовсім іншого мистецтва»³. Виставка свідчила: «поза рамками віртуозної казенщини є в Україні ми-

² Факти підтримки фільму наведені в короткому спогаді Святослава Іванова «Хто такий Параджанов?» // Поетичне кіно: заборонена школа. – 36. статей і матеріалів. – К.: Редакція журналу «Кіно-Театр», в-во «АртЕк», 2001. – С. 341 – 342.

³ Дзюба Іван. Кілька днів із Федором Манайлом // Іван Дзюба. З криниці літ. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 807.

Тіні забутих предків

стецтво живе, національно одухотворене, формально багате і нестримно пошукове»⁴. Київська інтелігенція відкривала для себе пам'ятки історії та культури, дивовижні картини Катерини Білокур, Марії Примаченко, петриківський розпис і гуцульську кераміку. В місті склалося мистецьке коло художника-графіка Георгія Якутовича. Лекції, диспути, вечори пам'яті (Лесі Українки, Тараса Шевченка, Миколи Куліша, Василя Симоненка) ініціював і провів Клуб творчої молоді, лідерами якого були Лесь Танюк і Алла Горська. Національно виразна, питомо українська поезія Ліни Костенко, Івана Драча, Миколи Вінграновського разом з тим була універсальною, як універсальним і привабливим для людини будь-

якої національності є справжнє мистецтво. Розвивалася авангардна музика. Набула резонансу діяльність літературного критика Івана Дзюби. «Коли цей вродливий, стрункий чоловік зі світло-наївними, аж мовби дитинними очима виходив на сцену – аудиторія завмирала. Іван був гладіатором і лицарем, а кожен його вихід на трибуну – поєдинком. Із глупством, косністю, підлістю, ошуканством»⁵. То був час інтенсивних пошуків і самоствердження молодих митців, серед яких формувалися лідери. Роль одного з них також висвітлена у спогадах Ірини Жиленко: «...Доля обдарувала мене друзями не тільки мужніми і безстрашними, а й прекрасними своєю добротою, талановитістю, високим романтичним летом над буденщиною і меркантильністю. Звідки одразу такий букет людей воістину прекрасних? Григорій Кочур, Борис Антоненко-Давидович, Микола Лукаш, Михайлина Коцюбинська, вся родина Світличних, Алла Горська, Віктор Зарецький, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Василь Симоненко, Галина Севрук, Людмила Семикіна, Веніамін Кушнір, Роман Корогодський, Анатолій Перепада, брати Горині і чи не найдитинніший у своїй доброті, таланті і духовній красі Опанас Заливаха. Всіх не перелічиш. Тепер я розумію: все це – Іван Світличний. Усі ми зібрані Іваном, усі ми зійшлися на світло його серця»⁶. Стараннями директора студії імені Довженка Василя Цвіркунова збиралося коло подвижників кіно й на Київській студії: прийшли молоді, освічені, обдаровані випускники ВДКУ, які принесли нове дихання і непримиренність до рутини. Тож Параджанов не був одинаком у пустелі, він мав чимало друзів і однодумців, а головне, визрівав в інтенсивному духовному житті, мистецькому збудженні, що запанувало в Києві.

Власне фільм «Тіні забутих предків» – це результат одержимої роботи талановитих митців – режисера Сергія Параджанова, оператора Юрія Іллєнка, художників

⁴ Дзюба Іван. Кілька днів із Федором Манайлом // Іван Дзюба. З криниці літ. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 807.⁵ Жиленко Ірина. Homoferiens. Спогади. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 158.

⁶ Там само. – С. 151–152.

Георгія Якутовича, Михайла Раковського, Федора Манайла, Лідії Байкової, композитора Мирослава Скорика, акторів Івана Миколайчука, Лариси Кадочникової, Тетяни Бестасвої, Спартака Багашвілі, Леоніда Єнгібарова. Нагадаємо, що Параджанов – вірменин, який народився і жив у Тбілісі, навчався в Москві, й хоча вже десять років прожив в Україні, не знав гуцульського краю. Юрій Ілленко як особистість і оператор сформувався в Москві. Просвітником та ідеологом для обох став Георгій Якутович – він не просто навідувався, а й подовгу жив у Карпатах, знав і любив культуру цього краю, його мешканців. Він робив усе можливе, щоб втягнути Сергія Параджанова і Юрія Ілленка в середовище, де відбувалася дія повісті й де знімався фільм, аби вони глибше пізнали Гуцульщину, зачарувались її природою, зблизились з людьми, мистецтвом, звичаями, побутом. Художник давав поживу для зображальних ідей фільму, інфікував його творців вимогливістю, зображальною культурою, ділився знаннями, необхідними для автентичної достовірності.

Окреслюючи український контекст, не можна не згадати, що молоді поети виявили зацікавлення українським мистецтвом, в тому числі кінематографом – і це створювало необхідну творчу ауру. Зрештою, письменницьке середовище існувало безпосередньо на кіностудії, де діяла сценарна майстерня. Сприяв цьому не тільки Василь Земляк, який певний час очолював майстерню, – такою була політика керівництва студії: формувати інтелектуальне середовище. Співробітничали з Київською кіностудією Іван Драч, Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Григор Тютюнник, Олександр Сизоненко. Це сприяло модернізації українського кіно. І хоча співавтором сценарію «Тіней» був ужгородський письменник Іван Чендей, київське письменницьке середовище, безперечно, долучилося до появи цього феєричного, оригінального фільму.

Щодо європейського контексту, то на межі 1950–1960-х років пошуки в літературі та інших мистецтвах інспірували і творців кіно. Кіно відходить від спрощеності. Саме тоді з'явився термін «авторське кіно», який означав, що кінорежисер, як і письменник, є автором фільму, володіє неповторним індивідуальним стилем. До авторського кіно належали французькі режисери Франсуа Трюффої Жан Люк Годар, які заявили про себе своїми міськими драмами і кинули виклик усталеним кінематографічним традиціям. В Італії – Федеріко Фелліні, який показав реальність і фікцію світського середовища у фільмі «Солодке життя», спричинивши гучний скандал. Контroversійна «Вірдіана» Луїса Бунюеля й оригінально знята «Пригода» Мікеланджело Антоніоні додали напруження й посилили інтерес до кіно, яке стає модним в інтелектуальних колах, виникають дискусії довкола нових форм. 1962 року «Золотого лева» у Венеції здобуває «Іванове дитинство» Андрія Тарковського: про героя цього фільму Жан Поль Сартр писав, що «його дії і галюцинації перебувають у тісному зіткненні»⁷. Відкриття французьких кінематографістів доповнив Ален Рене у фільмі «Минулого року в Марієнбаді» (1961), де кіно асимілювало пошуки тогочасної літератури модерних форм (в основі – твір А. Роб-Грійє). Фільм став втіленням філософських ідей, насамперед в оперуванні категоріями часу і простору. На думку Жилія Дельоза, французькі кінематографісти «нової хвилі» знищили ньютонівську концепцію руху як простору, який долається в часі, що була характерна для класичного кіно, і сформували кіно образу-часу. Час стає найважливішою кінокатегорією модерністичного перелому. Хронологічна послідовність анулюється: минуле, теперішнє, майбутнє змішуються, накладаючись одне на одне. Час набуває структури лабіринту, в якому можна заблукати; різні, навіть суперечливі версії подій співіснують. Зовнішнє і внутрішнє, ментальне і фізичне, уявне і реальне,

⁷ Сартр Жан-Поль. По поводу «Иванова детства» // Мир и фильмы Андрея Тарковского. Размышления. Исследования. Воспоминания. Письма. – М. : Искусство, 1991. – С. 13.

не відділяються і не відрізняються одне від одного. Зникають межі між цими проявами людського життя. Модерністичне кіно тяжіє до багатозначності. Чисельність можливих епізодів і версій є шансом для глядача, який замість автоматично сприймати зображення міг робити вибір і шукати власну інтерпретацію⁸.

Це оновлення кіно відбувалося в режимі «бурі й натиску». Випускники ВДІКу, що прийшли в українське кіно, знали про європейські новації, відчували вплив західного кіно і так само прагнули оновити кіно українське. Обравши цей шлях, вони влились у європейський кінематографічний простір, прагнули робити авторські, стилістично виразні фільми з вишуканим зображенням, змішували минуле й теперішнє, дію зовнішню і внутрішню. Але разом з тим набувало актуальності питання: чи варто просто наслідувати кіно західне? Фільм Сергія Параджанова засвідчив: відповідаючи тогочасним вимогам, вони обрали власний шлях – національно своєрідний. Скориставшись сприятливими обставинами і звернувшись до якісних першоджерел – Коцюбинського, згодом до Стефаніка, модерністів початку ХХ століття, – рухались у руслі європейського дискурсу. А першоджерела давали правильне спрямування українському кіно.

Експерименти з категорією часу та внутрішніми станами суб'єкта, оперування часом і простором, співіснування реального й уявного, наявність персонажа, що є одночасно і об'єктом, і суб'єктом зображення, єднає «Тіні» зі згаданими європейськими фільмами. Екзистенційний вимір цього фільму – в образі людини, цінності й сенсі її буття. Йдеться про зовні звичайного чоловіка, який трудиться, заробляючи на хліб насущний, господарює. Але фільм цим не вичерпується, сила його в двовимірності: тут розгортається життєвий простір, у якому живе герой, і водночас розкриваються його внутрішні стани – насамперед страждання через втрату коханої. Є ще один вимір (тому можна говорити про тривимірність), який не передається візуально, тому що це незримі речі й разом з тим суттєві: йдеться про долю, про те, що людині суджено пережити. У фільмі незриме відчувається в стукоті невидимої сокири, в матеріальних знаках, що сигналізують майбутнє.

У порівнянні зі згаданими шедеврами європейського кіно український фільм абсолютно своєрідний. Він новаторський насамперед особистістю героя і способом його розкриття. Якщо там ішлося про людину сучасного світу, розшарпану напруженим темпом існування в хистких реаліях з нетривкими стосунками, то тут маємо людину минулих часів, але близьку глядачам. На це звернула увагу одна із найперших рецензенток фільму Олена Бауман: «Буває так, що люди, які жили давно, зовсім в інший час, які говорили іншою мовою, які мали зовсім іншу відмінну від нас систему поглядів, уявлень про світ, раптом робляться нам близькими, починають хвилювати нас, і ми розділяємо їхню радість і їхнє горе. Це диво здійснює мистецтво»⁹. Коцюбинський змалював Івана Палійчука як людину, що вирізнялася з-поміж інших, була незвичайною. У фільмі це чудово передав Іван Миколайчук. Але психологія персонажа розкривалась не тільки через акторське проживання в образі, а й кінематографічними засобами. Кінематографічні засоби тут надзвичайно гнучкі, багатоманітні, колоритні. Виразність кожного окремого штриха акторської гри помножує робота оператора, художників, музичне оформлення картини, побудоване на народному мелосі. «Величезне смислове та емоційне навантаження лягає на метафори, порівняння та інші прийоми поетичної образності, щедро використані режисером»¹⁰. Фільм Параджанова довів, що кіно може конкурувати

⁸ Делез Жиль. Кино. Кино 1 Образ-движение. Кино-2 Образ-время. – Пер. с фр. – М.: AdMarginem, 2004.

⁹ Бауман Елена. Над кем плачут трембиты // Советская культура. – 1965. – 14 августа.

¹⁰ Там само.

з літературою в заглибленні у психологію персонажа. Критики, які писали про фільм, звернули увагу, що вперше в кіно візуально передано процес помирання головного героя через кінематографічний образ, увиразнений насамперед середовищем («срібний ліс») і поєднанням реальної дії (Іван, поранений Мольфаром, іде з корчми) з його видіннями.

У фільмі – хронологічна послідовність подій, але з огляду на домінування суб'єктивного світу персонажа, минуле як пам'ять постійно присутнє. Воно уособлюється в образі коханої Івана, яка назавжди втрачена, але нагадує про себе у формі трансцендентного, подає знаки – то як сарна на могилі, то як видіння у вікні, побачене Іваном на Свят-вечір.

Фільмом «Тіні забутих предків» українське кіно пройшло процес оновлення стрімко й інтенсивно. Якщо в європейських країнах такий процес об'єднував кількох кіномитців, що творили одночасно й незалежно один від одного, то в Україні розширення можливостей мови кіно відбулося в одному фільмі.

Новатором був кінооператор, який розвивав відкриття Сергія Урусевського, але по-своєму використав «суб'єктивну камеру» (термін увійшов в обіг на початку 1960-х разом із терміном «авторське кіно»). Про «Тіні забутих предків» написано вже дуже багато в контексті того, що зробили Сергій Параджанов як режисер і Юрій Ілленко як оператор¹¹. І все-таки нагадаємо: операторська робота для знавців кіно стала сенсацією уже самим способом знімань – було зрозуміло, що знімати так, як знято цей фільм, не під силу навіть технічно передовим кінематографіям – Юрій Ілленко зняв ручною камерою. Американський історик кіно Тімоті В. Джонсон писав: «Замість того, щоб застосувати прямолінійний реалістичний стиль, якому радянський офіціоз надавав перевагу майже у всіх видах мистецтва, Параджанов удався до фантастичного використання камери, кольору і музики, які часто домінують над оповіддю чи навіть затіняють її». А наступне безпосередньо стосується роботи Юрія Ілленка: «Рідко у зображальних фільмах зустрінеш, щоб з такою обізнаністю використовувалась статична камера і особливо камера рухома. (...) Будь-хто може сказати – і це не буде великим перебільшенням, що справжнім предметом фільму є зухвале і вражаюче використання Параджановим камери і кольору»¹². Згадаємо вражаючий кадр на початку, коли камера несподівано опиняється на верхівці дерева, яке падає на малого Івана та його брата Олексу. «Здається, що Параджанов віддає перевагу максимально швидкому і спонтанному руху, а це може забезпечити зйомка ручною камерою».¹³

Абсолютне новаторство фільму полягає в творенні образу, якого історія кіно ще не знала: повного, концептуального виразу національної культури, фольклору, народного мистецтва і, зрештою, народного світогляду. На екрані ожила привабливість «дитячого періоду» людства, в якому уявлення і дійсність співіснували органічно. Цю особливість фільму можна назвати інтенсивною етнографією. Наука про етноси в СРСР обмежувалась колекціонуванням предметів декоративно-ужиткового мистецтва, їх персоніфікацією, якщо предмети належали до ближчих часів, та структуруванням по осередках народної творчості. Експонати – виставлені в музеї чи розміщені у фондах (то був свого роду притулок для національного, що жило під іншими титулами) і відірвані від свого середовища, тішили зір відвідувачів, забуваючи про своє призначення. Те, що твори народного мистецтва уособлювали тривале життя етносу, ні музейні працівники, ні науковці

¹¹ Див.: Сергій Параджанов і Україна. – 3б. ст. і матеріалів. – Упор. Л. Брюховецька. – К.: Редакція журналу «Кіно-Театр», в-во «Задруга», 2014. «Юрка Ілленка Доповідна Апостолові Петру». – Роман-хараман у трьох книгах. – Тернопіль: Богдан, 2008.

¹² Джонсон Тімоті В. Тіні забутих предків. – Пер. з англ. // Кіно-Театр. – 1995. – № 1. – С. 4.

¹³ Там само. – С. 5.

не згадували. Історичні джерела народної творчості, її зміст і форма, тривалість буття, навіть просто інтерпретація також не акцентувались. Тому терміни «музейний експонат» й «етнографізм» набували негативного відтінку як назва чогось віджилого, вже не дуже вартісного в сьогоденні. А якщо врахувати колоніальний дискурс, який зводив мистецькі надбання тої чи іншої республіки до кількох завчених, унормованих ритуалів, то народна творчість займала дуже скромне місце серед культурних надбань. Чутливість до цих речей навіть у середовищі митців професійних нерідко була відсутня.

Заслугою Сергія Параджанова та його знімальної групи і стало повернення до життя, надання повноцінного статусу українським етнічним символам і кодам у такому популярному мистецтві, як кіно. Фільм «Тіні забутих предків» кинув виклик не тільки русифікації й витісненню всього українського з повсякденного життя і простору мистецтва і зведення його до розміру музейної вітрини, він мав ширше значення: став викликом цивілізаційному поступу. «Зводячи ці, сповнені грюкання, дрижачі цехи зі скла і сталі, якими крихітна людина іде як самодержавний володар, відчуваючи врешті-решт, що піднялася вище самої природи», – людина тішиться своєї могутністю, своєю владою над природою. Але, продовжує Освальд Шпенглер: «Машина сприймалась як щось диявольське, і не дарма. В очах віруючої людини вона означає повалення Бога (...) Земля вичерпується, земна куля приноситься в жертву...»¹⁴. В середині ХХ століття загроза для екології й більше того – для людської цивілізації дедалі виразніше почала усвідомлювались і дедалі більше цінуватися первозданне. Під цим кутом зору «Тіні» сприймались як концептуальна й принципова природо- й етноохоронна позиція.

Чимало «знавців» закидали фільму «Тіні забутих предків» «етнографізм», не бачачи різниці між систематизованими експонатами і життєвою реальністю гуцулів, які знімалися у фільмі, проявляючи свій оригінальний мистецький талант у піснях, музиці, якими переповнена звукова доріжка фільму, в одязі й хатніх предметах, в іконах, у чудових кониках із сиру, що їх продавала бабуся на базарі, й багатьох інших ужиткових речах. До речі, сьогодні під час фестивалю «Країна мрій» на Співочому полі в Києві можна зустріти тих коників. І ще багато інших мистецьких речей: приємно, що народна традиція не зникає. А тоді, 1963 року, коли знімальна група приїхала у Верховину, такі вироби, народний одяг, музика були екзотикою, невідомою світові. Екзотикою, що збереглася завдяки своїй віддаленості від цивілізаційних перехресть.

Новаторською була і звукова доріжка фільму з діалектом мешканців Верховини, які знімалися, їхніх співанок-коломийок. Звук у фільмі став ще одним феноменом. «Фільм не дубльований, не міг бути дубльований, тому що його мовну стихію складають істинні, в живому виконанні записані фольклорні форми – голосіння, плачі, заговори, приказки... Ми чуємо народну гуцульську мову, іноді зрозумілу, іноді – не дуже. Але і цю, що ускладнює сприйняття фільму, обставину автори повертають на користь картині, роблять одним із художніх прийомів»¹⁵. Музичну тканину, за винятком кількох музичних епізодів, написаних для фільму Мирославом Скориком, становив місцевий фольклор: звучали трембіти, денцівки – невеличка струна, з якої дивним чином видобували мелодію.¹⁶

¹⁴ Шпенглер Освальд. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Том второй. Всемирно-исторические перспективы. – М.: Айрис-Пресс, 2004. – С. 541.

¹⁵ Бауман Ел. Над кем плачут трембиты // Советская культура. – 1965. – 14 августа.

¹⁶ Режисер розповів у статті, написаній по гарячих слідах фільму, про те, як гуцул, виконуючи мелодію на денцівці, запитував у режисера, яка мелодія – весела чи сумна, а той не міг зрозуміти // Див.: Параджанов Сергей. Вечное движение // Искусство кино. – 1966. – №1.

Багатьох творців – Івана Миколайчука, Сергія Параджанова, Георгія Якутовича, Юрія Іллєнка уже немає сьогодні. Мислячий глядач залишається вдячним творцям фільму: усвідомлюючи дистанцію, яка розділяла його з екранним світом, він охоче вживався в нього. Хто на рівні побутових і життєвих проблем та подробиць, хто на вищому рівні, яким є пізнання сенсу життя, хто на рівні пізнання духу, завжди невтоленого і бентежного.

Коли дивишся фільм, опиняєшся в дуже сконцентрованому духовному середовищі, освячуєшся ним. Фільм насичений багатьма смисловими інтонаціями, які прочитуються людьми, обізнаними з українськими культурними традиціями. Таким чином його творці сприяли творенню іміджу кіно, його статусу як мистецтва. Фільм викликає бажання пізнати світ і себе, він протистоїть перетворенню кіно на механічний конвеєр, який продукує поверхові й нецікаві витвори нівеляції. Сьогодні, на жаль, кіно повернулося до нас агресивним боком, використовуючи єдину пружину, що пускає в хід дію, – вбивство, всіляко варіюючи його різновиди. Та, незважаючи на потужні технологічні новації, кіно топчеться на місці, постійно перетравлюючи одне й те саме, виражаючи суть цивілізації, яка, за словами Миколи Бердяєва, «створює лише царство фікцій. Механічність, технічність і машинність цієї цивілізації протилежна органічності, космічності і духовності будь-якого буття»¹⁷. Втім, глядачі, особливо європейські, не можуть прийняти технологічного варіанта кіновидовища – більшість ще пам'ятає світлий лик кіно, яке не пригнічувало людину і не розпалювало нездорових інстинктів, а підносило і зцілювало душу. Не розтлівало, а допомагало зрозуміти і пізнати себе. Якраз до такого кіно й належать «Тіні забутих предків».

Коли виснажений невиліковною хворобою Сергій Параджанов помер, на цю сумну звістку відгукнулася світова спільнота, а британська газета у своєму некролозі писала: «Разом з “Андрієм Рубльовим” Тарковського, “Благанням” Тенгіза Абуладзе та іншими відомими радянськими фільмами шістдесятих-сімдесятих років параджановська зріла робота дала багато непокірної краси і запалила митців потягом до народних джерел. Москва подивилася на квітучий регіональний фільм із збентеженням та тривогою: на думку комуністичної партії, надмірно “етнічний” фільм провокував націоналізм і підривав її центральну владу»¹⁸.

¹⁷ Бердяев Николай. Смысл истории. – М., 1993. – С. 171.

¹⁸ TheTimesTuesday. – 1990. – July, 24.

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ,

головний редактор журналу «Всесвіт»,
кандидат філологічних наук

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА В УКРАЇНІ: У ПОШУКАХ КАНОНУ

12 березня заступник Міністра освіти і науки України Максим Стріха, член редколегії журналу «Всесвіт» та багаторічний передплатник нашого часопису (доктор фізико-математичних наук, який став одним із найяскравіших перекладачів нашого часу), організував круглий стіл, мета якого полягала в окресленні стратегій викладання зарубіжної літератури у середній та вищій школах України. Максим Стріха визначив «Західний канон» Гаролда Блума як своєрідний

Максим Стріха

дороговказ для вітчизняних зарубіжників. Приємно, що ця нарада, яка тривала в МОН майже три години, одразу мала чіткий результат: курсу повернуть назву «Зарубіжна література», який не має ідеологічного компонента. Світова література — досить специфічна назва: а як тоді бути з українською літературою? Чи вона для Д.Табачника не вважалася складником світового літературного процесу? З огляду на Концепцію літературної освіти — не вважалась. У тому химерному документі йшлося про те, що є світова література, є література російська як самобутній духовно-естетичний комплекс («Росія — Держава-Цивілізація!») — наголошує московський патріарх Кіріл, і є українська література, яка формувалася під значним впливом останньої. Добре, що Павло Полянський, нинішній заступник Міністра, який курує середню школу, одразу ж ліквідував той безглуздий документ, який, проте, підписало чимало професорів, докторів філологічних наук, фахових зарубіжників, членів спецрад. Отже, якою має бути світова література безвідносно до ідеології?

Мені здається, що «Зарубіжна література» у принципі предмет належить до стратегічних з огляду на інтенсифіковану політику реінтеграції України до ЄС. Саме цей курс може постати базисом для формування уявлень про європейську ідентичність. Література країн Західної, Центрально-Східної, Південної та Північної Європи — це своєрідна візуалізація європейського духу. Вивчення текстів, що належать до цих культурно-історичних спільнот і літературних традицій, є формою наближення української ментальності до європейської. Щоб реінтегруватися до Європи, потрібно прочитати, якою ж була Європа на різних етапах свого розвитку, які проблеми вона переживала. Як «Пригоди Тома Соєра» є посібником для вивчення «іншої» Америки з

точки зору «простого американця», так і будь-який європейський твір — це дзеркало, яке відображає усі сум'яття європейської людини, її біль, історичні травми, політику пам'яті тощо.

На мою думку, курс «Зарубіжна література» у принципі, крім формування патріотичної й культурно розвиненої особистості, має сприяти тому, щоб принаймні випускники 11 класів могли без остраху взяти до рук книжку бодай якоюсь іноземною мовою (крім російською) і прочитати її. Зарубіжна література має відкривати випускникам наших шкіл шлях до мультилінгвальної та багатокультурної європейської спільноти. Це нормальна практика для Європи, де кожен учень вивчає як мінімум іще дві-три іноземні мови країн ЄС. Тому пропонований курс має розширити кругозір наших учнів, підготувавши їх до адекватної комунікації із Західним світом. Для цього передусім потрібно прочитати базові твори, які сформували фундамент європейської ідентичності. Дев'яносто років тому в українській критиці точилися дискусії про фастівський дух, про європейського рантє, який приходить на зміну аристократії. Тенденції до «дегуманізації мас» не зникли й сьогодні. Медіапростір часом прагне сформувати з людини зомбі, а не критично налаштованого індивіда, здатного адекватно сприймати соціально-політичні процеси навколишньої дійсності.

Отже, курс «Зарубіжної літератури» мав би стати основою для формування критичного мислення. Європа — це передусім критичне мислення. Це, звичайно, не нігілізм, не цинічне заперечення усього, що є навколо. Просто європейці знають, що сама по собі людська натура — досить небезпечний феномен. Людину потрібно контролювати, зокрема на державних посадах. Європа бачила страшні трагедії. А Україна й поготів здобула кров'ю своє право бути в Європі.

Історія української культури — це, зокрема, й історія перекладів. А переклади можуть бути важливим сегментом історико-культурного процесу. Українські письменники мали особливі досягнення в царині художнього перекладу. Іван Франко, Леся Українка, Михайло Старицький, Пантелеймон Куліш, Валер'ян Підмогильний, Максим Рильський, Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Василь Стус, Іван Драч, Юрій Андрухович... — усі «герої» шкільної програми з української літератури в 9–11 класах — надзвичайно цікаві перекладачі, які сформували особливу школу художнього перекладу. А що й казати про шістдесятників, «покоління бунту опору» (О. Пахльовська), органічно пов'язане з європейським світоглядом і європейським мистецьким дискурсом. Згадати бодай Григорія Кочура, Миколу Лукаша, Євгена Поповича, трохи молодшого Анатолія Перепадю... Вони врятували українську мову саме за допомогою перекладів. У такому разі важливо, щоби програма з української літератури для старших класів була розумно узгоджена і співвіднесена із програмою зарубіжної літератури. Наша культура має право пишатися своїми перекладачами, тож Міністерство освіти і науки має робити все можливе для популяризації цих імен, для поширення їхньої перекладацької праці.

Узагалі було б добре створити інтернет-ресурс, на якому всі учні могли б вільно скачати на свої гаджети ті тексти в українському перекладі, що входять до шкільної програми із зарубіжної літератури. Нове покоління учнів — ті, хто читають зі смартфонів, рідербуків та інших технічних засобів.

Проведений круглий стіл укотре поставив проблему про читання як особливу соціальну практику і складний соціокультурно-комунікативний феномен. Читання потрібно досліджувати з соціологічної точки зору, використовуючи фахові методи.

Отже, хочеться вірити, що ця розмова, яку ініціював М.В. Стріха, із часом дасть потрібні плоди. Максим Віталійович чудово розуміє значення перекладної літератури та світового літературного процесу для формування сучасного індивіда. Курс «Зарубіжної

літератури» покликаний сформувати українського патріота, який водночас відкритий світові; того, хто поважає і дбає за українську мову, але також прагне опанувати інші європейські чи світові мови. Тексти для нової програми мають привчити учнів мислити, відгукуватися на дійсність, осмислювати її складні процеси. Сьогодні більшість випускників шкіл не готові самостійно мислити: значно легше списати твір з інтернету. Проте «Зарубіжна література» – один із фундаментальних курсів, який має запустити в учнів інтерпретаторські механізми. Життя — це постійний аналіз людей, подій, ситуацій, а також їхня інтерпретація. Не потрібно боятися власної думки, але також потрібно вчитися висловлювати її належним чином.

«Західний канон» Г. Блума, професора-емерита Єльського університету, з яким я мав можливість спілкуватися і зробити інтерв'ю, — чудовий науковець, який протягом усього життя залишається вірним естетиці. В основі вивчення зарубіжної літератури — естетичні феномени. Звичайно, до будь-якого канону потрібно ставитися критично. Канон у принципі є вибірковим, а отже, таким, що покликається на критерії, які можуть мати ідеологічне забарвлення. Тому сьогодні особливо уважними треба бути з текстами російської літератури. Я розумію, що «Тарас Бульба» подобається учням 7 класів, проте є дві редакції цієї повісті, й одна з них написана на догоду імперії. Російський блок у програмі зарубіжної літератури, як мені бачиться, викличе ще чимало дискусій у колах професійних зарубіжників, причетних до нової програми. Сам Г. Блум подав перелік текстів, бо так вимагав його видавець: книжка із готовим списком буде мати більший попит у читачів. Проте Блум обійшов літературний процес ХХ–ХХІ ст. Сучасні твори можуть бути надзвичайно актуальні й цікаві нашим школярам. Головне, щоб ці твори були естетично якісні, а їхні переклади здійснені на фаховому рівні. Скажімо, сьогодні журнал «Всесвіт», який є фаховим перекладацьким журналом, прагне знайти розумний баланс між класикою («Скарбницею») та сучасними творами, подаючи їх нинішньому читачеві.

Круглий стіл у МОН був ініційований після статті Всеволода Ткаченка, голови об'єднання київських перекладачів у Спілці письменників України, про нефаківі, естетично недосконалі переклади О. Ніколенко у підручнику із зарубіжної літератури. Проте нарада в Міністерстві стала надзвичайно потрібним обговоренням сучасного зарубіжного літературного процесу та стратегій його викладання (тобто репрезентації) в Україні.

Що ж, до праці.

Роксолана ЗОРІВЧАК,

**професор, завідувач кафедри перекладознавства
і контрастивної лінгвістики
імені Г.П. Кочура Львівського національного університету
ім. І. Франка**

ТВОРЧИСТЬ І ОСОБИСТІТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК СИМВОЛИ ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Частина II

Додаю і свій голос до голосу шанувальників великого українського поета Т. Шевченка. Ми вшановуємо його не тільки за внесок в культуру України, яку він так любив і описав так велемовно, а й усього світу. Його творчість – благородна частка нашої історичної спадщини.

Президент США – Дж. Ф. Кеннеді.

Ювілейні Шевченківські роки 1961 та 1964 принесли чимало шевченкознавчих статей та матеріалів різної наукової та популяризаторської вартості. 1962 р. опубліковано збірку статей «Тарас Шевченко – співець народної волі», що мав інформативний характер [1]. Того ж року з ініціативи Української Академії Наук у США, за редакцією професорів В. Міяковського та Ю. Шевельова, вийшла англomовна збірка матеріалів Шевченківського симпозиуму, проведеного в США 1961 р. [2]. Хоча збірка англomовна, усе ж її аж ніяк не можна вважати набутком виключно американської науки, адже автори статей приїхали на американський континент уже сформованими науковцями. Дві статті – «Творчий процес Т. Шевченка» П. Зайцева та «Естетична теорія Т. Шевченка: підхід до проблеми» В. Петрова – опубліковано раніше українською мовою в журналах «Ми» (1939. ч. 9–10) та «Арка» (1948, ч. 4–5). Усі інші статті автори написали спеціально для цього видання. Вони прагнули представити саме англomовному читачеві різні аспекти життя та творчості поета з дистанції сторіччя: джерела його світогляду (В. Міяковський, М. Шлемкевич), своєрідності його ідіостилю (В. Петров, Ю. Шевельов, П. Зайцев), його малярські твори (Д. Горняткевич), театральні зацікавлення (В. Ревуцький), вплив поета на прийдешні покоління (Ю. Лавріненко, П. Одарченко).

Зокрема новаторська (і, водночас, дискусійна) у збірці студія Ю. Шевельова «1860 рік у творчості Тараса Шевченка». Осмисливши великий фактаж, дослідник доходить висновку, що в останній період своєї творчості Т. Шевченко набув переконання, що не насильство, а перемога справедливості і правди врятують Україну. Якщо на зміну захопленню

гайдамаччиною у 1840-их роках прийшла поезія «Трьох літ», то в останньому році поетового життя на зміну революційному радикалізму О.Герцена прийшли ідеї, уперше в зародку сформульовані в посланні «І мертвим, і живим, і ненарожденним ...». Статтю Ю. Шевельова опубліковано по-українському у поновлених записках НТШ у Львові [3].

Певне пізнавальне значення (з пропуском, одначе, багатьох важливих фактів) мала книжка Р. Смаль-Стоцького «Шевченко зустрічає Америку». Заслуга її – також у цікавих ілюстраціях (двадцять, уключаючи портрети Т. Шевченка, бюст поета роботи О. Архипенка, Шевченкові пам'ятники в Каневі, портрети А. Ф. Олдріджа, В. Ірвінга, Агапія Гончаренка та ін.) [4]. Ще раніше, 1959 р., Р. Смаль-Стоцький опублікував брошуру про благородне ставлення Т. Шевченка до євреїв [5]. 1965 р. Іван Панчук (4. 04. 1904 – 4. 06. 1981) опублікував окремою книжкою вісім англomовних перекладів Шевченкового «Заповіту», зокрема й власний. Серед опублікованих перекладів найвіддаліші – Е. Л. Войнич та Віри Річ [6].

Тривалий час працює над перекладами поезії Т. Шевченка американський славіст – професор Пенсильванського університету Михайло Найдан. Він має деякі заслуги як перекладач поезії Л. Костенко, П. Тичини, Б. І. Антонича перед англomовною українкою. У співавторстві з О. Лучук. М. Найдан уклав англomовну антологію української поезії ХХ ст. «Сто років юності» (Львів, 2000). М. Найдан опублікував переклади 24 творів Т. Шевченка: 2004 р. в першому випуску журналу «Ukrainian Literature. A journal of translations» («Українська література. Журнал перекладів») [7] та 2014 р. в окремій збірці, виданій у Львові [8]: «Причинна» («Заспів»), «Гайдамаки» («Вступ»), «Минають дні, минають ночі...», «Заповіт», N. N («Сонце заходить, гори чорніють...»), «Думи мої, думи мої, Ви мої єдині...», «І небо невміте, і заспані хвили...», «В неволі, в самоті немає...», «І знов мені не привезла...», «Не для людей, тієї слави...», «І багата я...», «Лічу в неволі дні і ночі...» (перша редакція), «І досі сниться: під горою...», «Доля» та ін. Перекладач-постмодерніст М. Найдан семантично точно прагне передати зміст оригіналів, але ігнорує риму і ритміку Шевченкового вірша, його музику. Насправді навіть Шевченкового змісту не відтворюють його переклади, бо ж зміст не існує поза формою, оскільки кожен елемент форми, хай і начебто незначний, створює зміст. Аналогічно, немає форми поза змістом, оскільки ідея заряджує кожен компонент форми. У перекладах зустрічаються прикрі буквалізми («І Бога благаю, / Щоб не приспав моїх діток / В далекому краю» – «And I plead for God / Not to put my children to bed/ In a far-off land»); упродження чужих реалій («І досі сниться: під горою / Меж вербами та над водою / Біленька хаточка...» – «Even till now I have this dream: among the willows / And above the water near a mountain / There is a tiny white bungalow...»). Зокрема гнітюче враження справляє збірка, опублікована у Львові ювілейного року. До речі, бентежить англomовний заголовок збірки – «The essential poetry of Taras Shevchenko». Дотепер ніхто не наважувався ділити найбільший поетичний скарб народу нашого на якісь підрозділи. Як на мене, то це – святотатство... Ось деякі з найфатальніших недоглядів у збірці: «Степи мої запродані / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі» [8. – С. 105] – «My steppes, sold out / To the Jewish people, to muteness, / My sons in a foreign land / Working in foreign work» [8. – С. 106]. Тут і далі курсив мій. – Р. 3.]; «По діброві вітер вис, / Гуляє по полю, / Край дороги гне тополю / До самого долу» [8. – С. 46] – «Along the leafy grove the wind is blowing, / dancing along the field, / The edge of the road bends the poplar / To the very ground» [8. – С.47]. Як зразки семантичного перекладу епохи постмодернізму, ці інтерпретації – цікаві, деякою мірою близькі до окремих перекладів К. О. Меннінга, але після перекладів Е. Л. Войнич, Джона Віра, Віри Річ вони не стали новим словом в англomовній шевченкіані.

Сама поява журналу «Ukrainian Literature. A journal of translations» – першого в світі журналу, присвяченого виключно перекладам творів української літератури англійською мовою, – велика подія в нашому культурному житті. На жаль, тепер фінансове становище журналу погіршало, і в майбутньому він планується тільки в електронному варіанті.

Досить цікаві переклади трьох Шевченкових віршів: «І небо невмите, і заспані хвилі...», «За сонцем хмаронька пливе...», «У Бога за дверми лежала сокира...» опубліковано 2008 р. [9]. Їх здійснили Вірляна Ткач (американський театральний режисер, поетеса і перекладач українського походження) та Ванда Фиппс (афроамериканська поетеса і перекладач) для вистави «Світло зі Сходу» мистецької групи «Яра» в театрі Ля Мама в Нью-Йорку, поставленої вперше 9–11 березня 1990 р. Ця вистава, присвячена Лесю Курбасу, – високохудожній колаж текстів та образів зі щоденника Леся Курбаса, спогадів його акторів та інсценізації поезії Т. Шевченка й П. Тичини. Текст перекладів опубліковано вперше в білінгвальній антології української поезії в англomовних перекладах В. Ткач і В. Фиппс та в театральних діях мистецької групи «Яра».

Шевченкознавцем, що виростав у контексті американської культури та сформувався на американському науковому ґрунті, є професор кафедри української літератури імені Дмитра Чижевського Гарвардського університету Г. Грабович (н. 12. 10. 1943), президент НТШ у США (з 2012 р.), головний редактор часопису й видавництва «Критика», науковий директор Інституту критики. Професор уже понад 30 років професійно вивчає творчість Т. Шевченка. Г. Грабович – автор монографії «Поет як міфотворець. Дослідження семантики символів у Тараса Шевченка» [10], перекладеної українською мовою С. Д. Павличко і опублікованої в Києві в 1991 р. з дуже цікавою післямовою автора [11]. У ній ідеться про «своєрідний, глибоко закарбований в українських серцях, здається, Богом даний, тайнопис його (Т. Шевченка. – Р. 3.) слова». 1998 року переклад опубліковано в Києві вдруге із змінами та доповненнями.

У своїй праці про міфотворство Т. Шевченка американський шевченкознавець, з позицій структуралізму та психоаналізу, розглядає міф як фундаментальний код Шевченкової поезії (на трьох рівнях – особистому, родинному та громадському) і як один з найглибших чинників поетового символізму. На думку дослідника, у поезії Т. Шевченка закодовано селянський, козацький та біблійний світи, а географічно-історичні символи – Суботів, Переяслав, Холодний Яр та ін. – піднесено до рівня національних святинь.

Правда, у монографії є деякі дискусійні моменти: відчувається недостатня увага до образності та ритмомелодики творів Т. Шевченка; іноді автор виявляє дивне нерозуміння, неусвідомлення всезагальності, святості деяких поетових висловів (на зразок: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля») для українського народу, недостатню увагу до джерел поетової творчості, до його соціально-історичної доби. Абсолютно недоречний також підрядковий (часто навіть не віршовий) переклад Шевченкової поезії, зокрема, якщо врахувати, що всі віршовані твори Т. Шевченка перекладено англійською мовою, а серед перекладачів – такі майстри, як Е.Л.Войнич, Джон Вір, В. Кірконел, Віра Річ. П. Фединський та ін.

Щодо міфологічного методу, то концепція поезії як міфотворення становить одне із суттєвих надбань філософської думки від Платона до Ф. Шеллінга та російських філософів ХІХ–ХХ століть. Звернення проф Г. Грабовича до міфу як до «фундаментального коду Шевченкових поезій» і одного з «найглибших чинників його символізму» приваблює як перша цікава спроба структуралістського аналізу української поезії при загалом традиційному спрямуванні досліджень в українському літературознавстві. Однак чимало українських дослідників переконані, що Т. Шевченко, навпаки, деміфологізував українську історію, повернув національну ментальність від міфотворчості до історизму.

Проф. Г. Грабович – автор багатьох цікавих, новаторських студій шевченкознавчої тематики, що накреслюють штрихи до майбутніх досліджень. На окрему увагу заслуговує стаття 1980 р. про поему «Тризна» [12; 13]. Автор вважає її «найбайронічнішою» поемою Т. Шевченка, яка більше, ніж рукописна збірка «Три літа», засвідчує перехід поета від романтизму до позиції трибуна, до Прометеїзму. Цей твір присвячений пошукам Слова, виправданню такого пошуку. Шевченкознавчій тематиці присвячено також проникливі англomовні студії Дж. Грабовича «До питання про глибинні структури в творах Шевченка» (1980), «Три погляди на козацьке минуле: Гоголь, Шевченко, Куліш» (1981), «Самоокреслення і децентрування: «Хіба самому написати...» і проблема писання» (1990). У своїх працях цей, без сумніву, дуже ерудований і глибокий дослідник робить спробу (часто вдалу) нового прочитання творів Т. Шевченка. 2013 Г. Грабович опублікував україномовну монографію «Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і критика», в якій в глобальному контексті обґрунтував своє осмислення поеми та її рецепцію, роль твору в становленні Шевченка як національного поета, зокрема [14].

Відрадно, що в англomовній лінгвістичній періодиці, передусім у «Harvard Ukrainian Studies», з'являються цікаві шевченкознавчі розвідки, серед яких доречно відзначити студію Д. Слоуна про авторські дигресії (ліричні відступи) у поемі «Гайдамаки» [15] та В. Гітіна про вагомість образу оповідача в прозі Т. Шевченка [16]. Значно примітивніша стаття про повісті Т. Шевченка належить американському літераторові та журналістові українського походження Роману (Рею) Лапіці [17]. Він написав також декілька п'єс та одну телеп'єсу про Т. Шевченка (із значною дозою художнього домислу) англійською мовою. Одну з п'єс – «A case of treason» у перекладі М. Рябчука (під назвою «Державна зрада») опублікував «Всесвіт» (1992, No 5 / 6).

2013 року в нідерландсько-лондонському видавництві «Глагослав» побачив світ повний англomовний «Кобзар» у перекладі П. Фединського – українця, що постійно проживає в англomовному світі. Петро Фединський народився 1951 р. в місцевості Ешланд (штат Пенсильванія) в родині післявоєнних емігрантів з України. Виростав у свідомій українській родині, навчався в суботній українській школі. Згодом студював в Зальцбургському університеті (Австрія) та в Американській міжнародній школі в Сан-Пауло (Бразилія). З 1978 р. працював в Українській службі «Голосу Америки». Перебуваючи на цій посаді, провів чимало часу в чотирьох республіках колишнього Радянського Союзу. Саме на посаді працівника служби новин «Голосу Америки» повідомляв про поступовий розпад Радянського Союзу та комуністичної системи в 1988–1991 роках. Нещодавно П. Фединський пішов на пенсію, однак продовжує активну працю як перекладач-синхроніст в площинах української та англійської мов на найвищому урядовому рівні. 1990 р. Університет Альберти опублікував перший у світі українсько-англійський комп'ютерний глосарій, який уклав П. Фединський. Як головний фотограф видавництва «Смолоскип» він зробив надзвичайно багато фотографій, що задокументовують життя української громади в Америці, події в Україні, а також українську церковну архітектуру у США.

Уперте прагнення перекласти «Кобзаря» Т. Шевченка англійською мовою охопило П. Фединського під час його перебування в Москві. Було це влітку 2010 р., коли йому залишилося три тижні перебування в Москві. Проходив повз пам'ятник Тарасу Шевченку і відчув, що мусить перекласти увесь «Кобзар». Як бачимо, схвалене у Москві рішення виконав: презентація повного англomовного «Кобзаря» відбулася 11 жовтні 2013 р. в Українському інституті Америки. Уже сам факт першої публікації повного «Кобзаря» англійською мовою – надзвичайна подія у світовій шевченкіані. У цьому виданні – чимало дуже цікавих та творчих знахідок; дуже добре враження справляють укладені

перекладачем глибоко продумані, розлогі коментарі до Шевченкових творів. Серед майстерних перекладів – передусім «The Caucasus», порівняймо: «І тебе загнали, мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! Не за Україну, / А за її ката довелось пролить / Кров добру, не чорну. Довелось запить / З московської чаші московську отруту!» [18. – Т. 1. – С. 249] – «They drove you too, my dear old friend, / My one and only Yakiv ! You came to spill / Your good pure blood / But for her executioner. / You had a drink of Moscow's poison from / The cup of Moscow» [19. – С. 173]. У перекладі – зокрема доречне слово місткої семантики executioner. Добре впорався перекладач з дуже складним закликком «Боріться – побере» [18. – Т. 1, – С. 249] – «Fight – you'll win the fight» [19. – С. 172]. Або ж уривок із опису царського палацу (поема «Сон»): «За богами – панства, панства / В сребрі та златі, / Мов кабани годовані, / Пикаті, пузаті» [18. – Т. 1, – С. 186] – «Behind the gods – the upper crust / All in gold and silver, / All like fattened hogs / With bloated faces, paunchy bellies!» [19. – С. 130]. Водночас у перекладах окремих творів відчувається поспішність, неувага до деяких художніх особливостей оригіналу.

Передмову до «Кобзаря» написав професор україністики Пенсильванського університету М. Найдан. У ній – чимало вдало поданих фактів, але це – не передмова до першого повного англомовного «Кобзаря», зокрема, після передмов К. О. Меннінга 1945 р. [20], В. К. Метьюза 1961 р. [21] та К. Г. Андрусішина 1964 р. [22], І. Дзюби (у перекладі Віри Річ) 2008 р. [23]. Ні єдиним словом не згадує проф. М. Найдан про майже 150-літню історію англомовної шевченкіани (яку 1868 започаткував А. Гумницький), начебто її і зовсім не було, а насправді її представляють імена блискучих перекладачів: Е. Л. Войнич, Джон Вір, Віра Річ та чимало інших. Ситуацію покращує розвідка д-ра філол. наук Л. Генералюк «Шевченко: художник як поет і поет як художник».

Осмисленню рецепції творчості Т. Шевченка англомовним світом, зокрема у США, сприяють покажчики англомовної шевченкіани О. Соколишина [24] і О. Кравченюка [25]. Укладений О. Соколишиним покажчик – це перша англомова бібліографія з української літератури. Однак укладено її непрофесійно, у ній чимало різноаспектних помилок.

Надзвичайно багато даних з англомовної шевченкіани знаходимо у ґрунтовних бібліографічних покажчиках М. Тарнавської [26] та Б. Винара [27]. Певне ужиткове значення має укладена А. Григоровичем бібліографія «Shevchenko books in English, 1911 – 1988» (охоплює 52 позиції), що її опублікував журнал «Fogum» (1989, N. 77).

Перше товариство імені Т. Шевченка в США засновано 21 листопада 1896 р. в містечку Шамокин (штат Пенсильванія) з ініціативи місцевого вчителя М. Колодія. На початку ХХ ст. таких товариств було уже чимало, і в місцях компактного проживання вихідців з України ця традиція триває. 1893 р. в цьому ж містечку Шамокин було відкрито першу школу українознавства, згодом таких шкіл стало шість. Діти відвідували їх після денного навчання в американських навчальних закладах. Перший вечір на честь Т. Шевченка в США відбувся в Шамокині 30 травня 1900 року під орудою місцевого вчителя С. Бачинського. Уперше в 1911 р. (50-річчя з дня смерті Т. Шевченка) відзначено Шевченкові дні концертами та лекціями всюди, де мешкали вихідці з України. 1914 р. великі ювілейні концерти відбулися в Детройті (10 березня) та Нью-Йорку (30 травня). Відтоді щорічні шевченківські святкування стали традицією в усіх місцях компактного замешкання етнічних українців. Величні святкування відбулися, зокрема, в ювілейні 1961 та 1964 роки, передусім у Нью-Йорку (19 та 26 березня 1961 р. і 5 квітня 1964 р.), Бостоні (штат Массачусетс, 4 липня 1961 р.), Клівленді (штат Огайо, 19 березня 1961 р.), Детройті (26 квітня 1964 р.), Філадельфії (9 травня 1964 року), Чикаго (17 травня 1964 р.). Їх проведено з ініціативи та за допомогою Всеамериканського шевченківського ювілейного комітету. Для осмислення творчості українського поета велике значення ма-

ли Шевченкознавчі виставки в найсолідніших бібліотеках США, зокрема в Бібліотеці Конгресу в 1964 та 1989 роках.

Уже наприкінці XIX ст. серед українських емігрантів у США назріла думка спорудити пам'ятник Т. Шевченка. Газета «Свобода» у січні 1898 р. повідомила, що в містечку Олифант (штат Пенсильванія) створено Товариство імені Шевченка з метою побудови пам'ятника «найбільшому синові України».

Бюсти Т. Шевченка роботи знаменитого О. Архипенка встановлено на території української оселі «Союзівка» у Кетскільських горах (16 червня 1957 р.) та в Українському саді культури Рокфеллерського парку в Клівленді (штат Огайо) 1940 р. Водночас у Клівленді встановлено бюсти І. Франку та Володимирові Великому. Однак бюсти Т. Шевченка та Володимира Великого знищили вандалі в 1970-х роках. 2004 р. встановлено копію бюсту Т. Шевченка. 24 вересня 1961 р. у саді встановлено також пам'ятник Лесі Українці роботи скульптора М. Черешньовського. Погруддя Т. Шевченка (бронза, граніт, скульптор В. Бородай, архітектор А. Ігнащенко) встановлено 6 вересня 1970 р. в Арров-парку (Монро, штат Нью-Йорк) поруч і водночас з погруддям О. С. Пушкіна. Згодом там же встановлено бюсти В. Вітмена (6 вересня 1971 р.) та Янки Купали (1 липня 1973 р.).

27 червня 1964 р. надзвичайно урочисто відкрито гранітно-бронзовий пам'ятник Т. Шевченкові в Вашингтоні. Скульптор Леонід Молодожанин та архітектор Радослав Зук – усупереч традиції – зобразили Т. Шевченка молодим інтелектуалом. Як тут не згадати запальні рядки І. Драча:

Скин'єте з Шевченка шапку
Та того дурного кожуха,
Відкрийте в нім академіка,
Ще й одчайдуха-духа.
Ще й каторжника роботи,
Ще нагадайте всім:
Йому було перед смертю
Всього лиш сорок сім!

На конкурс спорудження цього пам'ятника було подано сімнадцять проєктів. 14 липня 1962 р. журі Меморіального комітету Тараса Шевченка оголосило переможцем конкурсу Л. Молодожанина, другу нагороду одержав А. Дараган. Почесні відзнаки одержали С. Макаренко, М. Німців, С. Литвиненко, Г. Крук і Р. Коваль. На урочистість з'їхалося понад сто тисяч шанувальників Поета, головно українського походження. Відкривав пам'ятник Президент США Д. Айзенгауер. Опубліковано двомовну книжечку із зображенням проєктів з відповідним коментарем [28]. 1964 р. Меморіальний комітет опублікував також книгу про спорудження та відкриття пам'ятника Т. Шевченку в Вашингтоні. Книга розкішно ілюстрована, у ній вміщено чимало Шевченкових поезій в оригіналі та в англійських перекладах [29]. Почуття дуже багатьох українських патріотів озвучила М. Тарнавська у зворушливій поезії високого інтелектуального рівня «Відкриття пам'ятника»:

Не до митців, не в пантеон поетів
прийшов, щоб слави лавр прийняти на чоло:
– ще не настав той час, щоб бути лиш естетом,
закривши очі на добро і зло.

Прийшов він у столицю дипломатів
– країни невідомої поет –
щоб про забутих світові сказати
беззвучним докором, що коле, мов стилет.

Прийшов підважити байдужности фасад,
прийшов, мов виклик до усіх сумлінь,
мовчазного народу амбасадор, посол
від незчисленних поколінь. [30]

Вороги українського народу і тут не заспокоюються. Доказом є стаття, що 12 листопада 2000 р. з'явилася в загалом серйозній американській газеті «Washington Post», яка закликає усунути ряд пам'ятників з американської землі, і серед них – пам'ятник Тарасові Шевченку, якого автор Дж. Метьюз називає «ворогом євреїв та поляків, ідолом радянських комуністів» [31]. Та пам'ятник стоятиме. Адже порядні люди ще не перевелися на світі. У червні 2014 р. американці українського походження відзначили 50-річчя встановлення пам'ятника. Після цього протягом чотирьох місяців проводили ремонт площадок довкруги пам'ятника.

Імпозантний пам'ятник Т. Шевченка на величному постаменті відкрито в Оттаві 26 червня 2011 р. Це – також робота скульптора Л. Молодожанина. Поруч із постаттю молодого Поета – три композиції: «Гайдамаки», «Катерина з немовлятком», «Бандурист» [32]. На відкриття пам'ятника з'їхалося дуже багато шанувальників Поета та українства загалом. Відзначали водночас Двадцятиліття Незалежності Української Держави та 120-річчя українських поселень у Канаді (ідеться про українських першопоселенців В. Єленяка та І. Пилипівського, що прибули до Канади 7 вересня 1891 р.). На жаль, Л. Молодожанин не дожив до відкриття пам'ятника. Він відійшов у вічність 2009 р. Пам'ятник подарувала громаді дружина Л. Молодожанина, яка відійшла у вічність наступного дня після відкриття пам'ятника. Пам'ятники Т. Шевченку в Вашингтоні, Оттаві, Буенос-Айресі, Петербурзі, пам'ятник св. Володимирові в Лондоні – це лише маленька частка з того, що створив Л. Молодожанин – українець, що з лихої долі став громадянином Канади.

23 серпня 1981 р. гранітно-бронзовий пам'ятник Т. Шевченку посвячено в селі Елмар Гайтс (штат Нью-Йорк) роботи двох скульпторів – А. Павлоші та М. Черешньовського. Пам'ятник Т. Шевченку встановлено також у місті Трой (штат Олбана) 5 червня 1988 р. Головним промовцем під час відкриття пам'ятника був відомий наш поет і правозахисник М. Д. Руденко.

Найновіший пам'ятник Т. Шевченку спорудила українська громада в Сиракузах (штат Нью-Йорк). Пам'ятник відкрито 16 жовтня 2005 року перед українською греко-католицькою церквою св. Івана Хрестителя. Т. Шевченко зображений у молодому віці, у руках у нього «Кобзар», на ногах – ретязі. Постать Т. Шевченка в бронзі виконав американський скульптор Бенедикт Декстер при активній співпраці архітектора Володимира Бутенка.

2010 року, у п'яту річницю відкриття пам'ятника, англomовна Шевченкіана поповнилася солідною позицією – Пропам'ятною книжкою з нагоди відкриття цього пам'ятника [33]. У книзі детально описано та засвідчено документами й світлинами працю Комітету побудови пам'ятника Т. Шевченкові, урочистості, що супроводжували відкриття пам'ятника.

Поліграфічно видання – бездоганне, розкішне. У «Передмові» редактор та упорядник М. С. Дупляк справедливо зазначає: «Така подія, як відкриття пам'ятника Великому Українцеві в американському місті, не трапляється часто, то ж ми бажали задокументувати її для сучасного і майбутніх поколінь у пропам'ятній книзі. Це ж бо частина історії українських поселенців і їхніх нащадків у нашому місті – велика частина їхніх здобутків і досягнень» (с. 9).

У книзі подано матеріали українською та англійською мовами. В ній вміщено чимало статей про Т. Шевченка з україномовної («Народної волі», «Української думки», «Альманаху Українського народного союзу», «Сучасності») та англомовної («Forum») преси. В цих матеріалах ідеться про Шевченкову вічність, про актуальність його поезії, про вшанування його пам'яті, зокрема на американському континенті, про переклади його творів англійською мовою та про англомовні публікації про Поета.

У Пропам'ятній книзі детально описано діяльність українських мистецьких колективів у Сиракузах протягом багатьох років. В англомовній статті В. Довган «Шевченко в Вашингтоні» подано історію спорудження та встановлення пам'ятника нашому Поетові в столиці США 27 червня 1964 року (с. 129–131). Україномовна стаття М. Дупляка «Пошанування Шевченка в стейті Нью-Йорк» вміщує багато цікавої інформації, передусім про пам'ятники Т. Шевченку (с. 136–142). Опубліковано також деякі англомовні переклади; подано бібліографію англомовної Шевченкіани проф. О. Кравченюка.

Автором ідеї, упорядником і редактором Пропам'ятної книги є Микола Дупляк. Дитя Лемківщини, він через «операцію Вісла» опинився в корінній Польщі, а згодом переїхав до США. З червня 1987 р. до кінця 2007 р. він був головним редактором тижневика «Народна воля», що його з 1909 р. видавав Український братський союз в Скрантоні (штат Пенсильванія). Завдяки вмілому, високопрофесійному керівництву М. Дупляка тижневик з державницьких позицій висвітлював політико-економічну й культурну ситуацію в Україні.

Без сумніву, Пропам'ятна книга стане важливим набутком англомовної шевченкіани та допомагатиме глибше осмислити історію українських поселенців в англомовному світі, зокрема в США. М. Дупляк зумів вислати в бібліотеки України понад 90 примірників, чим надзвичайно прислужився поширенню інформації про сприйняття творчості Т. Шевченка в США та зацікавленню цією інформацією в Україні.

Така вона, англомовна шевченкіана в США – і в перекладах, і в критичних розвідках, і в пам'ятниках. Та турбуюсь одним: чи здійсниться найзаповітніша мрія Тараса Шевченка:

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли [Т. 2. – С. 31].

1. Taras Shevchenko. The bard of people's freedom: collection of essays. – New York, N.Y.: United Committee for Shevchenko Jubilee Commemoration, 1962. – 144 pages.
2. Taras Shevchenko, 1814 – 1861 : A symposium ; ed. by V. Miakovs'kyj and G. Y. Shevelov on behalf of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. – The Hague : Mouton, 1962. – 302 pages.
3. Шевельов Ю. 1860 рік у творчості Т. Шевченка / Ю. Шевельов ; пер. О. Молчко та Я. Семко // Записки НТШ. – 1992. – Т. ССХХІV: Праці філологічної секції. – С. 89–106.

4. Smal-Stocki R. *Shevchenko meets America* / R. Smal-Stocki. – Milwaukee, Wisconsin, 1964. – 74 pages.
5. Smal-Stotski R. *Shevchenko and the Jews* / R. Smal-Stotski. – New York : Shevchenko Scientific Soc., 1959. – 11 pages. – (No 8).
6. *Shevchenko's Testament : annotated commentaries.* – Jersey City, N. J. : Svoboda Press, 1965. – 146 pages.
7. Shevchenko T. *Selections* / T. Shevchenko ; transl. by M. Naydan // *Ukrainian Literature. A journal of translations.* – 2004. – Vol. 1
8. Шевченко Т. *Кобзар* / пер. М. Найдана = Shevchenko T. *The essential poetry* / transl. by M. Naydan. – Львів, 2014. – 112 pages.
9. Шевченко Т. *І небо невмите, і заспані хвилі; За сонцем хмаронька пливе; У Бога за дверми лежала сокира...* = Shevchenko T. *The sky's unwashed; A cloud floating behind the sun; In God's home behind the front door there lay an axe // В іншому світлі. Антологія укр. поезії в англійській мові* / перекладах В. Ткач і В. Фіппс та в театральних дійствах мистецької групи «Яра» = *In a different light: A bilingual anthology of Ukrainian literature* / transl. into English by V. Tkacz & W. Phipps as Performed by Yara arts group. – Львів : Срібне слово, 2008. – С. 48–55.
10. Grabowicz G. G. *The poet as mythmaker : A study of symbolic meaning in Taras Ševčenko* / G. G. Grabowicz. – Cambridge, Mass : Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. – X., 173 pages.
11. Грабович Г. Шевченко як міфотворець : Семантика символів у творчості поета / Г. Грабович ; пер. С. Павличко. – К. : Рад. письменник, 1991. – 212 с.
12. Grabowicz G. *The Nexus of the Wake: Ševčenko's Trizna* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1979–1980. – Vol. 3–4. – Pt. 1. – P. 320 – 347.
13. Грабович Г. *Перехрестя «Тризни»* / Г. Грабович ; пер. В. Івашка // *Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета).* – К. : Критика, 2000. – С. 17–51.
14. Грабович Г. *Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і критика.* / *Наук. ред. О. Федорук.* – К.: Критика, 2013. – 360 с.; ISBN 978–966–8978–59–3.
15. Sloane D. F. *The author's digressions in Ševčenko's «Hajdamaky» : Their nature and function* / D. F. Sloane // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1978. – Sept. – P. 310–333.
16. Gitin V. *The reality of the narrator : typological features of Ševčenko's prose* / V. Gitin // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – June. – P. 85–117.
17. Lapica R. *Shevchenko's nine Russian novels* / R. Lapica // *Ukrainian Quarterly.* – 1985. – Spring. – P. 25–41.
18. Шевченко Т. *Повне зібрання творів* / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1–2.
19. Shevchenko T. *The complete Kobzar* / T. Shevchenko ; transl. from the Ukrainian by P. Fedynsky. – London : Glasoslav Publ. Ltd, 2013 – 414 pages.
20. Manning C. A. *Introduction* / C. A. Manning // *Shevchenko T. The poet of Ukraine : selected poems* / transl. with an Introduction by C. A. Manning. – Jersey City, N. J. : Ukrainian National Ass., 1945. – P. V–VI, 1–59.
21. Matthews W. K. T. *Shevchenko : The Man and the Symbol* / W. K. Matthews // *Shevchenko Taras. Song out of darkness: sel. poems* / transl. by Vera Rich, Preface by Paul Selver, a Critical Essay by W. K. Matthews, Introduction and Notes by V. Swoboda. – London : The mitre press, 1961. – P. 71–72.
22. Andrusyshen C. H. *Introduction : Taras Shevchenko's life and work* / C. H. Andrusyshen // *The Poetical Works of Taras Shevchenko: The Kobzar* / transl. from the Ukrainian by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell. – Toronto : University of Toronto Press, 1964. – P. IX–LI.
23. Dziuba I. *Taras Shevchenko* (transl. by Vera Rich) / I. Dziuba // *Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка* / пер. Віри Річ. = *Shevchenko T. Selected poems. Paintings. Graphic works* / transl. by Vera Rich. – К. : Вид-во «Мистецтво», 2007. – С. 46–69.
24. *Shevchenkology in English : Sel. chronological bibliography of Taras Shevchenko's works including works about Taras Shevchenko* / compl. by A. Sokolyszyn. – New York, 1964. – 58 pages.
25. Шевченкіяна англійською мовою / уклад О. Кравченко // *Сучасність.* – 1964. – No 3. – С. 110–119.

26. Ukrainian literature in English : Books and pamphlets. 1890–1965 : An annotated bibliography / compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton, Alta : Canadian Institute of Ukrainian Studies; Univ. of Alberta. 1966. – 126 pages ; Ukrainian literature in English: Articles in journals and collections. 1840–1965 : An annotated bibliography / compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton, Alta : Canadian Institute of Ukrainian Studies ; Univ. of Alberta, 1992. – XII, 176 pages. ; Ukrainian literature in English. 1980–1989: An annotated bibliography / compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton & Toronto : CIUS, 1999. – 464 pages; Ukrainian literature in English, 1966–1979 : An annotated bibliography / compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton & Toronto : CIUS, 2010. – 527 pages.
27. Ukraine : A bibliographic guide to the English-Language publications / compl. by B. S. Wymar. – Englewood, Colo : Ukrainian Academic Press, 1990. – XIII, 406 pages.
28. Project of the T. Shevchenko memorial in Washington, D. C. New York : Taras Shevchenko Memorial Committee, 1962. – Unpaged [has 32 pages].
29. Taras Shevchenko memorial book. – [S.l.] : Shevchenko memorial Committee of America, 1964. – 128 pages : ill.
30. Тарнавська М. Тихі розмови з вічністю : збірка збірок і поза збірками / М. Тарнавська. – Філадельфія : Мости, 1999. – С. 49.
31. Mathews J. Park places. Let's evict the has-beens to elevate the worthy / J. Mathews // The Washington Post. – 2000. – Nov. 12.
32. Taras Shevchenko monument to be unveiled in Ottawa // The Ukrainian weekly. – 2011. – May 29. – P. 26.
33. Борітеся – поборете! Пропам'ятна книжка з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Сиракузах = Battle on – and win your battle! Commemorative book of the Taras Shevchenko monument unveiling in Syracuse. – Syracuse, N. Y. : Taras Shevchenko Memorial Committee, 2010. – 225 с.

Слово і Час. – 2015. – №1.

Номер відкривається рубрикою «Порівняльне літературознавство». Юрій Барабаш досліджує проблему етнокультурного пограниччя на прикладі творчості Леопольда фон Захер-Мазоха. Іван Давиденко інтерпретує постать Публія Овідія Назона як традиційний образ.

Рубрика «XX століття» присвячена 80-річчю від дня народження В. Симоненка. Андрій Печарський розглядає поезію Василя Симоненка у світовому контексті. Любомир Сенік реконструює в доробку поета архетип образу матері. Анастасія і Дана Ткаченки привертають увагу до проблем Симоненкового тексту, демонструють наполегливу роботу автора над шліфуванням художньої майстерності.

У рубриці «Ad fontes!» Руслан Ткачук аналізує Твір «Подвійна вина» митр. Вельямина Рутського в історії полемічної літератури. Надія Бойко розглядає зразки української ідеологічної прози другої половини XIX ст. Петро Білоус та Олена Щербак з історичного та феноменологічного погляду аналізують фрагмент про жінок у «Молінні» Данила Заточника.

У рубриці «Logos» Ігор Гунчик з'ясовує стан дослідження молитов у сучасній польській фольклористиці. У рубриці «Літературна критика» Надія Гаврилюк оглядає дебютні поетичні збірки. Рубрика «Написане лишається» містить публікацію родинного листування Володимира та Розалії Винниченків за 1921 р. зі вступною статтею Надії Миронець.

Володимир СКРИНЧЕНКО

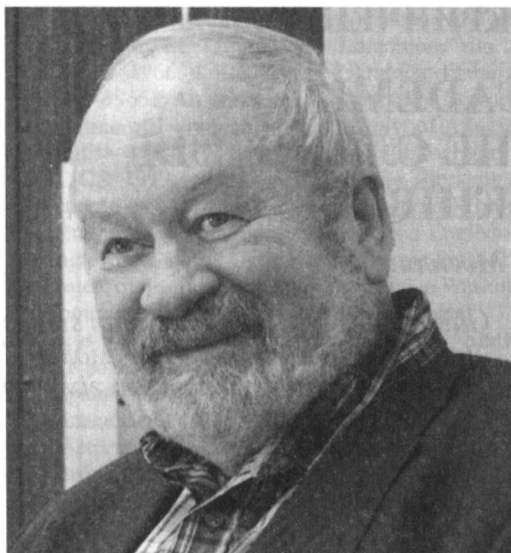
VIVAT ACADEMIA, АБО ПОХВАЛЬНЕ СЛОВО ДЛЯ АКАДЕМІЇ КИЇВСЬКОЇ

До ювілею Могилянки

Gaudeamus igitur juvenes dum sumus
(лат: „Радіймо, поки ще молоді”
– рядки з „Університетського гімну”)

Києво-Могилянській академії – 400 років! Біля джерел цієї славетної події – чимало героїчних людських справ заради утвердження духовної культури українського народу, його національної самобутності. День народження Академії бере свій початок з 1615 року – від заснування Київської братської школи, об’єднаної згодом із Лаврською школою у єдиний православний навчальний заклад під назвою Києво-Братської колегії. Та головним внеском у справі створення Академії безперечно слід вважати самовіддану працю Петра Могили, митрополита Київського, якому вдалося надати цьому закладові масштабу церковно-освітнього та духовного центру України. Саме під його ім’ям увійшла **Київська академія** в історію української вищої освіти; хто й коли присвоїв Академії це ім’я – невідомо. Мабуть, так розпорядився час. Протягом століть Києво-Могилянська академія лишалася єдиним вищим загальноосвітнім закладом України та всієї Східної Європи, духовним реактором культури усього православного світу. Проте надзвичайний вплив справила Академія і на культуру православної Москви, де такого

В'ячеслав Брюховецький, перший, а тепер уже почесний Президент НАУКМА

унікального навчального закладу взагалі не було. Величезні заслуги вихованців Академії у справі піднесення культурного життя Росії ще й досі замовчуються і не знайшли жодної подяки у працях російських істориків. Але ми не маємо права збіднювати власну історію, зокрема історію вищої освіти. Ювілей Києво-Могилянської академії – це водночас і ювілей вищої освіти в Україні, роком народження якої слід вважати 1615-й – рік заснування Київської братської школи, родоначальниці Київської Академії.

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ

Турботи Петра Могили про своє дітище не були марними. Офіційного статусу вищої школи набула Могилянка ще у травні 1659 року на Великому Варшавському сеймі у присутності польського короля Яна Казимира. Згодом права її підтверджені були в угоді, підписаній королем Міхалом Корибутом Вишневецьким з гетьманом

Михайлом Ханенком у грудні 1670 року та царською грамотою Петра I від 26 вересня 1701 року.

Проте цим подіям передувала тривала й тяжка історія становлення української освіти, яка не мала за часів польського панування власної вітчизняної школи...

Потяг до знань споконвічно був властивий студентам-рутенам та литвинам (українцям й білорусам, говорячи сучасною мовою). Шляхи до освіти вели на Захід, до університетів Німеччини та Польщі, Італії і Франції. Академії у Києві ще не було, але у Краківському університеті вже навчалось понад 800 українців і білорусів, а у Падуанському – більше 2 тисяч (серед них і білоруський першодрукар Франциск Скорина). Оцінюючи внесок українців у європейську культуру, видатний вчений Ілля Голенищев-Кутузов зазначав, що «...з кафедр Кракова і Болоньї, Падуї та Відня вихідці з українських степів ...поклали свої цеглини до підвалин величної будови польського і європейського гуманізму за доби Відродження». Згодом вони поверталися до рідної землі й привозили із Заходу знання, книги та головне – ідеї. Саме через них гуманістична європейська культура суттєво впливала на розгортання українського суспільного життя.

І на землях, населених українцями, теж існували школи вищого типу, але – католицькі, засновані єзуїтами. Проте усі ці заклади не задовольняли вимогам часу й потребам українського суспільства внаслідок їх крайньої відчуженості від духовних традицій українського народу, його ментальності. Адже прилучення до універсальї європейської культури у цих закладах відбувалося через відторгнення від національної основи, що приводило до відриву української молоді від рідної мови, віри й звичаїв, та врешті-решт – до втрати нею національної ідентичності. Для українців, які боролися за своє виживання й національну самобутність, єзуїтські школи взагалі були неприйнятними, оскільки слугували справі покатоличення й колонізації українського суспільства.

Отже, питанням часу стало створення національної школи, яка, на думку вітчизняних інтелектуалів, мала б ґрунтуватися на національних освітніх здобутках і традиціях, й

водночас не поступатися за змістом та якістю навчання західним школам, сприяти інтеграції України у європейський культурний світ. Вирішення цього питання взяло на себе не духівництво, а патріотично налаштовані українці, які згуртувалися навколо культурно-просвітницьких осередків – так званих братств. І однією з найголовніших їхніх турбот була шкільна освіта. Поширення ідей українського Відродження справило вагомий вплив на широкі верстви українського суспільства, змусило їх прислужитися спільній справі. До них належала й заможня киянка Галшка (Єлизавета) Гулевичівна-Лозчина, яка дарувала земельні ділянки Богоявленському монастиреві, що засвідчено в акті, складеному 15 жовтня 1615 року. Цим актом Галшка Гулевичівна матеріально підтримала Київське братство, яке відтепер мало свою землю та юридичну адресу.

Таким чином, біля джерел вищої освіти на Україні стояло чимало видатних патріотів та їх героїчних справ заради утвердження духовної культури українського народу. Згадаймо благодійну діяльність гетьмана Петра Сагайдачного, який збудував на свій кошт першу у монастирі Богоявленську церкву. Разом із 20-тисячним Військом Запорозьким вступив він до Київського братства, взявши його разом із Братською школою під свій політичний і збройний захист. До кінця днів своїх лишався гетьман їхнім опікуном, а перед смертю, 1622 року, заповідав велику частину свого майна на потреби школи, що послужило прикладом для його нащадків. Згодом започатковану ним традицію продовжили й наступні гетьмани України, зокрема Богдан Хмельницький, Іван Самойлович, Іван Мазепа, серед яких чимало було її вихованців.

Але найбільше Академією опікувався Іван Мазепа. Під час його гетьманату для її розвитку й піднесення із державної скарбниці виділялася щорічна щедра дотація у тисячу дукатів. Наприкінці XVII століття Мазепа надав у володіння Академії маєтності та побудував на місці дерев'яної Богоявленської церкви кам'яний храм, а згодом розпочав спорудження навчального будинку, який ще й досі називають Мазепиним корпусом. Саме він та бронзовий Скворода нагадують нам про славетне минуле Могилянки...

ЛИЦАР ПРАВОСЛАВ'Я

За примхою долі Петро Могила опинився в Україні у той доленосний час, коли вирішувалася доля Православ'я, а з ним – і українського народу, який формувався під його покровом протягом століть. Агресивний наступ католицизму на соціальні й духовні права українців та колонізація української еліти, яка масово зрікалася батьківської віри, спричинили ворожнечу й розбрат між окремими верствами українського суспільства.

Та й позбавлений власної еліти український народ ставав на шлях служіння й захисту Православ'я. І серед них – Петро Могила, митрополит Київський...

На той час чимало він встиг у житті – боронити рідний молдавський край від турецьких загарбників, битися з ними на Хотинському полі, прийняти чернечий постриг у Кисво-Печерській лаврі.

Лицарем був на полі бою, лицарем лишився й на шляху захисту рідної віри...

Але не першим він був на цьому шляху. Його проклали ще раніше – князь Костянтин Острозький, гетьман Сагайдачний, Йов Борецький, Єлісей Плетенцький та інші патріоти України. Видатний церковний діяч і релігійний мислитель Петро Могила своєчасно зрозумів найтісніший зв'язок реформування освіти з реформуванням церкви: він вва-

жав, що лише зреформована Православна церква, забезпечена освіченими пастирями й богословами, спроможна гідно протистояти польсько-католицькій експансії та виборювати панівне становище в українському суспільстві. Усвідомлював і те, що вирішальним у цій справі є реформування освіти, а з ним і культурного й церковного життя України. Свої задуми щодо освітньої реформи втілював Петро Могила у виплекану ним та його послідовниками першу вищу школу України – Києво-Могилянську академію.

Швидкому зростанню Могилянки сприяв і той факт, що біля її витоків стояли видатні українські духовні письменники, вчені богослови й досвідчені педагоги (Інокентій Гізель, Йосиф Кононович-Горбацький, Ісайя Трофимович-Козловський, Афанасій Кальнофойський, Сильвестр Косів, Стефан Почаський, Касіян Сакович), яких залучив до співпраці Петро Могила. Йому вдалося перетворити її на заклад західноєвропейського типу, де вивчався курс наук, властивий для університетів, впроваджувалися досягнення світової історії, літератури, поезії та філософії. Засобом для опанування вищих наук була латина, яка, поряд із грецькою мовою, відкривала шлях до пізнання античної культурної спадщини й сучасної європейської літератури і науки. Свій заклад утримував Петро Могила матеріально. З великою турботою підбирав він ректорів й професорів, забезпечував викладачів і студентів з бідних родин, збудував першу бурсу, нове кам'яне приміщення під школу, яке й сьогодні міститься на території Києво-Могилянської академії (відоме під назвою Трапезна або Святодухівська церква).

На схилі земного шляху Петро Могила заповідав Колегії мастки, будинки і коштовності, та найбільшу свою цінність – бібліотеку (більше 2 тисяч книг). І наостанок слізно благав берегти Колегію як єдине його надбання у житті...

ВОГНИЩЕ ОСВІТИ, НАУКИ ТА МИСТЕЦТВА

За доби Мазепи Києво-Могилянська колегія остаточно перетворилася на академію. Окрім білорусів і росіян приходили сюди по науку молдавани й волохи, серби, чорногорці і боснійці, греки та болгары – з усіх прошарків суспільства країн Східної Європи. Із започаткуванням Академії уже не в закордонні університети, а до Києва направляли своїх дітей шляхетні українські родини: Гамалії, Галагани, Горленки, Безбородьки, Полуботки, Максимовичі, Марковичі, Мировичі, Скоропадські, Ханенки та інші.

Досить вдало українську культуру експлуатувала й Московія, черпаючи з Академії інтелектуальні кадри. Серед них було чимало видатних богословів та вчених, зокрема Дмитро Ростовський (Данило Туптало), Феофан Прокопович і Стефан Яворський, який

став на чолі російської церкви після смерті патріарха Адріана. Відтоді освічені українці понесли набутки європейської цивілізації до тодішньої темної, пригніченої Росії, розпочали там нову добу в історії культури. Лише у Москві працювало більше 100 вихованців Могиланки, а з 1701 по 1762 рр. до Московської слов'яно-греко-латинської академії запрошено було 95 професорів з Києва, причому 18 могилянців за цей час обіймали посаду її ректорів.

У стінах Київської академії проводилися наукові диспути, відбувалися поетичні змагання, ставилися драми, співав найкращий у Києві академічний хор та грав оркестр. Любив свою alma mater й пан гетьман: не раз промовляв він мовою Горація до викладачів і студентів.

В Академії формувалися провідні кадри української еліти, й насамперед майбутні гетьмани України (зокрема Іван Виговський, Михайло Ханенко, Іван Брюховецький, Павло Тетеря, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Данило Апостол та Іван Скоропадський), визначні державні діячі Росії (канцлер Олександр Безбородько; міністр освіти Петро Завадовський; міністр юстиції Дмитро Трошинський).

Академія була не тільки вогнищем освіти, але й центром науки та мистецтва. В її стінах зріла філософська думка, а носіями її були Інокентій Гізель, Йосиф Кононович-Горбацький, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та Григорій Сковорода.

Чималий внесок вихованців Академії в історичну спадщину, зокрема Максима Берлинського, одного з перших історіографів Києва, Миколи Бантиша-Каменського, першого російського археографа, який опрацьовував для друку чимало стародавніх літописів, та Якова Марковича, визначного мемуариста, автора «Щоденника генерального підскарбія».

Неабиякого розквіту в Академії досягли музичне мистецтво і живопис: європейської слави набули композитори Максим Березовський та Артемій Ведель, гравери Іван Щирський, Леонтій Тарасевич і Григорій Левицький, який разом із Олексієм Антроповим та сином Дмитром, майбутнім видатним художником, розписував Андріївську церкву у Києві.

В Академії склалася київська поетична школа, яку представляли Лазар Баранович, Георгій Кониський, Іоан Максимович, Феофан Прокопович, Касіян Сакович та Стефан Яворський, засновник російської силабічної поезії.

Серед освічених ієрархів, вихованців Академії, були й такі, що своїм праведним життям та благодійною діяльністю заслугоували на визнання їх святими Православної церкви. Це Дмитро Туптало, митрополит Ростовський, Іоан Максимович, митрополит Тобольський, Інокентій Кульчицький, митрополит Іркутський, Іоасаф Горленко, єпископ Білгородський та, передусім, засновник Академії – Петро Могила, митрополит Київський.

Величезну роль у процесі освіти й виховання студентів відіграла академічна книгозбірня, яка формувалася протягом століть. Закладена ще у Братській школі, вона постійно поповнювалася за рахунок традиційних дарувань благодійників та надходжень від європейських видавництв. Зберігалися в архівах стародавні рукописи й літописи, щоденники й спогади. Працював там і молодий російський вчений Михайло Ломоносов.

Заснована на принципах гуманізму й просвітництва, Академія не лише навчала молодь, але й поширювала знання та освіту. Поряд з визначними діячами Академії знання та ідеї просвіти несли у народ численні її вихованці. Вони відкривали школи, фундували бібліотеки, сприяли розвиткові культури, літератури й мистецтва.

Занепад Академії розпочався після Полтавської катастрофи 1709 року: поряд із поглинанням української державності йшов наступ на українську культуру. За указом Петра I заборонено було книгодрукування українською мовою, а з часом, за указом

Катерини II – і викладання українською. Після скасування Гетьманщини та зруйнування Запорізької Січі останнім осередком української культури й ментальності лишалася Києво-Могилянська академія, яку прихильники її намагалися перетворити на університет. Та марні були їх зусилля. За розпорядженням царського уряду та указом Синоду від 14 серпня 1817 року Академію було закрито. З 1819 року на її історичній території містилася вже інша установа – Київська Духовна Академія, яка проіснувала там 100 років.

Революційна буря 1917-го року, а згодом громадянська війна кривавим колесом прокотилася по теренах країни. З приходом до влади більшовицьких манкуртів, у Києві розпочався антирелігійний шабаш – руйнація церков, зокрема історичних будівель Академії. Знищено було Братський Богоявленський собор, розпорошені книжкові скарби академічної бібліотеки, розкрадено церковне майно, зрівняні із землею історичні поховання.

Але незнищеним лишився дух Могилянки, її духовна енергія...

GAUDEAMUS!

Тривалий час ішла запекла боротьба людей, не байдужих до майбутнього нашої держави, за відновлення Києво-Могилянської академії.

І нарешті – збулося. З проголошенням незалежності України після 174-річної перерви Академія повернулася на своє історичне місце. Головними ініціаторами її відродження стала неформальна група вчених з Академії наук України, насамперед з Інституту літератури, на чолі з доктором філології В'ячеславом Брюховецьким; поряд із ним стояли Микола Жулинський, Віталій Дончик, Дмитро Затонський та ін.). Науковців гаряче підтримали письменники й народні депутати, а затвердив цю ідею на державному рівні перший Президент України Леонід Кравчук, підписавши відповідний указ.

Ось так Могилянка народилася удруге...

У жовтні 1991 року відбулася презентація Університету «Києво-Могилянська академія», а у вересні наступного 1992-го університет радо вітав перших своїх студентів. Впродовж багатьох років Академію очолював ректор В'ячеслав Брюховецький, а у 2007 р. його змінив доктор Сергій Квіт. Тепер вона має статус Національного університету.

І знов було чуто невмирущий студентський гімн Gaudeamus...

...Не згасає духовна енергія Могилянки – вона живе духом Петра Могили. Відроджено чимало її найкращих традицій минулого, водночас відтворені й нові. За велінням часу запроваджено визнані сучасним світом прогресивні методи набору й навчання молоді з використанням новітніх критеріїв. Сучасна Академія готує нове покоління людей, українців майбутнього, яке прагне бути осередками морального й духовного відродження української нації, гідними нащадками культурної справи Петра Могили, його духовного спадку.

Академія святкуватиме свій 400-річний ювілей у тяжкий час випробувань нашої держави війною. Але оптимізм не полишає молодих могилянців, про яких із захопленням сказав професор Мюнхенського університету Роланд Піч: «Прекрасні студенти! Вірю в Україну, дивлячись на них».

ІЗ ПОГЛЯДУ РЕЦЕНЗЕНТА

Ігор ПАВЛЮК,

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка,
доктор наук із соціальних комунікацій,
спеціально для журналу «Всесвіт»

ПІДНЕБЕСНА ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА УКРАЇНІ

[*Мо Янь. Червоний гаолян: історія одного роду: роман / пер. з кит. Н. Кірносолої. – Х. : Фоліо, 2015. – 638 с.]*

Добротно надрукований відомим харківським видавництвом «Фоліо» у високопрофесійному перекладі Н. А. Кірсанової роман Нобелівського лауреата китайського письменника Мо Яня «Червоний гаолян: історія одного роду» прийшов до нас дуже вчасно.

В основі його сюжету – талановито і небезпристрасно охудожнена історія роду ліричного героя, коріння і цвіт якого у північно-східному китайському селищі Гаомі на річці Мошуй, а дія відбувається в період антияпонської війни, що почалася у кінці 1939 року. Навесні 1940 року селище перетворилося в холодне і голодне пустирище з людьми-тарганями.

Тому першопочатковий імпульс від сприйняття роману – його авторіві по-людськи віриш, бо вже перша фраза інтимізує, довірливо конкретизує історію і багато каже нашій гуманітарній, гуманістичній підсвідомості: «1939 року, 9-го дня 8-го місяця за старим календарем, мій батько (цей нащадок розбійника),

якому було трохи більше 14 років, пішов разом із легендарною командою героїв Юя Чжаньао, що згодом стане відомою по всій країні, улаштувати засідку на автомобільну колону ворогів на Цзяопінському шосе»...

Подальша дискретна магічно-реалістична за стилем, галюциногенна, подекуди важкезна, а подекуди непомітно ефірна розповідь, яка червононитковим стеблом гаоляну, який «між небом і землею», снується через увесь огроми текст оперує цілими часовими пластами, переставляючи їх так, як змінюється в людському світі сон і реальність, життя і смерть, дивно подібні між собою весілля і похорон, тобто іноді виникає враження, що цей великий за формою, змістом, формозмістом і психофілософським обсягом овічнення ефемерного роман складається з окремих новел-поем, адже стиль Мо Яня

поетично-імажиністський, і якби не реалістично правдивий біль, від якого часто хочеться плакати, вжившись у цю сімейну воєнно-драматичну сагу, то можна було би цим текстом орнаментувати, інкрустувати свої філософські чи ідеологічні погляди.

Червоною блискучою ниткою-стеблом, що надійно, гнучко проходить через увесь роман, є лише гаолян, з якого нібито все і який – все.

Тут же, на його тлі, дивовижне поєднання натуралістичних сцен смерті з описом красивих жіночих та стильно-сильних чоловічих тіл із ритуально-поетичними картинами весілля і похорону, адже саме за цими обрядами пізнається культура того чи іншого народу. Тому так пронизливо-трепетно сприймається в романі-аутопсії, як називає його дехто, детальний образний мікрокосмос бабусі ліричного героя, яку несли на весілля, і макрокосмос тих, хто хоронив її, убиту «японськими дияволами» вже тоді, пізніше, хоча ніби через день, адже саме стільки часу я читав роман в українському перекладі, чекаючи повістки на реальну війну, яка, здається, ніколи не закінчується...

А бабусю ліричного героя непомітно для самого себе я почав підсвідомо сприймати, як свою бабусю, як і дідуся-архата – як свого дідуся, яких іще ніжно пам'ятаю.

Цікава детальна акцентация Мо Яня на родові заняття головних героїв до війни: так, прадід ліричного героя, зазначено на 64 сторінці, був майстром із виготовлення срібних виробів, а дідусь-командувач – Юй робив труни і носив паланкіни.

Від редакції

Після доброго роману настає відчуття, що життя таки триває далі, а всі трагедії, які випадають на долю людини чи країни, можна витримати. Головне – пам'ятати про те, що відбувалося в минулому, згадуючи історію, аби трагедія більше ніколи не повторилась. Роман «Червоний гаолян: історія одного роду» (який складається з п'яти частин: «Червоний гаолян», «Гаолянова горілка», «Собачими стежками», «Похорон у гаоляні», «Дивна смерть») китайського Нобелівського лауреата Мо Яня – про трагедію японсько-китайської війни, про смерть і воскресіння людських життів у пам'яті нащадків. «Великий наратив» справді стає великим тоді, коли ти бачиш конкретні людські життя, біль, страждання, любов і перемогу добра над злом. Роман має епічний прицикл, проте його сюжет побудований на конкретних історіях людей. Так справді могло бути у 1930-і роки. Історія кохання, дружби, сільських крадіжок накладається на тему війни, протистояння людей у прагненні загарбати територію, підкоривши інших.

Мо Янь особливо «успішний» у сценах катувань. У журналі «Всесвіт» два роки тому в перекладі І. Дзюба виходив фрагмент його іншого роману – «Стражденні перевтілення Сімень Нао», а сьогодні маємо перший повний переклад Нобелівського лауреата з літератури, який підготувала Надія Кірносова. І тут Мо Янь залишається вірним своїй улюбленій темі – ревізюванню історичних трагедій, які сприймаються ще драматичніше завдяки описам фізичних страт, коли з людини зривають шкіру чи відрізають органи. У цих моментах загалом плавна, епічна оповідь перетворюється на стрибкоподібну, позаяк неможливо «нормально» читати сцени тортур, як це пропонує китайський письменник. Можливо, в цьому й особливий успіх такої прози: в ній діалогічність поєднується з епічністю, рефлексійні частини доповнюються конкретно-зримими, коли читач переноситься у світ «червоного гаоляну».

Гаолян у романі постає багатозначним символом і багатофункціональною рослиною. З нього жнуть горілку, його їдять, роблять пюре, але також це – схованка від ворога і місце пам'яті про трагедію. Сотні полягли серед гаоляну, перетворившись на добрива для цієї рослини, яка «мов криваве море крові» (с. 636). Не випадково в романі

Опис же самої війни, який я у такій всеохопності зустрічав, можливо, у Льва Толстого, а, можливо, ще ні в кого, врешті-решт перестає еклезіастично жажати, бо з нього учишся вилловлювати, як золоті рибинки, як крабів із води, як зернятка гаоляну з цибулисто-яєчних китайських коржів, моменти людської радості, світла, того, що називають щастям, утверджуючись у сильно красивій думці, що навіть війна одних ламає, а інших духовно підносить – туди, до спільного Неба...

У тому й надзвичайно проста людяність Мо Яня, що в невидимому поєднанні з віртуозною майстерністю вона стирає, руйнує межі між націями, кольорами шкіри, навіть релігіями, рослинами і тваринами, зорями і квітами... творячи з усього калейдоскопу питомих китайських запахів, кольорів, звуків, порухів, звичаїв, обрядів (із чайною церемонією включно)... одну велику органічну симфонію солодкої муки під назвою Життя, яке також – війна... де попри все і вся є місце іронії та гумору, жагучим поцілунком смерті та коханої, коханої смерті...

Серед основних тем роману – вічна філософська тема-проблема: що таке моральна чистота, у чому полягає правильний шлях, теми горілки, релігії, братства по духу і братства по крові, історії і природи, єдність/зв'язок зорі, сльози, травини, тварини, людини у Всесвіті, загалом людини і найближчої, осоціальної природи («Батько плавав раніше в Мошуй, умів плавати, здається, від народження. Бабуся розказувала,

.....

гаолян саме червоний. У самому фіналі увага оповідача знову прикута до гаоляну: тепер читач бачить перед собою вже гібридні рослини, і лише «з янської сторони гори Білого коня в іньській стороні річки Мошуй ще лишилось одне стебло чистопорідного червоного гаоляну» (с. 637). З часом світ піддається гібридизації, зокрема й історія. Гаолян – символ трагедійної пам'яті, знак перестороги. Пам'ять – специфічний феномен, який піддається гібридизації. Проте важливо, щоби у світі завжди залишалось щось «чистопорідне», позбавлене домішок. І роман Мо Яня – це спроба розповісти історію так, як нібито події відбувалися насправді. Принаймні те, що перед нами «історія одного роду», вже засвідчує намагання автора утвердити читача в об'єктивності зображуваного. Така інтенція може бути піддана критиці з точки зору західного читача, який виріс на стратегіях постструктуралістського сприйняття текстів. Проте оповідач Мо Яня переконаний у тому, що правда на світі таки одна.

«Червоний гаолян: історія одного роду» – роман, який не варто читати похатцем. Та й навряд чи можливо. Письменник орієнтується на ті самі стратегії читання «великої прози», які притаманні Голсуорсі чи Стейнбеку. Оповідач має свою систему знаків. Згадка про собаку в селі перетворюється на окремий розділ, у якому люди змагаються зі зграями оскажених псів, ласих посмакувати трупами. Згадка про гаолянову горілку також розпросторується до окремого розділу. Проте архісимволом у романі постає ця дивна рослина – яка приховує в собі біль, кров, історичну трагедію... і пам'ять. Розумію, чому цей текст було екранізовано у США і кіноадаптація мала успіх. У романі чимало «екранних» сюжетів. Проте цей твір – про біль і любов, змагання людини з людиною і природою. І розумієш, що людина – це маленька комашинка у Всесвіті. Величною якої постає тільки пам'ять... про історію одного роду.

Пропонуємо нашим читачам ґрунтовну рецензію І. Павлюка на роман «Червоний гаолян: історія одного роду» китайського Нобелівського лауреата Мо Яня.

*Дмитро Дроздовський,
головний редактор журналу «Всесвіт»*

що коли він бачив воду, то тягнувся до неї, мов до рідної матінки»), буття людини в межових, екзистенційних станах: між любов'ю і ненавистю, Небом (у буддійському розумінні) і небом в розумінні астрономічному (опис сузір'їв) та землею, тілом і душею, внутрішньою та зовнішньою перемогою і поразкою, де селяни з гаолянових полів, як і рибалка Сантьяго із хемінгвейвського «Старий і море», – непереможні, адже не визнають себе переможеними, навіть вмираючи...

Але найгострішою темою у цій воєнній сімейній сазі є тема зради: тому так відразливо описані китайці («маріонетки»), які пішли служити на службу ворогові. Архетипний в цьому контексті опис убивства зрадників-мулів, яких силоміць забрали японці на різні свої роботи, їх господарем – дідусем-архатом (с.37–38).

Поміж найхарактернішими типажами твору, окрім уже названих, – дідусь-архат Лю (з нього живого японці здерли шкіру для перестороги іншим), Ван Венья, ад'ютант Жень, Доугуань, Жінка з феніксом – Фенлянь, божевільний різак Сунь У...

До найцікавіших образних місць роману, на мою думку, належать описи зовнішності та стану душі героїв, як-от: «з образу його обличчя неможливо було зрозуміти: плаче він чи сміється» (с.8), тілесно-душевні сцени (чи ще еротичніші натяки на них) кохання («Батько не знав, скільки любовних притичин діялось на цьому шляху з моєю бабусею, що на чорній землі під гаоляновим колоссям колись світилося біле, мов нефрит, голе бабусине тіло; а я і це знав»), соковито-кровні описи флори та фауни, «ночей кольору сірого винограду», історія кохання Лінцзи та ад'ютанта Женья, сезону ловитви крабів, зброї, яку явно любить сам автор і його герої, філософський контекст зображень мишей у черепі (с. 62), дивно узвичаєного в Китаї бинтування дівочих ніг, щоби ступні вирости маленькими, а звідси іронічні моменти, з яких, як відомо, починається свобода, та кпини автора над псевдопафосними лозунгами, заявами «Повалимо феодалізм! Свободу людським ногам назавжди!», опис кепкувань паланкінерів із нареченої, опис швейківського типу вояка Вана Веньї, який не любить, не здатен, але мусить воювати разом з усіма, терплячи прикрощі і від своїх, і від ворогів, адже японські літаки «розбомбили на шматочки» трьох його синів, і дружина послала його на війну, а бабуся дала його старий родинний дробовик...

Серед прикметних, подекуди жорстких, деталей, «зернин часу», сцен роману: «...собаки – ціла зграя – прибігли поживитися людським м'ясом і спокійно чекали на полі, хижо поблискуючи очима на батька та командувача Юя» (с.7), «Батькова душа просякла тим солодко-смердючим запахом, що поширювався полем; згодом, у ще жорстокіші часи, цей запах завжди переслідуватиме його» (с.7), «Йдуть вбивати японців, йдуть вбивати людей, як собак» (с. 15), опис убивства японського генерала, загалом сцени катувань (див. с. 58, наприклад), жорсткі сцени згвалтувань (с. 89), описи жадливої масової різанини (с.587), убивств вагітних жінок, монахів, сцен поїдання собак, самоповішень, доречна присутність у контексті інколи нецензурних, хоча доволі м'яких, слів: «курва», «шльондра», «сухий син», «виродок», «чорт би взяв», «бидло»... і поряд пестливі звертання: «братики», «старий» тощо, образ червоного дощу, який змиває все...

Як кожен справжній чоловік, автор «Червоного гаоляну» добре розбирається у жінках, зброї, напоях, питаннях честі.

При тому всьому його «Червоний гаолян» – твір соціально-психологічний, філософський, притчевий, афористичний, де кожен афоризм сам собою існує (літературний жарт), як добре відредагований роман, на кшталт: «не дивись на обличчя монаха, дивись на обличчя Будди, не дивись на рибу, дивись на воду», «минуле, яке ніколи не вмирає, і теперішнє, яке завжди зникає» (с. 17), «повільно часом виходить найшвидше» (с. 98), «із безбатченків усі шибеники». «Якщо вона смерті не боїться, то

чого їй іще боятися?» (с. 76), «геройство – це вроджена якість» (с. 141), «плач водночас є музикою» (с. 142), «побита дружина – це добре вимішане тісто» (с. 613).

У цій «історії одного роду» багато демонології, фольклорної органіки, як, приміром, опис бабусі, яка іноді була схожа на відьму (с.26), розмаїтих перевертнів (с. 507) і тут же магічно-реалістичний геніально-поетичний опис жіночої краси другої бабусі ліричного героя в молодості (див. с. 541): «Лінії тіла другої бабусі плавні; груди другої бабусі високо здіймаються; по горбистому й нерівному чолі другої бабусі тече тоненький потічок піску; чуттєві губи другої бабусі напинаються під золотим піском, ніби закликаючи якусь ідею справжності, яка підноситься, прикрита чарівним одягом»... Пізніше, вже стоячи на її могилі, ліричний герой скаже: «Я прийшов поклонитися могилі другої бабусі в останню чергу після того, як відвідав багато інших могил. Коротке й наповнене життя другої бабусі було яскравим епізодом в історії моєї батьківщини, звідки походять «найкращі герої й найбільші дурні» (с. 632).

І – як підтвердження очевидного, що роман, ніби другою струною (перша – червона нитка гаоляну), проиятий імпульсивною поезією: «Тож підніміть схожі на соняхи зелено-жовті круглі обличчя й подивіться крізь щілини в гаоляні, тоді зможете завважити славу дивовижно синього неба! А під вічне дзюрчання Мошуй прислухайтеся до музики раптового прозріння закростених душ, що долинає з Небесної країни» (с. 541)...

У загалом межово відвертому описі родинних історій письменник іноді вдається до інтригуючо туманних натяків, торкаючись родинних таємниць, пікантних інтимних недомовленостей, як от стосунки дідуся-архата з його бабусею, наприклад...

Тут же виразно виписано людсько-пташину природу народження воєнної пісні «Гаолян почервонів...», показано місце жінок і дітей у боротьбі з «дияволами» (японцями), описаними знаменитостями з повіту Гаомі (с. 181).

Лірично-драматично-епічна розповідь роману щедро інкрустована іскристими тропами, імажиністськими пасажами на кшталт: «...а на землі скрізь тихо шумував гаолян, вмочаючи свої колоски в місячне сяйво», «чорні іскри», «груди – мов пуп'янки гортензії», «шабля – мов слизький в'юн» (с. 176), при тому, гармонізуючи діалоги, пейзажі, монологи, автор найбільше любить поняття, стихії, речі... порівнювати з гаоляном, який для нього внутрішній і зовнішній космос одночасно, однопросторово: «Бабуся почула голос Всесвіту – він долинав зі стебел гаоляну» (с. 120)...

Війна в романі показана у всій своїй потворній та смертельній «красі», як прикра, але, на жаль, закономірна червона нитка в історії людства, щоби, видається нам, ще яскравіше відтінити те найкраще, найсвятіше, що вона пробуджує в людині: красу вірності, кохання, смак до життя у всій його проминальності і безконечності.

Упевнений, без такого розуміння і катарсисного переживання війни, як це зробив у своєму романі Мо Янь, світ був би ще жорстокіший.

«Червоний гаолян» посіяний на вітчизняному нашому інформаційно-культурному полі дуже вчасно.

Його можна і треба використовувати як стратегічну духовну зброю проти наших ворогів і «маріонеток», подякувавши мудрому Авторowi за те, що щиро поділився болючим досвідом.

Ганна КЛИМЕНКО (СИНЬООК)

ЮЛІАН ТУВІМ: ЦІЛІСНІСТЬ, ВИЛІПЛЕНА З КОНТРАСТІВ

[Тувім Юліан. Поезії та контексти.
Переклад, концепція Маріанни Кіяновської.
Літ.редактор Е. Соловей. – К. : Дух і літера, 2013. – 304 с.]

Так сталося, що книга «Поезії та контексти» (видавництво «Дух і Літера», 2012) стала нашим першим «неформальним» знайомством із польським митцем єврейського походження ХХ століття – Юліаном Тувімом (1894–1953). Поет і перекладач, активний учасник літгрупи «Скамандер», член редакційної колегії однойменного журналу, Тувім органічно вписався у простір польського модернізму. Втім для широкої української аудиторії це ім'я й досі лишається безвісним. Величезна заслуга у «відкритті» Тувіма для вітчизняного читача належить перекладачці Маріанні Кіяновській. Завдяки її титанічній понаддесятилітній праці постає «живий» образ поета минулого століття.

М. Кіяновська, маючи «за плечима» добру школу перекладацтва, свідомо того, що завше переклад є втратою для оригіналу, примусово викоріненого з рідного ґрунту. Звісно, багато важать духовно-творчі світи автора й перекладача, рівень їхньої близькості і співмірності. У результаті таких зустрічей-

інтерпретацій матимемо або діалог як щире й довірливе бесіду, або конфлікт-суперечку. У випадку Тувіма й Кіяновської можемо говорити про єдність найвищої міри, особливий консенсус. «Я займалася ними не весь час, але вони (тобто спроби перекладів – і власне поезія Тувіма) завжди залишалися десь усередині мене, як тиша присутня в шумі прибою (с. 3), – зізнається М. Кіяновська. Перекладачка має певний страх, що отой масив (понад півтори сотні!) україномовних поетичних текстів Тувіма не буде сповна зрозумілий і ясний поза контекстом. Відтак цілком логічними й доречними «додатками» до літературної спадщини митця є своєрідна довідка про життєву і творчу долю Тувіма («Календар»), стислий «біографічний словник» («люди з оточення» письменника), «Цитати (висловлювання про Тувіма людей близьких і не дуже)». Так чи так, у сукупності всі ці розділи формують цільний – попри свої суперечності – портрет Юліана Тувіма, бодай пунктирно творять контекст, конструюють часопростір.

Гортаючи вперше сторінки поезії Тувіма, мимоволі бачиш образ митця у його карколомних змінах душевного світу, ключових епізодах біографії на ранніх і більш пізніх етапах. Але чи збіжний ліричний портрет із реальним? Відповідь пробує дати

М. Кіяновська: «Тувім жив вигаданим життям, у вигаданому ним самим світі, і він майже ніколи, майже ніде не каже про себе правди. Іноді він намагається правду про себе імітувати. Однак ми радше так і не знатимемо, про що він думав насправді. Його можна відчути, але його не можна зрозуміти...». Перекладачка тезово окреслює складність творчої особистості Тувіма, багатоголосся й дисонансність його поетичного світу: «він – людина багатьох «культур», багатьох «свідомостей», багатьох «регістрів». І вони – часто неспіввідносні (с. 5)». Внутрішню конфліктність Ю. Тувіма потверджує і Ю. Віттлін: «Він був несамовитий, приголомшливий, хижий, і водночас лагідний і беззахисний: сповнений трагічних суперечностей. Його неспокій, його одержимість були очевидним свідченням тих битв, які всередині нього вело небо з пеклом. Він був несамовитий навіть у т. зв. повсякденному житті. Часом, зіткнувшись із ним, я мав враження, що він весь заряджений електрикою, переповнений якимись струмами і флюїдами, які випромінюються крізь його одяг. Він фосфоризував. З нього сипалися іскри...». Вразливу, вибухову вдачу Ю. Тувіма примічали К. Врочинський, М. Яструнь, І. Кшивіцька. Чимало сучасників (А. Слонімський, Я. Івашкевич, С. Жеромський тощо) віддавали належне щирості й безпосередності митця, його схильності до жартів. Душа змагалася з тілом, змагаючи в цій боротьбі, проте не втрачаючи переможних позицій: «[...] із зовнішністю Тувіма впродовж років діялися, зрештою, дивні речі. Душа поступово проступала на Тувімовому обличчі, роблячи його дедалі прекраснішим (с. 193)» – зі спогадів Ірени Кшивіцької.

Доля Ю. Тувіма – воістину трагічна. Митець народився 13 вересня (зважаю на символічність цієї дати!) 1894 року у містечку Лодзі. Батьки походили з уже асимільованих єврейських родин, глибоко вкорінених у польське середовище, культурне зосібна. Відтак, на перший погляд, національно-етнічний конфлікт особистісного характеру було вичерпано: підстав для душевних колізій далекі не могло бути. Однак це не зовсім так: головним доказом є поезії Тувіма, фрагменти його листів та інших матеріалів, спогади сучасників, які демонструють масштабність дилеми. Цікавий факт: 1905 року під час навчання в російській гімназії Тувім чи не єдиний виступив проти страйку за відкриття польської гімназії, чим викликав осуд і зневагу з боку ровесників (оте проросійство ще пізніше проявить себе на більш глибинному рівні). Гіркими моментами Тувімового життя стали смерть батька (1935), божевілля матері, її спроба самогубства і трагічна загибель від рук фашистів (1943). Болісною була еміграція під час Другої світової війни: Румунія – Балкани – Італія – Франція – Португалія – Бразилія – Сполучені Штати Америки... І – заявлена з-за кордону, чітко «задекларована» симпатія до радянської влади, неприхована віра в комуністичні ідеї та ідеали – як посмертне тавро. Адепт більшовицької системи, Тувім свідомо зробив із себе «білу ворону»: його світоглядні орієнтири стали причиною гучного розладу з колегами-скамандритами – Я. Лехонем, К. Вежинським тощо. Тяжкий карб на життя Тувіма наклала нервова хвороба: постійний страх у сув'язі з панікою, що навіть завадило поетові мати кривих дітей (боявся за життя дружини Стефанії; щоправда, пізніше – 1946 року – вони удочерили дівчинку-сирітку Єву). Чи могла бути нервова слабкість вислідом надмірної зацікавленості демонологією, можемо лише припускати.

У ліриці раннього Тувіма легковажність і чуттєвість юнацького кохання тісно переплітаються з філософсько-релігійними й екзистенційними розмислами. Поезія як покликання рівноцінна Господньому одкровенню, об'явленню Бога, вона переносить зі світу суетного, земного у буття істинне (автентичне), коли митець може гордо заявити

щось на кшталт: «Пишу – отже, існую». Творчість є трансцендентуванням («виходом за межі»), духовним і душевним прозрінням. У циклі «Маніфест» Ю. Тувім оголошує програмні засади своєї творчості, яка є результатом самозаглиблення й пізнання світу («вдивляння» у все). Поет окреслює різні шаблі власної світоглядно-творчої еволюції: апелювання до слов'янської міфології, возвеличення язичницьких богів – увага до людини – критичні, кризові моменти в історії, війна – уславлення життя (у перспективі – осягнення «Болю Людини»). Прозираємо шлях від «сліпоти» до «прозріння», від буття несправжнього (знеособленого) до автентичного (трансцендентного), від зневіри (чи принаймні віри неусвідомленої) до усвідомленого визнання Бога (Вищого Логосу, Світового Духу, Абсолюту). «Я шукав Тебе всюди / І всюди Тебе знайшов, / Душе! / «Усе сповнене Бога». / Звідусіль простягаєш руки свої до мене, / Душе! / Ти всюди. / Ти явилась мені. / Знаю, / Відаю, / Відчуваю Тебе (с. 19)». Пригадується Сквородинівська настанова: людина може дійти до Бога, пізнавши саму себе. У поезії «Христос» страждання глибоко самотнього Месії екстраполюються на митця: «Та я не скаржусь, Боже, що в самоті ступаю, / І що шляху моєму нема кінця і краю. / В лисиць – лисичі нори, і теплі гнізда – вптаства, / Лиш Син Людський – без дому, без прихистку і щастя». Такі поетичні рефлексії пояснюються міркуваннями знакових екзистенціалістів: шлях до духовного прозріння-відродження лежить через Голгофу (Г. Скворода); задля досягнення істинного буття людина повинна пізнати страждання, подібні до Христових (С. К'єркегор). У вірші «Христос міста» на тлі «неблагонадійних елементів» суспільства (пияк, гульвіс, убивць, жебраків, повій тощо), котрі водять «дикий танок», вирізняється самотній і мовчазний чужинець. Магдалина впізнає в ньому Месію – і цей момент виявляється переломним для низової юрби: усі миттєво «прозрівають», проходять шлях від несвідомості до свідомості, від гріха до спокути, переживають стан духовного очищення (катарсис). «Стало тихо. Щось шепотіли. / На землю впали. Заголосили». Подибуємо і вельми неоднозначні твори. Скажімо, у вірші «Молитва» – попри шире звернення до Всевишнього, схиляння перед Ним – митець кидає неймовірно сміливий і зухвалий виклик Господові: «Але пам'ятай: як впаду, у горі, / Боже, то грізно Тебе звинувачу. / Знай: вознесу кулаки угору, / Зором спалю Тебе – й не пробачу». У поезіях Тувіма Всевишній являється в різних іпостасях: 1) Деміургом вищого штибу; 2) Оком світу: Бог – далекозорий Ворожбит, Чаклун – вдивляється у Всесвіт, як магічний кристал. Прозираємо і ніцшеанські ідеї – про «смерть» Бога й витворення надлюдини («До Францішка Фішера»). Уже 19-тилітнім Тувім достоту знає, що таке туга, нудьга: внутрішнє сум'яття трансформується в сірину зовнішнього світу, зводить «рубіж» між буттям і небуттям («Сіра вуличка, сіра стіна / Пообіддя сіре осіннє»). Порятунок – уві сні, насиченому живими барвами. Вірш «Втома» дає відчуття дитинності: виснаження, знемога достоту асоціюються з дитячим часопростором. На пам'ять відразу приходить «Пісня для тисяч утомлених» Д. Гофштейна, де оригінально осягнено різні варіації втоми.

Констатація європейства є свідченням вдалої та органічної асиміляції Тувіма – проте далекі не доказом безболісності й однозначності цього процесу (йдеться про «зречення» спадкових духовних традицій). Вочевидь не один злам стався в душі митця на цьому ґрунті, не одноразово долалася «екзистенційна порожнеча». Почуття провини, туги за національно й етнічно кривим час від часу давало про себе знати... А надто, коли митець ставав свідком будь-яких виявів ксенофобії, антисемітизму. Важливими в цьому сенсі є спогади А. Івашкевичевої: «Тувім [...] переживає цілу єврейську трагедію, весь

розлам, який мусить існувати в житті культурної людини, чиї предки жили на польській землі, який і сам є польським поетом, а однак не може відмежуватися від своїх, а однак болісно відчуває кожен прояв зверхності щодо своїх братів по крові, але водночас хотів би примирити свої відчуття зі становищем польського громадянина, і почувається також і поляком». Питання національної ідентичності завше є украй дражливим, відтак потребує делікатного підходу: залучення широкого контексту, уникнення категоричних висновків.

Ліричне «я» (особистісне, одинарне буття) постає виразником національного (юдейського) «ми-буття», переймає на себе сукупний біль кривого народу за тяжкий жереб вікових скитань, вигнання. Подібні мотиви знаходимо у Гофштейна. Що ж до Тувіма, то зі змісту представлених у книзі поезій можемо припустити, що, попри визнання своєї етнічної належності, відчуття національної ідентичності він либонь втратив, нівелював в умовах польського контексту. «Я є поляком, бо так мені подобається. Це моя абсолютно приватна справа», – гучно заявляв митець. Хоч бували і певні винятки, миті «осяння», «прозріння»... Приміром, вірш «Жидок», у якому автор подеколи відволікається від особи героя – «жидка юродивого», – і порушує екзистенційні проблеми від імені всього єврейства: «Куди нас занесло? Як нам жити далі? / Ми – усім немилі, в світі заблукалі». Митець схиляє до думки, що душевний неспокій, тривожність, відчуття вигнання, жебрацтва, блукань для юдейської нації – вочевидь невиліковні, хронічні. Звідси – надто песимістичне резюме: «Не знайдем ніколи прихистку і тиші – / Жиди одержимі, жиди найжидіші...». «Древо незнане» з однойменної поезії, думається, є втіленням дерева життя (світового, родового); так чи так, прозираємо зв'язок із національною ідентичністю, у пошуках якої блукає ліричний герой: «Як тут не плакати, не заридати? / Древа не можу знайти-впізнати...». (Вказівка на присвяту С. Жеромському, котрий одійшов у небуття, може слугувати поясненням невгамовного смутку, трагізму; у кожному разі, наша інтерпретаційна версія має право на життя).

У поезіях Тувіма подибуємо міфологічні мотиви: образ давньогрецького Пегаса як символ поетичного натхнення («Кінь»), осмислення язичницького свята Івана Купала з магічним цвітом папороті («Світлячки»). Цікавою та оригінальною є інтерпретація античного бога Пана: він – «сатир лісовий розпусний», «Божок весни навісної», «потішник, поганський апостол, король відчайдушний», «бог-цап, чарівний гульвіса», «козел геніальний», котрий мріє про наяду «мірошниківну, мідноволосу Христю». Оскільки Тувім тяжіє до традиції прилучати греко-римських богів до слов'янського пантеону, то його Пан живе подвійним, ба навіть «порубіжним» життям. У кожному разі, вірш «Пан» задає райдужний тон весні. Осяйний настрої навіюють поезії «Акація» (передчуття першого кохання), «Квітень» («Галстук зелено-іскристий / Із серця стеблом росте»). Цілком супротивним є провокативний дифірамп «Весна» (1915), далекий від стереотипного змалювання цієї пори року. Невипадково Тувіма було звинувачено в «біологічній брутальності» поезії. Жанрова дефініція дисонує зі змістом: висока патетика руйнується реалістичними, ба навіть натуралістичними, картинками. Оскаржується нікчемне масове буття: «І натовп на вулиці випнеться, / З нір виповзе, з закутків витнеться / Святкувати в місті весну...». Це торжество – радше хтивє гульбище, в якому задіяна жадібна юрба, «сліпа» маса («гній міста», «голота строката», «сотні розпусних задрипанців»). Принизливе і грубе ставлення до блудного жіноцтва («фабричні дівулі», «череваті кобили», «кривих виродків носительки запропасі») контрастує зі шанобливими, привітними, романтичними візіями («Дівчата вродливі – увечері найгарніші...»),

«Дівчатам», «Спогад»). Нікчемна юрба з вірша «Знову на вулицях...» творить народ, час, стиль, епоху, історію; в останній строфі чітко прописана опозиція «земля / небо», рівноцінна дихотомії «плинне / вічне».

За Ж.-П. Сартром, творчість є буттям. Для Тувіма поезія – «стихія», Божий храм, райська місцина, автентичне (абсолютне) існування, важіль моральності й духовності, іспит на дружбу. Митця позиціоновано мисливцем, котрий виходить на лови слова; мають місце не так матеріалізація, оречевлення слова, як його оживлення (уособлення) – ба навіть міфологізація: «У кожного слова корінь – в землі, далеко від світу. / І як б'є воно струменем вгору, то всім зеленим буяє. / А друге із ним сплітає стебло своє соковите, / І разом ростуть і пнуться, і віттю кінця немає (с. 74)». Мова тече у жилах письменника. Завдяки слову увічнюється, «не кане у Лету» світ.

Послання «До генералів» – засудження марнославства й пихи чинів, протиставлення їм духовної величі і свободи поетів. Ранги й мундири нічого не важать порівняно з правами поета: «Мені належить весь світ – і дешиця з-поза світу!» Остання строфа набуває нового сенсу, неймовірної актуальності – це ніби звернення українства до російських окупантів: «Тож припиніть вдавати, наче ви – леви, / Ви – смішні, пообвішувані зірками. / Зрозумійте нарешті, що тут є ми, / Замислені перехожі, / Це ми тут є генералами!». Вірш «Усе» розголошує саможертвну натуру митця, готовність віддати життя й душу за істинні, нескасовні цінності. Заклучна строфа либонь окреслює вищу мету героїв Небесної сотні, виправдовує смерть молодих хлопців за майбутнє України: «[...] віддати останнє своє зітхання / І вмерти спокійно й вірно, любов моя. / Й, назад озирнувшись, вірити до останнього, / Що так – що за Тебе – що вмерти так міг лиш я».

Цікаво було б ознайомитися з воєнними й повоєнними поезіями Тувіма, втім у рецензованому виданні вони представлені вкрай вибірково. Компенсують цю обмеженість витяги з листів, інтерв'ю, спогадів, звернень тощо. Прикметний факт: коли спалахнула Друга світова війна, Тувім «під вересневими бомбами 1939 року намагався [...] врятувати... візок книжок» – найвартісніше з родинного майна. В одному з підвалів закопав валізу з цінними матеріалами – власними творами зосібна. За роки війни значну частину було пошкоджено, ба навіть зіпсовано: «Те, що вціліло, треба розшифрувати, переписувати, складати по клаптику» – з листа до сестри (07. 07. 1946). Що ж до теми еміграції, то вона у книзі не знайшла поетичного виразу – на противагу епістолярю. «З Америкою і американцями я не зжився, почуваюся тут так само чужим, як і в перший день. Якби я мусив тут залишитися, я би напевно наклав на себе руки; не тому, що Америка така «страшна», а тому, що страшною є моя туга за Польщею», – звівся Тувім Є. Дроздовській (12. 10. 1945). За кордоном митець перестає добачати дистанцію між небом і землею, межа між цими просторами згладжується, в жодному з них поет не чувається комфортно і впевнено – відтак прагне у пустелю (місцина для Божественного одкровення, проявлення духовної сутності людини). Притім позиціонує себе біженцем і прибудуою, що цілком логічно за умов вимушеної евакуації, але, ймовірно, клич предків і тут дає про себе знати. «Вже я й неба не бачу знизу, / Вже і зорям зі мною нудно, / Справедливий! дай мені візу / У пустелю найбільш безлюдну (с. 160)».

Поезія з назвою «A urbe condita» возвеличує Варшаву, що постає з руїн. На початку твору є вказівка на конкретну дату: «Уже завтра, себто / Вісімнадцятого Січня Тисяча Дев'ятсот Сорок П'ятого року...». Назви вулиць «Руїни», «Остаточність», «Уламки», «Смерть», «Жахіття», «Крах» особливим чином підкреслюють деструктивний вплив війни. Еміграція поглибила внутрішню тривожність Тувіма. Вимушена розлука з

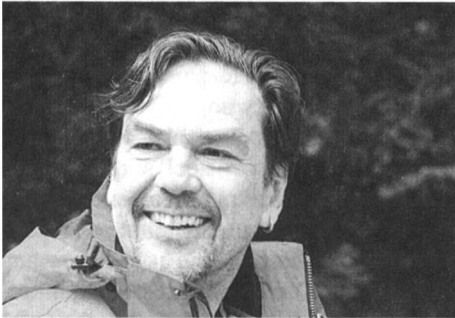
батьківщиною помножила біль і розпач від воєнної катастрофи. Трагедія Польщі стала особистою драмою. «З Америки повернулася, власне кажучи, людина зламана», – засвідчував Я. Івашкевич. Прикрий факт: Тувім покладав надію на Росію, оскаржував подібність фашизму й комунізму, не добачав жорстокості і злочинності російської влади, вітав радянську окупацію Польщі. Така «сліпота» зумовлювала його сварки з польськими літераторами. «[...] росіяни нікого не замучували, не закатовували. [...] Владек Броневський [...] сидів кілька місяців у в'язниці (1940 року був заарештований НКВД у Львові. – Г. К.), мабуть, несправедливо, неслухно, але як можна це порівняти з систематичним винищенням інтелігенції, вбивствами професорів і т. д.? Це фашизм! Фашизм! Росіяни до цього не дійшли», – настирно відстоював свою точку зору Тувім (травень 1942). У наш час особливо усвідомлюється хибність, ілюзорність, ба навіть абсурдність такої позиції. Попри «ліві», прорадянські погляди, Тувім мав на меті відроджувати повосенню польську культуру. Утім рівень і стиль його поезії та життя згодом міняються: декларативність, риторика у творчості – розкішна вілла. Така еволюція – справа делікатна: попри очевидні привілеї, нові умови існування, поезія Тувіма не втрачала «суті дуже правдивого і щирого зворушення» (Х. Мортковіч-Ольчакова). І все-таки патетичний тон і суспільно-політична тематика «на замовлення», «задля попиту» руйнували істинну природу творчості Ю. Тувіма, викликали скептицизм і неприхильність з боку колег, сприймалися як самозрада, кривий шлях від самітника до людини соціальної, політичної.

Однак це не завадило Ю. Вітліну побачити понадчасовість і понадпросторовість Ю. Тувіма, його Божественну суть шляхом ретельного відбору вічних і відкидання тлінних речей: «Від нас уже відійшло все, що в Тувімі було минуше, людське, архилюдське. Залишається з нами його поезія». Багатогранна й суперечлива, цільна й контрастна, природна й міфічна, легковажна і трагічна, хмільна й твереза, польська і юдейська, релігійна і світська, філософська й патетична, виважена й нервова, романтична і скандально брутальна, модерністська й соцреалістична – як її «живий», «без цензури» автор. Таким відкривається у книзі Тувім – зокрема завдяки майстерним україномовним перекладам М. Кіановської.

НОВИНИ КУЛЬТУРИ

Юрій Андрухович відзначив 55-річчя

13 березня український письменник, член редколегії журналу «Всесвіт» Юрій Андрухович відзначив 55-річчя. До дня народження письменника в Івано-Франківську було показано виставу «Альберт, або Найвища форма страти».

В основі сюжету вистави – однойменне оповідання Юрія Андруховича, написане у 2008 році. Центральний образ Альберта Вироземського поповнив колекцію відомих «авантюристів» від Патріарха Бу-Ба-Бу. Альберт – «особа без громадянства і з вель-

ми туманним соціальним минулим», пройшов шлях від штукаря мандрівного цирку «Вагабундо» до псевдоченця францишканського кляштору у Львові десь у 1641 році, аж поки його не видала одна з двадцятьох коханок його «амурного реєстру». Тож Альберта привселюдно спалили в «осінь середньовіччя». Але відкритий імпровізаційний простір вистави спонукає історію тягнутися далі й заманює глядача заглянути за межу

Тож Ю. Андрухович є автором текстів цієї вистави, а також виступає у ній як співак та актор разом із львівськими музикантами Уляною Горбачевською і Марком Токарем.

Минулого року літературно-музичний перформанс «Альберт, або Найвища форма страти» за однойменним оповіданням письменника вже показували у кількох містах, а тепер всеукраїнський тур вирішили продовжити.

«Ця сценічна версія оголила певну надзвичайно важливу рису цього тексту – вона полягає, що він відкритий для постійних змін, для постійного додавання ще якихось нюансів, ще якихось епізодів», – сказав Андрухович журналістам.

Чергові покази вистави «Альберт, або Найвища форма страти» відбудуться у Києві та Дніпропетровську.

До речі, у 2015 році минає 30 років з часу появи першої книжки Юрія Андруховича «Небо і площі». Найвідоміші його романи – «Рекреації», «Московіада», «Перверзія», «Дванадцять обручів», «Таємниця. Замість роману». Серед останніх творів – книжка есеїстики «Тут похований Фантомас» і публіцистичне видання «Євромайдан. Хроніка відчуттів».

Редакція та редколегія «Всесвіту» приєднуються до привітань і зичать панові Юрію і надалі залишатися хронікером «європейських відчуттів» в українській літературі.

Ред.

З МІСЦЯ ПОДІЇ

Цивілізаційна трагедія: у Кенії терористи розстріляли 147 студентів

2 квітня в університеті кенійського міста Гарісса бойовики з сусіднього Сомалі влаштували терористичний акт. Місцевий центр із ліквідації наслідків катастроф заявив, що кількість загиблих зросла до 147.

Як зазначає Euronews, бойовики радикального ісламістського угруповання «Аш-Шабаб» захопили

в четвер вранці університет Гарісса. Станом на 16:50 за київським часом 70 осіб було вбито і близько 80 отримали поранення. Силам правопорядку вдалося звільнити лише близько 50 студентів, в той час як усього в гуртожитку університету їх перебувало близько 700.

Як розповіли ті, хто врятувалися, терористи вимагали від студентів напам'ять цитувати Коран, тих, хто не міг цього зробити, – розстрілювали. Зі слів студентів стало відомо, що напередодні їх попереджали про можливий напад, але багато хто не сприйняв це всерйоз, визнавши за розіграш.

Президент Кенії заявив: «Зараз, коли ми боремося і перемаємо наших ворогів, важливо, щоб усі виявляли пильність на всій території країни».

Близьке до Аль-Каїди угруповання «Аш-Шабаб» пообіцяло помститися Кенії за участь в операції Африканського союзу в Сомалі.

«Усе, що я міг почути, – це кроки і постріли. Ніхто зі студентів не кричав, адже всі боялися, що це видасть бойовикам їхнє місце перебування. Чоловіки зі зброєю вимовляли: «Sisi ni al-Shabab» («Ми «Аш-Шабаб» мовою суахілі). Якщо вони знаходили християн, їх розстрілювали на місці. Кожен наступний постріл я сприймав як смерть, яка прийшла по мене», – розповів агентству Associated Press віце-президент спілки студентів Коллінс Ветангула.

Під час різанини один із лідерів «Аш-Шабаб» Алі Мохамуд Раг виступив на радіо із зверненням, в якому повідомив, що угруповання проводить в університеті Гарісса «важку військову операцію».

Причиною різанини, за його словами, стало те, що «християнський уряд Кенії вторгся на територію нашої країни». Це сталося 2011 року, коли «Аш-Шабаб» контролювало сто-

лицю Сомалі й половину території цієї країни. Кенія ввела війська в Сомалі в рамках миротворчої місії Африканського союзу. За підтримки безпілотників США вона відтіснила радикальних ісламістів від свого

кордону і допомогла вибити «Аш-Шабаб» з усіх великих міст.

Студентські гуртожитки Кенії, як пояснив Алі Мохамуд Раг, стали цілком джихадистів «Аш-Шабаб», оскільки в них проживає багато християн, «які колонізували землю мусульман». Університет Гарісса він назвав «частиною плану Кенії з поширення християнства і невіри».

На Кенію після вторгнення в Сомалі «Аш-Шабаб» скоював терористичні атаки десятих разів. За офіційними даними, у 2012–2014 роках на її території джихадисти вбили 312 осіб. Це удвічі більше, ніж втрати Кенії у військових діях в Сомалі.

У Гаріссі в 2012–2014 роках від терактів загинуло 38 осіб, 149 дістали поранення. Напередодні вчорашньої різанини в студентському містечку Гарісса розвішали попередження про те, що готується теракт, однак учні не сприйняли їх серйозно, вважаючи це першоквітневим жартом.

Північні регіони Кенії населяють здебільшого етнічні сомалійці, що мають кенійське громадянство. Багато хто з них сприяє бойовикам «Аш-Шабаб», допомагаючи їм пересуватися країною. Організатором учорашньої різанини влада Кенії оголосила сомалійця Мохаммеда Куно, який до 2007 року жив і працював у Гаріссі директором мусульманської школи.

У вересні 2013 року бойовики «Аш-Шабаб» влаштували теракт у торговельному центрі «Уестгейт» кенійської столиці Найробі. Тоді було вбито більше 60 осіб, 175 отримали поранення.

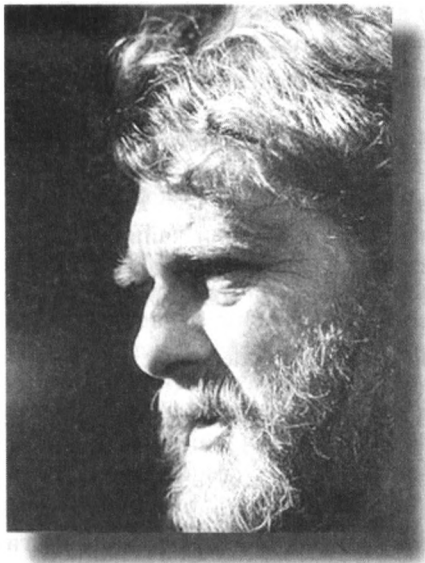
Місто Гарісса розташоване недалеко від кордону із Сомалі, у 300 кілометрах від Найробі. Кенійська влада пообіцяла винагороду (\$215 000) за відомості, які дадуть можливість заарештувати причетних до нападу на університет.

Ред.

*За повідомленнями «Forbes Україна»,
«Патріоти України» та вільними інтернет-джерелами*

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ПЕТР ШАБАХ

НЕДІЛЯ

З чеської переклав Микола ШАТИЛОВ

Гачки позав'язав іще вчора по обіді, коли його стара лупила очі на перуанський серіал. Частенько сиділа у кріслі перед телеком, поклавши на коліна програмку і схиливши голову на лівий бік. Такечки завше її схиляла, коли хотіла сказати: «Я тебе слухаю, але не гадай, що віритиму всякому твоєму слову». Він знав. Вивчив її, як свою кишеню.

Пальці в нього вже трохи трусилися, та гачки в'язав спритно й певно. Донедавна наділяв отих кількох друзяк, які ще топтали ряст, навіть блешнями. Блешнями усіляких обрисів, усіляких кольорів, великими й маленькими. На блешні був мистюк.

«З якої нагоди я до тебе заявлюся? – наївно питала запальна смаглявка жевжикуватого зальотника. – А на вечерю, – наполягав той. – У моєї мами найсмачніше в країні різото!».

– Бздури! – згомонила жінка, яка схиляла голову вліво. – Ніхто мені не доведе, що в отім Перу шпантолять різото.

– А може, щось ніби, – зашепеляв, бо саме тримав у зубах шматочок волосіні. – А що в нас того їдла ніхто не знає, то й назвали «різото».

– А чи не нашпантолити й собі? Та хоч і завтра, коли хлопці загостять...

– Правду сказавши, – захарамаркав, – тим ти їх не потішиш.

– Ну, гаразд! – притяла слово. – Нагадай ввечері, аби вийняла качку з льодовні.

– Завтра, може, й щучкою розживемося, – сказав уже без шепелявинки, бо якраз поклав до коробочки останнього гачка.

– Ох, ті твої риби... – зітхнула.

- Я тебе люблю, – примирливо пошептав їй на вухо.
– А я тебе, – відказала байдуже, припадаючи очима до телека.

• • •

Другого дня світом тихенько, аби не розбудити жінки, виліз з ліжка і потьопав на кухню. Увімкнув електричного чайника, у лазничці відсвіжив лице крижаною водою.

«Клац!» – почулося з кухні. «Бодай тебе! – забуркотів з-під рушника. – Ніколи за ним не встигаю. Меткіший за мене, стервиго».

– Мені годиться, – казала жінка, коли нарікав на нового чайника.

– А мені ні! – спаленів. – Маю свій темп, свої звички! Старий чайник їсти не просив. Було, поставлю на плиту, вмюся, справлю нужду... Упоравсь, а вода якраз булькає. Ранок як ранок! Мій то був час, і я ним розпоряджав. Тож за яким правом мене його позбавлено?

Злість його брала, шукав за тим закопченим чайником, та жінка аж так десь запрокорила...

Склеївши кислу міну, залив кипнем пакетик з чаєм, понаготовлював канапок із шинкою – поснідати і в дорогу.

• • •

Близько п'ятої постоював на станції. Роздивлявся навколо, та нічого вартого уваги не помічав. Аж одного дня знайшов тут годинника. Звісно ж, лишив його собі, та послужив той невеликий час. Нехай йому хрін! Не любив електронних, хоч за ними усі й ганяли. Який то годинник без стрілочок?! Те чи те число – лишень інформація, та й квит. Усе так само, як з тим чайником. Не бачивши циферблата з усіма числами, з побігушою секундною стрілкою, й гадки не мав, за що хапатися, як повестися із своїм часом.

Зійшов на другій зупинці. У вагоні ні з ким, окрім провідника, і словечка не перемовив.

– Моє вам поважаннячко, – блазнював своїм звичаєм чолов'яга в кітелі залізничника.

– Ні пуху, як мовиться, ні пера! Сьогодні, бачу, маєте на собі комбінезончика... Видать, вертатимете зі щучарою. Авжеж не як!

– Як Бог дасть, – мовив нерадо.

– А знаєте, – не вгавав провідник, – коли я рихтуюся на риби, а мені: «Ні пуху, ні пера», то я їм на те: «Ні хера!». Ги-ги-ги...

«Чи він, бовдуряка, не пам'ятає, що я ті його жартики чув уже без ліку?» – і вдавав, що шукає за чимось в рюкзачку.

А провідник, спинившись коло братви, що гуляла в мар'яж (картярська гра, умовою виграшу якої є наявність в одного гравця короля та дами однієї масті (прим. ред.) на задніх лавках, ще й досі гигикав: «Отож і кажу: як рихтуюся на риби...».

З вагона ступив у густий – хоч ножем його край – туман. Пішов стежкою уздовж колії. Пам'ятав за кожен камінь, за кожне коренище, але мусив-таки стишити ходу. Непрозоренна мла! Тим і на берег вийшов пізніше, як завжди. Наперед розложив складаного ослінчика, відтак закурив. Зголодніло ковтав дим упереміш з вологою, що напливала з усіх боків. Сів, бо пішла йому чогось земля перекидом. Нічого страшного, та береженого (впадеш – вода ж холоднюща!) і Бог береже.

...

Пару тих тарілок та пару скляниць споліснула в мийниці. Мивши начиння, дивним дивом заспокоювалася. Було, погиркавшись з чоловіком, зачинялася в кухні та із зайвою ревністю мила-чистила все, що наверталось на очі. Могла повибирати із судника й чистісінькі склянки та скляночки, тарілки й тарілочки, а за якийсь час – і без миття – усе повернути на свої місця. Аби за щось руки зачепити.

Не вчителювала вже довгенько. Перші пенсійні роки збігли непомітно. Одно кликали її на заміни: то якась колегиня у тяж зайшла, то якась подалася до великого міста, шукаючи за ліпшим... Остаточо покинула вчителювати, коли сама дійшла такого висновку. Спадала на силах. Уже й початкових клясів не хтіла.

Ставалося, той чи той напосідав на неї на вулиці зі словами: «Пані вчителько, ви мене пам'ятаєте? Я ж сидів на останній лаві, під вікном, а коло мене той... Ну, той – Бразда. Любили ми вас, пані вчителько!». Не мала й пам'ятати. На «камчатку» завжди заганяла лобасів. Аби іншим не заважали. Під час таких зустрічей поводилася однаково. Авжеж, мовляв, пам'ятаю, хороші ви були хлоп'яки, та, коли ж до правди, наука не дуже-то вам у голову лізла; і вони, здорові дядьки душилися зо сміху і приказували: «Не лізла, нехай йому халепа! Дивно, як ви нас не повбивали...». Вона на те – ні пари з уст. Не скажеш бо, що мала таки бажання вколоскати і тебе, і твого Бразду. Сотні таких Бразд півжиття тягли з неї кров. Убити вас мало, мої любесенькі!

Та кого б з того попустило? Її саму?

Увімкнула телевізора й сіла. Не в крісло, як по обіді, а при столі. Давня гра. Наче сама себе запевняла: та зовсім я не збираюся через цілісінький день байдикувати... вмостилася на почепі стільця... подивлюся хвильку та вип'ю горнятко кави...

Сьорбала й глипала на події, що відбувалися в перуанській лікарні. Доктори – один в один красовиті, сестрички – усі гарні на вроду, пацієнти... й вони – симпатяги. Ніхто не кволиться, ніхто не кривиться та ще й те, що ніхто, мабуть, і не смердить. Усе вилискує-виблискує, ніде ані порошиночки... Чистий тобт рай!

«А як ти, між іншим, учився, красунчику, – мурмотіла між ковтками. – З тими своїми піжонськими вусиками не запевняй мене, що ти лікар. А до кіна як дістався? Через ліжко! З усього видно. Тож учини мені ласку, не викобенюйся, не кажи «кардіогенний шок». Висловлюйся по-простацькому, як на околиці Ліми, де тебе мама на світ привела».

По малій годині допила каву й відпустила лікарю його вусики. Кортіло дізнатися, чим то скінчаться оті лікарняні шури-мури.

Раптом згадала за качку. «Зготую її з червоною капустою», – сказала вголос. Уголос, коли залишалася сама, мовила часто. Не вважала се за якесь збочення. Говорять же люди із своїми песиками на прогулянці.

...

Увечері об'являться хлопці. Шука б не зашкодила... Мартін за рибою аж умирає, а Їрка вже не так. Той і на Різдво коропом нехтує, має за краще січеникам з картопляним салатом... Балакав сам із собою, продирячись хашами кропиви, якою забур'янів берег. ...Мартін і змалку полюбляв ходити на риби, а Їржик на рибах нудився аж-аж-аж. Так би й урізав його вудлицем. Ні, не зашкодила б шука... Та хоч і тим, що останнім часом носив саму мільгу. Воно й чується не до порівняння краще,

коли можеш спитати: «А що, жінко, шкварчить уже сковорідка?». Чи пам'ятають хлопці, як брав їх на риби? Пам'ять, вона зрадлива... Ох, Боже, знов я за своє... Як той, що повіз свого малюка на море і чекає, що він йому знай спасибітимає.

Мав би хутчій підтягати волосінь, але не випадало. Корчів на дні було до напасти, то він побоювався зачепи.

«Приплинь, приплинь, моя рибонько, – благав тихенько. – Я знаю, ти недалечко...».

...

Він ніколи не вмів обійходитися з малими, подумала, натираючи качку сіллю. Не скажеш, що не любив. Любив, може, і через край. А от дати раду... Запало в тям, як бавився з Їркою, а її аж тіпало, заволала: «Схаменися! Ти ж його, як мисливського пса, муштруєш!». Мала рацію. Як вовтузиться, було, з дітьми, одно чути «кусь татка, кусь!». Руки їм підставляв, щоб вони, значить, зубами його... Та так їх роздрочить, що й спину їм нема. Вони кидаються, а він сміючись відбивається, до себе не підпускає. А коли вже хлопці знемагають, повалить обох та й ну лоскотати. Аж повсцикаються... Словом, його вишкіл мали.

Якось наставилася дати Мартінові ляща, а він візьми та й ухопи за руку. Так з піднесеною правицю і залякла. «Та як ти смієш? – питаю, а він: «Я боронюся!». Мені й очі вилізли. «Боронишся? То ти мусиш боронитися, коли тебе мати карає?!». Заголосила та біжком по чоловіка... А чоловік з-під газетки й каже: «А чи ж ні? Боронився...». Бодай би поспівчував, що маємо вдома якогось відродка: з усього насміхає, сваволить, а тепер – полюбуйтеся на нього – ще й борониться. Давно те було...

...

Поклав собі увійти по пояс і ступити скількісь кроків устрінь води. Скількісь! Не більше, бо далі глибока. Набереш в гумований комбінезон – важитимеш мало не тонну. Упевнився, що стоїть лівою ногою на кам'янистому дні, розмахнувся... Блешня лягла якраз там, де мала ходити його щука.

...Вона схопила аж так рвучко й зненацька, що він заточився і шубовснув з головою у крижану воду. Потопає, та вудлища з рук не випустив. Воно його, зрештою, і врятувало: зіперся, виборсався. От і важив мало не тонну, от і стояв – ні зігнути, ні розігнути. Відчував лишень, як прошиває його холодом до кісток та як скидається на кінчику волосіні рибина.

...

Полила качку витопленим з неї салом, пустила воду у лазничці: заманулося полежати у ванні з піночкою. Час мала, а тож підсунула крісло ближче до телевізора (подивлюся хвилинку), під ноги взяла стільчика – не так набрякатимуть.

...

Нараз не відав, з чим має воювати: із шукою чи з водою? Переміг таки мисливець. Стояв над плесом і тремтливими руками підтягав сантиметр по сантиметру рибу, яка несамовито опиралася. «А йди, а йди-но сюди, хорошулечко», – цідив крізь зуби, – і поволі накручував корбою барабанчика.

Не могла збагнути, як воно таке сталося. Мало коли засинала перед телевізором, а на великий час – та ніколи! Підхопилася з крісла і правцем її поставило. Куди перше – в кухню, з якої жбухав чад, чи величезною калюжею до лазнички? Не здавала собі справи, чому – мати, через те, що вогню боялася дужче – насамперед розчинила нароспаш кухонне вікно і вимкнула духовку. Хлюпаючи та сковзаючись заспішила до лазнички, перекрила воду. Аж тоді заплакала. Кілька сльозинок не могло вже завдати більшої шкоди.

«Якби ж то не сама та сама...».

Качка скидалася на страховище. Не так обгоріла, як зменшилася. Начисто зібгалася. Мов стисли її у велетенській долоні. Отакими уявляла поморщені голови безщасників, читавши за тих, що полювали на черепа. Штрикнула виделкою, виделка мало що не задзвеніла. Легко, одноруч, вийняла качку із жаровні та й загатила нею по дубовій дощечці, що лежала на кухонному столі. Як камінюкою... Кинулася сюди-туди по шухлядах і розшукала здорового сікача. «Я тобі покажу, поганко!» – гукнула й лютим ударом переполовинила качку. Потім безвладно впала у крісло. Кубометри води, які повизбирувала шматом, далися взнаки.

Узяв до тями, що бою того не виграє, але і в думці не мав здаватися. Принаймні ниньки, коли поволі-поволеньки наближав рибину до себе. Усвідомлював, що на берег не витягне, що швидше чи пізніше все'дно пустить з рук, та мав надію, що бодай погляне на неї.

«Коли ти така розумаха, то попоходиш пообіч мене, а там і вилізеш назовні, – мугикав і пильно стежив за волосінню. – Та ти не така вже й розумна, якщо дозволила себе вловити старому луб'ю», – доточив подумки і докладав зусиль, щоб посунутися до берега. Здалося, що посунувся, і се підняло його на дусі. Узявся за корбу, крутонув барабанчика. Кінчика спінінга не бачив, той пішов під воду, але волосінь раз у раз провисала, опір слабнув. Похопив, що риба знесиліла. Так само, як він.

Аж ось він її угледів. Шуганула вгору, гадючилась, як вугор, і враз охляла, смиренно виставивши з води широке рило. Мляво вигравала тілом і що-якийсь-час скидалася. Ще й досі тримав її на нап'ятій волосіні. Задивився. Запевне була найбільша з усіх тих, що колись уполював, та він тим не тішився. Бій скінчився, й треба було подбати за шуку. Вільною рукою заліз у пашу й відітхнув: гачок сидів як має бути – у самісінькім куточку. Підрізай – і вона твоя! Знагла зашпортався – заточився й пустив вудлище. Шука залякла, а за мить зникла в глибині. За нею і весь спінінг. Тепер тільки й клопоту мав – видістатися на берег. А як видіставсь, сонце підбилося вже височенько. Скинув комбінезона, поскидав одежину – хай протряхне, аж поплентає на станцію. Сидів допівголий, видивлявся на плесо.

«Отто ви мені, миленькі, пополасуете, – сичала, коли повелось їй сікачем розрубати звуглену качку на чотири кусні. – Отто я полюбуюся, як ви ласуватимете...».

Коли се задеренчав телефон.

• • •

«Провідник, той на глузи візьме... А якщо котрийсь знайомий перестріне... Як пояснюватиму, що вертаю з риб, а вудлища катма?». Заболіло його, що побоюється не так жінчиних докорів, як насмішок провідника, який всоте торочитиме своє «ні пера – ні хера». Та ніхто й нічого в нього не випитував. Звітуватиме у хаті. Докине перцю у свою притичину, стара, дивись, перечулиться та пожаліє. Може, скаже: «Грець з ним, з вудлищем! Найголовніше, сам живий-здоровий!». Діти напевне пожаліють. Ага-а, вони, власне, сьогодні загостять. Набавив ходи.

• • •

– Задзвонили. Не приїдуть! – привітала його відчужено.
 – Як то так? Обіцяли ж бо, – вимовив спантеличено, і серце йому підказало, що се ще не все. – Як то так? – і випручувався з вологих холош.
 – Звідки б мені знати?! – визвірилася. – Не діти, а гадова свинота. Ось воно твоє... тво-о-оє вихованнячко!

Накочувалася на нього несосвітенна втома.

– Піду лягти, добраніч, – обернувся й рушив.

Ні з того ні з сього сіпонула його за рукав:

– А вечеряти?

– Не хочу, – відказав і... запримітив сікача, якого вона весь час ховала за плечима. Підносила його вище, вище, вище... Не йняв віри, що вдарить.

• • •

Уночі проти понеділка зачинилася в кухні та із зайвою ревністю мила-чистила все, що наверхнулося на очі. Се її дивним дивом заспокоювало.

«Всесвіт» – журнал іноземної літератури № 3—4 березень—квітень, 2015.

Засновник: ТОВ Журнал «Всесвіт».

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: КВ, № 19840–9640 ПР від 04.03.2013.

Адреса редакції журналу «Всесвіт»:

Україна, 01030, Київ, вул. Золотоворітська, 6-а, оф. 9.

Телефон/факс: (38044) 235-6341

E-mail: vsesvit.vsesvit@gmail.com – шеф-редактор;

vsesvit.journal@gmail.com – головний редактор.

www.vsesvit-journal.com

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру Журналу «Всесвіт».

Підписано до друку 27.04.2015. Формат 70 x 100/16.

Наклад 1005 прим. Зам. № 15-127. Ціна – за каталогом МЗУ.

Друк: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»

02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8

Тел./факс: (044) 503-00-45

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: ДК № 2715 від 07.12.2006

Для України — з любов'ю!

